

A DUNÁNTÚLI EV. REF. EGYHÁZKERÜLET

PÁPAI FŐISKOLÁJÁNAK TÖRTÉNETE

1531—1895.

IRTA:

KIS ERNŐ

főgymn. igazgatótanár.

Ára 1 frt.

A DUNÁNTÚLI EV. REF. EGYHÁZKERÜLET TULAJDONA.

PÁPA, 1896.

AZ EV. REF. FŐISKOLA BETÜIVEL NY. KIS TIVADAR.

ELŐSZÓ.

Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi m. kir. minis-
ter 1893. júl. 21-én kiadott rendeletében felhívja a rendelke-
zése és vezetése alatt álló összes középiskolák főigazgatóságait,
a nevezett iskolák történetének, a magyar állam ezredéves
fennállása idejére leendő megíratására, úgy hogy ezen mun-
kák az 1895—6. tanévi iskolai értesítőben, vagy esetleg külön
kiadásban, ezen időre megjelenhessenek. Ezt követőleg a minis-
ter ur, hivatkozással fentírt 31805. sz. rendeletére, az auto-
nom iskolafenntartó főhatóságokat is felhívta középiskolaik
történetének a mondott időre leendő elkészíttetésére: „Gon-
doskodnunk kell, — így szól a leirat — hogy középiskolaínkat
is, melyeknek a múlt századok culturájában oly nagy részök
volt, a rendelkezésünkre álló források szakszerű és lehetőleg
rendszeres feldolgozása alapján elmúlt munkásságukban bemu-
tassuk . . . Különös súlyt helyezek arra, — mondja alább a
leirat — hogy azon okiratok, melyek középiskolaínk szellemi
állapotaira, jelesen a tanításra vonatkoznak, tehát régi tan-
tervek, tanmenetek, módszerbeli megállapodások és utasítások,
használt tankönyvek és taneszközök jegyzékai, fegyelmi vagy
tanulmányi rendek, általános érdekű tanügyi szabályzatok stb.
lehetőleg egész terjedelmökben és eredeti szövegekben közöl-
tessenek.”

A rendeletet véve, az ország összes középiskolaiban meg-
indult a munkálkodás a kívánt dolgozatok elkészítése ügyében,

sőt egyes főiskolák fenntartó testületei, a hol a gymnasiumon kívül az iskolának egyéb szakai is vannak, vagy voltak a múltban, a melyek egymással sok dologra nézve összefüggésben állottak, a minister óhajánál tovább menve, nemcsak középiskolájuk, hanem egész főiskolájuk történetének megírására szólították fel intézeteik tanárait.

A dunántuli ev. ref. egyházkerület is ezen nagyobb feladatot magukra vállaló iskolafenntartó hatóságok közé tartozik, mert az 1894. ápr. 3-án Sz.-Fehérváron tartott közgyűlés 33. sz. jkönyvi pontjában nemcsak a gymnasium, hanem a pápai ev. ref. főiskola történetének megíratását határozta el. Ezen határozatában ez ügyre vonatkozólag az egyházkerület úgy intézkedett, hogy „a pápai főiskola történetét és fejlődését, a főgymnasium történetének kidomborításával, s úgy a dunántuli ev. ref. egyházkerület, valamint a hazai prot. egyház történetére is vonatkozással, a minister által kitűzött határidőre megíratja,” s ezen munka elkészítésével az 1894. évi szept. közgyűlés 124. sz. jkvi határozatában alulírtat bizta meg; mely megbízatásomnak eleget tenni óhajtván, az alábbiakban a pápai ev. ref. főiskolának, úgy az említett ministeri leírat, mint a fennírt kerületi közgyűlési határozat szemmel tartásával megírt történelmét veszi az olvasó.

Kis Ernő.

I. FEJEZET.

A pápai ev. ref. főiskola történetének felosztása.

A pápai ev. ref. főiskola negyedfélszázados történelme az idők folyamán beállott korszakalkotó változások folytán három főkorszakra osztható. Az *első korszak* az iskola keletkezésétől nyugalmas élete végeszakadtáig, vagyis 1531-től 1660-ig terjed, s azon időt foglalja magában, midőn e város földesurai, s velük a város, s annak hatósága is a ref. egyházhoz tartoznak, s az iskola nyugodtan fejlődik az egyház és a város földesurainak pártfogása alatt. Azon korszak ez, a midőn a török folytonos terjeszkedése akadályozza a véghelyeken, a melyek közé tartozott Pápa is, a protestánsok háborgatását, oltalomra volt a hazának szüksége a török ellen, s ezen oltalmat sokkal inkább meg lehetett találni a hazájukat védő protestánsok fegyvereiben, mint a zsoldos királyi hadakban. Bocskay, Bethlen és I. Rákóczy György sikeres felkelései sem arra voltak alkalmasak, hogy a protestantismust az egész országban háborgatni lehessen. Így volt annak nyugalmasabb élete még az ország többi részeinél is, a török hódoltság elleni véghárvákban, így Pápán is.

Az iskola történetének *második korszaka* azonban egészen más képet tár elénk. A 30 éves vallásháborúnak bevégeződése, s másfelől a török terjeszkedésének ugyanezen időben szemmel látható megállapodása, megváltoztatják a hazai viszonyokat, mert az ellenreformatio most már megkezdhetette a maga munkáját. A jezsuita rend, élén Pázmány Péterrel, az ország legelőkelőbb családjaira terjeszti ki különösen figyelmét, a minek az lett az eredménye, hogy a földesurakkal, a tőlük függésben levő nagyszámu lakossága hazánknak szintén a katolikus hitre tér. Az Enyingi Török család óta protestáns földesurak

kezén volt Pápa város polgárságának vallása is menten megváltozik midőn a város Csáky László katolikus főúr kezére került 1660-ban. Ő a már 1638-ban Pápára költözött néhány pálosrendű szerzetesnek azonnal rendházat építtet a város kiváló helyén, s azután sorban telepíttetnek be Pápára az ellenreformatio harczosai: 1680-ban a ferenczrendiek, 1754-ben az apácák, 1757-ben az irgalmasok rendje. A reformátusokat pedig a kath. földesur elébb kiforgatja a kegyuri javakból, melyek most a kath. egyház kezére visszakerülnek, azután megkezdődik a küzdelem a város területéről való kiűzetésükre nézve is, a mire igen jó alkalmul szolgál a Wesselényi összeesküvésben való részességük bizonyítgatása, s ez képezi a második korszak első részét, ez a *gyanusítások kora*, ennek áldozata lett a pápai főiskola igazgatótanára Kocsi Csergő Bálint 1671-ben. A bujdosó hadak sikeres támadásai Thököly Imre alatt, majd II. Rákóczy Ferencz szabadságharcza ismét szünetet tartatnak az üldözések folytatásában, de mikor a Márvány tenger örökre elzárta Rákóczyt is hazájától, a passarovácsi fényes béke pedig a töröktől várható minden veszedelem ellen biztosította az országot, teljes szabad kezet nyert az ellenreformatio még a volt végvárakban, köztük Pápán is a protestánsok zaklatására, s az 1718-ik évvel kezdődik e kornak második része, mely az *üldöztetések korának* nevezhető. Csak mint végvárban volt Pápán szabados a reformáció, ez volt a felkapott jelszó, s Pápa megszűnván végvár lenni, a végvárbeli katonaság kedvéért megtűrt prot. vallásgyakorlatnak is végének kell lenni. Erős a küzdelem, mely ez ügyben a hatalmas földesurak és a pápai reformátusok között kifejtett, s 34 éven át szakadatlanul tartott, végre az erősebbnek győznie kellett, s a reformátusok a város területéről 1752 ben kiparancsoltattak, a mely esemény ezen korszak harmadik szakaszát, a *száműzetés korát* nyitja meg. A harmincznégy éves küzdelmet, harminczegy éves száműzetés váltja fel, újabb küzdelem a visszatérhetésért. A szomszédos Adás-Tevel nyújt ott-hont a javaikból kiforgatott pápai ref. egyház és iskolának, hol azonban az iskolának még romjai is csak alig maradtak, mivel meg volt szabva, hogy nem tovább, csak a grammatikáig sza-

bad taníttatniok az iskola növendékeinek. A teveli temp'om szemszédságában vásárolt kis ház szolgált iskolául három évtizeden át, a melyből csak II. József türelmi rendelete szabadtotta ki intézetünket az 1783-ik évben, s ezzel ér véget az iskola életének második korszaka.

Az iskola *harmadik főkorszaka*, mely 1783-ban kezdődik, s melyben annak nyugalmas jövőt a kor uralkodó eszméin kívül mindjárt a korszak kezdetén az 1790—1. évi törvények biztosítanak, ismét egymástól megkülönböztethető szakaszokat tüntet fel. Ezek közül az elsőben az *iskola még a pápai ref. egyházzé*, a mely visszaköltözvén Adás-Tevelről, iskoláját is régi fényében akarja feleleveníteni, s nem veszi mindjárt észre, hogy mily sok jó módu család, hány iparos, ki vallása miatt itt munkát nem kaphatott, hagyta oda a száműzetés évei alatt Pápa városát. Azért előbb azon óhajáról kell lemondania az egyháznak, hogy két papot tartson, majd arról is, hogy a pápai főiskolát egyedül maga a református egyház tartsa fenn. Ezzel a hamvaiból feléledt iskola életében azon változás állott be, hogy a *kerület tulajdonába ment át* az 1797-ik évben. Az innen letolyt időt ismét részekre osztják a szabadságharcz és az alkotmány visszaállítása, mely szakaszok közül amaz első az *ébredő Magyarország* korába esik, azon korba, a mely tudatára ébredt annak, mennyire elmaradtunk más szerencsésebb európai államok miveltsége megett. Mi természetesebb, mint hogy első sorban az iskoláknak kellett tudományos színvonalukat emelniök, s e törekvés a pápai ref. főiskola ez időbeli történetében is hiven visszatükrözik. Új meg új tanszékek lesznek alapítva iskolánkban, s az iskolai törvények, s rendszabályok is gyors egymáutánban nyernek újabb meg újabb átdolgozást. Az ébredés korát a *szabadságharcz* követte, s dicséretére a 48-iki ifjúságnak, főiskolánk történetébe is beirtak egy külön szakaszt az iskola ez időbeli növendékei. Azután minden elveszett, s az országban idegenek garázdálkodnak a kormányon, s az új szakasz címe iskolánk történetében is a *Thun-rendszerről* beszél. Még az *alkotmányos kísérletek* is befolyással voltak iskolánk történetére. Felszabadulván a Thun-rendszer alól, minden jót remélve, jogakademia, majd tanítóképezde

felállításával tesz az egyh. kerület kísérletet, ezek rövid élet után, anyagi erők hiánya miatt megszűnnek, s fájdalommal sóhajtjuk utánuk Phaedrussal „non te destituit animus, sed vires meae,” — s megmaradnak a főiskolának azon alkatrészei, mik kezdet óta ennek magvát képezték: a gymnasium és a theologia, s ezzel főiskolánk jelenlegi viszonyaihoz értünk.

Ezen szakaszokra osztható fel a pápai ev. ref. főiskola negyedfélszázados történelme, iskolánk nemcsak szolgálja az évszázadok folyama alatt a magyar hazát, hanem osztozik annak jó és balsorsában egyaránt,

„Titkon kísérte lépteit mindegyre hiven,
Nem mint az árny az utazót csak jó időben.”

s ezt feljegyeznünk régi jó iskolánkról olyan jól esik.

II. FEJEZET.

Az első korszak történelme.

A pápai ev. ref. főiskola története hazai iskoláink legváltozatosabb történeteinek egyikét tárja elénk.

Az iskola keletkezésével mindjárt a reformatio létrejöttékor találkozunk s eredete szorosan összefügg a város történetével. Ez a város, mely Szt.-István korából származtatja a maga nevét és eredetét, már 1051-ben helyet foglal Magyarország történelmében, mert III. Henrik Pápán keresztül vezette hadait I. Endre ellen, írja a történelem.¹⁾ A város legrégibb kiváltságlevele Albert királytól ered, ki 1439-ben adta ki azon oklevelét, mely szerint Pápa város polgárai és lakosai felett földesurok Garay László szolgáltató törvényt.²⁾ Majd utánna Erzsébet, Albert özvegye 1439-ben a Pápán lakó kereskedőket és iparosokat a harminczad alól felmenti, kedvelt hive Garay László szolgálatainak jutalmául.³⁾ A Garay család, a mely Pápa első várát építtette a mai várkastély helyén, 1480-ban kihalt, ekkor Pápa a királyra I. Mátyásra szállott. Mátyás a várost kedvelt hívének Szapolyai Imrének adományozta, kinek 1487-ben történt halála után fia István, s ennek 1496. szept. 1-én történt halála után János, a későbbi király lett Pápa ura. Könnyű megértenünk a politikai viszonyokból azt, hogy a város Szapolyai János kezéről Enyingi Török Bálint kezére jutott, ki a ref. vallásnak, a hazai prot. egyháztörténelemben jól ismert hive, s neje a protestans Pempflinger Márk gróf leánya volt.

Török Bálint idejében a város egész lakossága, a földesur tekintélyén és befolyásán kívül a korszaklelem által is segítve

¹⁾ Engel: Gesch., d. u. Reichs I.

²⁾ Városi levéltár.

³⁾ U. o.

a ref. vallásra tért. Az áttérést úgy Pápa, mint a környékbeli falvak ref. egyházainak történelmi emlékei is Török Bálint kedves papjának Bálint papnak nevével hozzák kapcsolatba.¹⁾ A mely körülményről tanuskodnak Fodor Ferencznek a eszesneki és szentkirályi ref. ekklesiák históriájában irt eme sorai: „Minthogy tudvalevő dolog az, hogy ezen periferiában uralkodott a Reformatiónak szinte legelejekor, egy Török Bálint nevezetű Fő Uraság, a ki bizonyos, hogy a Pápai, Devecseri és Gesztesi Dominiumokat birta. Ez a boldog emlékezetű ur élt egy Bálint Pap nevű predikátornak szolgálatjával, ki által Pápát és e tájon levő faluit reformálta és azután azt elvitte Debreczennek is reformálására, az ő tanítványaira bizván az itt elkezdett reformálásnak continuációját; a honnan következtethet az, hogy az ő Jóságiban Helvetica Confessiót vették be; holott más szomszéd Dominiumokban, az Augusztana Confessio terjedt. Ezeket így értettem idősb Komáromi Pál kéziratából.“²⁾ A mi most már a pápai ref. egyház és iskola keletkezési idejét illeti, arra nézve egész kis irodalom áll már rendelkezésünkre. Hozzászóltak e kérdéshez Pápai Páris Fer, Tóth Fer, Szilády Áron, Tolnay F. István és Mokos Gyula³⁾ ki a különböző véleményeket összegezte s kutatásaik eredménye oda vezet, hogy leghelyesebb az 1531. évet venni fel az egyház keletkezése évül s részünkről hozzátesszük, hogy ugyanez évet fogadjuk el az iskola keletkezésének idejéül is. Van ugyanis a pápai iskolának két kis harangja, a melyek felirata ezt mondja: „Scholae reformatae Papensis 1531.“ Ezen kis harangok repedtek és így némaságra vannak kárhoztatva, mégis mindennél hangosabban beszélnek napjainkig a mellett, hogy az iskola 1531-ben keletkezett, mert ha a reformatae szóból következtetve később öntettek is, azt bizonyíthatják, hogy 1531-et tartották őseink is az iskola keletkezése évének; de meg továbbá írott emlékeink is vannak a keletkezés idejére nézve, s ezek legrégibb iskolai anyakönyvünk legelső lapján olvashatók, s így szólanak: „Nostri maiores sequentes Scholae suae condi-

¹⁾ Teljes neve történetírónk szerint: Szikszai Hellopeusz Bálint volt.

²⁾ Tóth F. A pápai ref. ekkl. históriája 17. l.

³⁾ Dunánt. Prot. L. 1890. évf. 750. l.

dere Leges Anno 1585, qui etsi per Annos 54 omni fere Lege scripta caruissent“ stb. ha a nevezett 1585-ik évtől 54-et levonunk, az iskola keletkezése idejéül ismét 1531-et nyerjük és így az egyház és iskola keletkezése Pápán egy időre esik, a mi a legtermészetesebb is, s ez az év 1531.

Hol állott ezen első ref. iskola, arra nézve adatokat felmutatnunk nem lehet, de ha a körülményekből szabad következtetnünk, a mi pedig ha valahol, itt bizonyára megengedhető, akkor erre nézve is megtaláljuk a kellő utbaigazítást. Mikor Enyingi Török Bálint volt Pápa földesura, reformatus földesur kezében lévén a város, egyebeken kívül a földesuri viszonyok hozták magukkal, hogy a város lakossága is a ref. hitre tért. Hogy ez nem volt másképen, eléggé kitűnik az a herczegszöllősi kánonok aláírásából, a hol is ezek olvashatók: „Stephanus Theöreök de Enyingh m. pr. Franciscus Szij Judex Papensis et caeteri Jurati Cives Papenses sub Sigillo Authentico eiusdem civitatis corroboraunt. Valentinus Hathos Vice Capitaneus Papensis m. pr.“ s e kánonok Pápán 1567-ben ki is nyomattak. A midőn tehát magát a város lakosságát is az aláírók között látjuk a város földesurával együtt, következethetjük, hogy mint azt más városok történetében is látjuk, úgy itt is a reformatusok a katolikus egyház javaiba ültek be, vagyis a templom s azzal együtt az iskola és a papház, valamint minden egyéb egyházi javak is, az egyház kegyura a földesur levén, a reformált egyház hiveinek birtokába mentek át Mivel pedig a kath. egyház temploma és iskolája minden időben a város piacznál állott, a földesur lakásául szolgált várnak közelében, e szerint itt keresendők a pápai reformatusok temploma és iskolája is e korban, a melyről történelmünk most megemlékezett. Hogy véleményünkkel helyes nyomon járunk, kitűnik ez azon körülményből, hogy egy század mulva e javak épen azon az alapon vétetnek el a reformatusoktól, hogy eredetileg katolikus javakban ülnek és ők csakugyan semmi kárpótlást kérni ez elvett javakért nem tudnak. Ugyanezt bizonyítja továbbá 1720. márcz. 3-án Ikládi Szluha Ferencz protonotarius felhívására tett tanuvallomása Kádártai Pál pápai lakosnak, ki vallja, hogy: „hallotta az

Attyátul, hogy az előtt való régi időkben azon helységekben levő öreg Parochialis templom Kálvinistákhoz tartozandó volt. Hallotta azt is, hogy a Tornyt az Calvinisták tsináltatták volna fundamentombul és az harangok is övék lett volna, de eő ezekre nem emlékezik.“¹⁾ Nem igen eshetünk tehát tévedésbe, ha elfogadjuk azon nézetet, hogy a pápai ref. főiskola első helyéül a katolikus egyház pusztán maradt iskolája szolgált, s hogy ennek épülete a templom közelében a piacon lehetett.

Hátra van most még annak vizsgálása, hogy mily viszonyban állott ez időkben az iskola a várossal, a földesurral, és az egyházzal, a mely kérdésre nézve némi világot vetnek a következő adataink.

Az 1612. évben máj. 16-án Kanisay Pálffy Jánost hívják meg Pápára lelkészül Podári István főbíró, „az egész tanács-csal és esküdtekkal egyetemben“²⁾ mondja az aláírás; s a meghívást „mindnyájunknak akaratjából — mind Urunk Ő Nagyságának — mint Vitézlő Rendnek — és mind az egész Városnak akaratjából végeztük“ szól a meghívó levél. Ezt látva kétségbekonhatlanul áll előttünk Pápa egész lakosságának reformatus hitre térése, a mit bizonyítani látszik azon körülmény is, hogy a lelkészi teendők végzésére a pápaiak rendszerint két papot tartanak, s azt is látjuk, hogy a város maga is beleszól a pap választásba. Vajjon nem tartotta-e az egyházon kívül, a mondhatni egész reformatus lakosságú város tulajdonának az iskolát is? arra nézve adataink eligazítani nem képesek. Van másfelől az ev. ref. egyház levéltárában egy emlékirat, mely az 1660. óta szenvedett sérelmeket adván elő, a többek között ezt mondja: „kivánja az iskola részére folyóvá tételét a tizes malomból Sabbathale czim alatt kapott vámgabonának, mely Csáky László idejében tagadtatott meg.“³⁾ Minthogy a tizes malom mindenkor az uradalom tulajdonát képezte, úgy látszik, hogy ez időben a földesur is hozzájárult az iskola szükségletei fedezéséhez, de hogy a többi szükségletek honnan kerültek ki, arra nézve az egyház levél-

¹⁾ Pápai ev. ref. egyh. levéltára 144. sz.

²⁾ Tóth F. i. m. 22. l.

³⁾ Pápai ev. ref. egyh. levéltára 117. sz.

tára semmit felmutatni nem bír, igaz hogy a városi levéltár sem, azonban ez utóbbinak némaságát az 1789-iki Rímay tűz alkalmával történt elégeése érthetővé teszi. A viszonyok tekintetbevételével, s midőn oly számos példát látunk arra, hogy e korban az egyakarattal reformatus hitre tért városok maguk állítanak iskolákat, megszivlelendőnek tartjuk azon véleményt, hogy ez városunkban sem történt különben, s innen lehet ref. egyházunk levéltárának némasága ez egész korra nézve, míg az üldöztetés korából egymást érik az iskolára vonatkozó adatok. Nem lehetetlen, hogy csak a nehéz idők beálltával vette az egyház egészen a maga terhére át az iskolát, s ezen-tul nemcsak szellemileg, de valójában is tulajdonosa lett a pápai ref. iskolának a ref. egyház. S bár mindezen kérdés megoldatlan marad előttünk, kötelességet vélünk teljesíteni, hogy kutatásaink folyamán, a viszonyok megfigyelése alapján nyert eme véleményünknek kifejezést adjunk.

Ezek után bezárhatjuk ezen első korszakról szóló történelmi vázlatunkat. A földesurak ref. vallása, s Pápának a török hódítások ellenében megőrzött végvári jellege, mindent megmagyaráznak, hogy itt a XVI-ik század folyamán, s a XVII-ik században is még a protestansok zavartalanul ülnek benne a kath. egyház volt javaiban, és sem Rudolf sem pedig II. Ferdinánd nem kísérlik meg őket e javakból kizavarni, mert minden e fajta igyekvés megtörik a török támadásaitól való félelmes helyzeten, mivel a város reformatus lakossága szolgált e támadások ellen védfalul, mikről Pápa városának 1543., 1555., 1594., 1597. és 1600-ik évi ostromai bővebben beszélnek a város történetében.

Négy kérdés tehát az, a mikkel iskolánk történetének ez első korszakában foglalkoztunk, s nem a mi hibánk, hogy mindegyikre határozott választ adnunk nem lehet. E négy kérdés szólt az iskola keletkezésének idejéről, annak helyéről, továbbá arról, hogy kié lehetett az iskola e korban, s végül, hogy milyen volt annak állapota ama 130 év alatt, melynek tartamára életének az első korszaka terjed.

Az első kérdésre határozott a válaszuk, s megjeleltük az iskola keletkezése éveül az 1531-ik évet; a második kérdésre

nézve, hogy hol állott az első iskola, már csak általánosságban utalnak a viszonyok azon válaszra, hogy talán a piacon, a templom közelében; még határozatlanabb a válaszunk azon harmadikul feltett kérdésünkre, hogy kié volt e korban az iskola — — — talán a városé, talán a földesuré, talán az egyházé, de lehet, hogy közösen mindnyájuké. A mi pedig negyedik kérdésünket illeti, hogy milyen volt az iskola sorsa az első korszakban, arra nézve a későbbi viszonyokból győződünk majd meg, hogy iskolánk élete e korban nyugodt és zavartalan volt, mert a városi és a földesuri, a hazai, s részben a külföldi politikai viszonyok is mind közre hatottak, hogy biztosítsák annak nyugodt életét, s felvirágzását, és fejlődése korának ezen nyugalmas évei voltak alkalmasak arra, hogy megvessék alapját fennmaradásának a késő századokra.

III. FEJEZET.

Az első korszak tanügyi viszonyai.

Ötvennégy évvel az iskola alapítása után az 1585-ik évből származnak főiskolánk legrégibb törvényei,¹⁾ a melyeket egy gondos másoló, írása után következtetve 1724-ben Cse Csuzi János rector-professor idejében lemásolt, s az 1585-ik évtől kezdve a rector-professorok és az iskola ujonnan jött növendékeinek névsorával együtt évről-évre lemásolva, számunkra megőrizett. Főiskolánk ezen legrégibb törvénykönyve latin nyelven levén írva, szolgálatot vélünk tenni, midőn annak szövegét nem csupán latin nyelven tesszük közzé, hanem adjuk magyar fordítását is a következőkben:

Lectori Candido omnem prosperitatem. Benevole et Candide Lector! Nil equidem Mundus difficilior quam Leges recepit, quantopere tamen iis Mundo opus sit, discere est a Lacedaemoniis, quibus in more positum erat singulis regibus fatis functis, quinque dies sine Lege vivere; qui tamen ob multitudinem insolentiarum istis diebus impune grassantium nil magis quam quinque istos dies elabi cucupiebat. Similibus moribus tandem nostri Maiores sequentes scholae suae condidere Leges Anno 1585, qui etsi per Annos 54 omni fere Lege scripta caruissent, tamen eorum Posteris, hanc in Tabellam transscripsimus, iisdempue Almae nostrae scholae Cives ab hinc regendos volumus.

Minden jót a nyájas olvasónak. Jóakaró kedves olvasó! A világ ugyan semmit sem fogad nehezebben, mint a törvényeket, még is hogy azokra mennyi szüksége van a világnak, megtanulható a Lacedaemonoktól, kiknél szokás volt, hogy a sors szerint következő minden egyes király alatt 5 napon át törvény nélkül éltek, ki azonban az ezen napok alatt büntetlenül maradó kihágások nagy száma miatt mit se kívánt inkább, mint amaz 5 nap elmúltát. Hasonló okból a mi eleink iskolájuk számára a következő törvényeket alkották 1585-ben, kik ámbár 54 éven át csaknem minden írott törvény nélkül voltak, mégis mi azok utódai ezen táblára azokat feljegyeztük és főiskolánk növendékeit azok szerint kívánjuk igazgatni.

¹⁾ Czimük: »Leges illustris Scholae Papensis.«

Ezen előszó után következnek a törvény szakaszai, a melyek a kor kívánalmainak megfelelően a tanuló ifjúság vallásosságára kiváló gondot fordítanak, s hogy intézkedéseik általunk érthetők legyenek, előre is megjegyezzük, hogy azok az iskola épületben együtt lakó tanuló ifjúság számára készültek, s a következők:

I. Leges communes. -- I. Közöséges törvények.

I. Lex.

Quia timor Domini est initium sapientiae et eruditionis, ut graviter docet Sapiens. Idecirco studiosorum unusquisque cum primis Deo praepotenti, Studiorum successum et progressum benigne suppeditanti, debitam pietatem, reverentiam, cultum exhibeto.

Az Isten
félelemről.

II. Lex.

Studiosi contubernio nostro incorporandi testimonio bonorum ornat, a Reverendis Dominis Pastoribus et Rectore admittantur, admissi omnia pietatis et obsequii officia erga Deum maxime, tum etiam erga Venerandum praesbyterium Ecclesiasticum. Rectorem et commilitones, obsequiose et iuramento polliceantur, legibusque nostris manu propria subscribant.

A tanulók
felvételéről.

III. Lex.

Cum autem in Ecclesia statuto tempore publicus Fidelium Conventus fiat, volumus ut Studiosi omnes singulorum dierum

A
templomba
járásról.

1. Törvény.

Mivel az ur félelme, a bölcsesség és műveltség kezdete, mint a bölcs okosan tanítja, azért a tanulók mindegyike első sorban a hatalmas, s a tanulóknak sikert és előmenetelt adó kegyes Isten iránt tisztelettel, félelemmel és kegyelettel viseltessék.

2. Törvény.

Az iskolánkba magukat felvétetni óhajtó tanulók, ha jó bizonyítványuk van, a Tisztelendő Lelkész urak és az igazgató által vétessenek fel, a felvett tanulók kivált az Isten iránt való félelem és tisztelet minden kötelességeire, másfelől az egyház tisztelendő praesbyteriuma, az iskola igazgatója és tanulóтарыaik iránt való engedelmességre és tiszteletre köteleztessenek és törvényeinket sajátkezüleg írják alá.

3. Törvény.

Midőn az egyház hivei a szokott időben rendes istenitiszteletet tartanak, a tanulók a naponkénti könyörgéseken mind-

precibus, ut et dierum Dominico-
rum Concionibus, tam ante quam
post meridianis, ad finem usque
intersint, preces vero matutinas
et vespertinas adeoque Conciones
diebus Mercurii et Veneris ce-
lebrandas per vices et Classes
frequentent, absens a precibus
matutinis et Vespertinis den. 3.
a Concionibus Dominicalibus den.
6. Hebdomadariis 4. privantur.

IV. Lex.

Studiosi in Templum e Schola
abituri, auditos igno prodeant sine
strepitu et clamore immediate
post pueros ordine decenti bini,
potissimum diebus dominicis pro-
grediantur, templum ingressi Can-
tor chorum dirigat, reliqui quam
proxime Cantori assistendo, lo-
cum Convenientem ut in canendo,
ita etiam in precando et auscul-
tando teneant, peracto Concentu,
nemo nisi oeconomus egrediatur,
sed summa cum animi devotione,
fideliter, attente et absque stre-
pitu susurrationibus, consultatio-
nibus, somnis, vel rerum profa-
narum lectionibus, orent atque,
sacrae concioni audiendae va-
cent, secus quicumque sub tem-
pus Concionis Templo exierit,
den. 3 mulctabitur. Qui vero illic
minus convenienter se gesserint,
praevia admonitione publicam
correctionem ac privationem non
subterfugient.

nyáján megjelenjenek, szintugy
a vasárnapi istenítiszteleteken
is ugy délelőtt mint délután, vé-
gezteig jelen legyenek, a reggeli
és esti könyörgéseken, még pe-
dig a szerda és pénteki isteni-
tiszteleteken felváltva osztályon-
ként megjelenjenek: a reggeli
vagy esti könyörgésről hiányzó
3 denárt, a vasárnapi istenítisz-
teletéről hiányzó 6 denárt, a hét-
köznapi istenítiszteletéről hiányzó
4 denár büntetést fizessen.

4. Törvény.

A felsőbb tanulók az iskolá-
ból a templomba menve, a csen-
getyü szavára elősiessenek, zaj
és láрма nélkül a kisebbek után
sorban párosával menjenek, főké-
pen ünnepnapokon, a templomba
bemenve a Cantor az énekkart ve-
zesse, a többiek lehetőleg a Can-
tor közelében álljanak, s illető
helyüket ugy az éneklés, mint
az imádkozás és predicatio ide-
jén megtartsák. Az éneklés vé-
geztével csupán az oeconomus
távozhatik a többiek a legna-
gyobb buzgósággal, áhítattal
figyelmesen és láрма, suttogás,
beszélgetés, alvás, vagy tem-
plomba nem illő dolgok olva-
sása meilőzésével, imádkozzanak,
a szent beszédre figyeljenek,
egyébaránt a ki istenítisztelet
idején a templomból kimegy, 3
denárra büntetettetik. A kik pedig
ott illetlenül viselik magukat,
előleges intés után nyilvános
megrovásban és megbírságolás-
ban részesülendének.

A
templomba
járásról.

Magaviselet
a
templomban.

V. Lex.

Botrány
csinálás a
templomban.

Nemo temulentus, vacillan-
tibus pedibus Templum ingredi
praesumito, si quis vero in alie-
num scandalum et derogamen
omnium nostrorum ingressus fue-
rit, illic indecenter se gesserit,
primo post severam admonitio-
nem denarios 35 deponat, Secundo
idem attentando publica oratione
Coetum deprecetur, Tertio si nec
admonitionibus, nec correctioni-
bus, nec privationibus vitam
emendaverit, relegetur e medio
Coetus.

VI. Lex.

Az
urvacsorával
élésről.

Ad S. Sanctam Communio-
nem, ceu animarum nostrarum
epulum et fidei argumentum pro
sua quisque pietate et professionis
sinceritate, unanimi consensu,
cum seria poenitentia et serio
cordis Examine omnes Studiosi
accedant, negligens animadverte-
tur, de vita ut et de Religione
examinabitur et docebitur, se-
cundo itidem, tertia tandem vice
contumax, de quo nulla spes
superesse poterit, relegabitur,
Elemosyna enim Filiorum prop-
ria est.

VII. Lex.

A
temetésekről

Ap Sepulturam seu tumula-
tionem funerum si fuerit gene-
rale omnes, si parziale, per Vices
et Classes ordine decenti in eundo
servato studiosi procedant, ab-
sens a Generali den. 4 a partiali
den. 2 priyetur.

5. Törvény.

Senki részegen, tántorgó
léptekkel a templomba menni ne
merjen, ha pedig valaki mások-
nak botrányul és mindnyájunk
szégyenére bejövén, magát ott il-
letlenül viseli, első ízben szigorú
megdorgálás mellett 35 denár
birságot fizessen, másodízben
követvén el ugyanazt, nyilvános
bocsánatkéréssel kövesse meg a
Coetust, harmadízben ha sem az
intésre, sem a fenytésre, sem
birságolásra meg nem jobbul, a
Coetusból kizárassék.

6. Törvény.

A sz. asztalhoz, vagyis lelki
vendégségünkhöz és hitünk ta-
nuságtételéhez, minden tanuló
kegyessége és igaz vallástétele
szerint, szigorú bünbánat és szí-
vének szigorú megvizsgálása
után egy akarattal járuljon. Ki
hanyagolnak tapasztaltatik, vala-
mint életéről, úgy vallásából is
vizsgálat alá vonassék és megta-
nítottassék, ismétlés esetén ugyan-
így bünhődjék, harmadízben végre
mint makacs és mint ki semmi
reményt nem nyújt, kizárassék
mert az örökség a fiaké.

7. Törvény.

A temetésre vagy gyász-
tisztességtételre, ha nagyobb-
szerű, mindnyájan, ha kisebb-
szerű, osztályonként felváltva,
illő rendet tartva, menjenek a
tanulók, a nagy temetésről hi-
ányzó 4 denár, a kisebbről hi-
ányzó 2 denár birságot fizessen.

VIII. Lex.

Precibus Scholaribus, hora 4-ta matutina, itemque 6 vespertina peragendis Studiosi omnes intersint, absens den. 2. privetur. Mane post preces studia repetita prompta memoria proferant, lectiones quasvis, Examina, Disputationes, Declamationes, aliasque publicas exercitationes diligentissime frequentent. Quicumque post decantatum hymnum accesserit, den. 1 deponet, negligens lectionis partialis den. 3 generalis den. 4 mulctabitur, a disputatione absens Respondens den. 15. Opp. Auditor den. 6. Thematis exhibitum elaborationem negligens quivis den. 6 eiusdem declamationem tempore praescripto omittens orator den. 15 auscultationem vero auditor den. 8. pro communi fisco numerabit.

8. Törvény.

Az iskolai könyörgéseken reggel 4, este 6 órakor a tanulók mind jelen legyenek, az elmaradó büntetésül 2 den. fizessen. Reggel könyörgés után fogékony észszel a tantárgyakat ismételjék, minden feladatukat, a kikérdezéseket, vitatkozásokat, szavazásokat s egyéb közös gyakorlatokat szorgalmasan végezzék. A ki az ének elhangzása után érkezik, bírságul 1 den. fizet, a feladatait részben elhanyagoló 3 den., a nagy mérvben hanyag 4 denárt, a vitatkozásról távollévő, ha ő lett volna a válaszoló 15, ha a tétel feltevője lett volna 10, ha pedig csupán hallgató lett volna 6 denárt fizessen. A kitűzött feladat kidolgozását elhanyagoló 6 den., a kellő időben elmondását elhanyagoló 15 den., a megfigyelést elhanyagoló hallgató pedig 8 denár bírságot fizessen a közpénztár számára.

A tanulásról.

Ezen szakasz igen érdekes bepillantást enged a XVI. század iskolai életébe. E szerint a növendékek nagyon korán felkeltek, reggel 4 órakor már az iskolai istenitiszteleten kellett jelen lenniök, hová az előének elhangzása után érkezés pénzbírsággal járt. Szintugy pénzbírságot fizetett a feladataival el nem készült hanyag tanuló is, hanyagsága fokához mérve kisebb vagy nagyobb büntetését. Egyéb büntetésről nem is olvasunk, de szükség rá alig is volt, mert a pénzbírság sokféle fokozata a mellett bizonyít, hogy azzal minden vagy a legtöbb hibát büntetni lehetett. A mi végül az ifjúság korai felkelését illeti, azon semmit se csudálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy a reformatio századában általános volt a tanulói ifjúság korai felkelése, azon elvből indulva ki, hogy Aurora

Musis amica. A hol a deákok számára bennlakás volt berendezve, ott a reggeli 3 órai felcsengetés a bevett szokásokhoz tartozott.

IX. Lex.

Quoniam autem Communis iustitia requirit, ut suum cuique reddatur, debent ergo studiosi, ut Venerabilibus Dominis Ecclesiae huius Pastoribus, ita Rectori ac Praeceptorum et studiorum directori, debitam animi et officii obedientiam praestare, eorum dictis monitis et iussis obtemperare. Nemo igitur eam licentiam audacter praesumat, ut Rectori Scholae monenti, praestandum officium iubenti, aut ob negligentiam ex officio corripienti non obsequeretur, eidemque verbis aut facto, aut clandestina conspiratione inobedientiam atque iniuriam praeberet. Quicumque autem eo proterviae et contumaciae processerit, velut subitici nescius publicae censurae subjacendo ignominiose eliminabitur.

A felsőbbség
tiszteletéről.

X. Lex.

Cum vero in Schola pietatis, honestatis et eruditionis officina non solum superioribus debeat reverentia et filialis obedientia, verum etiam paribus et aequalibus exhibenda sit fraterna benevolentia. Idecirco Studiosi omnes, tam praesentes quam deinceps affuturi, mutuam amicitiam, necessitudinem et concor-

Az egymás
iránt való
viselkedésről

9. Törvény.

Mivel pedig azt kívánja a közigazság, hogy mindenkinek adjuk meg a magáét, ennél fogva tartoznak a növendékek, valamint ezen Ecclesia tisztelendő lelkipásztorainak, úgy a Rectornak és a Praeceptornak és a tanvezető professornak a köteles tiszteletet megadni, azok intó szavainak és parancsainak engedelmeskedni. Ezért senki se vetemedjék azon merészségre, hogy az iskola Rectorának a midőn int, kötelességteljesítést parancsol, vagy a hanyagság miatt kötelességszerűen korhol, ellenszegüljön, vagy irányában szavaival, tettével, vagy titkos összeesküvéssel, engedetlenséggel, vagy bántalmazással éljen. A ki pedig makacsságában és megátalkodottságában annyira vetemedik, az mint magát megálázni nem tudó, nyilvános feynyíték után megbélyegezve, ki utasíttassék.

10. Törvény.

Mivel pedig az iskolában mint a kegyességnek, becsületességnek és neveltségnek műhelyében, nemcsak a felsőbbek iránti tisztelet és fiúi engedelmesség, hanem a társak és egykorúak iránt is testvéri szeretet gyakorlandó, ennek okáért a tanulók is mindnyájan úgy a jelenlegiek, mint az ezután

diam (sine quibus nulla societas consistere potest) inter se summo studio colant, alii aliis fraternum amorem et condignum honorem exhibeant, iuvenes ut aetate et iudicio adultioribus moderatam reverentiam facere ne graventur, honor enim non tam honorati quam honorantis est. Hi rursus non morosos, non graves, non importunos, sed affabiles et familiares se praebeant, illisque pietatis, modestiae et diligentiae laudato exemplo prae luceant, in Templum vel ad deducendum Funus iuniores praecedant, adultiores sequantur.

következők egymás iránt a kölcsönös barátságot, jóviszonyt és egyetértést (mik nélkül egy társaság sem állhat fenn) egymás között a legnagyobb igyekezettel ápolják, egymás iránt testvéri szeretetet és kellő tiszteletet tanusítsanak, az ifjaknak nehezükre ne essék a korra és értelmükre nézve serdültebbeknek a kellő tiszteletet megadni, mert a tisztelet nem annyira a megtiszteltté, mint a megtisztelőé. Ezek viszont ne mogorván, fennhéjázva, kevélyen, hanem nyájasan, barátságosan viseljék magukat és amazok előtt a kegyesség, szerénység és szorgalom dicséretes példáiképen tündököljenek. Templomba vagy tételre vonulás alkalmával az ifjabbak menjenek elől, őket kövessék az idősebbek.

Az egymás iránt való viselkedésről

Ezen szakasz az ifjuságnak egymás iránt való magaviseletét igen szép intelmekkel kísérve szabja meg, midőn főként a testvéri szeretetet köti a növendékek lelkére.

XI. Lex.

Absint a Societate ergo inestina odia, rixae, contentiones, dissidia, comitia, verbera, pugnae et quaevis vindicta privata. Nemo etiam odiosa portentosa, et commilitonis aestimationem credentia turpia nomina fingere ut ab aliis ficta, in ipsum vel prae, vel a tergo vibrare audeat, nam quicumque odiorum et dissidiorum auctor fuerit comertus, post severam correptionem seu sacrae concordiae violari, mulctam ex communi cen-

11. Törvény.

Távol legyen tehát a társaságtól a belviszály, a gyűlölet, a versengés, visszavonás, gyűlésezés, verekedés, harcz és bármely önbíráskodás. Senki se merjen gyűlöletes, csudás, a közilletmet sértő csúf neveket adni, se társát nyíltan vagy háta megett sértetgetni, mert a ki a gyűlölet és viszálynak szerzőjéül tűnik ki, komoly figyelmeztetés után mint a szent egyetértés megsértője, az ügy nyilvános megvizsgálása után, a vétségéhez

Az önbíráskodásról.

Az önbíráskodásról.

sura delicto commensuratum non subterfugiet. Qui aliquo convicti generis vel scommate popularium aliquem affecerit den. 25, privabitur, percussor autem fratris, vel lenissimo ictu primo den. 50, secundo 100, tertio eliminationis ignominiosae poenam sustinebit.

XII. Lex.

A magyar nyelv tilos használatáról.

Usus nativi sermonis, tum intus, tum foris interdictum esse volumus. Latina quisque loquatur lingua, sic enim Romanae facundiae copia acquiri et solet et potest. Plagaster pro die et nocte den. 1, amittet, signum aut ferulam quivis sine bile et rancore multo convictisque recipiat, nulla temeritatis audacia praesumpta abjiciat et Romanae cursus linguae turbet. Secus facturo correctio et poena den. 10 superveniet.

mért büntetést el nem kerül. Ki bármely szitkozódással vagy káromlással illet valakit a nép közül, 25 den. bírságot fizet, a társával verekedő legkisebb sértés esetén is első ízben 50, második ízben 100 denárt fizet bírságul, harmadik ízben az elutasítás gyálázatos büntetésével sújtassék.

12. Törvény.

Az anyanyelv használatát úgy künn, mint benn megtiltjuk. Mindenki latin nyelven beszéljen, mert csak így lehet és így szokás a római ékes beszédben gyakorlottságot nyerni. A törvényszegő egy egész napra 1 den. bírságot fizessen, a büntetőjegyet vagy táblácskát mindenki harag, nagy zúgolódás és szitkozódás nélkül viselje, azt meg gondolatlan vakmerőséggel ledobni ne merészelje, és a latin nyelven való beszélést akkor se hagyja el, a másként tevőnek büntetése dorgálás és 10 denár pénzbírság legyen.

E törvény a korszak azon gondolkozásmódját tükrözi vissza, hogy a latin nyelvnek a magyar nyelv, vagy bármely anyanyelv föltétlenül mögötte állt úgy fontossága, mint hasznosságára nézve, s e nézetnek az iskola, valamint a legnagyobb tudósok is hódolni voltak kénytelenek; a latin nyelv sikeres tanításáért mindent elkövettek, mert az elért sikertől függött az iskola jó hírneve és dicsősége. A ferula mit a szegény magyar nyelv boldogtalan kiejtője azonnal viselni tartozott egy zsinegen lóggó fatáblácska volt, melyet a törvény ellen vétőnek nyakába akasztottak, s azt mindaddig viselni tartozott, míg újabb vétő nem akadt, a mi viszont azon czélból történt, hogy a tanulók egymást ellenőrizték a latin nyelv érdekében és a saját érdekükben.

XIII. Lex.

Procul igitur exulent a Minervio nostro commessiones, computationes, conspirationes contra superiores, aut pares. conventicula, sodalitia prava, cantationes inordinatae, cantilenae venereae, confabulationes infrugiferae, scuriles et impudici sermones, discursitationes, intempestivae, clamores aliorum studia turbantes, saltationes, lusum horumque instrumenta quovis nomine venientia, furta, mendacia, turpia convicia, obtrecciones, irrisiones, maledictiones et omnia pravae consuetudinis vitia. Quicumque enim haec vel talia vitia patriverit, primum publica correptione el mulcta delicto commensurata non carebit. Deinde contumaciter eodem relabens inhonestum sortiatur exitum.

XIV. Lex.

Studiosus ad prandium vel Coenam ab aliquo evocatus, aut retentus, memor esse debet officii sui seque honestum omnibus praebere tenetur, ebrietatem, animumque litigandi, irritandi aut concertandi maxime vero nocte cavere jubetur, ex quocumque andem loco (licet honesto) venerit, ne in tenebris sine lucerna et lampade in plateis ubivis tandem discursitet, occasionemque vigilibus et custodibus civitatis e ipsum capiendi praebeat, senus facturus unius mensis coenae poenam nulla ratione prae-

13. Törvény.

Távol maradjanak tehát iskolánktól a dobzódások, a részesegeskedések, felsőbbek vagy társak ellen szőtt összeesküvések, gyűlésezések, romlott társaságok, éktelen orditozások, szerelmes dalok, léha mesélgetések, aljas és szemérmetlen szavak, időn tuli csavargások, mások tanulását zavaró lármák, tánczok, játékok, s bármi néven nevezendő e féle szerek, lopások, hazudozások, rut szitkozódások, rágalmozások, csufolódások káromkodások és egyéb e féle aljas bűnök. A ki pedig ezen vagy hasonló vétkeket követ el, először nyilvános megdorgálásban és vétségéhez mért büntetésben részesül, azután a hibájába makkacsul visszaeső, megbecstelenítő eltávolításban részesüljön.

Az illetlen beszédekről és tettekről.

14. Törvény.

Az ebédre vagy vacsorára meghívott vagy ott marasztott tanuló, ne feledje el a maga kötelességeit, hogy magát mindenekben tisztességesen viselni tartozik, a részegséget, a perlekedésnek, czivakodásnak, veszekedésnek alkalmát főképen éjjel, kerülni tartozik, és végre bármely helyről (ha tisztességesről jön is) setétben lámpa vagy mécs nélkül az utczákon sehol ne csavarogjon, ne szolgáljon rá, hogy a városi őrk és felügyelők befogják, a másként tevő egy havi köztartás elvesztésének bünte-

A tanuló magaviselete a városon.

A tanuló
magaviselete
a városon.

cavebit. Aliquem tandem quocun-
que armorum genere laedens, tam-
quam indomitus satanae miles
pro commissi qualitate gravius
tractatus cum perpetua ignomi-
nia proborum contubernio ejicie-
tur. Ebruius vero den. 10, deinde
den. 20 deponat, iteratione facta
ignominiam patietur.

XV. Lex.

A fegyver-
tartásról.

Nemini catafractorum instar
arma in Civitate circum gestare
permittitur, cum studiorum obiectum non gladii, sed libri esse
debent, adeoque tristissimi saepe
eventus et incommoda ex tali
armorum intempestiva circum-
gestaltunge consequuntur, ideoque
quicunque sclopeta intra moenia
Scholae exploserit 15 nummos
solvat. Extra Civitatem tamen
abire volentibus sui defensionis
ergo permittitur.

XVI. Lex.

A kinn
maradásról.

Nemo in Civitate extra Scho-
lam pernoctet. Nemo etiam extra
horam 8 hyeme, et aestate 9 fo-
ris quamvis invitatus ad coenam
commoretur. Nam quicumque extra
tectum Scholae dormiverit, primo
den. 50, deinde den. 100, itera-
tione facta si attentaverit, prae-
sertim in loco suspecto, veluti se
suspectum reddens ignominiose
relegabitur. Quicumque vero in
puncto horae 8 hyemalis, aesti-
valis vero 9 intra limen Scholae
compertus non fuerit, multam
den. 6 sustinebit, poenaque pro

tésétől semmi módon meg nem
szabadul. Végre ha valaki bármi-
féle fegyverrel mást megsért,
mint a sátánnak szilaj katonája,
elkövetett vétségéhez mérve szí-
goruan megbüntetve, a jók tár-
saságától örökre megbélyegezve
vettessék ki. A részeg pedig 10
den. ismételtes esetén 20 den. bír-
ságot fizessen, ismétlés esetében
gyalázatot szenvedjen.

15. Törvény.

Senkinek sem szabad kato-
nák módjára a városban fegy-
vert hordani, mert a deáknak
könyv és nem fegyver való;
mert gyakran igen szomorú kö-
vetkezmény és kellemetlenség
származik az ilyen helytelen
fegyverhordozásból, ennek oká-
ért a ki az iskola falain belül
fegyvert süt el, 15 pénzt fizet-
sen. A városon kívül menőnek
a maga védelmére mind a mel-
lett megengedtetik.

16. Törvény.

Senki az iskolán kívül a
városban ne éjjelezzon, s télen
8, nyáron 9 óra után kinn ne
maradjon még ha vacsorára hívja
marasztaltatik is. Mert a ki az
iskolán kívül hál, első ízben 50,
azután 100 den. bírságot, ismételtes
esetén kivált tiltott
helyen ha éretik, mint magát
gyanuba ártott, kizáratik. A ki
pedig télen pontban 8, nyáron
pedig 9 órakor az iskola küszö-
bén belül nem található 6 den.
bírságot fizessen s büntetése ké-
sedelme szerint növekedik, min-

tardatione angebitur, et pro singulis horis ternos numerabit den.

XVII. Lex.

Nemo eam licentiam sibi praesumat, ut absque venia, scitu et permissu Rectoris, vel unius miliarii iter conficere ausit, qui enim id attentaverit, certa multa non carebit. Nam eodem die rediens den. 10, sequenti vero den. 20 aut si tardius advenerit ignominiam patietur.

XVIII. Lex.

Honorem et existimationem ut Rectoris ita quoque totius Coetus et in specie singulorum singuli fideliter observent, falsum testimonium erga superiores, pares, vel inferiores neque proferant, neque proferre patiantur. Denique secreta Scholae sub poena virgarum et relegationis, nemo extra Scholam disseminet.

XIX. Lex.

Si cui chori gubernatio, classis institutio, puerorum minorum eruditio, bonorum Coetus procuratio, vel aliquid aliud honestum officii genus a Rectore vel Coetu imponatur, is se non difficilem sed obsequentem praebeat, secus facturus in Publicam Censuram et commeritam animadversionem incurrat, vocatus ad functionem aliquam Ecclesiasticam Venerabili Domino Episcopo, ut et Reverendo Domino Seniori Mialem obedientiam sine tergiversatione ipso facto praestet.

den egyes óra után 3 denárt számítva.

A kinn maradásról.

17. Törvény.

Senki se merjen a Rector engedelme, tudta nélkül egy mértföldnyire se eltávozni, mert a ki azt megkísérli biztos büntetést von magára. Mert a még az nap visszatérő 10, a másnapon visszatérő 20 den. fizet, vagy ha későbbben tér vissza gyalázatot szenvedjen.

A városból eltávozásról.

18. Törvény.

Tisztességét és jó hírnevét valamint a Rectornak, úgy az egész testületnek is és külön egyeseknek is mindenki hűségesen megőrizze, a felsőbbek kortársak, vagy alsóbbak iránt hamis bizonytságot senki ne tegyen, se megtenni ne engedjen. Végre az iskola dolgait megvesszőzés és elutasítás büntetése nélkül senki ne terjessze.

Az iskola rágalmazásáról.

19. Törvény.

Ha valakire az ének vezetése, az osztály tanítása, kisebb gyermekek nevelése, az iskola javainak gondozása, vagy más valami tisztességes feladat lett bízva a Rectortól vagy az iskolától, az magát ne vonogassa, hanem engedelmeskedjék, a más-ként tévő nyilvános fenyték és érdemlett büntetés alá kerül. Ha valakit valamely egyházi tiszt teljesítésére hív fel a Főtisztelendő Püspök vagy tisztelendő esperes ur, finni engedelmességgel, vonakodás nélkül álljon helyt.

Az iskolai tisztiségekről.

Ez a törvény érdekes bepillantást enged az iskolai viszonyokba, ebből megtudjuk, hogy úgy a templomi ének vezetése, mint az alsóbb osztályok tanítása, az iskola anyagi ügyeinek gondviselése nagyobb deákokra volt bízva. Így találjuk ezt e kor egyéb iskoláiban is a reformátusoknál, s ez a szokás még soká ezután, csaknem napjainkig megmaradt igen sok református iskolában.

XX. Lex.

Az iskola
elhagyásáról

Ad extremum cum experientia dictet Scholam humaniorum literarium hospitium, non esse officinam Tonsorum, Sartorum vel Sutorum; id circo omnibus seri-
us inculcare volumus, neminem qui honesto introitu in Contubernium et album Alumnorum ac discipulorum nostrorum semel incorporatus est, ante Annum integrum hinc discedere aliorum posse, nisi ad honestam aliquam functionem honeste evocetur, evocatus autem, vel Anno expleto aliorum abiturienti, publicum suae gratitudinis specimen gratiarum videlicet Actione in publico Auditorio oratione brevicula edat. Si autem forte fortuna aliquis ingratus compertus fuerit, clamque modo inhoneste discesserit, talis a caeteris studiosis insecutus virgis caesus dimittatur, aut literis ignominiosis prosequatur.

20. Törvény.

Végül mivel az iskola köztudomás szerint az emberi tudományok tárházának mondható és nem borbély, szabó vagy cipész műhely; azért mindenkinek komolyan lelkére kívánjuk kötni, hogy senki, a ki a mi növendékeink sorába és csoportjába felvétellett, az év letelte előtt innen máshova el nem mehet. ha csak valami tisztességes hivatalra tisztességgel el nem hívatik, az elhívott vagy az év leteltével máshová menő pedig hálájának világos jeléül rövid köszönő beszéddel a nagyteremben ünnepélyesen vegyen búcsút. Ha pedig történetesen valaki hálátlannak tapasztaltatik és titkon illetlen módon eltávozik, az ilyen a többi növendékektől üzetve, kivesszőzve bocsáttassék el és megbélyegző értesítés küldessék utána.

E törvény is érdekes bepillantást enged az iskolai életre, a midőn megismertet bennünket azon szokással, hogy a pályavégzett ifjú nyilvános beszéddel vesz búcsút az intézettől. Protestáns iskoláink némelyikében még ma is szokás, hogy az érettségi vizsgálat után a tanulók egyike ünnepélyes beszéddel vesz búcsút a tanári kartól és intézettől társai

nevében, régente ennek elmaradása botrányt okozott s a többi tanulók részéről nyert kivesszőzéssel járt.

XXI. Lex.

Nemo Studiosorum inscio vel invito Rectore abire ad laborem aliquem Rusticum praesumito, secus facturus den, 25 privabitur. Neque Neutralista vel Mendicans vel saltem dimidium diem a Schola abesse audeat, sine scitu ac permissu Rectoris atque Curatoris. Vocatusque ad laborem rusticum, quovis Vespere Scholam repetat, nisi locus laboris longe sit a Civitate dissitus, id quod Rectori atque Curatori praevis indicandum est, secus facturus vapulabit severe.

XXII. Lex.

Authores lege et consuetudine receptos Studiosus quilibet velut arma necessaria miles comparabit, eosque diligenter tractabit. Nominatim autem Poeta: Poesim Molnárii, Virgilium Profanum, Grammaticam Graecam, Grecseri, Testamentum Novum Graecum. Rhätor vero et qui publicas Lectiones frequentat Rhetoricam et Oratoriam ac Logicam Buzinkay, Ciceronis Orationes, Vendelini Theologiam et Libros Graecos prae nominatos.

Ez a szakasz bizonyára egyike a legbecsesebbeknek a törvények sorában, de hozzá kell tennünk, hogy ez nem származhatik az 1585-dik évből, hanem később lett oda csatolva

21. Törvény.

Senki a tanulók közül a Rektor tudta vagy beleegyezése nélkül semmi mezei munkára el ne menjen, a másként tévő 25 den. bírságot fizessen. Se Neutralista, se Mendikáns az iskolából fél napra sem távozhatik a rektor és curator tudta és beleegyezése nélkül. A ki valamely mezei munkára hivatott el, minden este visszatérjen az iskolába, kivéve ha munkájának helye a várostól messze esik, a mely körülmény a rectornak és curatornak előre bejelentendő, a ki másként tesz, szigoruan megcsapatik.

Az iskolán
kívüli
munkáról.

22. Törvény.

A törvényesen bevett szokásos tankönyveket minden tanuló, mint a katona szükséges fegyvereit szerezze be és azokat szorgalmasan forgassa. Név szerint a poeta: Molnár Poesisét, Virgilius Profanust, Grecser Görög Grammatikáját s görög új testamentomot. A Rhätor pedig ki a nyilvános leczkékét hallgatja Buzinkay Rhetorica, Oratoria és Logikáját, Cicero beszédeit, Vendelin Theologiáját és a fentnevezett görög könyveket.

A tanköny-
vekről.

a törvényekhez, mivel a benne elsorolt tankönyvek csak 1600 után jelentek meg, de még az iskola első korszakában. Főiskolai könyvtárunkban Grecser görög nyelvtanának csak 1719. évi átdolgozott kiadása őriztetik; teljes címe a következő: *Rudimenta linguae graecae ex primo libro institutionum Jacobi Gretseri societatis Jesu. Tyrnaviae Typis Academicis, per Fridericum Gall. Anno 1719.*

A mű előszavában el van mondva, hogy a könyv végére keresztyény katechismus s néhány Hymnus is van csatolva, hogy azokat görög nyelven tanulhassa meg az ifju. Ugy is van, a 112-ik lapon mindenekelőtt a Miatyánk van, de a katolikusoknál szokásos rövidítéssel, azután az üdvözlét, majd a Hiszekegy, tizparancsolat, azután a hymnuszok, Máriához kettő is, a melyek mind a mellett beszélnek, hogy iskolánkban ez az átdolgozott kiadás nem is volt használható, hanem az említett mű alatt annak első s e fajta toldalékoktól bizonyára ment kiadása értendő. Ezen kis könyv terjedelme különben 8° 122 l.

Szintén meg van főiskolánk könyvtárában Vendelin Theológiája, melynek címe a következő: „*Christianae Theologiae Libri II. Editio novissima, emendatior, multisque quaestionibus, theoreticis et practicis inprimis ad casuum Theologiam pertinentibus auctior. Studio et opera Marci Friderici Vendelini. Amsterdam 1666.*” Tehát ez is későbbi, javított kiadás, mint a szöveg is mondja, s főiskolánk Járdánházy ajándékából bírja e kis nyolczadrét alaku könyvet, lapjainak száma 934 Az ezen korbéli első példányát ezen műnek sem bírja iskolánk.

XXIII. Lex.

Cum observatum sit quodam temporis prodigos saepius quam par est Patriam suam visitare, idcirco visum est nobis Terminum certum absentiae eorum licitae statuere, sub intervallo unius Anni. Patriam longe hinc dissitam habentibus sex circiter hebdomadas, propius

Az iskolai
sznű dőkről.

23. Törvény.

Mivel pedig tapasztaltuk, hogy némely időpazarlók gyakrabban mint illik, otthonukat meglátogatják, ezért jónak láttuk, bizonyos határnapot megállapítani azok szabados távollétére, egy év alatt az innen messzebb lakók mintegy 6 hétig, a közelebb lakók legfeljebb 4

vero habentibus quatuor circiter non ulterius schola abesse permissum est. Hoc autem temporis spatium sive una, sive pluribus vicibus transigatur, liberum ipsis relinquatur, modo fiat tum, cum Vacatione data a studiis ordinariis cessari solet, signanter aestivo Messis et autumnali Vindemiae, nec non Festivorum Solemnitatum tempore. Muleta pecuniaria secus facturi puniuntur, scilicet tot quot hebdomadas supra constitutum tempus abfuerint. Dimidium Tallerum 75 denar.

hétig lehessenek távol az iskolától. Azonban ezen időt akár egyfolytában, akár több részletben töltik-e el, szabad teteszésükre bizatik, csakhogy azon időben történjék, midőn a rendes tanulás szünetelni szokott, nevezetesen aratáskor, szüretkor, vagy ünnepek alkalmával. A másként tevők pénzbírsággal büntetendők, ugyanis a hány hétig a fentírt időn túl elmaradnak, mindegyikért fél tallért, 75 denárt fizetnek.

Az iskolai
szünetidőről.

Idáig tart azon kép, a melyet ez iskolai törvények XVI. és XVII. századbéli állapotáról nyujtanak. A törvények előszavában azt írja a máaoló: „tandem nostri maiores sequentes Scholae suae condidere Leges. Anno 1585.“ Világos tehát, hogy e törvények az 1585. évi törvények másolatai, egész mi-voltuk e törvények XVI. századbéli kora mellett beszél, mégis van ezeknek egy utolsó 24-ik szakasza, a mely már 1725-iki eseményekre hivatkozik, a mely ok miatt ki kell mondanunk, hogy ezen szakasz már nem tartozik az eredeti szakaszok közé, hanem ugy lett később, idők multával amazokhoz oda csatolva, ennek bemutatására tehát majd annak idején visszatérünk. Sőt a törvény 22. és 23-ik szakaszát is későbbi eredetűnek tartjuk mint a többit, azonban még ezen első korszakban származhattak. Később még más változtatásokat is tettek a bemutatott törvényeken, az egyes szakaszokhoz magyarázatokat, bővítéseket csatoltak, ezek is későbbi kori szerzemények s így ezek ismertetését majd az iskola második korszakában, a midőn ezen törvények lemásoltattak, fogjuk megtenni.

Hátra van azonban még azon törvények ismertetése, a melyek azon ifjakra vonatkoztak, a kik a felsőbbbségtől, mint az egyház presbyteriumától, vagy a rektortól nyert megbízás folytán bizonyos tisztet teljesítettek az iskola kebelében,

sőt törvénybe volt foglalva a rector tiszte is, s e szakaszok együtt képezték az iskolai törvények második felét, a címük volt:

II. Leges speciales officialium Coetus:

Az iskola hivatalnokainak külön törvényei.

Ezek következők:

Primo Rectoris.

I. Lex.

Juventus secundum Leges et receptas consuetudines est dirigenda. At quia Leges ideo perscribi solent, ut secundum easdem quilibet se ordinare possit, ac debeat, proinde Rectoribus quoque Scholae iniunctum esse, ut Juventutem sibi commissam secundum praescriptas Leges et receptas huius Scholae consuetudines dirigere velint ac debeant. Nam ultra et praeter Leges et receptas consuetudines Rectoribus quoque contra Juventutem procedere non conceditur. Leges per neminem viciuntur, conservatio earundem. Rectori incumbit. Exemplar vero Coetui extradet.

A törvény
megtartásá-
ról.

II. Lex.

Per Ecclesiam praescriptas et approbatas Leges, nemini Rectorum et aliorum quorumlibet conceditur immutare, innovare, interlinealiter vel marginaliter, per Correctiones aut rasuras iisdem addere vel demere, verum easdem per Ecclesiae Pastores et Patronos subscriptione

A törvények
megerősíté-
séről.

I. Az igazgató tiszte.

1. Törvény.

Az ifjuság a törvények és bevett szokások szerint igazgandó. Mivel a törvényeket azért hozzák, hogy azok szerint alkalmazhassa és viselhesse kiki magát, azért az iskola igazgatóknak is kötelességük, hogy a rájuk bízott ifjuságot a fennálló törvények és ezen iskola bevett szokásai szerint igyekezzenek és tartozzanak kormányozni. Mert az igazgatóknak sincs megengedve, hogy a törvények és bevett szokásokon túl menve és azok mellőzésével járjanak el az ifjuság irányában. A törvényt senki meg ne sértse, azoknak megtartása az igazgató kötelessége. Az iskolának pedig példát adjon.

2. Törvény.

Az egyház által előírt és jóváhagyott törvényeket senkinek az igazgatók közül s másnak sem szabad megváltoztatni, újítani, közbeszurással, vagy lapszélre jegyzéssel, igazítással, vagy vakarással azokhoz hozzátenni, vagy azokból elvenni, hanem azokat az egyház lelkészei

roboratas Rectores ad ferendum contra delinquentes iudicium pro manibus suis fideliter conservare, Exemplar vero earundem, Coetus ad habendam Legum Notitiam delectusque et excessus praecavendos habere debeat.

és pártfogói által aláírással megerősítve az igazgatók a bűnösök ellen hozandó ítélet végett híven megőrizték, azoknak egy példánya pedig az ifjuságnak is meglegyen, hogy a törvények tartalmát ismerje, magát a kihágások és rendetlenségektől megóvjja.

A törvények megerősítéséről.

Secundo Senioris.

A senior tiszte.

A tanuló ifjuság bennlakta az iskolai épületben hozta magával, hogy szükség volt különböző oly tisztségekre, a melyek betöltése magának az ifjuságnak feladata volt, ezek egyike volt a seniori tisztség, melyről a törvény így intézkedik:

I. Lex.

Senior et Thesaurator seu Contrascriba, praesente Rectore per suffragia eligantur: electi sub mulcta ignominiae officium ipsi a Coetu committendum prompti suscipiant, susceptum fideliter administrent, adeoqua bona Coetus consensu curret, et dispensent et nunquam ultra den. 20 dent petentibus pro erogatione.

1. Törvény.

A senior és thesaurator vagy ellenőr a rector jelenlétében szavazat útján választandók, az ifjuságtól rájuk bízott tisztelet bírság büntetése alatt készségesen elfogadni tartoznak, tisztüket híven teljesítsék, az iskola javait lelkiismeretesen őrizték és gondozzák, és soha 20 denárnál többet költségre ne adjanak a kérelmezőknek.

A senior választásáról.

II. Lex.

Eorundem etiam officii erit, ultimo cuiusvis mensis die, pecuniolam congestam dividere et praesente Rectore mulctam Legum violatoribus debitam ex cuiusvis portione demere. Nuper receptus prima vice tertiam altera secundam tertiam integram sumant, divisiones autem in aequalitate consistere debent.

2. Törvény.

Ugyanazok kötelessége lesz minden hó utolsó napján az összegyűlt pénzeszkét elosztani és a Rector jelenlétében a törvénysértőktől a köteles bírságot mindenkinek részéből levonni. Az újonnan jött első ízben harmadrészt, másodízben két részt, harmadízben jött egy egész részt kapjon, a szétosztásnak pedig egyenlő mérték szerint kell történni.

A segélyosztásról.

III. Lex.

Concivibus suis peregre in Patriam vel aliorum proficiscentibus eorumque absentiae invigilanto, quis quamdiu absit vel abfuerit, recte et diligenter annotanto, et nimia sua mora delinquentes Scholae Rectori iuste deferunto. Secus facturi solvent praespecificatorum absentium mulctam.

A távol levők számontartásáról.

Tertio. Contra Scribae.

Muneris contra-scribae erit oeconomus officium suum negligentes accurate observare, notare et divisionis tempore praesente Coetu significare.

Quarto. Praeceptorum Publicorum.

I. Lex.

Puerorum istituendorum Majorum pariter ac Minorennium cura, quibuscunque tandem fuerit commissa, singulis esto, eosque in repetitionibus, examinibus, disputationibus, compositionibus, catechesi, Vocabulis, lectura, scriptura, aliisque exercitiis diligentissimos habeant. Absint immoderata saevitia, adeoque Praeceptor discipulos non crudeliter, sed fideliter, neque tam verberibus, quam verborum svavitate erudiat, et si quando ad verbera ventum fuerit, eorum posteriora, non capita, virgis aut flagellis sunt ferienda. ne vel ob negli-

A fegyelmezésről.

3. Törvény.

Az övéikhez messze otthunkba vagy máshova utazókat s azok távollétét számon tartásuk. ki mennyi ideig van vagy volt távol pontosan és szorgalmasan följegyezzék és a saját tulságos késedelmük folytán hibásakat az iskola rektorának híven bejelentsék, másként téve a fennírt mulasztók bírságait ők fizessék.

III. A contra-scriba törvénye.

Az ellenőr tisztje a kötelességüket elhanyagoló sáfárokat éber figyelemmel kíséreni, följegyezni és osztás idején az ifjuság jelenlétében feljelenteni.

IV.

A gymnasiumi osztálytanítók tisztje.

1. Törvény.

A tanítandó gyermekekre nagy a nagyobbakra mint a kisebbekre, bárkire fog bízni, mindegyiknek gondja legyen és azokat ismétlések, kikérdezésekben, vitatkozásokban, fogalmazásokban, catechesisben, szótanulásban, olvasás, írás és más gyakorlatokban a legszorgalmasabban vezessék. Távol legyen a mértéknélküli szigorúság, azért a praceptor a növendékeket nem kegyetlenséggel, hanem szelidséggel, nem annyira veréssel, mint erős szavakkal nevelje, s ha mégis verésre kerül a sor, azoknak alfelét, ne fejtét üsse

gentiam vel nimiam crudelitatem Parentibus conquerendi materies et inde labes Scholae nostrae aliqua :fricetur. Insuper nulli puerorum recenter advenientium multo magis alicui commilitonum commendatorum in scio Scholae Rectore curam suscipiant, at nec sibi concreditos reicere, ac dimittere audeant, sub poena 25 denariorum.

II. Lex.

Collaboratores primae, Secundae et Tertiae Classis dum pueris instituendis vacant, a publicis officiis, velut templi frequentatione et funerum deductione eximimus, ut etiam illos, quibus forte a Reverendis D. Pastoribus vel Rectore Scholae aliquid exequendum demandatum fuerit, neglectos culpa immunes esse volumus.

III. Lex.

Quia Ecclesia cum damno Scholae advertit aliquos Praeceptores ante Annum expletum officio relicto discessisse, itaque Cautum per Ecclesiam nullus deinceps Praeceptorum, ante Terminum praefixum sub quocunque praetextu discedat vel in Collegium vel ad aliquod munus capessendum, quod si quis attentaverit, tanquam inobediens ac Legi subiici nescius Literis ignominiosis prosequatur.

vesszővel vagy korbáccsal, nehogy gondatlanság vagy tulságos kegyetlenség miatt a szüléknek a panaszsra ok adassék, a mi iskolánkra pedig valami szenny tapadjon. Ezenkívül egy új növendéket se vegyenek fel még a társak ajánlatára se az iskola rectorának tudta nélkül, viszont a rájuk bízottakat visszautasítani és elbocsátani ne merészeljék 25 den. bírság alatt.

2. Törvény.

Az első, második és harmadik osztály tanítóit midőn tanítással töltik az időt a hivatalos kötelességektől, templombamenéstől, temetésrejárástól felmentjük, valamint azokat is, kikre esetleg a Tisztelendő Lelkész urak, vagy az iskola rectora bízta valami elvégzendőt, ha ezt meg nem teszik, a büntetéstől felmentjük.

3. Törvény.

Mivel az egyház az iskolának kárát tapasztalta azáltal, hogy néhány tanító az év letelte előtt tisztét elhagyva eltávozott, azért gondoskodott az egyház arról, miszerint senki ezentul a tanítók közül a kiszabott határidő előtt bármely ürügy alatt el ne távozhassék, akár a collegiumba, akár más valamely tisztség felvállalására, mit ha valaki megkísérlel, mint engedetlennek és a törvénynek magát alávetni nem tudónak megbélyegző értesítés menjen utána.

A fegyvelmezésről.

A közterhektől mentességéről.

A tanév letelte előtt eltávozásról.

IV. Lex.

A helyettesi-
tésről.

Praeceptores qua publici, qua privati, et officiales Scholae quilibet aliquo profecti loco sui Vicarium aliquem qui ipsorum munia fideliter obeat, constituto, secus factoris poena delicto commensurata incumbet.

V. Lex.

A tanórák
pontos meg-
tartásáról.

Praeceptores Classes suas ingressi horam ibi integram docendo transigunto, eaque expleta egrediuntur. Qui autem post quadrantis horae spatium Classis suam non ingreditur, pariter qui e Classis ante horam egreditur, ab Oeconomo notatus denariorum 25 Poenam sine ullo respectu patietur.

4. Törvény.

A tanítók, úgy a nyilvánosak mint a magánoktatók és az iskola hivatalnokai ha valahova eltávoznak, kiki helyére helyettesítést állítson, ki azok tisztét hiven teljesítse, a másként tevőknek hibájukért megfelelő büntetésük legyen.

5. Törvény.

A tanítók osztályaikba lépve az egész órát tanítással töltsék, s annak elteltével távozzanak. Ki pedig óranegyed elteltével osztályába be nem megy, szint-ugy a ki osztályából óra előtt kijön, a sáfártól feljegyezve 25 denár birságot fizessen személyválogatás nélkül.

Eddig tartanak a Publicus Praeceptorok törvényei. Magyarázatul hozzá adjuk, hogy ezek az igazgató vezetése alatt tanították a rendes tantárgyakat az egyes osztályokban, különben pedig diákokul tekintettek s erkölcsi magukviselésére nézve is a deákok törvényei alatt állottak, épen azért az oeconomusok vagyis sáfárok még rájuk is ügyeltek, hogy vajjon hiven teljesítik-e kötelességeiket, s büntetésük pénzbírságból, nagyobb vétségért, megbélyegző bizonyítványból állott. A rájuk vonatkozó törvényekben az látszik leginkább hangsúlyozottnak, hogy növendékeikkel szépen bánjanak, s a vesszőt kimélik.

Quinto. Praeceptorum Privatorum.

V. A magántanítók tisztje.

Ma correpetitornak hívják azt, ki ezek feladatához hasonló munkát teljesít, s arra valók voltak, hogy az iskolában feladott leczkékre otthon a növendékeket megtanítsák, törvényeik különben a következők:

I. Lex.

Nemo eam licentiam sibi praesumat, ut sine scitu Rectoris ad docendum aliquem puerum subeat, sub poena den. 25.

II. Lex.

Privati Praeceptores discipulos suos e Classibus dimissos per tres circiter horae quadrantes nunquam semi hora minus, docendo in Schola retinendo.

1. Törvény.

Senki magának arra szabadságot ne vegyen, hogy a rektor tudta nélkül valamely gyermeket tanításra elvállaljon, 25 den. birság mellett.

A magán-
tanulók
felvételéről.

2. Törvény.

A magántanítók az osztályból hazabocsátott tanítványaikat mintegy három negyedórán át, vagy legalább félóráig, az iskolában tanítás végett tartásuk vissza.

A magán-
tanítás idejéről.

Sexto. Oeconomi.

VI A sáfár tisztéről.

Az iskolai hivatalt viselő tanulók sorában, az iskolai életből a legtöbb adatot tárják eléünk az iskolai sáfárról szóló törvények. A sáfár, ki e szerint az iskola hivatalnokai között ötödik helyen emlittetik, oly számos teendőkkal van elhalmozva, hogy a reája vonatkozó törvények 18 szakaszra oszlanak. Tiszte nem az egész iskolai évre terjed, mint az eddig bemutatott tisztségek, hanem csakis 1 hétre, mivel a ki a heti sáfárságot viselte, az azon a héten iskolai kötelességeit elmulasztani volt kénytelen, szolgálja és ellenőre egyszerre az ifjúságnak, hatalma csak a háziszolgák és mendicánsokra terjedt, de a folyton vele levő jegyzék, melybe a magyar nyelven beszéléstől kezdve minden törvénysértést bejegyezett, tette őt társai előtt tekintélylyé, mit növelt még azon körülmény, hogy e tisztségre is csak jobb tanulók lettek alkalmazva, ezen kitüntetésen kívül egyéb fizetése nem is volt. Törvényei a következők:

1.

Ad officium Oeconomi pertinet pro precibus et concionibus publicis solito more campanis pulsum dare, fores templi reserare, eademque sacris factis occludere.

1.

A sáfár tisztéhez tartozik a könyörgések és rendes istentiszteletekhez szokott módon harangozni, a templom ajtait felnyitni és istentisztelet után bezárni.

A
templomba
harangozás-
ról.

2.

A temetésre
harangozás-
ról.

Eusdem officii est, pro de-
ductione funerum pulsare, num-
mos funerales fideliter et sine
defectu repetere.

3.

Az ébresz-
tésre
csengetésről.

Oeconomus hora quarta aes-
tivo tempore, hyemali vero ter-
tia matutina pro excitatorio
campanula signum det, primum
Rectori, deinde studiosis lumen
ostiatim deferat, negligens den.
2 mulctabitur.

4.

Az iskolai
könyörgésre
csengetésről.

Hora quarta matutina et
sexta vespertina pro precibus
scholaribus ad Deum fundendis
signum det, ipse primum Audi-
torium ingrediatur, tempore hy-
berno lucernam accendat, et
hymno peracto preces constituat,
absentesque fideliter annotet,
secus facturus den. 12 deponat.

5.

A sáfár
naplővezeté-
séről.

Oeconomus fidelissime et
conscientiose delinquentes contra
aliquam praenotatarum Legum
notet, notatos diario inscribat,
inscriptos sine omni personarum
respectu tempore divisionis pro-
ferat, si vero inter studiosos,
vel hic intus, vel foris alibi
controversia, vel aliud quodvis
omen sinistrum (quod tamen
Deus clementer avertat) unde
non levis ignominiae nota Rec-
tori Scholae, toti coetui iniuri et
adscribi possit, suborietur, ex-

2.

Az ő tiszte temetéskor ha-
rangozni, a temetéspenzt hiven
hiány nélkül behajtani.

3.

A sáfár nyári időben 4, téli
időben pedig reggeli 3 órakor
ébresztőül csengessen, előbb a
rectornak, azután a növendé-
keknek szobánként gyertyát vi-
gyen, a mulasztó 2 den. bírságot
fizessen.

4.

Reggeli 4 és esti 6 órakor
az iskolai könyörgésekhez csen-
gessen, ő maga lépjen legelőbb
be az Auditoriumba, téli időben
lámpát gyújtson, és az éneklés
végeztével könyörögjön, a távol-
levőket hiven feljegyezze, más-
ként tevén 12 den. fizessen.

5.

A sáfár hiven és lelkiismer-
etesen jegyezze fel a fentebb
írt törvények bármelyike ellen
vétőket, a feljegyzetteket nap-
lőjába írja, a beírtakat minden
személyválogatás nélkül segély-
osztás idején terjessze elő, ha
pedig a tanulók közt akár itt
benn, akár künn bárhol, egye-
netlenség vagy más valamely
czivódás (mitől a jó Isten óvjon),
a honnan az iskola rectorára s
az egész iskolára nézve nagyobb
szégyen hárulna, keletkeznék,

templo tempestive citra ullam cunctationem et procrastinationem ad Rectorem deferat. Principiis si quidem obstandum est, ne tandem sero medicina pareatur. Secus facturus velut officii fidelitatisque Rectori et toti Coeui debitae parum immemor, in correctionem incumbet et publicae censurae subiacebit.

6.

Studiosos absentes ut a publicis et scholasticis precibus, concionibus, et deductionibus funerum, ita quoque ab omni exercitio, examine, disputatione, repetitione, lectione, declamatione, stylo, diligenter et fideliter submota den, 3 in diarium inscribat, plagae quoque linguae vernaculae ultricis curam habeat, nam quot quot noctium plagi feros in sua oeconomia neglexerit, totidemdenarios ex proprio numerabit.

7.

Portam Scholae hora octava hyeme, aestivo vero nona claudat, sera muniat, clavem aut apud se fideliter teneat, aut ad Rectorem deferat, absentiam autem Praeceptoris foribus clausis, sed lumine accenso vigilanter expectet, imo etiam eundem absentem, si necessitas ita requirat, vel ipse sequatur, vel per alium sequi curet, negligens correctionem et privationem sustinebit.

azt azonnal tüstént minden késedelem és halogatás nélkül a rectornak jelentse be. Mert a kezdetnek kell gátat vetni, nehogy az orvosság későn jöjjön. A másként tevő s a rector és az egész testület iránt tartozó kötelességéről megfélekedző megfeddessék és nyilvános fenyték alá vonassék.

6.

A közönséges, valamint az iskolai könyörgésekről hiányzó növendékeket, szintugy az ünnepi istenitízszeletekről, temetésekről s bármely gyakorlatról, vizsgálatról, vitatkozásról, ismétlésről, leczkéről, szónoklásról, gyakorlatirásról hiányzókat híven és szorgalmasan 3 denár pénzbirság alatt naplójába beírja, gondja legyen az anyanyelven beszélő megfenyítésére is, mert sáfársága ideje alatt a hányszor a büntetve levőkről megfélekedzik, annyi den. fizet sajátjából.

7.

Az iskola kapuját télen 8, nyáron pedig 9 órakor zárja be, elreteszelve, a kulcsot vagy magánál tartsa híven, vagy a Rectorhoz vigye, a praeceptor távollétében pepig az ajtót bezárván, de világot gyujtva ébren várakozzék, sőt ugyanazt távollétében ha a szükség ugy kívánja vagy maga kísérje vagy más által kísértesse, a hanyag megrovással és birsággal bünhődjék.

A sáfár
naplóvezetése
s éről.

A naplóba
feljegyzendők
ről.

A
kapuzásáról

8.

A szobák
megvizsgálá-
sáról.

Octava post clausam por-
tam omnes habitationes perlu-
stret, absentes observet, ut tan-
dem eorundem ingressum scite
observare et annotare possit.

9.

A tisztoga-
tásról.

Diebus Mercurii et Sabbathi
Auditorium et atrium, curiam
per domesticos, secessum vero
per mendicantes emundare curet,
eiusdem etiam officium erit pro
solemnitatibus, festivitibus, et
quoties coena administrabitur
Templum per domesticos et men-
dicantes emundare, si quando
ad ludendum emittantur pueri,
eosdem sequatur, inordinatos
compescat, tandemque more so-
lito binos redire faciat.

10.

A templomba-
menők ellen-
őrzéséről.

Oeconomus a choro templi
immunis esto. Diebus Dominicis,
ita tamen ut suo tempore pueros
in Scholam venire cogat, cla-
mantes et ludentes compescat,
ignarosque ad studia tractanda,
catechesim et orationem reci-
tandam excitet, imo eiusdem
officii erit, quibusvis diebus pue-
ris in Auditorio existentibus in-
vigilare, eorumque clamorem et
proterviam corrigere et verbis
et virgis, tandemque hora 10 ma-
matutina et 4-ta vespertina ca-
thologo perlecto dimittere.

8.

Nyolczkor kapuzárás után
minden szobát megvizsgáljon, a
távollevőket feljegyezze, hogy
azután azok megérkezését jól
megvigyázhassa és feljegyez-
hesse.

9.

Szerdán és szombaton a tan-
termet és folyosót s az udvart
a szolgtatanulókkal, a félreeső
helyet a mendicansokkal tiszt-
títtassa ki, ugyancsak tiszte
ünnepekre, istenitiszteletekre s
a hányszor urvacsora osztás van,
a templomot a szolgtatanulók és
mendicansokkal kitisztíttatni s
ha a gyermekeket játékra ki-
eresztik, azokat kövesse, a ren-
detlenkedőket rendre utasítsa, s
végre intézkedjék, hogy szokott
módon párosával menjenek haza.

10.

A sáfár a templomi ének-
léstől ment legyen. Vasárnapokon
mégis tiszte, hogy a gyermeke-
ket kellő időben iskolába gyűjtse,
a lármázókat, játszókat megdor-
gálja, a tudatlanokat a tárgya-
landó tudományokra a chateche-
sis és a beszéd elmondására
serkentse, sőt az ő tiszte leend
naponként az Auditoriumban
levő gyermekekre vigyázni, azok-
nak lármáját és pajkosságát
megfenyíteni úgy szóval, mint
vesszővel, s végre 10 órakor d.
e. és 4-kor d. u. névsor olvasás
után őket elbocsátani.

11.

Ad officium oeconomi etiam pertinebit, ut tempore hyberno horis vespertinis fornaces omnium habitationum perlustret, ac ministros quorumvis cubiculorum de igne curando et sapiendo diligenter admoneat, ne aliquo pacto per incuriam nostram supinam, triste aliquod incendium suboriat.

12.

Oeconomum, aliquod suum negligentem (contrascriba) diligenter observatum, annotet, et annotatum tempore divisionis producat, ut pro officio neglecto multa in praecedentibus legibus vel specificata vel ex publica censura imponenda ipsi irrogari possit.

13.

Oeconomus munus oeconomicius alteri resignaturus, non nisi oratione declamata vel concione lingua vernacula instituta, aut etiam unius capituli biblici recitatione, id obtinere et efficere possit, negligens tamdiu onus hoc sustineat, quamdiu legi huic satisfecerit.

14.

Quoniam tela praevisa minus feriunt; legibus quoque sancitur, ut oekonomus diebus Dominicis pulsu finito in scholam redeat, portam sera muniat, ne ullum intrare, aut exire, per-

11.

A sáfár tisztéhez tartozik, hogy téli időkben az esti órákban minden lakás kályháját megvizsgálja, és minden szobának szolgálait a tűzre vigyázásra és annak eloltására serkentse, nehogy valami módon tunya gondatlanságuk folytán, veszedelmes tűz Keletkezzék.

A fűttestésről.

12.

Az ellenőr a tisztét elhanyagoló sáfárt szorgalmasan ellenőrizve feljegyezze és a feljegyzettet a pénzosztás idején elővezesse, hogy tiszte elhanyagolása miatt a fentebbi törvények szerint, akár magános akár nyilvános vizsgálat után büntethető legyen.

A sáfár ellenőrzéséről.

13.

A sáfár midőn sáfári tisztét másnak adja át, csakis beszéd tartásával vagy gyűlésben anyanyelven tartott beszédben, vagy egy bibliai fejezet elmondásával teheti azt meg és viheti véghez, a hanyag mirdaddig viselje ezen terhet míg ezen törvénynek eleget nem tesz.

A sáfári tiszt átadásáról.

14.

Mivelhogy az előre látott nyíl kevésbé talál, azért törvény által is rendeltetik, hogy a sáfár vasárnapokon harangozás után az iskolába térjen vissza, a kaput reteszelve be, senkit se

Az iskola őrzéséről.

Az iskola őrzéséről.

mittat, hyberno vero tempore omnes fornaces perlus'ret, ne incendium aliis absentibus exoritur, secus factururus et negligens publicae censurae subiacebit.

15.

A
lelkészeknek
templomba
hívásáról.

Statuimus etiam ut oeconomicus, dato per campanulam signo ad ascendendum chorum instante cantus inchoandi tempore, Reverendis Ecclesiae Ministris vel per se vel per alium, nuncium det, ut tempestive in coetu sacro comparare queant, secus factururus incurreret poenam denariorum 25.

16.

A magántanulók
ellenőrzéséről.

Oeconomicus per Neutralistam portarium horis decima matulina post quinta pomeridiana pueros privatos Praeceptores adire nolentes, et post classes dimissas statim domum repetere volentes, porta egredi prohibeat, et ad Praeceptores privatos repellat.

17.

Az esti
őrködésről.

Cum aliquis Scholae civium absens fuerit, tempore nocturno post clausam portam diligentissime illius reditum expectato, neque somno, donec omnes ipsius Concives extra Scholam in Civitate existentes redierint indulgere. Ne cum redierit absens diu extra portam manere et magnum longumque pulsando strepitum, quo aliis incommoditatem causare posset facere cogatur, hoc neglecturus den. 25 privator.

ki, se be ne eresszen, téli időben minden kályhát megnézzzen, nehogy a többiek távollétében tűz támadjon, a másként tevő és hanyag, nyilvános fenyítés alá esik.

15.

Rendeljük továbbá, hogy a sáfár az énekkar bemenésére csengetvén, az éneklés megkezdésének idején, az egyház tisztelendő lelkészeinek vagy maga vagy más által hirt adjon, hogy a szent gyülekezetben idejében megjelenhessenek, a másként tevő 25 den. birságot fizessen.

16.

A sáfár a kapus neutralista által a d. e. 10 és d. u. 5 órákor magán oktatóikhoz menni nem akaró gyermekeket, s az osztályok elbocsátása után tüstént hazamenni akarókat, a kapun kimenni ne engedje és magán oktatóikhoz hajtsa vissza.

17.

Ha az iskola polgárai közül valaki künn maradt éjnek idején, kapuzárás után annak viszatértére szorgalmasan várakozzék s addig míg összes társai, kik az iskolán kívül a városban vannak, vissza nem térnek, el ne aludjék, nehogy midőn a távollevő viszatér, sokáig kelljen a kapun kívül állnia, s zörgetéssel nagy és hosszszas zajt csapnia, a mivel másoknak kellemetlenséget okozhatna, ha ezt elhanyagolja, 25 den. fizessen.

18.

Oeconomus a lectionibus et exercitiis suae Hebdomadae immunis esse non tantum potest sed etiam debet, ut eo magis munus suum etiam horis lectionum exequi queat, si vero noluerit studiorum jacturam pati, frequentet lectiones sed ea lege, ut alium eo tempore et quidem talem qui illas Lectiones frequentare non so'et, nec tenetur, loco sui constituat. Paribus suis non defuturum.

18.

A sáfár a heti leczkéktől és gyakorlásoktól nemcsak ment lehet, de annak is kell lennie, hogy tisztét annál inkább végezhesse a tanórák idején is, ha pedig nem akarja, hogy tanulmányaiban kárt valljon, látogassa az előadásokat, de csak oly feltétel alatt, hogy azon időben mást, még pedig olyat állítson maga helyett, ki azon előadásokat hallgatni nem szokta, s nem is köteles. Társaitól ne maradjon el.

A sáfár helyettesítéséről.

Az elősorolt teendők végzése képezte a sáfár feladatát, ki mindezen kötelességeit díj nélkül teljesíté, mert e tisztség csak rövid ideig tartó volt, s rajta a jobb tanulók osztozkodtak. Az ifjuságnak az iskola ügyeibe való ezen nagymérvű bevonása jó volt arra nézve, hogy fejlessze bennük az érdeklődést az iskola iránt, de viszont a tanulástól való egy-egy heti elvonatásuk a tanügy javára nem szolgálhatott. Azonban e tekintetben sem áll iskolánk egyedül a többi intézetei közt e kornak, mert mint alább egy összefoglaló szemlénkben látni fogjuk, az e fajta tisztségeknek a tanulóifjuság által végeztetése a kor szokásaihoz tartozott. Szóljunk tehát most már a coquusok vagyis szakácsok kötelességeiről is,

Septimo Coquorum.

I.

Coquus eo quo ordine studiosi venire eligatur, recenter admissus nec in scholam aliquam generaliore (ut vocant) receptus, duobus mensibus officio fungatur, veteranus vero alibi iam eo officio functus menssem integrum expleat.

VII. A szakácsok (ételhordó dedkók) kötelességei.

1.

A szakács oly rendben választandó, mint a tanulók jöttek, az újonnan érkező és még (mint mondják) semmi nagyobb iskolába fel nem vett, 2 hónapon át végezze e tiszte, ki pedig már máshol e tiszte végezte, egész hóig szolgáljon.

A szolgálat tartamáról.

II.

Kiméletes
bánásmódról

Si coquus minus curare poterit, vel propter paupertatem hominum vel etiam ob peculiam aliquam causam, non statim est crudeliter tractandus, verum amice monendus, ut porro diligentior sit.

III.

Elegendő
eledel adásáról.

Prudentiae coci erit non plus quam studiosis satis ciborum procurare, mendicantium opera ordine utatur, illis iusto plus ne relinquat in ollis, ne quo pacto saturati, reliquias instar bestiarum conculcent, vel in latrinam coniciant.

IV.

Az
edényekre
vigyázásáról.

Coquus cibariorum instrumentorum diligentem curam habeat, eaque cum gratiarum actione remittat, si quae ollae fractae fuerint, loco earum vel alias emat, vel vero earum Possessores adeundo, cum iis transigat, ne quo pacto hominum tali offensorem iniuria et exacerbatorum beneficio in posterum totus Coetus careat.

V.

Az idő előtt
felmentetésről.

Coquus ante peractum officium ad aliquod officium honestum evocatus, pro labore duorum mensium 3, pro unius 1 et den. 50 Coetui deponat.

2.

Ha a szakács kevésbé tudott gondoskodni akár az emberek szegénysége, akár valamely különös ok miatt, nem kell vele azonnal kegyetlenül bánni, hanem barátságosan meginteni, hogy ezután szorgalmasabb legyen.

2.

A szakácsnak belátására bizatik, hogy ne készítsen többet mint a mennyi a tanulóknak elegendő, a mendicánsok segélyét sorrendszerint használja fel, számukra kelleténél többet ne hagyjon a fazekakban, nehogy valamiképpen jóllakván, a maradékot barmok módjára eltapossák vagy az árnyékszékbe dobják.

4.

A szakács az ételhordó edényekre kiváló gondot fordítson, azokat köszönettel visszaszolgáltassa, ha az edények eltörnek azok helyett vagy másokat vegyen, vagy pedig azok tulajdonosaihoz elmenvén, azokkal egyezzen meg, nehogy valamiképp az ilyen sérelem által megharagított és megneheztelt embereknek jótéteményét jövőben az egész Coetus elveszítse.

5.

Ha a coquus hivatala bevégezte előtt valami tisztességes hivatalra megválasztatik, 2 havi dolgozáért 3, egyért 1 (ezüst tall.) és 50 den. fizessen az iskola pénztárába.

Az olvasó ha figyelemmel olvasta e törvényeket, meggyőződhetett a felől, hogy itt a coqui elnevezés alatt nem szoros értelemben vett főző deákok értendők, hanem azok, a kiknek tisztéhez tartozott azon ételeknek behordása, a miket a városi tehetősebb családok főztek naponkénti sorrendben az ifjuság számára, vagyis ez időben iskolánkban a bennlakó ifjuság ételmezése coquia által történt. Ezért volt ez a nem épen kellemes tisztség 2 havi időre rászabva az ujonnan jött tanulóra s csak egy havi időre a már itt járt növendékekre. Ezért volt úgy lelkére kötve az is, hogy az eltört edényekért illendően kérjen bocsánatot, nehogy abból az iskolára valami harag származzék. Tisztük már az ifjuság által viselt tisztségek kevésbé diszes feléhez tartozott, azonban még is volt még egy tisztség, mely utánuk következett, ezt végezték az exploratorok.

Octavo Exploratorum.

I.

Explorator Conviviorum omnia agat honeste et reverenter. Novus 24, Vetus 12 Cantationes adferat. Negligens cantationis pro singulis den. 15 privetur.

II.

Explorator ante peractum officium ad aliquod officium honestum evocatus, ante absolutum laborem pro 12 Cantationibus den. 75 pro 24 tallér 1 et den. 50. Coetui numerabit. Orationeque publica recitata cum Deo discedat.

A kéregető deákok kötelességei.

1.

Az együtt étkezők kéregetője mindent becsülettel, tisztességgel végezzen. Az új kéregető 24, a régi pedig 12 éneket mondjon. Az éneklés elhanyagolója 15 den. bírságolandó.

A szolgálat tartamáról.

2.

Az ételkéregető tisztének elvégzése előtt valamely tiszties hivatalra meghivatván, munkája elvégezte előtt 12 éneklést 75 den. 24 et 1 tall. és 50 denárral válthat meg. Nyilvános bucsu-beszédet tartván, menjen Isten hírével.

Az idő előtt felmentésről.

Midőn az exploratorok ezen rövid két szakaszból álló törvényeit látom, mindig Luther Márton jut eszembe, ki élellessel kéregette össze azt a csekély élelmet és pénzt, a mikből mint szegény deák fentartotta magát. Az explorator is e törvényekben énekek elmondására van kötelezve, s mivel e

tisztség végeztése sem volt kellemes, az új tanulóra 24, a régre 12 cantatio elvégzését rótták, mely énekeket bizonyára azon ételfőzők házában kellett elmondani, a kikhez az explorator bement tudatni, hogy a főzés sorrendje a deákság részére ő rájuk következett.

Végére értünk azon törvényeknek, a miket iskolánk első korszakából felmutathatunk. Ezek a legrégibb törvényei a pápai főiskolának, elmondhatjuk, mit a törvények zárszava is hangoztat, hogy ezek a jámborság és becsületesség szabályai, midőn ezeket mondja:

His tamquam pietatis honestatisque Regulis uniuscuiusque obedientiam praestandam et proprio chyrographo (obligandum?) volumus.

Azt akarjuk, hogy a jámborság és becsületesség e szabályainak mindenki engedelmeskedjék és saját kezével arra magát kötelezze.

A figyelmes olvasó felismeri e törvényekben iskolánk XVI. és XVII. századbeli állapotának képét, felismeri általuk nemcsak a szellemet, a mely az egész iskolát áthatotta s a melynek fővonását a vallásosság képezte, hanem az iskola beléletébe is bele lát midőn a különböző tisztségek törvényeit figyelemmel kíséri. Egymásután számlálják el ezek teendőit az igazgatónak, seniornak, ellenőrnek, publicus praeceptoroknak, magánoktatóknak, sáfárnak, coquusoknak és exploratoroknak. Az elszámlált tagjain kívül iskolánknak voltak még a neutralisták, kiknek neve az oeconomusok teendőit elszámláló pontok közt fordult elő, a midőn utasítatnak, hogy a kaput a neutralistával őriztessék, nehogy a növendékek a magán tanítás elől hazaszökhessenek, ezekről kell tehát még magyarázatot nyújtanunk.

A neutralisták neve nem fordul elő ezen sorozatban, a melyben a különböző tisztséget viselő tanulók kötelezései vannak felsorolva, mivel a neutralistának, mint már neve is jelenteni akarja, semmi kötelezettsége sem volt. A neutralisták szolgálat nélküli alumnista deákok voltak, jótéteményt nyertek szorgalmas tanulásuk folytán. Későbbi korban látjuk, hogy mikor már a coquia az egész bennlakó ifjúságra nézve megszűnt is, s a convictus lépett életbe, a neutralisták még mindig

coquián voltak, ételüket a sor szerint következő ételhordó hozta be az egyes családoktól, iskolai teendőiken kívül egyedi gondjuk abban állott, hogy a templomban a cantor mellé kellett sorakozniok éneklésre, de ezt is a későbbi időben olvasuk, most csak az oconomusnak segédkezésben találjuk őket.

Érdekes e törvények vizsgálása azért is, mert azt is látjuk belőlük, hogy az összes iskolai tisztségek, az egyetlen rector professor kivételével mind a növendékek kezében voltak, a kisebb deákot tanította, fegyelmezte, nevelte, gondozta a nagyobb deák, de sőt az iskola anyagi ügyeinek jó része is az ő gondjukat képezte, az egész felett, mint főintéző, ki az irányát szabja meg a dolgok egész menetének, állott a rector, az igazgató. Ezen vezérférfiak közül, iskolánk emez első korszakából csakis hetet tudunk felemlíteni, ezek voltak: Hollósi Péter 1585-től „Auctor etiam Legum Scholae Papensis“ mondja idézett törvénykönyvünk. Gömörly István 1600-tól, Kálnay János 1635-től, Marosi István 1664-től, íj. Saari István 1652-től, kiről írja idézett törvénykönyvünk „amplicata est Schola domicilio defuncti Clarissimi Domini Senioris Saari.“ Bővült az iskola boldogult id. Saari ur házával. Lenti János 1654-től, Séllei István 1656-tól, Koródi János 1658-tól. Még szegényebb ismeretünk a tanulók számára nézve, az egész 130 évre terjedő első korszakból csakis 271 növendék nevét tudta már csak számunkra följegyezni a bemutatott törvények másolója.

Iskolánk életére visszagondolva, az leginkább egy szerzethez látszik hasonlónak e korban, a bennlakás intézménye, az öregebb deákoknak az iskola ügyeibe, még a tanításba is teljes bevonása juttatják e hasonlóságot eszünkbe, s az egész intézet felett egyetlen felelőséggel áll a rector professor.¹⁾ Ezen egy tanférfiu munkájától függ az egész iskola sorsa, vele emelkedett vagy szállott alá annak tekintélye, mert a tanításra itt fogott öregebb deákokat az ugynevezett publicus praeceptorokat egy év multával már mások, a sorrend szerint

¹⁾ Felette — bár erre nézve semmi adatunk sem maradt fenn — de a későbbi viszonyokból következtetve, állhatott az iskolai consistorium, az egyház presbyteriumából alakítva.

következők váltották fel ismét. A tanítás egyöntetű folyását a traditio, a szokások és visszaemlékezések őrizték leginkább.

Molnár A. írja,¹⁾ hogy e korbeli hazai protestáns iskolánk legnagyobbbrészt Trotzendorf Bálint rendszerét követték, kinek iskolájáról ezeket mondja: „Trotzendorfnál²⁾ az iskola az egyház veteményes kertjévé lesz, s benne a theologia annyira uralkodó, hogy a latin és görög nyelvi képzésnek is főcélja a szentírás értelmezése, s grammatikai s rhetorikai gyakorlatokul is a classicus művek olvasása mellett bibliai helyek olvastatnak és dolgoztatnak fel. Sok tanítványa volt Trotzendorfnak, Magyarországból, Erdélyből. Intézete hasonlított törvényekkel jól berendezett államhoz, melyben az ifjuság oktatás és egyéb gyakorlatok által neveltetik a vallásos életre, beavattatik a hit igazságaiba, s egyszersmind elemeibe azon tudományoknak, melyek szükségesek az egyházban és az emberi társaságban, szigorú fegyelemmel pedig a tisztességeknek a köz és magán életben teljesítésére oktattatnak. A kezdet óta mindég szegénységgel küzdő magyar protestánsok különösen kaphattak oly berendezésen, a mely szerint a lehető legkevesebb anyagi erővel tudtak nagyobb tanfolyamokat is ellátni. Trotzendorf hat osztályban tanított latin és görög nyelvet, rhetoricát és dialecticát. A latin szerzőkből olvastatta: Vergiliust, Cicero leveleit, utánna Cic. de Officiis, beszédeit stb. A görögben a nyelvtan mellett Pál apostól leveleit és Isokratest tárgyalták. Egyes szórványos adatok szerint tanítottak theológiát, jogi ismereteket, római és görög régiséget, physicát, mathematicát sőt gyógytant is. Egészen hasonlóul látjuk ezt még a XVIII-ik században is számos magyar prot. gymnasiumnál, hol a rector egy vagy két tanítóval, sőt néha egyedül, a szorosabban gymnasiumi tanfolyam mellett theológiát stb. is tanított. Magyar tanulók haza írt leveleikben említik, hogy reggel 3, legfeljebb 4 órakor kezdtek tanulni. Egyik főgyakorlat volt a latinnak az egész intézetben kizárólagos társalgási nyelvül használása, elannyira, hogy egy lieg-

¹⁾ A közoktatás története Magyarországon a XVIII-ik sz.-ban. 107. l.

²⁾ Neve különben Friedland Valentin, szül. 1490-ben Trotzendorfbán, 1531-ben a goldbergi iskola rectora lett, melyet 25 éven át igazgatott, s igen híressé tett.

nitzi felirat szerint még a szolgák és szolgálók is latinul beszéltek, s az ember azt hitte volna, Goldberg Latiumban fekszik. Trotzendorf főereje intézetének sajátos módon és akként szervezésében és igazgatásában állott, hogy az egész organisatiót maguk a növendékek közreműködésének igénybevételével tudta ügyesen felhasználni a tanulók erkölcsi és értelmi kiképzésére. Valamint a tanításnál, épen úgy az egész intézeti élet és a fegyelem kezelésénél is segítségül vette magukat a tanulókat, s e célra közülük különféle tisztviselőket állított.

Igy ír Molnár Aladár Trotzendorf iskolájáról, a melynek mintájára berendezetteknek találta a magyarországi protestans iskolákat neveléstörténeti kutatásaiban. Mi is azt látjuk, hogy a goldbergi iskoláról mondtak nagyon rá illenek a pápai iskola e korbeli állapotára és így mint a hazai többi prot. iskoláknak úgy a pápai ref. főiskolának is Trotzendorf híres iskolája szolgált mintául.

Iskolánk törvényei is nyáron a 4 órai, télen pedig a 3 órai felkelést tették köteleességükké az iskola növendékeinek; iskolánkban is a latin nyelv volt kizárólagos társalgási nyelv, a felemlített latin szerzőket láttuk használatban iskolánknál is, de a mi Trotzendorf rendszerének átvételét leginkább bizonyítja, az magának az iskola igazgatásának berendezése, iskolánkban is a növendékek bele voltak vonva épen úgy a tanításba, mint társaik figyelmezésébe is. A senior, contrascriba, a publicus és privatus praeceptorok, az oeconomusok, coquusok és exploratorok mind a növendékek sorából kerültek ki, élükön mint vezető tanára az egész intézetnek állott a rector-professor. Hogy ugyanő nem csupán a gymnasiumi tanfolyamot vezette, hanem tanított a mellett theológiát is, arra nézve még egyet kívánunk felemlíteni, mielőtt e korszak ismertetésétől végleg megválnunk, s ez a következő: Kanizsay János reformatus püspök 1630-ik junius 18-án „*Articuli ecclesiarum orthodoxarum*“ kezdetű, Somogy, Veszprém, Zala és Vas vármegyékben kihirdetett püspöki körlevelében írja.¹⁾ hogy Pápán a professor „*alternatim modo theologicas,*

¹⁾ Pápai ev. ref. eh. levéltára. 11. sz.

modo logicas instituat disputationes publicas, — et nulla in ea Schola septimana sine aliqua publica disputatione praeterat,” vagyis a professor Pápán, hetenként felváltva, majd theologiai majd logikai vitatkozásokat tartson és egy hét se maradjon azon iskolában valamely nyilvános vita nélkül, mely szavai az idézett cikkelyeknek világosan mutatják, hogy már e korban nemcsak a gymnasium állott fenn az iskola kebelében, hanem a theologia is, a mely nélkül a nevezett viták rendezése el sem képzelhető. Csak ilyen szórványos adatunk van tehát arra nézve, hogy főiskolánk életének ezen első korszakában itt theologiai tanfolyam is állott fenn. Éppen így ír e korszakról Molnár A. is fentebb általánosságban, midőn azt mondja: „egyes szórványos adatok szerint tanítottak theológiát, jogismereteket is még a XVIII-ik században is számos magyar prot. gymnasiumnál,” annál inkább elfogadhatjuk tehát a fentebb mondottakat főiskolánk ezen első korszakára nézve, mely még a XVII-ik században az 1660-ik évvel véget ért.

IV. FEJEZET.

A második korszak történelme.

Hazánk prot. iskolái nemcsak tanügyi viszonyaik tekintetében, hanem még történetükre nézve is hasonlítanak egymáshoz. Csaknem egy azon időben ért véget azok nyugalmas élete és vette kezdetét üldöztetésük, a mi azután több prot. főiskolánkban épugy mint a pápai iskolában is, száműzetéssel végződött. Ezen korszakot az iskolánk életében előfordult nevezetesebb változások három alkorszakra osztják, melyek közül elsőben azon gyanusítások viszik a főszerepet, a miknek a pápai reformatusok a Wesselényi összeesküvésben való részesség gyanuja miatt voltak kitéve, azért ez a gyanusítások korának nevezhető, a gyanusítások iskolánktól is áldozatot követelnek; azután a Thököly Rákóczy-féle felkelések hatása alatt szünetel további háborgatásuk, mig nem a szathmári béke a további felkelések ellen, — a passarováczi béke a török hatalom ellenében biztosítván a kormányt, egész erővel indul meg az 1718-dik évvel a protestansok háborgatásának özöne, azért a második alkorszak az üldözések korának nevezhető; végre az egyenlőtlen küzdelemben az erősebbnek kell diadalra jutnia, s erre városunkból a reformatusok iskolájukkal együtt kiharcoltattak, azért a harmadik alkorszak, a száműzetés korának nevezhető, ezekről fogunk az alábbiakban szólni.

A) A gyanusítások kora.

Midőn I. Leopold került hazánk trónjára, az egész országban megindult e türelmetlen lelkű uralkodó alatt az ellen-reformáció. Nagyon érezhető volt e változás városunkban, hol a protestans Enyingi Török Bálint és Nyári családokat

a katolikus Csáky és Esterházy családok váltották fel. Esterházy Pál gróf, kinnek atyja még protestans volt, mint azt a történelemben annyszor láthatjuk, az áttértek fokozott buzgalomával állott az ellenreformatio szolgálatába, s 1660 ban, mint Tóth Fer. írja,¹⁾ és a pápai várórség evang. vitézei is Gonzaga Alajos győri főkapitányt értesítik²⁾ „az iskola, a professori házak, a temető és az ekklézsia két malmai — melyek mind e mai napig pap és mestermalomnak hivatnak — devescseri katonaság segítségével földesuri hatalommal gróf Esterházy Pál által elvétetvén, az itt lakó katolikusoknak általadattak. A templom elvétele alkalmával történt, hogy a reformatus deákok közül némelyek a toronyba felmentek, a kik közül egyet Vratarics nevű devescseri hadnagy a toronyból levetett. Ugyanekkor és az ezen történetet megelőző hónapokban, észrevevén némely még nemes embereknek is sanyargattatásokból az elkövetkező veszedelmet, több mint 600 ref. mesterember és katona Pápát odahagyta.“

Ez rövid előadása a tényeknek, miknek folytán a pápai reformatusok egyszerre templom és iskola nélkül, a professorok lakóházak nélkül maradtak. Ezen esemény ideje az 1660-dik év máj. hava lehetett, mivel jun. 8-án már értesítik a pápai reformatusok Gonzaga Alajos győri főkapitányt, hogy a város földesura gr. Esterházy Pál az elszámolt orőszakos foglalásokat tétette, kéri tehát pártfogását.³⁾ Erre 112-en a győri parancsnokság elé idéztettek, hol is hiven előadván a történeteket, részrehajlatlan igazságszolgáltatást kértek.⁴⁾ A reformatusok ezen sérelmek miatt a fejedelemhez is folyamodnak orvoslás végett,⁵⁾ mely kérvényükben előadják, hogy „Esterházy Pál pápai főkapitány az evang. nemeseket katonatartással terheli, megtérítésökre minden módot felhasznál, fenyegetvén azokat börtön s kibecsléssel s mintha kiirtásukra törne, irányukban semmi kiméletet nem ismer, — egy éjjel azokat

¹⁾ I. m. 26. l.

²⁾ Pápai eh. levéll. 40. sz.

³⁾ U. o. 40. sz.

⁴⁾ U. o. 41. sz.

⁵⁾ U. o. 44. sz.

templom, iskola, harang és temetőjüktől megfosztá, s másnap az elfoglalt templomban a veszprémi püspök jelenlétében misét tartatott, sőt a predikátorok fenntartására jövedelmező malmaikat elfoglalta, értésökre adván nekik azt is, hogy ha szépségesen a parochiából ki nem mennek, rövid uton ki fognak hányatni.“ Ezen siralmas ügyükben a fejedelemtől részrehajlatlan vizsgálatot s a törvénszegők szigorú megfenyítését kéri. Ezen kérelemmel szemben a bepanaszolt főúr vitatja, hogy ő jogosan járt el, az elvett javak nem illetik a refomatúsokat. Ezt a véleményt vallja a másik földesúr gr. Esterházy Fer. is, kinél 1661. ápr. 6-án panaszaikkal megjelennek, kívánván a múlt évben gr. Esterházy Pál pápai főkapitány által erőszakkal elfoglalt templom, harangok, iskola s temető visszaadatását, valamint a kibecsült kuriális házak s elfoglalt parochiális malmok visszabocsátását. De kérelmük a gróf részéről visszautasított, tudtukra adván, hogy az elfoglalt templomhoz semmi közük az evang. lakosoknak, mert abban egy szál fájok sincs, hanem van az ő kath. jobbágyainak, melyet épen ez okból birni is óhajt, — a nemesek kárvallásához is semmi köze, neki Pápán csak jobbágyai vannak s ezeket kath. válásukban megtartani kívánja.¹⁾ Ezen válasz magyarázatául ismételjük, hogy a pápai reformatusok ez ideig tulajonképen a kath. egyház javaiban ültek, bár a lefolyt csaknem másfél század alatt a szükséghez képest javítást, változtatást tettek azokon. Mindezekről már az előző korszak történelmében szó-lottunk. A panaszosok most a főhadparancsnokságnál panaszolják be Esterházy Fer. grófot, 1661. márcz. 21-én mint pápai főkapitányt, hogy „a legérdemesebb prot. tiszteket fosztja meg hivatalos állásuktól, helyökbe érdemetlen róm. katolikus egyéneket nevez ki, az evang. egyház százados jogait megsérti, a predikátorok, tanítók s tanulók ellen uriszéke s a városi hatóság által szigorú, lealázó s becstelenítő ítéletet hozat“, kérnek pártfogást s főleg az uriszék s egyéb hatóságoktól kiereszakolt ítéletek végrehajtása felfüggesztését.²⁾ A kérelem hiábavaló volt, valamint hiába vártak a fejedelemnél Bécsben

¹⁾ U. o. 45. sz.

²⁾ U. o. 48. sz.

járt küldöttség visszatértére is, 1662. május 1-én Esterházy Fer. parancsára a paplak is elfoglaltatott.

Miután így ügyökben a reformatusok sehonnán orvoslást nem nyertek, s orvoslást nyerni remélniök sem lehetett, új otthonról kelle gondoskodniok, s azon törekedtek, hogy ha már a város piaczaról kiszorittattak, legalább annak szomszéd-ságában települhessenek le. A piaczhoz legközelebb eső javaik voltak azok, miket Hegyi István hagyományozott 1658-ban a pápai ref. egyháznak, ki az Enyingi Török, Nyári és Botka családok után egyik kiváló jóltevője volt ez időben a pápai ref. egyháznak. Ezen hagyaték a piacz megett a mai Halas-utca 45. és 46. sz. házainak helyén állott, s ezen telkeket még 1625-ben gróf Nyári Miklós ajándékozta oda Farkas Dorottyának, ki Hegyi István neje lett.¹⁾ Ide vonult most a ref. egyház és itt építették fel az iskolát is egy emeletesre. Az udvar közepén volt egy terebélyes szederfa, mely a pápai régi Collegium pecsétjére, mint ennek czimere, felmetszetett.²⁾ „Ebben az épületben volt egy nagy Auditorium, Togátus deákoknak való 5 tágas szobák, a tanuló ifjaknak hét classisai, vagyis tanuló különös szobái, egy közönséges Könyvesház, a Professornak egy szobája, konyhája és a felső emeletben egy Muzeuma, Kántornak is egy különös szobája.”³⁾ Az egyház levéltárában őrzött adatok pedig azt is elôadják, hogy „Esterházy Fer. földesur kívánatára, Bezerédy Istv. a pápai várórség alkapitánya, Somogyi Miklós, Turi Farkas tisztáraival, valamint Szántóházi Ferencz megyei főbíróval együtt személyesen megvizsgálja a pápai ref. egyház építkezését, mely vizsgálatból kiderült, hogy a folyó építkezés sem a várórségnek, sem a földesurnak kárára nem lesz,”⁴⁾ ezek jelentéséből, mivel 1680. ápr. 2-án kelt, azt is megtudjuk, hogy a pápai reformatusok, építeni valójukkal a közben lefolyt két évtized alatt még nem tudtak elkészülni.

Az említett jelentés folytán remélhető volt most már, hogy ezen a helyen az egyháznak és iskolának békességes

¹⁾ Tóth F. i. m. 65. l.

²⁾ E pecsétymó ma is az iskola tulajdonában őriztetik.

³⁾ Tóth F. i. m. 27. l.

⁴⁾ Pápai eh. levélt. 96. sz.

akozisa leszen, a mi az 1718 dik évig meg is lett volna oly értelemben, hogy eziideig őket ezen javaikból kiforgatni meg nem kísérlették, azonban most meg személyes biztonságukat veszélyeztette nagyban az a körülmény, hogy a Wesselényi összeesküvés ideje óta a pápai reformatusok is az összeesküvésben való részességgel vádoltattak. 1671. febr. 17-én Tarczy János győrmegyei alispán és Csernátoni Miklós győri kanonok 45 tanut hallgattak ki Pápán arra nézve, hogy kik bujtogatták a törököt, e város lakói közül a király ellen? Kik járultak segélylyel a zendüléshez? Kik álltak a felsőmagyarországi vármegyékkel összeköttetésben? Kik gyüleseztek Zrinyi Péterrel és Rákóczy Ferenczcel? Mit keresett Pápán az az öreg sánta ember, a ki itt járt a felvidékről, s a kit a reformatusok oly szívesen megvendégelve fogadtak? Három pápai kálvinista miért járt a felvidéken? Ki buzdított zendülésre? Kik bujtogattak a hazában, kik a külföldön a felkelésre? Kik közvetítették a felsőmagyarországiakkal a levelezést? Kik mondták a felsőmagyarországi vármegyéken ejtett sérelmeket magukéinak? Igaz-e, hogy Vitnyédi István Bécsben pénzt vett fel a franczia követől oly czélból, hogy ő felségét elfogassa? Kik voltak a Kőrmöczbányára, kik a Beszterczebányára hirdetett gyűlés rendezői? Hol vannak a zendülők javai, s hát egyebet még valaki nem tud-e? Végül miről tanakodtak nagy csendesen, s mit határoztak a kath. vallás és ő felsége ellen azokon a gyűléseken, a miket a mult mozgalmas időkben a kálvinista nemesek Veszprémben, Pápán, Győrben, vagy bárhol bizonyos magánházaknál tartottak?

A megidézett 45 tanu közül semmit sem tudtak a feltett kérdésekre mondani 25-en; jelentéktelen vallomást tett 8; terheltlen vallottak 12-en, kik között Nemes Szántóházy Ferencz, Veszprémmegye főbírája, azon hitre, melylyel megyéjének lekötve van, vallja, hogy Zrinyi Péter és Terzaczký grófok felszólíták és bujtották a törököt az ellenségeskedésre; hallotta, hogy a pápaiak körülbelül 600 és a veszprémiek mintegy 500 tallért küldöttek a felvidékre, de mi végre ő nem tudja; emlékszik azonban, hogy a pápai kálvinisták gyakran összejöttek és gyüleseztek, melynek okáért megkérdeztetvén, azt felelték,

oskola-ügyi gyűlésben voltak; hallotta azt is, midőn Borbély István mondotta, hogy az egyház számára a borbély czéh zászlót készített, erre Borbély János válaszolta, „hadd el most a zászlót, mivel a tavasz nyitával annyi zászlót fogsz látni, melylyel mind a két szemed megelégedhet.“ A Pápán járt sánta emberről, a kik tudtak róla, azt vallották, hogy az debreczeni zsoltáros és zsoltárokat árulgatni jött ide, a felvidéken járt pápaiak utja okául pedig felhozták, hogy Sárospatakon Jakabfi István és Pető Péter az iskola számára tanítót kerestek. A következő márcz. havában ismét vallatás alá vettek más 5 egyént,¹⁾ még ez sem volt elég, kihallgatták azt is, kiről azt hitték, hogy első sorban tudója mindezen dolgoknak, a pápai egyház lelkészét Séllyei Istvánt, kinek neve mint gályarabé jól ismert a hazai prot. egyháztörténelemben. Megidézettvén, lelkiismerete tisztaságára megesküdött, s kikérdeztetvén vallotta, hogy „semmit ezen zendülési történetről nem tud, sem nem hallott.“²⁾

A vallatások tehát bármily széles mederben folytak is, semmi tényleges eredményre nem vezettek, a gyanu azonban fennmaradt, hogy az a felvidékről itt járt sánta ember, ki innen a veszprémi kálvinistákhoz is elment, itt az összeesküvés ügyében járt. Az egyik tanu nemes Martonfalvay István veszprémi lakos azt vallja róla, hogy ő is „hallotta, hogy egy sánta ember jött a felső részekből levelekkel, ki midőn ott járt volna Veszprémben debreczeninek és könyvárusnak mondta magát s a kálvinisták mindenhol szívesen látták, s megvendégelték őt.“ A midőn 1674. márcz. 5-én a pozsonyi „delegatum judicium“ megkezdte működését, 1674. ápr. 27-én még egyszer felvettetett a pápai reformatusoknak a Wesselényi összeesküvésben való részességük megállapításának kérdése, s e végből e napon Nagy Ferencz hadbíró s Alapi György lovassági parancsnok gróf Esterházy János győri főkapitány parancsára újra tanukihallgatásokat tartanak, a midőn a tanuk elé 12 kérdőpont lett feltéve, melyek közül tizenegy vonatkozik a prot. lelkészeknek a kuruczlázadozás ügyében való maguktar-

¹⁾ Győri Tört. és Rég. Füzetek II. és III.

²⁾ Győri T. R. f. i. h.

tására, e szerint e harmadik tanuvallatás már csaknem kizárólag a prot. lelkészek compromittálására volt szánva, mintegy szolgálatában a pozsonyi „delegatum judiciumnak.“ Mindegy volt, hogy bár a kihallgatott 18 tanu után nem lehetett is bűnösségüket bebizonyítani, azért mind a pápai ref. egyház, mind a pápai főiskola kénytelen volt kiszolgáltatni a meg nem szűnő hajsza áldozatait, az elébbi az egyház lelkészét Séllyei Istvánt, emez az iskola rector-professorát Kocsi Csergő Bálintot. Az a sánta ember még sokáig nyomozás tárgyát képezte és Csuzi Pál az őrség alkapitánya ezt vallja róla: „tudom, hogy három évvel előbb megfordult városunkban egy sánta ember s miután gyanu támadt ellene, elfogatását rendeltem, de szagot kapván, kerekét oldott.“ Firducz Miklós veszprémi lakos vallja, hogy „hallottam, de nem láttam, hogy Erdélyből egy sánta ember járt vidékünkön a helyzet s a vidék kikémlelése végett.“¹⁾ Rövid idő múlva a pozsonyi „delegatum judicium“ előtt találjuk Séllyei Istvánt és Kocsi Csergő Bálintot, azután amazt a berencsi, emezt a lipótvári börtön fogadta falai közé egészen a következő év tavaszáig. Ekkor mindkét helyről megindítottak a foglyok, hogy a gályákra szállítsák őket, s márcz. 25-én Bécs mellett találkozott Pápa két vértanuja egymással, midőn a szomorú uton „Séllyeit már kétfelől kell karonfogni, hogy a többiekkel haladhasson és mégis bántalmazzák. Kocsi Cs. Bálint, hogy az öregekről elfordítsa a verést, önként hátul marad.“²⁾ Így halad az a szomorú menet azon az uton, a mely a nápolyi gályákhoz vezet.

De térjünk vissza az elárult iskolához, melynek kebelében két évtized múlva 1694-ben látjuk újra a nápolyi gályákról haza szabadulása után Kocsi Cs. Bálintot, ki a gályákon kiállott szenvedéseik történetét is megírta, s munkája ez események történelmére nézve első rangú kutató. Az ő emlékiratából látjuk, hogy utóbb, a mikor már a kurucz zendülésben való részességüket sem lehetett a protestáns vádlott lelkészekre rábizonyítani, nem is azért, hanem tisztán protestáns vallásukért vették őket üldözőbe, mert maga az udvar táplálta azon

¹⁾ Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelm. 1874. 481. l.

²⁾ Farkas J. hitbajnokaink és vértanúink 95 l.

meggyőződést, hogy prot. alattvalói neki csak veszedelmére vannak. Mintha csak a spanyol Fülöpök udvara lett volna, úgy gondolkoztak már egy idő óta a magyar király bécsi palotájában. Ilyen körülmények között, hogy a pápai reformatusok ez időben mégis megtürettek, az pusztán a város végvári helyzetének tulajdonítható. Kinek is lett volna kedve ilyen pontján az országnak háboruságot kelteni, a hová keresetlenül is beköszönhetett bármely perczben a háboru. Be is köszöntött és 1683. jun. havában török kézre jutott Pápa, igaz, hogy egy hó múlva ismét kiűzetek a törökök, de 1694-ben újra a törökök kezébe jutott és ekkor három évig volt benne ura török. Ez a viszony tartotta fenn a pápai ref. egyházat és iskolát új otthonában, azután meg az a körülmény, hogy alig zajlott le a Thököly felkelés, sőt még tartott, mikor nyomon követte a 16 éves török háboru, azután pedig II. Rákóczy Ferencz felkelése. E felkelés idején a város polgársága földesurának Esterházy Antalnak példájára egy szívvvel lélekkel Rákóczyhoz állott, hiszen meg is lakolt érte. 1707. aug. havában Pálffy és Heister a királyi hadakkal a várost felgyújtatták úgy, hogy Tallián Sándor és Botkáné házán kívül ép ház a városban nem maradt, a mely borzasztó pusztítás után „midőn a pápai katonaság utolsó ruinájukat látták volna — publicze az utcán levetették zászlójukat, nagy zugolódással és átokkal mondván, hogy soha többé nem kuruczoskodnak.“¹⁾ Pedig egy éve még „a tekintetes és méltóságos fejedelemtől“ reméltek bajaikban segítséget nyerni a pápaiak, a mennyiben „A pápai evang. Statusnak postulatumai“ cz. alatt az egyház emlékiratot szerkesztett, melyben 15 pont alatt sorolja el sérelmeit, szenvedett káraival együtt, kérvén a fejedelmileg kinevezett bizottmány méltóságos comissariusaitól elégtételt s orvoslato, jelesen:

Kivánja az ispotálynak visszaadatását, mely elébb sok ideig az ő birtoka volt,

kivánja elfoglalt malmainak azonnali használhatását s eddigi kára megtérítését,

kivánja elfoglalt épületeinek oly karban visszabocsátását, a milyenben azok voltak az erőszakos elfoglalás alkalmával s

¹⁾ Thaly K. Dunántuli hadjárat 1707.

megtérítését a házbérnek, melyet predikátorai helyett éveken át idegeneknek fizetni kényszerítettett,

kívánja megtérítését költségeinek, melyeket az üldözés korától 1659. évtől kezdve tett, mely költségek összege optima conscientia huszezer forintra tehető,

kívánja erőszakosan elfoglalt toronyórája visszaállítását, mely most a szürke barátok tornyában van, valamint az öreg vitorláknak a torony tetejére visszahelyezését és pedig azok által, kik azokat levetették,

kívánja az iskola részére folyóvátételét a tizes malomból Sabbathale ezim alatt kapott vámgabonának, mely Csáki László idejében tagadtatott meg,

kéri utoljára a méltóságos comissarius urakat, hogy az iskola felépítése végett kellő időben a tekintetes és méltóságos fejedelemnél lépéseket tegyenek.“¹⁾

De mindezen számításaikra a sors keresztet huzott.

B) Az üldöztetések kora.

Az 1718. évi passarováczi béke az egész országban köz-örömet okozott, a pápai reformatusok sem hitték volna, hogy nekik ez az örömük milyen siralomra válik. Pedig így van a dolog, megmagyarázza ezt III. Károly királynak 1718. nov. 5 én kelt rendelete, mely szerint id. Esterházy József komáromi és ifjabb Esterházy Fer. borsodmegyei főispánok és földesurak fölterjesztésére, azon az alapon, hogy Pápán csakis mint végvárban, a várbeli katonaság kedvéért volt megtűrve a prot. vallás, a reformatusok szabad vallásgyakorlatát, mivel Pápa végvári jellege megszűnt, megtiltja, mely tiltó rendelet végrehajtásával Veezprém vármegye megbizatik.²⁾ Mig tehát a török részéről veszély volt várható, addig a félelem türelemre, egymás iránt való engedékenységre készítetett mindenkit, most hogy e veszedelem elmúlt, kezdetét veheti a reformatusok vallásgyakorlatának megtiltása. A pápai egyház előjárósága a királyi rendeletet vevén, kéri a vármegyét, engedjen haladékat

¹⁾ Pápai eh. levélt. 117. sz.

²⁾ U. o. 132. sz.

arra, hogy az egyház teendői felett gondolkozhassék.¹⁾ Ezt az időt a pápaiak a királyhoz intézendő kérvényük benyújtására s a nevezett rendelet megmásíttatására kívánták felhasználni. De viszont Pápa földesurai Esterházy József és Fer. grófok is mindent elkövetnek a fent irt rendelet végrehajtása érdekében, s a reformatusok folyamodása ellenében egy terjedelmes informatiót²⁾ terjesztenek fel még ugyanazon évben a királyi udvarhoz, mire a pápai ref. egyház „Limpida contrarii remonstrantia“ czimen czáfoló iratot terjesztett fel az uralkodóhoz,³⁾ s 1719-ben a cancelláriához,⁴⁾ melyben vitatja, hogy téves azon vélemény, hogy Pápán csak azért tudott a reformatio elterjedni, mivel végvár volt, mert itt előzőleg is, már jóval előbb, mint a török az országban letelepedett, már Enyingi Török Bálint idejében a XVI. század elején volt reformatus egyház, a mikor még a török uralom nem volt elterjedve a vidéken. Viszont a földesurak fentirt informatiójukban vitatják, hogy ők egész Pápa örökös urai lévén, jogukban áll, hogy a ref. egyház imaházát, iskoláját és egyházi épületeit városukban meg nem tűrik.

Ezen felterjesztések alapján a cancellaria meghagyja Veszprém vármegyének 1719. márcz. 21-én kelt leiratában, hogy hallgassa ki a földesurakat az iránt, vajjon az egész pápai határ birtokosai-e és korlátlan joggal birják-e azon telkeket, a melyeken a ref. templom, iskola és egyházi épületek állanak? Együttal felhatalmazza a vármegyét, hogy a pápai reformatusoknak, míg ügyük eldül, magán vallásgyakorlatot, templom használata nélkül, engedélyezhessen.⁵⁾ Ezen leirat folytán 1720. márcz. 3-án 21 tanut hallgat ki Nagy Fer. kir. táblai jegyző az iránt, hogy mióta van elterjedve Pápán a prot. vallás? A kihallgatott tanuk egyértelműleg vallják, hogy Pápán emberemlékezet óta el van terjedve a ref. vallás, s vannak prot. templom, iskolák, paplakok; vannak pred kátoraik, tanítóik és

¹⁾ U. o. 133. sz.

²⁾ U. o. 134. sz.

³⁾ U. o. 135. sz.

⁴⁾ U. o. 137. sz.

⁵⁾ U. o. 138. sz.

tanulók.¹⁾ 1721. jun. 2-án újabb tanukihallgatásokat tart ezen ügyben Besznák János kir. táblai jegyző, kiterjesztvén a kérdést a szomszédos Takácsi és Görzsöny ref. lakosaira is, s a kihallgatott 21 tanu csekély eltéréssel az előző tanuvallomásokat megerősíti.²⁾ Ily körülmények között a pápai reformatusok bizván ügyük igazságában 1727-ben tornyuk tetejét is kijavították, a miért viszont a födesur által hatósági uton megintettek,³⁾ s a templom az 1718. évi kir. rendelet értelmében ezentul is csak a deákság számára éléstárul szolgálni engedélyeztetett.

Maga azon királyi rendelet, amely mindezen üldöztetés alapjául szolgált, magyar szövegben így hangzik :

„ miulta azon ország Részeinek még az előbbi Törökkel való hadakozásnak alkalmatosságával lett boldog visszanyerettetése és a Keresztyén Névnek megesküött Ellenségének a Töröknek megverettetése után, az említett Pápa városa Véghely lenni megszűnt volna és a Praesidium-beli Vitézlő Rend, a kinek kedvéért főképen a Helv. Vallásnak gyakorlása elszenvedetett, onnan másuva vitettetett avagy vitézi állapottyabul kivetkeztetett volna nyilván vagyon penig és a soproni országgyűlésnek 26 Articulusabul is világossan kitettségik, hogy a fellyül nevezett Pápa Városában, nem másképpen, hanem mint akkori valóságosVéghelyben engedtetett meg a Religionak Gyakorlása és hogy a szerző ok — megszűnván, a munkának is meg kellyen szűnni, de mind a mostan citált Articulus, mind az utolsó országgyűlésnek 30. Articulusa is az Földes Uraknak jussát mindenütt épségben hagyná: Innen alázatosan supplicáltanak a mi Felségünknek, hogy az előcitált Törvényeknek és azok iránt való Királyi Magyarázatoknak és Választételeknek Dictalasabul és meg edgyezésibül, az megnevezett Helvetica Vallásnak imádiságos Házát, Parochiáját és Scholáit, mint a melyek az említett Gróffoknak Uri fundussában építették és eddig tőlük birattak, tőlök elvétetni és Predikátoraitak s Scholamestereiket az Articulus helyekre küldetni kegyelmesen parancsolni és rendelni méltóztatnánk. Kiknek alázatos kérésekre mi kegyelmesen hajolván, annyival is inkább, hogy ez ő kéréseket az ország Törvényében és az elébbeni Királyi Kegyelmes Választételekben és Magyarázatokban fundáltaknak lenni esmérjük és az e'őszámláltatott Indító Okokat is kegyelmes gondolatban vévén, tinektek erősen parancsolni hadgyuk és reátok bizzuk, hogy e mi Levelünket vévén, a ti legelsőbbben leendő Közönséges, avagy Magános Gyűlésetekből a mi Királyi Szavunk-

¹⁾ U. o. 144. sz.

²⁾ U. o. 154. sz.

³⁾ U. o. 177. sz.

kal meginteni az említett Helvetica vallásu Egyházi-szolgákat és Oskola-mestereket, a megnevezett Pápa városában lakozókat, hogy az ő Religiójoknak minden közönséges gyakorlásátul, legottan valósággal megszűny-nyenek és hogyha magános életet élni nem akarnak, más Articularis Helyekre vigyék magukat, a Lakosokat pedig, akárminemű állapotbelieket úgy mint a megnevezett Grófoknak tulajdon saját Fundusán és földén lakozókat, hogy ennekutánna az olyatén ő vallási Gyakorlásoknak Szabadsága elvétetvén, az Imádságos Házokat, Parochiájokat és Oskoláikat, azoknak kulcsainak odaadásával edgyütt, ez iránt vegbenviendő megintéseknek utánna rövid idővel maguknak a fellyül mondott Földes Uraknak consignállyák és visszabocsássák Költ a mi Bécsi Városunkban. Szent András hónap 5-dik napján 1718. esztendőben. Károly. m. k. Gr. Illésházy Miklós m. k.⁴⁾

A pápai reformatusoknak ezen ügyben a király elé terjesztett folyamodványaik közül legjobban megvilágítja a helyzetet az, a melyiket 1719-ben terjesztettek fel a canczellaria útján s mely a következő:

„Felséges Császár és Király nekünk természet szerint való Kegyelmes Urunk! Keservesen panaszkodni kényszerítettünk. Mivel minap az József és Ferencz Esterházy grófok Atyafiak, minket és a mi egyházi szolgálóinkat, kik sem citáltattunk, sem meg nem hallgattattunk, az igazságos Törvénynek rendi és a Felséged szent Végezési ellen, eltiltottak a mi Felséged szerencséjeért az Istenhez mindennap nyujtott közönséges Imádságinktul és még az 1526. Esztendőtől fogva Pápa városában vallatott Religióknak majd 200 Esztendők alatt ugyanott szüntelenül folyó Gyakorlásátul, a mely is ennyi sok királyi diplomákkal és Országi Gyűlésekkel, az újabbival is, meg vagyon erősítette a mi sziveinknek kimondhatatlan fájdalomával és siralmával, annak felette a mi Imádságos Házunkat és Scholánkat is rettentéssel kívánják tőlünk, még pedig Felségednek Királyi Szent Szava és parancsolattja alatt, de az eő bal információkkal,

Mínthogy pedig az illetén Praetensiók, Az 1715. esztendőnek 30 Articulusa szerént, bizonynyal az már előre elrendeltetett kglmes Commissióra tartoznak, a mint ezt bővebben és világosabban megmutatni készek vagyunk.

Annak okáért a Felséged Igasságának és Kegyelmességének oltárához alázatossan borulunk, kérvén (kényszerítvén) az Istenre, hogy minket a Hatalmasok ellen oltalmazni, megsértetésünkben helyben állítani, amazokat pedig a törvényes igazságnak utára, az 1715. esztendőnek most mondott 30 Articulusa szerént igazítani kegyelmesen méltóztassék. Mely kegyelmességeért az Istent szüntelen imádván, mélységes alázatossággal maradunk Felségednek aláztatós és hűséges alattvalói: Pápa Városában

⁴⁾ U. o. 132. sz.

lakózó Helvetica Confessiön levő Nemessek s egyéb Lakosok mind közönségesen, nagy részint néhai Császári Vitéz rendbeliek.⁴⁾

Ily vitás kétséges helyzetben folytatta az iskola éveken át a maga munkáját. 1729 ben Sárospatakon jártak az egyház küldöttei professorért,²⁾ máskor meg alamizsnát gyűtenek, majd majálist is tartanak az iskola növendékei. Így 1725-ben Bakó János a pápai iskola seniora, Csúzi József és Naszályi István predikátorok, s Ujváry András professor által aláírt levéllel gyűjt valaki az iskola javára,³⁾ 1730 ban pedig Almási András professor nyugtatja az egyház pénztárnokát Borsos Mártont a tanuló ifjuság majálisára kiutalt összeg felvételéről.⁴⁾ Azonban a földesuri fenyegetődzések egyre tartanak, így 1730. febr. 25-én a papházra tett költségeik kimutatására hivatnak fel a reformatusok, hogy azokat nekik gr. Esterházy Ferencz földesur azonnal kifizethesse.⁵⁾ Ezek viszont 1730. arra kéri a királyt, hogy mivel ideiglenesen épített templomjuk pusztulásnak indult, kegyeskedjék elébbi templomuk visszaadását elrendelni.⁶⁾ Igazi szerencsájük, hogy a remény sorsuk jobbra fordulta iránt őket el nem hagyta, annyira nem, hogy az egyház hivei, még a kevésbé vagyonosak is, végrendeleteikben kisebb-nagyobb összeget, mint alább felsoroljuk, az iskola javára is hagyományoznak. E közben a pápai egyház tagjai folyton várják, hogy 1719 dik évi folyamodványuk értelmében a király vitás ügyükben bizottmány kiküldetését rendeli el a vármegye útján, de a várt bizottmány helyett csak jogaikból való további kiforgattatásukkal találkoznak. 1730. márcz. 15-én Horváth László megyei szolgabíró és esküttje Mottkó Pál kérdőre vonják a pápai ref. egyház előjáróit azon hosszú-utczai ház iránt, a mely Pordán Eöry Ferencz és Horváth Józsefné háza között van, mi alapon birja azt az egyház, mennyi e házra beruházott összeg, mert azt az urodalom hajlandó nekik kifizetni, hanem a ház az ura-

¹⁾ U. o. 135. sz.

²⁾ U. o. 181. sz.

³⁾ U. o. 174. sz.

⁴⁾ U. o. 187. sz.

⁵⁾ U. o. 182. sz.

⁶⁾ U. o. 188. sz.

dalmat illeti. A vármegye hivatalnokainak ezen fellépése ismét gr. Esterházy Ferencz földesur folyamodása folytán történt,¹⁾ a minek ellenében viszont az egyház azért folyamodik a királyhoz, hogy nevezett földesurat a törvény megtartására kényszerítse, mivel az őket úgy egyházi javaik, mint templomjuk elvételeivel is fenyegeti és értük csupán azok becsárát lefizetni igéri.

VI. Károly a többszörös kérelemre csakugyan meghagyja a vármegyének, hogy mindaddig, míg a pápai reformatusok ügyének megvizsgálása végett kiküldendő bizottság összeül, az egyház további háborgatásoktól megkíméltessek, de sőt elvett javaik helyett más birtokok vevése is nekik megengedtessek.²⁾ 1730. ápr. 25.

Azon bizottmány ülése pedig, mivel azt a földesur egyáltalában nem sürgette, hanem csakis a reformatusok kívánták, egyre késett. Így hát nem volt mást mit tenniök, mint kérelmükkel folyton zörgetni az uralkodónál. Két küzdő felet látunk itt egymással szemben, az egyiknek fegyverei a hatalom, vagyon, összeköttetés az udvarral, a másiké a fejedelemehez benyújtott új meg új kérvény. De már a folyamodáson kívül küldöttség menesztését is szükségesnek tartja a ref. egyház, mivelhogy a sokáig várt bizottság végre is megérkezett, az ügyeket megvizsgálván, jelentését is felterjesztette, most csak az erre vonatkozó kir. leirat mielőbb való kibocsátása sürgetendő.³⁾

Ugy látszik, minden jót reméltek a bizottság jelentésétől a pápai reformatusok, hogy így óhajtvá várták annak eredményeül a kir. leirat kiadatását. 1730 at irtak, mely időre, mint az uralkodóház irt folyamodványukban panaszolják, 1718-ban épített ideiglenes templomuk, már igen megrongálódott, s minden jót remélve, régi templomuk visszaadását kéri, mivel az említettben immár nem tartózkodhatnak *)

Az idő ismét mulik, közben az 1732-dik évben Berényi

¹⁾ U. o. 184. sz.

²⁾ U. o. 186. sz.

³⁾ U. o. 189. sz.

⁴⁾ U. o. 188. sz.

Zsigmond cz. püspök az esztergomi érsek meghagyásából megvizsgálja a pápai ref. egyházat, az imaházat, a szent edényeket, az egyház anyakönyveit, s jelentést tesz vizsgálatáról az érseknek.¹⁾ Ez ellen az egyház óvást tesz, mert a püspöknek a kir. rendelet szerint csak arra lett volna joga, hogy megvizsgálja kellően vannak-e képezve a prot. lelkészek s a keresztiséget pontosan teljesítik-e? Ezen óvástételét az egyház a vármegye útján a vizsgálatot végző püspöknek kezébe adatja s bejelenti, hogy ezen eljárás ellen az uralkodóhoz fog folyamodni.

Igy folyt az üldözések kora Pápán, de nemcsak itt, az egész országban így végezte akkor munkáját a fékeiktől teljesen felszabadult ellenreformatio, úgy hogy közösen is kérényeznek már a hazai reformatusok az uralkodónál, ki adott válaszaiban a bajok orvoslását igéri, de mikor a kiküldött orvosok voltak rendesen a sebek felszaggatói a nélkül, hogy azok orvoslására komolyan igyekeztek volna. 1733. és 1741-ben is látunk országos küldöttségeket a hazai reformatusok részéről Bécsbe menni, mi eredménynyel mutatják az országos események, de különösen Pápa története is, mert e közben az egyház és iskola kérdéses ügye a pápai reformatusok kárára dőlt el Mária Terézia királyi udvarában, és ezzel a száműzetés kora vette kezdetét.

C) A második korszak vége, a száműzetés kora.

A XVIII-ik század második felében szomorú időszak köszöntött be a hazai protestans iskolák történetében. Eperjes, Pozsony, Pápa, Debreczen és Sárospatak főiskoláinak története sokban hasonlítanak egymáshoz. 1749. tavaszán érkezik Pápára a vészhir Győrből, hogy az ott lakó reformatusok javaikból kifosztattak, bár azok a Megváltó Krisztus 5 sebére kérik Mária Teréziát, hogy nekik elfoglalt templomuk, iskolájuk, pap és tanítói házaik adassanak vissza, mert az ő vallásuk szabad gyakorlatát 35 évvel ezelőtt maga a primás Christianus Augustus mint Győrmegye főispánja elismerte.²⁾ A győri refor-

¹⁾ U. o. 197. sz.

²⁾ U. o. 290. sz.

matusok sorsát a szomszédos pápai reformatusoké követte. Már 1748. február 11-én megtiltja a vármegye Torkos Jakab pápai ref. lelkész és superintendensnek az egyházak meglátogatását,¹⁾ s midőn ő erre a superintendenseknek VI. Károlytól nyert jogára hivatkozott,²⁾ a vármegye még azon évben követeli tőle a superintendensi czim azonnal való letételét.³⁾ Ezek voltak előhírnökei a bekövetkezendő veszedelemnek, mert még ugyanazon 1749. év szept. 12-én tartott megyegyűlésen Veszprémben felolvastatott a helytartótanács rendelete, mely szerint Pápán a protestans vallásgyakorlat megszüntetendő. Ezen rendelet ellenében Mária Teréziához intézett felfolyamodással él a pápai ref. egyház, felkérván egy küldöttség által gróf Nádasdy Leopold kancellárt kérvényüknek kellő helyre eljuttatására.⁴⁾ Ezen kérvényükben előadják, hogy Pápán már 1526. óta a reformatusoknak egyháza volt, mikor az ellenük fellépő Esterházyak még nem is voltak Pápa urai, ezen folyamodványáról az egyház a vármegyét is értesíti.⁵⁾ A kancellaria a kérvény ügyében véleményadásra Veszprém megyét hívja fel, honnan azon vélemény lett ez ügyben felterjesztve, hogy megfontolván ugy a folyamodó grófok, mint a pápai reformatusok részéről felhozott érveket, a pápai reformatusok vallásszabadságát elveendőnek és őket utasítandónak tartja, hogy articularis helyekre költözzenek, s templomuk és iskoláik kulcsait a földesurnak adják át, azonkívül megbüntetendők azért, hogy templomukat felsőbb engedély nélkül megnyitották istenitisztelet tartása végett.⁶⁾ A megye felterjesztésére és az ő véleménye elfogadásával 1752 tavaszán jött meg a királyi rendelet, mely szerint Pápa városában a reformatusok szabad vallásgyakorlata megsemmisítettik, s Mária Terézia május 8-án kelt ezen rendeletének végrehajtásával megbizza Veszprém vármegyét.⁷⁾

¹⁾ U. o. 282. sz.

²⁾ U. o. 283. sz.

³⁾ U. o. 284. sz.

⁴⁾ U. o. 292. sz.

⁵⁾ U. o. 294. sz.

⁶⁾ U. o. 297. sz.

⁷⁾ U. o. 304. sz.

A vármegye a királyi parancsot vévén, annak értelmében a reformatusok összes javait elfoglalta. Ezen foglalás lefolyására nézve 3 kutfő áll rendelkezésünkre, a melyek egymást kiegészítve mondják el a történeteket. Az első s a köztudatba átment értesítést Tóth Ferencz nyújtja a Pápai eh. történetéről irt kis munkájában, a hol az olvasható:

„Vévén Tekintetes Veszprém Vármegyének akkori Fő Ispánja és Veszprémi Püspök Bíró Márton, a királyi parancsolatot, Május 12-re Generalis gyűlést hirdetett Pápara, melyet itt a várban tartatván, oda a reformatus nagyszámu Pápai nemesség is, semmit a dologban nem tudván, bement; a hol minekutánna a Királyi parancsolat felolvastatott, azonnal az első All-Ispányon kívül, két Tábla Birák, az első Fő-Jegyző, egy Fő-Bíró, és egy Esküdt, Vármegye katonákkal a Királyi parancsolat végrehajtására, senki ezeken kívül a Várból ki nem bocsáttatván, kiküllettek, a kik a Királyi parancsolatot kezekben tartván az akkori Reformatus Predikátorokat, Torkos Jakab superintendenst és Komáromi Pált, kinek asztaláról vitetett el a Matrikula és a Professort, Kun Jánost s az egész Deákságot, a Parochiákról s Oskolákból kiparancsoltatták és a kulcsokat kezekhez adattatni kívánták.“¹⁾

Az itt említett Matrikula vagyis anyakönyv az elmondottak folytatásaképen ezeket mondja:

„Anno Domini 1752 die 12 Mensis Maii. Matricula praesens, secundum Clementissimum Sacratissimae Suae Majestetis Mandatum, Ecclesiae Romano Catholicae Parochiali Papensi per I. Magistratum Comitatus assignata est, qua etiam publicum exercitium haereticorum funditus eradicatum mansit, amandatis omnibus Ministris, occupatis et executioni mancipatis eorundem Scholis, Oratoriis et domibus, et in omnibus mihi Francisco Galgótzai, qua oppidi huius Parocho subjecti sunt.“ Vagyis „1752 máj. 12-én ezen anyakönyv Ő királyi felségének legkegyelmesebb parancsára a pápai r. kath. egyház plebánosának a vármegye által átadatott, a midőn az eretnekek nyilvános istenitisztelete teljesen megtiltatott, az egyház hivatalnokai mind kiparancsoltattak, iskolájuk, imaházuk és egyházi épületeik a bizottság által elfoglaltattak és mindenekben nekem Galgótzai Ferencznek e város plebánosának alávetettek.“²⁾

Szokolay János szenttanunak levele is előttünk fekszik, kinek azon ügyre vonatkozólag Tóth Ferenczhez irt levelében ezeket olvassuk:

„Én is az akkori collegiombeli tanulóifjuságnak vagy deákságnak egyik tagja lévén, jelen voltam azon kegyetlen üldözésnek tüzében, oeco-

¹⁾ Tóth F: Pápai ref. ekkl. hist. 32. l.

²⁾ U. o.

nomusi hivatalt viselvén, úgy mint a kinél én nálam szoktanak épen akkor a temp'om ajtainak, mind pedig az iskolának kulcsai (állani.)

Legottan nagy hirtelenséggel elsőben is bennünket reméltelenül obruáltak, bejövén collegiumunkba, kezekben tartván a királyi parancsolatot, nekünk is értésünkre adták. Azonban a kulcsoknak előadását erősen sürgették, hogy a kinél van adná elől: de én mint csaknem még gyermeki állapottal lévén, megrettentem tőlük és arnyira consternálódtam, hogy még az sem jutott eszembe, hogy nálam légyenek a kulcsok. Sok keserves infestáltatások után rólunk, rólam is desistáltak, az ajtóknak felnyitításokra a lákatosok hivattattak.

Ez levén délben 11 és 12 óra között, nekünk keményen megparancsolatott, hogy délután 2 órára egészen kitakarodjunk, holott buzácskánk, lisztecskénk és kenyérkéink az tőlök már az előtt sok esztendővel elvett (1719) pusztá templomban tartattak.

A nép is a mezőről haza takarodván, s a szomorú változást meghallván, egeket érdeklő sirás rivás hallatik mindenfelé a részünkön valók között és ugyan ezek által boldogultunk holmicskéinknek mentül hamarabb lehető kitakarításában. Ezenkívül nekünk ez is megparancsolatott, hogy a mely háznál ideig-óráig commorálni fogunk, ott se ne énekeljünk, se ne könyörögjünk, annálval inkább ne predikáljunk. Ezek így lévén, sokan közülünk maguknak menedékhelyet keresni eloszlottanak. Vagy öten megmaradtunk kevés korig való várakozással professor urunknak javaslásából, ha valamely könyörületességre fordulna erántunk akkori Mária Terézia királyasszonyunk. De ezen várakozásunk is haszontalan lévén, annakutánna tudtunkra esett, tiszt. professor urunktól az Urnak nevében elbocsájtattunk.¹⁾

Ama bizottság tagjai, mely a foglalatást végrehajtotta, voltak: Kis Sándor alispán, Szegedi Ferencz és Csuzi Gáspár táblabírák, Rozsos János első főjegyző, Eördögh Pál főbíró, Rohovics Fer. esküdt,²⁾ kik azután a vármegyére ugyanazon év aug. 7-én teszik meg jelentésöket megbízatásuk fentírt végrehajtásáról.

A pápai ref. egyház hivei ekkor Cseh Csuzi Pál, Soos Imre, Oroszi István és Chernel György hitsorsosaitat kérték fel, hogy siralmas ügyükben a fejedelemtől, kancelláriánál és a helytartótanácsnál lépéseket tegyenek,³⁾ kik közül a három első május 30-án átnyújtotta a királyhoz irt folyamodványukat Nádasdy Leopold kancellárnak s ebben kétszázados

¹⁾ Dunánt. Prot., Lap 1893. 12. sz. Némay Kolos.

²⁾ Pápai ch. levélt. 304. sz.

³⁾ U. o. 305. sz.

szabad vallásgyakorlatukra hivatkozván, kéri, hogy legalább a város kapuján kívül az alsó városban, hol temetjük is áll,¹⁾ legyen szabad templomot és iskolát építeniök a maguk pénzén szerzendő nemesi telken, s ezen kérelmük megtagadása esetén, legyen szabad a szomszédos Adás-Tevelen templomukat és iskolájukat felállítaniök.²⁾ A helytartótanács ezen kérvénynek másolatát Pozsonyból jun. 12-én megküldi Veszprém vármegyének valamint a veszprémi püspöknek is, azon utasítással, hogy az érdekeltek meghallgatása után, hozzá részletes jelentés terjesztessék fel.³⁾ Kis Sándor megyei alispán pedig július 1-én kelt rendeletében meghagyja a pápai szolgabírónak, hogy becsültesse meg a pápai reformatusoktól elvett javak értékét még mielőtt azok a róm. katolikusoknak átadatnak, s erről a megyére jelentést tegyen, a reformatusoknak pedig elismervényt adjon.⁴⁾ A megyegyűlésen a pápai ref. egyháznak a fejedelemez irt folyamodványa felolvastatván, az abban foglaltak ellen a pápai uradalom nevében Bittó József praefectus, a győri püspök nevében Stehenics János helyettes. a primás nevében Galgótzai Ferencz pápai plebános tiltakoztak, sőt mivel Galgótzai felemlítette, hogy a pápai reformatusok a temetőjüket ma is használják, a vármegyétől ezen merészségükért meginttettek.⁵⁾ E mellett a pápai reformatusok ügyüknek késedelmes felterjesztésétől tartván, azon kérelemmel járultak Mária Teréziához, hogy ügyüknek Veszprém vármegye által sürgős felterjesztését rendelje el,⁶⁾ mivel a dolog mégsem nyert elintézést, novemberben újra folyamodnak,⁷⁾ a mire azután decz. 12-én jelenti a vármegye a helytartótanácsnak, hogy beteg levén a pápai gróf, nem adhatja elő tiltakozását, a pápai reformatusok ügyében különben a győri püspököt is nyilatkozatra hívja fel.⁸⁾ A győri püspök gr. Zichy Ferencz

¹⁾ Tehát a mai Annatóren.

²⁾ Pápai eh. levélt. 306. sz.

³⁾ U. o. 307. sz.

⁴⁾ U. o. 308. sz.

⁵⁾ U. o. 310. sz.

⁶⁾ U. o. 311. sz.

⁷⁾ U. o. 312. sz.

⁸⁾ U. o. 313. sz.

adott válaszában 1753. jan. 29-én erősen tiltakozik az ellen, hogy a pápai reformatusok Adás-Tevelen második lelkészi állomást és felsőbb iskolát tarthassanak, sőt ez év február 26-án a megyegyűlésen ő és Schenider Péter zirczi apát követelik, hogy Adás-Tevel, Ursal és Ivánczháza a zirczi apátság tulajdonául ismertessenek el, mely követelés ellen Eördögh Pál megyei főbíró tiltakozott.¹⁾ Végre is 1753. jul. 9 én megjött a fejedelmi parancs, hogy a pápai reformatusok egyházi ügyeikben Adás-Tevelhez tartozzanak, s ezért az ott levő ref. templomot megnagyobbíthatják, akár második lelkészt is tarthatnak ott a maguk számára, azonban midőn ennek egyházi szolgálatával élnek, a temetési, esketési, keresztelési díjakat a pápai plebánosnak is megfizetni kötelesek, iskolájukat pedig csakis a grammatikai osztályig szabad fenntartaniok,²⁾ így ez által a pápai ev. ref. főiskola nemcsak száműzetett, hanem a száműzetésben algymnasiummá zsugorodott össze.

Mivel pedig Kis Sándor megyei alispánnak az elfoglalt egyházi javak megbecslésére vonatkozó rendelete még mind ez ideig nem lett végrehajtva, a helytartótanács ugyancsak július 9-én utasítja Veszprémmegyét, a pápai ref. egyháztól elfoglalt épületek megbecslésére.³⁾ A midőn végre a becslés ideje elérkezett, az uradalom leszámítandónak tartja a becsárból azon segélyeket, a mit természetben vagy fuvarban az építkező reformatusoknak annak idején a katolikus hívek nyújtottak s így az előálló összeg megállapítása céljából tanukihallgatások történnek az év szept. havában, a melynek folyamán Árvay Márton és Dolostyák Kristóf pápai r. kath. lakosok valják, hogy midőn a század elején a kalvinisták toronyukat építették, e munkában nekik a katolikusok is segédkeztek, követ, téglát, meszet hordtak nekik szekereiken, mivel erre a togatus deákok és a professor kényszerítették őket s mivel féltek, hogy máskülönben gyermekeik a kálvinista iskolából kiűzetnek.⁴⁾ Ily huza-vona után terjeszthette elő jelen-

¹⁾ U. o. 316. sz.

²⁾ U. o. 318. sz.

³⁾ U. o. 319. sz.

⁴⁾ U. o. 321. sz.

tését az ez ügyben megbízott alispán az említett javak megbecsüléséről, a mit azonban az uradalom azonnal kifogásol, és így újra az alispán nyer megbízatást arra, hogy az egyezkedést az uradalom és a pápai reformatusok közt hozza létre, de most meg a földesur beteg és így a megállapodás bizonytalan időre elmaradt.¹⁾

Ezen idő alatt tehát hozzá fogtak a pápai reformatusok új otthonuk berendezéséhez, a teveli ref. hívekkel 6 pontból álló szerződést kötnek 1754. ápr. 22-én, kijelentvén ebben a többek közt azt is, hogy a templomuk megnagyobbítására fordított segélyüket soha visszakérni nem fogják.²⁾ Kisebb kellemtelenséget okozott nekik ezen munkájuk közben Péter Mihály teveli lakos, ki azon panasszal járult a vármegyére, hogy a teveli ref. templom megnagyobbításával az ő udvara lett szűkebb, egy bizottságnak kellett az ügyet megvizsgálnia, a mely azonban a panaszt alaposnak nem találta.³⁾

A mi azonban szerencsétlen helyzetükben leginkább búsíthatta a pápaiakat az azon körülmény volt, hogy Tevelen csupán alsó osztályu iskolát volt szabad tartaniok. Felfolyamodnak tehát a rendelet e pontja ellen a Helytartótanácshoz, honnan a kérvény szokás szerint Veszprémmegyéhez véleményadás végett lón leküldve, a melynek hatósága ez ügynek a szokásos késlekedéssel akarja végét vetni, de a pápai reformatusok úgy látszik nem nyugosznak és így az aug. 26-diki rendeletet decz. 25-én a Helytartótanács sürgető rendelete követi.⁴⁾ A vármegye ekkor bizottságot küld ki ezen ügy megvizsgálására, a mely bizottság 1755. máj. 8 án Tevelen megjelenvén, ügyükkel a reformatusok eléjük járulnak, s emlékiratot adnak át a maguk ügyében.⁵⁾ De gróf Zichy Ferencz győri püspök is lépéseket tesz, hogy a pápai reformatusok kérvénye célját ne érjen, előterjesztésében visszautasítandónak tartja a pápaiak kérvényét, mivel elég katolikus tanintézet

¹⁾ U. o. 322. 323. 324. sz.

²⁾ U. o. 325. sz.

³⁾ U. o. 326. sz.

⁴⁾ U. o. 327. sz.

⁵⁾ U. o. 332. sz.

van az országban, hol bármely előkelő reformatus ifju is sikerrel tanulhat,¹⁾ szintugy tagadja, hogy Tevelen második papra is szükség lenne, mivel akárhány plebánosnak nagyobb egyháza van, mint az egyesült pápai-teveli reformatus egyház. Ismét kijött tehát Tevelre Kis Sándor megyei alispán ez év július 14-én, hogy minden e kérdéshez tartozó körülményre kiterjessze figyelmét, s midőn vizsgálatát befejezte, a vármegyéhez betérjesztett jelentésében előadja, hogy a teveliek a második lelkész és a tanítók házai számára ingyen telkeket, a pápaiak pedig a szükséges pénzösszeget ajánlották fel s azután összeiratván a pápai és teveli ref. egyház hiveinek száma, amazok lélekszáma 680, emezeké 1159 lón, mely adatok a vármegye útján a Helytartótanácsához felterjesztettek 1755. jul. 15-én.²⁾ Hogy pedig ügyük kellő elintézését nyerjen, Soos István és Sándor Gergely pápai ref. egyháztagok által gróf Nádasdy Leopold kancellárhoz ismételten kérvényt nyújtanak be a pápai reformatusok 1755. okt. 3-án.³⁾

Eközben nem szüntek meg eleink 1752-ben elvett egyházi javaik becsárát is sürgetni az uradalomnál, a mire gr. Esterházy Ferencz földesur azt válaszolta, hogy ha valakinek az elfoglalt javakhoz rajta kívül joga lenne, jelentkezett volna az már ezelőtt, nem fizet értük semmit, mely válasznak a király elé juttatására a megyét kéri fel.⁴⁾ A vármegye a földesur ezen magatartása tolytán tanukihallgatást rendelt el azon kérdés felett, lemondtak-e a pápai reformatusok az 1754. márcz. 24-én az uradalom és város képviselőivel tartott tárgyaláson egyházi javaik becsáráról? Százhat tanu tesz vallomást, csekély eltéréssel mind egyezően a ref. egyház javára vallja, hogy ők ugyan azon becsárt nem kívánták s ma sem kívánják a maguk számára, hanem igenis a közös egyházi érdekből. Ezen vallatásukra vonatkozó felterjesztésüket nov. 26-án adják át a pápai reformatusok a vizsgálatra kiküldött megyei tisztviselőknék.⁵⁾

¹⁾ U. o. 333. sz.

²⁾ U. o. 334. 335. 336. sz.

³⁾ U. o. 339. sz.

⁴⁾ U. o. 340. sz.

⁵⁾ U. o. 341. 342. sz.

Ezekből láthatjuk mily lassan haladt a pápai reformatu-
sok minden ügye, mintha csak arra való lett volna e sok
huza-vona, hogy végre bele fáradva a küzdelembe, ügyök
jobbra fordultának minden reményével felhagyjanak. De ők
másként gondolkoztak, most meg azon jár az eszük, hogy a
befolyásos embereket bizonyos ajándékokkal nyerik meg a
maguk részére, ezért 1756. szept. havában 4 akó somlai bort
küldenek Balogh László kanczelláriai titkárnak, csak hogy a
dolog nem tud titokban maradni s a pápai katolikusok tudat-
ják a dolgot Esterházy Károlylyal, ki most zajt üt a dologból,
a titkárt a püspök feljeleníti, ki is ijedtében a következő leve-
let írja a bort hozzá küldő Eöry Jánosnak:

„Dicsértessék a Jézus Krisztus! Adom tudára kegyelmednek, hogy
a mely négy akó bort, házamtól iett távozásom alatt hozott kegyelmed,
azt e mai napon az ispotályba vitettem azon okból, hogy az ispotály-
beliek könyörögjenek, hogy kegyelmed és a több eretnekek megtérjenek.
Ne gondolja kegyelmed, hogy én illetén ajándékokkal a religio igaz ut-
járól távozzam, sőt másokat is, a kik illetén ajándékok által az igaz-
ságtól távoznak, elitélem, s gyűlölöm.“¹⁾

Ez tehát nem sikerült, megakarták kenni az igazság sze-
kerét, hogy gyorsabban járjon, hiába, hiába. Halad az idő,
telnek az évek s a Helytartótanáctól semmi válasz, 1759.
jul. 11-én megújítják tehát újra kérelmüket, mert iskolájukat
ki akarnák egészíteni Adás-Tevelen, s négy évvel ezelőtt ez
ügyben felterjesztett kérelmükre mai napig sem nyertek vá-
laszt.²⁾ E közben Domonkos Márton debreczeni híres ügyvéd azon
tanácsot adja nekik, hogy javaik becsárít fel ne vegyék, ja-
vaik visszaadatását kell követelniök.³⁾ De nem tudnak ők már
követelni, csak kérni és esedezni, az egyház 1780. jan. 7-én
megbizzá tehát Torkos János, Sándor Gergely és Eöry János
egyháztagokat, hogy szorgalmazzák fent említett ügyüknek
elintézését, Esterházy Károly egri püspökhöz pedig, mint a
város földesurához 4-féle tervet nyújtanak be az iránt, hogy
miképen lehetne a kibecslés ügyét legcélszerűbben elintézni.⁴⁾

¹⁾ U. o. 352. sz.

²⁾ U. o. 376. sz.

³⁾ U. o. 377. sz.

⁴⁾ U. o. 379. sz.

Vége 1762. január 21-én az az eredménye lön az ügyet szorgalmazó megbízottak fáradozásának, hogy a Helytartótanács felhívja Veszprém vármegyét a pápai reformatusok ügyének halaszthatlan befejezésére.¹⁾ Erre viszont a vármegye felhívja Esterházy Károly egri püspököt mint Pápa földesurát a reformatusok épületei és egyéb javai becsárának kifizetésére, mire a püspök 1763. febr. 3-án azt a választ adja, hogy ő becsárral nem tartozik s különben is, ha fizetni akarna sem tudná, hogy kinek fizesse le a pénzt?²⁾ Majd Galgótzai pápai plebános is nyilatkozatot ad be a megyéhez az iránt, hogy a pápai reformatusoknak semmi becsár nem jár, mivel azon a helyen, a hol templomukat építették, állott régebben Zápolya János által Mária tiszteletére emelt kápolna, melyet a pápai reformatusok elpusztítván, annak helyére építették templomukat.³⁾

Ezen feljelentés folytán újabb tanukihallgatásra lett szükség, a mi ismét késleltette a vitás ügy eldöntését. A kérdés most, a mire nézve a kihallgatások történtek, az volt, igaz e, hogy a kálvinista templom helyén azelőtt kápolna volt? Ezt némelyek azzal látták igazoltnak, hogy midőn a reformatusok egy templom ablakot vágtak, annak helyén a falon szent kép volt látható, s a kihallgatott 4 tanu vallja, hogy a dolog nincs másként, a mely vallomásoknak felsőbb helyre feljelentését kívánja Tyukos János vaszari plebános.⁴⁾ Mindezek az 1763. évben történtek, nem mondható valami nagy gyorsaságnak, hogy 1767. decz. 7 én szólal meg a Helytartótanács és értesíti a megyét, hogy Esterházy Károly földesur és Galgótzai Fer. plebános állításuk igazolására csakis katolikus tanukat hallgattak ki, így vallomásukra pártatlanság tekintetében alaptani nem lehet, tehát a reformatusoknak járó becsár kifizetendő.⁵⁾

Midőn már a dolog idáig jutott, a pápai reformatusok vissza emlékeztén Domonkos Márton debreczeni híres ügyvéd-

¹⁾ U. o. 384. sz.

²⁾ U. o. 386. sz.

³⁾ U. o. 387. sz.

⁴⁾ U. o. 389. 390. sz.

⁵⁾ U. o. 394. sz.

nek csaknem egy évtizeddel ezelőtt adott tanácsára, kijelentik, hogy ők semmi becsárt el nem fogadnak, ők elfoglalt épületeik és telkeik visszaadátását kívánják, mely elhatározásukhoz ragaszkodván, a megye által a Helytartótanács a dolog ily fordulatáról értesítettik, 1768. szept. havában.¹⁾ Azonban most már a Helytartótanács végét kívánja szakítani a vitának, s 1769. máj. 22-én kelt leiratában elrendeli, hogy a pápai uradalom 2825 frt 22 denárt fizessen le azonnal, a pápai reformatusoknak becsár fejében.²⁾ Az összeg felvételére azonban a reformatusok nem hajlandók, s ezért 1770. márcz. 25-én másodszor, máj. 14-én harmadszor is figyelmezteti őket a Helytartótanács a pénz felvételére, míg ők történelmi alapra támaszkodva sürgetik elvett telkeik és épületeik visszaadását. Erre a Helytartótanács 1770. nov. 15-én tudatja Veszprém vármegyével, hogy ő felsége 1 évet és 1 napot enged a pápai reformatusoknak a gondolkozásra, ha a pénzt ennek leteltével sem fogadják el, az a kamarai pénztárba tétetik, s ott számukra 4%-al kamatoz.³⁾

A pápai reformatusok pedig, eredménytelenül letelvén a részükre engedélyezett 1 évi gondolkozási idő, 1771. január 26-án ismét folyamodvánnyal járulnak az uralkodó elé Eöry János és Véghely Sándor pápai bitsorsosaik útján, s mivel-hogy arról értesültek, hogy német nyelvű folyamodványuk könnyebben találna meghallgatásra, kérvényüket németre is lefordítva Mária Teréziának azt személyesen átadták,⁴⁾ hogy pedig ügyüknek biztosabb sikere legyen, még Mária Terézia férjéhez is kérvényt nyújtanak be a következő napon.⁵⁾

Igy telt el lassan két évtized a pápai egyház és iskola száműzetési éveiből, s az egyház ragaszkodván álláspontjához, hogy javai becsárát fel nem veszi, a vármegye az egész 2825 forintot tevő összeget a Helytartótanács rendeletére a győri sóhivatalba fizette be, hol is az 4%-al kamatoz az egyház

¹⁾ U. o. 396. sz.

²⁾ U. o. 399. sz.

³⁾ U. o. 405. 406. 407. 410. sz.

⁴⁾ U. o. 415. 416. sz.

⁵⁾ U. o. 417. sz.

javára, mint ezt a kir. kamarának a ref. egyházhoz küldött jun. 19-én kelt elismervényéből látjuk, az összeg különben 8 havi felmondással bármikor visszafizethető.¹⁾

Már a harmadik évtizedébe fordult a pápai ref. egyház és iskola száműzetése, de azon kérelmükből a pápaiaknak, hogy iskolájukat főiskolává fejleszthessék semmi sem lett, lelkészüket Torkos Jakab superintendens, tanítójuk Nagy Mihály volt. Uj otthonukban a teveliek régi templomát megnagyobbították hosszát annak szélességébe vették, s ezen építkezésük ott 5000 frtra becsültetett.²⁾ Egyik harangjukat is ide vitték ki, a muzsák számára pedig a Hajdán családnak a templom szomszédságában levő telkét vették meg és azon építették fel iskolájukat. Az iskolának szerencséjére szolgált e szerencsétlen években azon körülmény, hogy az iskola praeceptora Nagy Mihály, ki már a pápai iskolában is a syntaxisták osztályát tanította, a száműzetés egész folyama alatt az iskola praeceptora maradt. Megérte ott ugyanő az új király II. József türelm. rendeletét, a mely 1782. jan. 15-én lett a vármegye által a pápai reformatusok számára is kiszolgáltatva. Kéri tehát ennek alapján a reformatusok a vármegyét bizottság kiküldésére, hogy az ama királyi rendelet kihirdesse, de Kur László megyei ügyész ezek ellenében azt indítványozza, hogy a vármegye halassza el ezen rendelet kihirdetését a legközelebbi országgyűlésig, s ezen indítványa a vármegye által elfogadtatott.³⁾ Erre a pápai reformatusok ismét az uralkodóhoz kénytelenek vinni ügyüket, s vallásgyakorlatuknak mielőbb megkezdhetését kérő folyamodványukat Sándor Gergely és Osváld Zsigmond egyháztagok vitték fel II. József elé. A kir. előtt való megjelenésükről írja Sándor Gergely, hogy Febr. 26. d. e. fél tízkor fogadta őket az uralkodó, kik kezükben tartván a kész folyamodványt, a fejedelem előtt térdre borulva nyújtották azt át neki, mit a fejedelem átvéve, kérdezte őket: „Honnan jöttök? Miért könyörögtök?” Adott válaszaik után azt mondja nekik az uralkodó: „Kelljete fel, jöjjetek

¹⁾ U. o. 420, 421. sz.

²⁾ Tóth F. A pápai ref. ekk. hist. 35. l.

³⁾ U. o. 446, 447, 448. sz.

utánnam!“ Erre egy másik terembe jutván, megállottak s azt kérdi II. József: „Olvastátok az én vallásügyi parancsomat?“ Mig a küldöttek az adott kérdésre válaszolnak, az uralkodó csendesen az átadott kérvény hátiratát kezdé olvasni. „Mikor vétetett el a ti szabad vallásgyakorlatok, s miért vétetett el?“ kérdezte tovább. A küldöttek most előadják, hogy mivel Pápa végvár lenni megszűnt 1719-ben a ref. vallás szabad gyakorlata is felfüggesztetett. „Hát telkeitek és épületeitek mikor vétettek el, ugyanazon alkalommal, vagy azután?“ Erre a küldöttek elmondják a lelkészeknek a lelkészlakról, az itjuságnak és Kun János professornak az iskolából kiharcoltatását az 1752-ik évben, s hogy nemesi birtokaik megfelelő kárpótlás nélkül vétettek el. Mire II. József: „Ki használja most azon javakat?“ kérdé. Az egri érsek, Esterházy Károly, felelték a küldöttek, minden pénzbeli kárpótlás nélkül. „Articularis hely-e Pápa, kérdé tovább a fejedelem, s mennyi az egyház lélekszáma?“ kérdé végül, a mikre nyert válaszok után azon jó reménnyel bocsátá el a küldötteket, hogy kérvényüket elintézi, s a kanczellária útján Pozsonyba a Helytartótanácschoz fogja küldeni, ott tudakozódjanak a válasz után, s erre magát kissé meghajtván, eltávozott.¹⁾

Minden körülmény mutatta már, hogy a pápai reformatusok rövid időn visszanyerik szabad vallásgyakorlatukat, ezért Esterházy Károly, hogy lehetetlenné tegye 1752-ben elvett javaik visszaadatását, építkezéshez kezdett a reformatusok temploma és iskolájuk helyén, mire az ügyük kedvező elintézésére váró pápai reformatusok birói uton intetik meg, hogy az építkezésektől tartózkodják, mivel a reformatusok javaik visszaadatását reménylik.²⁾ Mivel pedig kérvényük elintézésére ismét várniok kellett, közben más elidegenített javaik összeszedésén fáradoznak, így figyelmeztetik Csuzi József volt pápai lelkész utódait arra, hogy az általuk használt földek az egyházéi³⁾ majd tanuvallomásokot szereznek arra nézve, hogy melyik uradalmi tiszti lakások voltak annak előtte professori

¹⁾ U. o. 451. sz.

²⁾ U. o. 457. sz.

³⁾ U. o. 461. sz.

házak, s hogy végül a hol most az ispotály építtetik, álló egykor a reformatusok kőtemploma tornyával együtt.¹⁾ Kőben pedig a vármegye küldöttsége írja össze, hogy mekkor összeg az, a mit az egyes egyháztagek építkezésre, pap és tanítófizetésre ajánlanak pénzben vagy terményekben, a mely jegyzék szerint 129 nemes család ajánlata tesz építkezésre 697 frt 95 krt, pap és tanítófizetésre 90 frt 14 $\frac{1}{2}$ krt, gabonában 70 $\frac{1}{2}$ pozs. mérőt; — egyéb nemesek, számszerint 48-nak ajánlata: építkezésre 134 frt 28 $\frac{1}{2}$ kr, pap és tanítófizetésre 20 frt 49 kr, gabonában 7 pozs. mérő; — nem nemes családok számszerint 73 család, építkezésre 159 frt 30 krt, pap és tanítófizetésre 39 frt 36 $\frac{1}{2}$ krt, gabonában 28 $\frac{3}{4}$ pozs. mérőt ajánlottak, egyéb egyháztagek, számszerint 47-nek, ajánlata: építkezésre 41 frt 20 kr, pap és tanítófizetésre 15 frt 46 $\frac{1}{2}$ kr, gabonában 5 $\frac{3}{4}$ pozs. mérő volt.²⁾ Midőn ezek alapján a fejedelem a pápai ref. egyház fennállását biztosítottnak találta mivel az összes ajánlatok tesznek együttesen: építkezésre 1302 frt 76 $\frac{1}{2}$ krt, pap és tanítófizetésre 165 frt 49 $\frac{1}{2}$ krt gabonában 112 pozs. mérőt, márcz. 29-én Bécsben kiadta a pápai reformatusok szabad vallásgyakorlatára vonatkozó rendeletét, s azt a Helytartótanács útján Veszprém vármegyének megküldötte, mely leirat az 1783. máj. 5-én tartott megyei közgyűlésen a pápai reformatusok számára kiadatott s szövege a következő:

Josephus II. dus etc. Reverendissimi etc. Advolutum demisse fidelitatum Vestrarum sub die 10 elapsi mensis Februarii No 8807 huc factae Repraesentationi Protocolum Commissionis Religionis, circa instantiam Helveticae Confessionis addictorum Oppidi Pápa, Comitatus Vespriemiensis adjacentis incolarum pro benigne sibi admittendo publico Religionis suae exercitio recurrentium, corfectum, clementer

II. József stb. Főtisztelendő stb. Hűségteknek a Veszprém megyei Pápa város hely. hitvallású lakosainak szabad vallásgyakorlatuk kegyes megengedését kérő folyamodványára vonatkozólag mult február hó 10-én 8807. szám a. hozzám alázáttal felterjesztett vallásügyi bizottsági jegyzőkönyve alapján végezve, hogy azt kegyesen fogadván, nekik ugy a nyilvános mint a magánvallásgyakor-

¹⁾ U. o. 465. sz.

²⁾ U. o. 463. sz.

recipientes, invicem Publici, Privatissimi Religionis exercitum, cum Scholis concedendum, ac insuper Summam aestimationalem in 2825 frt 22 denariis defixam, — restituendam, — clementer resolvimus etc. etc. Datum Viennae Austriae die 29 Martii 1783. Josephus m. pr. Comes Franciscus Esterházy m. pr. Josephus Brunczvik. m. pr.

latot iskoláikkal együtt megadjuk és azon felül 2825 frt és 22 denárba meghatározott becsült részükre kitizedendőnek kegyelmesen határozzuk stb. stb. Bécs-Austria 1783. Marc. 29. József m. k. gr. Esterházy Fer. m. k. Brunczvik József m. k.

Ezzel a 31 év óta tartó számüzetése a pápai ref. egyház és iskolának véget ért, most már meg volt az engedély a visszatérésre, csak hogy sem egyházi sem iskolai épületeik nem várhatták meg a számüzetés végét, de meg nem várhatta ezen idő elérkeztét az a nagy számú, százakra becsült iparos család sem, kik innen e szomorú évek alatt elköltözni kényszerültek, így az egykor fényes pápai egyház elszegényülve fog hozzá temploma és iskolája felépítéséhez.

V. FEJEZET.

Az iskola tanügyi viszonyai a második korszakban.

A midőn iskolánk első korszakbeli tanügyi viszonyait vizsgáltuk a bemutatott törvények tárgyalásánál megemlítettük, hogy azok legutolsó szakasza jóval későbbi mint a többiek, bár azok sem készülhettek mind egy időben, hanem a 20-ik törvény után a 21, 22 és 23-ik törvények úgy lettek idők folytán hozzá toldva, de még az első korszak idején, míg 24-ik szakasz eredete már a most tárgyalt idők köréből való, s ez a következő:

XXIV. Lex.

Dum et quandorum summo scandalo et Notabili incommodo, adversantium autem Sarcasmate experta fuerit Ecclesia haec, inventos fuisse nonnullos immorigeros et scandalosos seductores qui totam Juventutem Scholasticam Anno 1673 (excepto contrascriba eorum) contra Rectorem suum, consequenterque Ecclesiae ac Pastorum auctoritatem, nōn solum ad damnosam Conspirationem sed etiam coniurationem incitassent, Ita nec dissimiliter factum est Anno 1725 die 20 November, Juvenes numero 25 conjuratione et conspiratione sese iterum foede maculantes (exceptis quinque Personis, quatuor eorum tum temporis absentibus, unoque eorum consortio se illico eximente omnes scho-

24. Törvény.

Mivel egykor ezen egyház nagy megbotránkozással és nem csekély kellemetlenséggel tapasztalta, ellenségeinknek pedig gunyjára, hogy voltak egyes bujtogató, botránycsináló ámitók, kik az egész ifjúságot az iskolának 1676 ban (az ellenőr kivételével) igazgatója, nemkülönben az egyház és lelkészei tekintélye ellen nemcsak kárhozatos szövetkezésre, de összeesküvésre serkentették, szintígy történt 1725. nov. 20-án, midőn 25 ifju szövetkezve, összeesküvéssel magát szégyenletesen bemocskolta (kivéve 5 személyt, kik közül 4 ezen időben távol volt, 1 pedig a szövetségből rögtön kivált) mindnyájan iskolánkat vakmerően elhagyták, bár végre nehányan közülök sok környör-

lam nostram proterve deseruissent, licet demum aliqui eorum multis instantiis reditum peterent, sed nulla ipsis gratia data, ultima et absoluta exclusio ipsis ab Ecclesia pronunciata est.

Communi itaque voto statutum est, ut tunc ita et nunc, ut a modo deinceps Scholae huius alumni iuramenti etiam voto omnes stringerentur ut Nemo contra Rectorem Pastorem aut Ecclesiam, quavis de Causa ullam Conspirationem movere, reliquosque seducere, quovismodo audeat. Si quis autem tale quid moliretur, teneatur quilibet, cui nimirum innotuerit, quam primum Superioribus indicare; eiusmodi autem Conspirationum Auctor ipso facto, absque omni respectu, ita et ulteriori gratia, per Ecclesiam sub cautu reliquorum verberibus affectus ignominiose eliminabitur. Conscii quoque et Superioribus suis non intimatores condignam poenam luent. Insuper Universis Ecclesiarum Scholis intimabitur, ut talis eliminatus nullatenus recipiatur. Si quis vero Studiosorum in aliquo Negotio, se per Rectorem, aut Extraneum quempiam iniuriam esse senserit, non per Viam Conspirationis procedat. Verum vel Pastorem vel Ecclesiam adeat et informet, eidem satisfactio inpendi debet.

gással kérték visszatérhetésüket, de nekik kegyelem nem adatott, s végleges és teljes kizárásuk az egyházból, nekik tudokra adatott.

Ezért közakarattal határoztuk, hogy valamint akkor ugy jelenleg, és a majd ezen iskolának ezután leendő növendékei is mindannyian esküvel kötelezzék magukat, hogy senki a rector, a lelkész, vagy az egyház ellen, bármi okból összeesküvést ne indítson, s a többieket semmi módon félrevezetni ne merje. Ha pedig valaki ilyesmit indítana, mindenki tartsa kötelességének, a mihelyt tudomására jut, azt feljebbvalóinak azonnal bejelenteni. Az eféle összeesküvésnek szerzője pedig azonnal, minden tekintet nélkül és minden további kegyelemnyerés reménye nélkül, az egyház által a többiek elrémítésére megveszszőztetvén, gyalázattal kizárandó. Társai, kik őt feljebbvalóinak be nem jelentették, méltó büntetést nyerjenek. Ezenfelül az egyházak összes iskolái felhivatnak, nehogy az így elutasított tanuló valahol befogadtassék. Ha pedig valaki a tanulók közül valamely ügyben magát a rector vagy bárki más által megsértettnek érzi, ne az összeesküvés útjára lépjen, hanem a lelkészhez vagy az egyházhoz fordulván, ügyét adja elő és számára elégtétel fog szereztetni.

Ezen törvénytörvényszakasz, a mely sem terjedelmére, sem stílusára nézve nem egyezik az előző, s már ismertetett sza-

kaszokkal, arról is értesít minket, hogy 1676-ban és utóbb is 1725. nov. 20-án a deákok iskolánkban felzendülvén, azt odahagyták. Mi lehetett az ok, a mi miatt a zendülés történt, nem tudjuk, de igen érdekes következménye ime ezen törvényczikknek a többiek után való odaragasztása. Jegyzeteinkből annyit tudhatunk, hogy az iskola rectora az első zendülés idején Kabai Mihály volt, ki már másodéven viselte ekkor tisztét, 1725-ben pedig Ujváry András volt a rector szintén második évében. Az egyház lelkészei 1676-ban Szeli György és Veresmarty Mihály voltak, 1725-ben Csuzi József és Naszályi István.¹⁾

Az 1585. évi iskolai törvények így lettek idők folytán bővítve, növelve, de még más változtatások is történtek azokon. Láttuk az első kor tanügyi viszonyainak tárgyalásánál azt a berendezést, hogy egy rector-professor a maga deákjaival egy teljes gymnasiumot, azon felül még a theológiát tanította, taníttatta, s szellemi ügyeken kívül az iskola minden anyagi ügyeit is elvégeztette. Az idők folytán emez iskolai tisztet teljesítő deákok kötelességeiben a viszonyok változásokat tétettek, s mivelhogy eme változások e korszak tanügyi viszonyainak körébe illenek leginkább, megemlítjük azokat egyenkint, a mint következtek, az alábbiak elmondásában, mert a tanítás berendezése e korban is a régi volt.

Senioris et contrascribae officium.

Cura Reditus Scholasticae Juventutis ex quacunque re is constituterit, seu frumento, seu Vino, seu pecunia Scholae Seniori eiusque Contrascribae commissa sit. Qui fideliter percipiendo, consignando, conservando, et erogando mediante juramento etiam sint obstricti, quapropter de omnibus perceptis et erogatis suo tempore rationem reddere, perceptaque omnia secundum Consignationes exhibere:

A Senior és Ellenőr kötelessége.

Az iskolai ifjuság vagyónának gondja bármiből álljon az, akár gabonából, borból vagy pénzből, az iskolai seniorra és ellenőrré legyen bízva. Kik a hűségese átvétel, bejegyzés, megőrzés és kiszolgáltatásra esküvel legyenek kötelezve, a minél fogva minden bevételről és kiadásról idején számat adni, minden bevételt bejegyzés szerint átadni, és semmi módon akár a saját hasznukra fordítani, vagy

¹⁾ Tóth F. i. m. 65, 69. l.

Nullaque ratione vel ad proprium usum intervertere, vel quocunque modo ratione perceptorem Scholasticam Juventutem defraudare vel damnificare praesumant, si vero Communicatis proventum publicum suo privato usui addicere, vel denegare, aut clandestine surripere cum damno Communitatis praesumpserint comperti rem Communitatis ad privatum usum convertisse, ex propriis restituant; denegationis vero, aut Clandestinae Surreptionis Convicti, tamquam fures Communitatis Schola eliminantur.

bármí módon a tanulóifjúságot a bevételek elszámolása által megcsalni vagy megkárosítani ne merészeljék, ha pedig a testület közös vagyonát a saját hasznukra fordítanák, vagy eltagadnák, vagy alattomosan elszékesztanák, s a testület kárával maguk használnák el, kitudódván, hogy a közvagyonot, saját hasznukra fordították, azt a sajátjukból pótolják helyre, a kikre pedig az eltagadás vagy alattomos csalás bizonyul, mint az iskola tolvajai az iskolából kizárandók.

Igy bővítették meg, bizonyára a viszonyok tanulsága folytán, a senior kötelességeiről, s az ellenőr tisztéről szóló törvényszakaszt. Kétségtelen, hogy ez az előbbieik szigorítására czélzott, s alapjául valamely tapasztalt visszaélés szolgált.

Az idők folytán az 1585. évi egyszerű törvények szövegét is változtatni kellett. Ellátták azokat bővítésekkel, magyarázatokkal, hozzá tehetjük, hogy itt is azok szigorítása volt legtöbbször a változtatás indoka, de gyakran külső körülmények is, mint az öltözködésben való divat változása s más e félek. Lássuk csak őket egyenként és megismerjük belőlük a tanügyi viszonyokat. Az 1585. évi törvények közül a XII-ikhez négy bővítést is csatoltak, melyek a következők:

Explanatio XII Legis, quae Communitatem spectantes Leges sunt.

A testületet illető törvények közül a 12-ik törvény magyarázata.

I.

Nemo e Scholastica Juventute tempus melioribus disciplinis destinatum Lusu Chartarum, Fidium, Chlavichordiorum, verbo, quorum-cunque Instrumentorum Musicorum, cum dispendio professionis suae inutiliter prodigere et usu fumí Tabacei sive

1.

Senki a tanulóifjúság közül a jobb tudományokra szánt időt kártyázással, hegedüléssel, gitározással vagy bármely más zeneszerrel, kötelességének elmulasztása árán haszontalanul el ne töltse; dohányozása által akár az iskolában, akár az

Az idő elvesztegetéséről.

in Schola sive extra Scholam, Sibi suisque Condiscipulis Damno, aliis vero Scandalo esse prae-sumat. Comprehensi vero prima vice den. 25, secunda vice den. 50, tertia vice tamquam inobedientes et refractarii et Legibus Scholae subiici nescii eliminentur.

II.

Cum vero Simplicitas morum non tantum in Conversatione externa, verum etiam in habitu et vestibus scholasticis Juventutis requiritur, Nemo itaque militibus potius quam Studiosis convenientes curtas tunicas gestare utrum cuius quantitas ad minimum manus prae-missae et dependentis longitudinem aequet; neque Capillos prolixos ad morem Secularium, Scapulis et humeris incumbentes nutrire, neque chirothecas petulantiae potius, quam necessitati subservientes, praeterquam in hibernis frigoribus pellibus suffultas gestare praesumito. Contravenientes et scholasticae simplicitati etiamquoad habitum et Capillos se accommodare nolentes, Semel atque iterum admoniti e gremio Communitatis Scholasticae removebuntur.

III.

Nemini nomen suum albo Scholasticae Juventutis inscribere, multominus Scholasticum habitum induere et incorporari Juventuti Scholasticae licitum

iskolán kívül önmagának és tanulótársainak kárára, másoknak megbotránkozására lenni nem mérészeljen. A vétkesek első ízben 25 den., második ízben 50 den. bírságot fizetnek, harmadik ízben pedig mint engedetlenek és zabolátlanok és az iskola törvényeinek magukat alávetni nem tudók, kizárandók.

2.

Mivel pedig az erkölcsök tisztasága nemcsak a külső társalgásban, hanem az ifjúság öltözetében és iskolai ruházatában is áll, senki se viseljen inkább katonákhoz mint deákokhoz illő rövid kabátot, a melyeknek hossza legalább a kinyújtott és leeresztett kar hosszaiig érjen, se hosszú haját a mai divat szerint a nyakszirtjére és vállaira érőt ne neveljen, se kesztyűket, a melyek inkább kérédesre mint szélszerűségre valók, kivéve téli hideg időben, bélélt kesztyűket. Az ellenszegülők és ruházatukban és hajuk viselésében s az iskolai egyszerűséghez alkalmazkodni nem akarók egyszer kétszeri intés után a tanulóifjúság kebeléből kizárandók.

3.

Senkinek sem szabad nevét a tanulóifjúság névsorába ígdatni, annálkevésbé tanulói öltözeteket viselni és az iskolai ifjúság testületéhez számíttatni ma-

A ruházatról.

A beiratásról.

sit absque scitu et permissione Rev. ac Clar. Dominorum Verbi Divini Ministrorum Ecclesiae Papensis et Generosorum Dominorum Praedictae Ecclesiae Patronorum. Recipiendique etiam in hac Schola classes absolverint tamen publicam Censuram sustinere debeunt.

gát a Pápai Egyház Tisztelendő tudós lelkészeinek és nevezett egyház nemes patronus urainak tudta nélkül. A magukat felvételni kívánók, még ha ezen iskolában végezték is osztályait, mégis nyilvános vizsgálatot tartoznak adni.

Valamint a fentebb tárgyalt 24-ik törvényczikkben ugy ezen bővítő szakaszokban is erős utalást találunk arra, hogy a növendékek a pápai ref. egyház lelkészeitől függenek, míg az iskola első korszakából bemutatott nagyszámu törvényekben ily függést sehol kifejezve nem találunk, holott mennyi alkalom lett volna arra ama törvények szakaszaiban, a melyek az ifjuság vallásos nevelésére vonatkoznak. Talán nem tévedünk, ha kimondjuk, hogy az iskolát sokkal inkább a magáénak tartotta az egyház az üldöztetések eme korszakában mint még az első korszakban, hol az egyház mellett a földesur, sőt maga a reformatus vallásu város is közös tulajdonuknak tekinthették a pápai iskolát. A tanulók öltözködését megszabó törvény egyike a korszak legérdekesebb iskolai törvényeinek. Valamint a 11 előző törvénynek, ugy a következő 13-ik törvénynek sem volt magyarázata, hanem a 14-ik törvény ismét 2 toldalékot nyert, míg maga a 12-ik törvény még egy negyedik toldalékot is nyert a későbbi időben, mely a következő:

Legi XII. adjicitur.

IV.

Praeterea si quis hungarico idiomate locutus esse compertus fuerit, vel a Seniore vel a Contrascriba, vel quatuor primariis toties et pane privabitur, insimul et Consuetam nocturnam vigiliam subibit.

A XII. törvényhez.

4.

Továbbá ha valakiről, akár a senior, akár az ellenőr, akár a négy dárdás egyike azt tapasztalta, hogy anyanyelvén magyarul társalgott, mindannyiszor kenyerétől megfosztatván, egyszersemind a szokásos éjjeli őrségre is tartozik kiállani.

A magyar nyelv tilos voltáról.

Az előbbi kor törvényei a magyarul beszélőknek a széken táblát (plágát) rendelték nyakába akasztani.

A XIV-ik törvényczikkhez csatolt toldalék a következő:

Explanatio legis XIV.

I.

Nemo ad prandium aut Coenam invitatus, vel aliorum recreationis suae causa e Schola exiturus absque scitu et venia Domini Professoris exire audeat, impertrata vero a Domino Professore abeundi venia, intra duas horas revertatur, cum vero, redierit, se rediisse suo Professori insinuet; in absentia vero Domini Professoris a Seniore habeat veniam, et de reditu suo cum perinde admoneat, nec ullus solitarius, sed cum socio exeat; si quis vero absque venia exire praesumerit, prima vice den. 25, 2-da vice den. 50, tertia vice e Schola ejiciatur.

A városba
kimenésről.

II.

Scholae Seniori debitus honor a quolibet Studioso exhibeatur, quoties Cubicula Studiosorum visitat, aperto Capite sint in eius praesentia; oeconomus quotiescunque et in quocunque publico negotio, vel alius quicunque veniam a seniore in absentia Domini Professoris impertraturus eum accesserit, caput aperiet. Immunibus tamen semper Contrasciba, et quatuor primariis, etiam in publica visitatione; in privata vero Conversatione etiam reliquis studiosis ab hac obligatione manentibus.

A seniornak
és ellenőr-
nek tisztele-
téről.

A 14-ik törvény bővítése.

1.

A ki ebédre vagy vacsorára hivatott, vagy a ki bárhova az iskolából a saját üdülése végett ki akar menni, a professor tudta és engedelmével nélkül kimenni senki ne merjen, ha pedig a professor urtól engedelmet nyert a kimenésre, két óra alatt visszatérjen, visszatérvén pedig saját professoránál jelentkezzen, a professor ur távollétében pedig a seniortól kérjen engedelmet és visszaérkezettől azonnal jelentést tegyen és senki se menjen ki egyedül, hanem másodmagával, ha pedig valaki engedelem nélkül ki mert menni, elsőizben 25, másodszor 50 den. fizessen, harmadizben az iskolából kizárassék.

2.

Az iskola seniora iránt minden tanuló köteles tisztelettel viseltessék; valahányszor a növendékek szobáit vizsgálja az ő jelenlétében hajadon fővel legyenek; a sáfár is mindenkor minden hivatalos ügyben vagy bárki más, a ki a professor ur távollétében megy hozzá engedelem nyeres végett, kalapját vegye le. Az ellenőr és a négy dárdás kivételt képeznek hivatalos vizsgálatkor is, azonban magán érintkezésben a többi növendékek is ezen kötelezettségtől mentek. Szintígy tisztelet

Non aliter etiam Contrascibae in publica visitatione honor de ferri debet. Quorum uterque seorsim binis vicibus singulis septimanis, Cubicula studiosorum visitent et Domino Professori, si quos observaverint excessus vel defectus serio connotando, alternatim quolibet die Sabbathi fideliter deferant, negligentes admonendi, et si ulterius hoc suo officio deesse pergant, arbitraria poena ad officii sui fidelem executionem sunt adigendi.

adandó az ellenőrnek is hivatalos vizsgálat alkalmával. A kik közül mindegyik külön hetenként kétszer vizsgálja meg a növendékek szobáit, és a professor urnak, ha valamely rendtelenséget vagy hiányt tapasztalnak, azt felváltva, hűségesen minden szombaton bejelentésék a hanyagok megintése végett, és hamég tovább is kötelességüket elhanyagolják, kötelességük hűséges teljesítésére belátás szerinti büntetéssel kötelezendők.

Sokkal részletesebb, világosabb intézkedéseket foglalnak magukban e törvényszakaszok, hogysem még bármely magyarázatot igényelnének. Egy elnevezéssel találkozunk itt, a primarii azaz felsők nevében, kikről az első korszak tárgyalt törvényeiben még semmi szó sem volt, ez is mutatja, hogy ezek későbbi korbelt boldalékok, különben az iskolai tisztségek sorában az is meg lett volna említve, kik neveztettek primariusoknak, így csak következtetjük, hogy a senioron kívül a publicus és magán praeceptorok, az ellenőr és az oeconomus voltak a primariusok. De találkozunk egy egészen új tisztséggel is e korszakban, miről még az előbbi korban említést nem találtunk, ezek a vigilek:

Vigilis officia.

I.

In curia vigilet, non in domo.

II.

Invigilet ne loca honestiora immunditiebus deturpentur, si quos id fecisse observaverit, connotet et Domino Professori vel Seniori deferat.

Az éji őrkötelességei.

1.

Az udvaron őrködjék, ne a házban. Az őrködés helyéről.

2.

Vigyázzon nehogy tisztességes helyek csunyasággal bemocskoltassanak, ha a tettet észreveszi, jegyezze fel és a professor urnak vagy a seniornak jelentse fel. Közhelyek bemocskolásáról.

III.

A rendetlen-
ségek felje-
lentéséről.

Curiam et cameras circum
eundo computationibus et jur-
gis invigilet, et si quae ani-
madveriterit, illico Domino Pro-
fessori deferat, si vero neglexe-
rit, alia vice vigilet.

3.

Az udvart és szobákat kö-
rüljárva vigyázzon a dőzsölésre
és veszekedésre és ha ilyen vesz-
észre, azt azonnal jelentse a
professor urnak, ha pedig el-
mulasztaná, ismét őrségre ren-
delendő.

Ime ezek a bővítések történtek az iskola első korszakbeli törvényein; mivel e törvények másolója, mint az írás és az ezen korszak növendékeinek neve mellé tett megjegyzések mutatják, ezen második korszakában élt iskolánknak, és pedig Ujváry András rector-sága idejében az 1724-ik évtől 1729 ig, azért ezeket e helyen tartottuk felemlitendőknek.

Bemutattuk volt az előző korszakban élt rektor-professorok névsorából, a kiket lehetett, a tanulók számával együtt, annak folytatásaképen soroljuk fel a következőket, idézett legrégibb törvénykönyvünk hátsó lapjairól a mint ott olvashatók:

1650-Cl. Rectoris	Dno Johanne Koródy subscripserunt	12.
1651- " "	Stephano Bátorkeszi " "	9.
1652- " "	Emerico Gaal " "	17.
1653- " "	Mathia Baló " "	12.
1654- " "	Michaele Szeremliei " "	14.
1655- " "	H. Valentino Kocsi " "	14.
1656- " "	Michaele Szőke " "	7.
1657- " "	Michaele Kabai " "	9.
1658- " "	Cl. Nicolao Dobraviczai " "	60.
1659- " "	Johanne Szeremljei " "	27.
1660- " "	Georgio Szokolyai " "	34.
1661- " "	Cl. Valentino Kocsi " "	23.
1662- " "	Cl. Josepho Csuzi " "	29.
1663- " "	Cl. Paulo Sellyei " "	35.
1701- " "	Hum. Petro Szilvási " "	17.
1703- " "	Hum. D. Stephano Deáki " "	26.
1706- " "	Cl. Dno Matthia Szepsi " "	31.
1711- " "	Hum. Dno Petro Szentpéteri " "	22.
1713- " "	Hum. Martoni Hosszufalusi " "	11.
1714- " "	Hum. Johanne Kövesdi ante Semestrem ad Akademias promotó, item Reverendo Steph. Lepsényi subscripserunt	9.

1715-től	Rectore	Hum. Steph. Rimaszombati subscripserunt	35.
1716	"	Cl. Dno Johanne Kőd ¹⁾	" 25.
1721-	"	Cl. Benedicto Berta	" 17.
1724	"	Joanne Cse Csuzi	" 10.

ki még évközben meghalván,

1724	"	Rectore Cl. Dno Andrea Ujváry subscripserunt	74.
1729	"	Hum. Dno Andrea Almásy	" 21.
1731-	"	Hum. Nicolao Ladányi	" 4.
1732	"	Clariss. Stephano T. Kereszturi	" 33.
1735-	"	Clariss. Dno Steph. Szoboszlai	" 24.
1739	"	Human. Dno Michael M. Pápay	" 8.
1740-	"	Sub Rectoratu Clar. Dni Casparis Göböl	" 22.
1744-	"	Hum. Dni Petri Baranyai	" 14.
1745-	"	Rectore Clar. Johanne Kun	" 9.
1746	"	Rector Andreas Eperjesi	" 12.
1747-	"	Petrus Tokay	" 9.
1748-	"	Joannes Szalay	" 8.
1749-	"	Paulus Trencsényi	" 13.
1750-	"	Paulus Tóth	" 7.
1751-	"	Georgius Gyarmathy	" 10.
1752	"	Emericus Ormos	" 6. ²⁾

Vagyis az 1663-tól 1752-ig terjedő 89 év alatt mint emlékeink megőrizték 779 új tanuló iratkozott be a pápai ref. főiskolába, míg a rektor-professorok száma az irt idő alatt 41 volt.

Midőn az 1752. máj. 12-én történt foglalás által az iskola megszűnt, a tanulók megmaradt részével Nagy Mihály Tevelre költözött, s ott nyílt meg egy a grammaticai osztályig terjedő iskola, mert az engedély csakis ilyennek tartására szólt. Legrégibb törvénykönyvünkben erre vonatkozólag ez olvasható:

„Michael Nagy Praeceptor Coniugistarum in hocce Gymnasio a. 1751. a. vero 1752. Syntaxistarum, post ereptum vero Scholarum Exercitium ab a. 1752. usque ad a. 1783. Rector Scholae Teveliensis. Demum ab anno 1783. restitutis Scholis nostris hic iterum Coniugistarum et Declinistarum indefessa diligentia docet. Vivat quam diutissime feliciter. Obiit die 27. Maii 1794 Molliter ossa cubent.“ („Nagy Mihály a coniugisták tanítója ezen gymnasiumban 1751-ben, 1752-ben pedig a syntaxistáké, az iskolai munkálkodás felfüggesztése után 1752-től 1783-ig a teveli iskola igazga-

¹⁾ így írja Földváry L.

²⁾ 1746—52-ig a Dunamell. Ehb. levélt. P. köt. 102. sz. alapján közölte Földváry László.

tója. Végre 1783-tól miután iskolánk helyreállított, itt ismét a coniugisták és declinisták osztályát tanítja fáradhatlan szorgalommal, éljen soká.“) De mikor 1794. máj. 27-én meghalt, ezt írta az illető utána: „Nyugodjanak békén hamvai.“

A teveli iskola belállapotára nézve igen becses adatokat nyújtó jegyzékünk maradt fenn, mely szerint az iskola felosztott: lectores, declinisták, comparisták, coniugisták, grammatisták és syntaxisták osztályaira.¹⁾ Ezen osztályokban 1769. decz. 26-án összesen 67 növendék volt. Ha tekintetbe vesszük azon viszonyokat a melyek között iskolánk életének ezen második korszakában élt, nincs okunk kétségbevonni, hogy az iskola berendezése, osztályai, s azok tantárgyai és tananyaga dolgában ugyanaz volt a mi az előző korszakban, t. i. Troitzendorf Bálint iskolájának az utánzása. — A protestansok még a későbbi századokban is szívesen megmaradtak a reformatio korabeli intézmények és szokások fenntartásánál, innen van, hogy még napjainkban is annyi sok régi vonását tudják felmutatni a mult időknek. Némi világot az ezidőbeli iskolák állapotára azon rectori beszédek is vetnek, a melyekkel szokás volt a közvizsgálatokat megkezdeni, s a melyek közül a pápai iskolában elmondott rectori beszédeit őrzi Kocsi Csörgő Bálintnak főiskolánk. Igen kár, hogy e beszédek a szokásos egyházi beszédek tartalma és alakjától szabadulni nem tudván, csak nagyon kis mérvben terjeszkednek ki tanügyi dolgokra, s a mikor kiterjeszkednek is, megelégsznek egy rendes egyházi beszédben felölelhető általános tanügyi intelmek és tanácsok elmondásával, azonban mint a kor gondolkozásának hű tükröi, becsesek, és mivel a pápai iskola rector-professorának gondolataival van dolgunk, minket különöbben is érdekelnek, azért egyes részleteket belőlük bemutatunk. Ama kis nyolczadrét alaku könyv különben, melyben e beszédek vannak, még 11 egyházi beszédét is őrzi az írónak, de úgy látszik iskolánkban csak a nevelésügyi beszédeit mondotta el, mert azok mellé az elmondás ideje is fel van jegyezve.²⁾

Az 1679. szept. 16-án tartott beszéd általában a helyes

¹⁾ Pápai eh. levélt. 402. sz.

²⁾ Mokos Gyula Dunánt. Prot. L. 1892. 1893. évf.

nevelésről szól, melynek első kelléke a jó példaadás, erre inti hát következőleg a közönséget:

„Mert nem elég, hogy valaki jóra igazgassa gyermekét szavával, hanem a kit jól akarnak nevelni, példával tanítsák, hogy azt mondhassa idővel az ő gyermekek, a mit Salamon mondott: példából tanultam a tökéletes erkölcsöt. Nem is ok nélkül, mivel nincs hatalmasabb tanítás a jó példánál. Mert az emberek többet hisznek szemeknek, hogysem fülöknek és inkább fordulnak a jóra, ha példát látnak, hogysem ha szép szót hallanak. Mivel igaz, a mit Sz. Gergely mond: Parancsolat gyanánt esik a tanítás, mikor azt cselekeszsük elébb, a mire mást tanítunk. Ez okáért Krisztus urunk tanítani akarván e világot, maga cselekedte elébb, a mire akart egyebeket vezetni. És noha csak 3 esztendeig tanított predikálásával, de harminczhárom esztendeig tanított példájával, tudván, hogy kedvesben tanulnak az emberek példából, hogysem parancsolásból. Ugyanis a ki jót tanít s különbet cselekszik, egy kézzel a tanulót Istenhez vonszsa, mással pedig az ördöghöz taszítja és olyan, mint ama gondatlan asszony, mely nappal szoptatta s éjjel megnyomta s megölte gyermekét. Azért írja Seneca, hogy ártalmasabb emberek nincsenek ezen a világon, mint a kik különben élnek, hogysem tanítanak. Kellemes dolog, ha az atya bőjtire, józan és tiszta életre inti fiát a szitkozódásért, maga pedig szemtelenül tobzódik? Igen illik, hogy az anya dorgálja fiát a szitkozódásért, ő pedig azon feddésben szitkozódjék és példájával tanítsa a szitkot. Arra inti Plutarchus az atyákat, hogy tükörök legyenek fiok előtt; mert a hol az idős emberek szemtelenek — szükség, hogy ott az ifjak szemérem nélkül legyenek és a mely szülék feslettek, tanítják és tanácsolják fiokat a gonoszságra.

Mely szorgalmatos gondviselések volt a régi pogányoknak e dologban, álmélkodva olvasom. Aristoteles azt mondja, hogy minden szitkozódásnak és éktelen beszédnek távol kell lenni a gyermekes háztól, hogy a gyermekek ne halljanak semmi effé.ét, mert az éktelen szólásból hamar szabadság vétetik az éktelen cselekedetekre. A ki pedig a gyermekek előtt rít szót ejtene, azt a tanács pálczával büntesse. És mindjárt utánna veti, hogy ha rutat nem kell hallani a gyermeknek, látni sem kell. Sőt azt olvassuk a régi irásokban, hogy midőn Rómában Cato erkölcsökre vigyázó volna, kivétel a tanácsból Manliust csak azért, hogy hajadon leánya láttára megcsókolá feleségét.

De mely távol vagyunk ettől? Mely régen elköltünk ezektől? Régen egynehány esztendő házások sem tudták, a mit most a gyermek beszél.

De ki az oka? Az atyák és anyák, kiktől minden szitkot, minden ocsmányságokat úgy megtanulnak, hogy azokhoz képest kordére vélik a gyermekek még ama pajkos szitkokat is.“ stb. stb.

Igy beszél Kocsi Cs. Bálint rector-professor iskolavizsgálati beszédében a jó példaadásról; az 1680. ápr. 12. tartott közvizsgálaton ismét az ifjuság helyes neveléséről szólván a jóra való szoktatást ajánlja a hallgatóság figyelmébe ismét azon az éles erőteljes kifejezésekkel telt nyelven, izelítőül álljanak itt belőle a következők:

„Mert ha a gyermeki és ifju állapot, mint a lány viasz, alkalmazható akármely tudományoknak, sőt paraszt mesterségeknek is megtanulására, melyeket senki vénségében jól meg nem foghat: mennyivel nehezebb vénségében tanulni a tudományok tudományát és mesterségek mesterségét, mely minden egyéb tudománynál nehezebb, tudniillik azt, hogy Istent féljük, szeressük, hogy a bűnöket távoztassuk, hogy minden tökéletes erkölcsbe öltözzünk? Nem oly dolog ez, melyet életünk végére és utolsó vénségünkre kelljen halogatni, mert a mit ifjuságunkban nem kerestünk, vénségünkben fel nem találjuk . . .

Tekintsünk bé bár a szentírásban betéteztet ábrázatokba, a melyek nekünk tanúságunkra megirattanak és nekünk nagy titkokat jelentenek. A barmok első fajzásit akará Isten, hogy néki szenteljék, de nem szenvedé, hogy öreg korokban vigyék neki, hanem miképen a gyermekeket születésük után nyolczad nap környülméletés által magának bélyegzé és szolgálivá fogadá: az oktan állatoknak is első szülöttjét mindjárt nyolczad napra akará, hogy bemutassák. A föld gyümölcséből részt kívána Isten a zsidóktul, de nem akármely részt, hanem a gyümölcsök zsengejét kívána, hogy az ő házába vigyék. Juhokat és egyéb oktan állatokat rendele Isten az ő tiszteletire, de sokszor parancsolá, hogy ne aggal, hanem esztendőbeli fiatal marhával áldozzanak. Nem galambokat, hanem galambfiakat vigyenek neki. Mindezekkel azt példázta a nagykegyességű Atya Isten, hogy nem kedves volna ő előtte, ha a szép, nyers, ifju esztendőket ördög, e világ és a testnek kárhozatos szolgálatjában töltvén, fogyaték, bűdös, rothadt vénségünket adjuk neki.“

Legyen elég ennyi, ezen rectori beszédek így tolynak tovább, inkább az egyházi beszédek medrében, hogysem a tanügy terére messzebb kitérve. A beszédekben sokszor megszólal a gúny, a kibák a maguk meztelenségében feltárva adatnak elé, s ennyiben szabadabbak ezek az egyházi beszédeknél, hogy mily erős nyers kifejezéseket megengedett e téren az iskola rectora, kitűnik ezen beszéde következő folytatásából:

„A szülék minthogy patres carnis, csak a testet adják fioknak, nagy gondot viselnek gyermekeik testére. Ha egy kis nyavalya éri, ha magát megsérti, mind dolgát elhagyja az anya és fiát siratja, kérleli, orvosolja. Ha balkézze nyúl az étekhez fiad — úgy mond Plutarchus — ha tekin-

teti, ha álla és dereka hordozása nem esik diszesen, ha egy hajaszála jól nem áll fejében: ottan megdorgálja és mindaddig pirongatja, vesztegeti szegény gyermekét, míg kedve szerint nem esik a dolog. De a mellett ha rest az isteni szolgálatban, ha csavargó, ha szerelmeskedik és egyéb vétekben leledzik, nem érzik a szülék oly keservesen efféle lelki nyavalyájokat.“ stb. stb.

Az 1680. szept. 1-én tartott közvizsgálaton folytatván Kocsi Cs. Bálint a helyes nevelésről szóló beszédeit, különösen a gyermekeknek jó tanítókhöz küldésére hívja fel a figyelmet, lássunk ebből is egy kis részletet:

„Magok menthetők volnának nyilván sok atyák, ha azon gyermekeknek, kiket lelkek veszedelmére a jezsuiták scholájokba küldöttek, kicsiny korokban magok kezével metszették volna meg torkokat, mert így fioknak csak testek ellen, de amugy mind testeknek, mind pedig lelkeknek örök boldogsága ellen vétkeznek. Hanem ha ebből vennének magoknak vigasztalást, hogy most nem magok erőszakos kezével ölik meg magzatjokat. De nyomorult vigasztalás ez, mert midőn megengeded fiadnak, hogy méreggel elegyített ételt egyék, avagy nem te vagy e veszedelmének oka; midőn a nyilvánvaló ellenség mezejére küldöd gyermekedet, hogy ott minden oltalom és fegyver nélkül sétáljon, avagy nem te vagy e veszedelmének oka. A jezsuita tanítás bizony méreggel melegegyítve étel: oltalmazd hát magzatidat tőle. Az ő scholája nyilván ellenséges mező, védelmezd hát magzatid tőle.“ stb. stb.

„Vajha kegyes Hallgatóim — így szól alább — olyan bőségében volnánk a jó tanítóknak és fedhetlen erkölcsű társáknak, hogy arrul kellenék minekünk inkább tanácskoznunk, kikre kellenék kiváltképen a mi gyermekeinknek gondját és oktatását biznunk; nem volna szükség, hogy én a jó tanítóknak és tökéletes erkölcsű társoknak, szükséges voltát ennyire kommandálnám. De mivel azoknak nagy szertelen gondviseletlensége miatt, a kik tudták, avagy a kiknek tudniok kellett volna, hogy az ecclesiák a scholák nélkül meg nem állhatnak, a jó tanítóknak nagy szükségére jutottunk és minden napon nagyobbra jutunk: nem tisztelen kívül való dolognak ítélttem lenni, ha titeket a tisztességes tudományoknak helyének gyarapítására, a jó tanítóknak szorgalmatos megszerzésére és azokra való dicséretes gondviselésre serkengetnélek.“ stb.

Kocsi Cs. Bálint negyedik beszédében, melyet 1681 tavaszi közvizsgálatkor tartott, folytatja a helyes nevelésről táplált nézeteit, s ebben a gyermekek fegyelmezéséről beszél, hatalmas gunynyal ostromozván a szülék majomszeretetét eképen:

„De mennyin vannak ma oly atyák és anyák, az kik nem viselnek rendes erkölcsökre fioknak gondot: nem hogy gonosz cselekedeteikről megfeddenék gyermekeket, hanem inkább nevetéssel hallgatják, mikor szit-

kozódik kisdéd fiok és nemcsak torkába töltik az bort, biztatván, hogy igyék, mert az apja is ezzel kereste, az mi nincs, de ugyan gyönyörködnek latorságában és katonagyermeknek, furcsa gyors elméjünek itélik, ha — mihent nyelvét tudja mozgatni — jól tud szitkozódni; néha penig ugyan biztatják, hogy vagy anyját vagy mást megszidogasson. Mennyin vadnak, kik gyermekeket tánczolásra és egyéb fajtalan nyájasságra ugyan izgatják. Ezek csaknem az magok kezével áldozzák az ördögnek magzatjokat.

Vanna: oly atyák és anyák, kik ugy bánnak fiokkal, mint az majmok. Ezekről írja Plinius, hogy „fetus complectendo necant;“ mikor megkölkeznek, igen gyönyörködnek kölykökben és szeretetekben addig fogdossák, forgatják, nyalják, faggatják, hogy ugyan megölik végre.

Ne kiméljed — ugy mond bölcs Salamon — fiadtól a vesszőt, mert ha vesszővel ötet verended, meg nem hal, sőt ezzel szabadítod lelkét az pokoltul. Vagyon valami bolondság minden gyermek szívében, melyet egy sugár vesszőcske kikerget belőle. Azért az ki kiméli az vesszőt fiától, gyűlöli fiát.“ stb.

De mielőtt megválnánk Kocsi Cs. Bálint rectori beszédeinek ismertetésétől, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azon szép hasonlatokat sem, mikkel beszédeiben gyakran találkozunk.

„Az természet tövisek közé rekeszti az gyenge rózsát — szól egy helyen — nem azért, hogy szaggassa, hanem hogy oltalmazza. Az atyák dorgálása efféle tövis: oltalmazza, nem hervasztja az fiukat, mert az atyák dorgálása áldás gyanánt esik a fiaknak.“ stb. stb.

Ezek is ilyenfélék voltak az ezen időben szokásos rectori beszédek. Az iskola berendezésénél fogva legtöbb siker vagy sikertelenség a rector-professortól függvén, e tisztre mindenkor a legodaválóbb férfiakat igyekeztek megnyerni. Általában egy évre voltak választva, de ha munkájokkal az iskola hatósága meg volt elégedve, megmarasztották. A megválasztandó elé bizonyos feltételek voltak szabva, miket el kellett fogadnia, hivatalában tehát állandósítva egyik sem volt. Az elvnek, hogy az egyház hivatalnokai nem állandósított hivatalnokok még a lelkészi állomások is alá voltak vetve e korban. A ref. egyház ezen szokásához ragaszkodott az iskola professorainak választásánál is, jó alkalmul tartották ezen intézményt arra, hogy a marasztáskor szabott feltételek közé bele vehették azon kötelességek felsorolását, a miket a lefolyt évben elha-

nyagoltaknak találtak. A rector-professor elé marasztásakor szabott feltételek 1724-ben ezek voltak;

„1. Valamint introductiójakor is eleibe adatott, most újból figyelmeztessék, hogy a scholabeli ifjuságra, a jórend fentartására gondja legyen.

2. Ha valamely fogyatkozás, defectus vagy excessus történik, azt azonnal a T. Prédikátor Uraiméknak és az előljáróságnak jelentse.

3. Ügyeljen, hogy az ifjuság az isteni tiszteletet frequentálja.

4. Az utcán és szegleteken való ácsorgást a tanulóknak megtiltsa.

5. A togatus ifjuságot sem télen sem nyáron, senkinek a patronusok közül munkára ki ne ereszsze.¹⁾

6. A schola körül és a Scholában levő épületek conservatiójára Professor urnak szorgalmatos gondja legyen, hogy el ne rontassék.“

¹⁾ Pápai eh. lt. 169. sz.

VI. FEJEZET.

Az iskola anyagi viszonyai a második korszakban.

Hézagos adatok azok, miket e kérdésre vonatkozólag a pápai ev. ref. főiskola ezen korszakából felmutathatunk, azonban így is sokkal jelentősebbek, hogysem azokat semmibe sem véve még csak meg se kísérlenők e kérdés némi megvilágítását, azért álljanak itt erre vonatkozólag a következők:

Az iskola pénzügyi viszonyainak mintegy hőmérőjét képezi a tanári fizetések állapota, erre vonatkozólag találjuk, hogy 1744. decz 20-án a „Tiszteletes Pápai Professor Ur fizetésének specificatiója“ ez volt:

„1. Készpénz 100 frt. — 2. Az Extraneus gyermekektől a kikkel inkább az Oskolánk tellyes 1—1 frt. — 3. Nundinale (vásárfia), mely Esztendőben esik 7-szer az Extraneusoktól den. 5, az itt valóktul den. 2. Sabatale minden szerdán és szombaton (malomvám) a kik két pénzt fizetnek Sz. György naptul fogva Sz. Mihály napig. — 4. A Halotti pénzből akár legyen Generale akár pedig partiale, fele, fele penig a deáki ifjuságé. — 5. S. V. egy Sertés vagy penig f. 6. — 6. 8 szekér fa vagy penig f. 4. — 6. Az öreg mérővel gabona Cub. 12. — 8. A deáki Ifjuságnak süttetéséből minden sütésből egy egy házi kenyér. — 9. A deákok ételéből minden nap egy fazék étel választva. — 10. Conventión kívül a mint a jövedelem leszen Esztendőben háromszor mind a Deáki Ifjuság, s mind a Neutralisták revisiójakor bizonyos Honorarium. — 11. Mig felesége nem lesz, az Ecclesia fogad szakácsnét és mosót.“¹⁾

Fennmaradt továbbá Nagy Mihály praeceptor fizetésének jegyzéke az 1761-ik évből, tehát azon időből midőn a Tevelre számüzött iskola tanítója volt, s ez a következő:

„1. Készpénzbeli fizetése leszen 50 forentya. — 2. Minden tanítvány, minden Pápai Vásárkor egy-egy garast fog adni. — 3. Kenyérnek való Gabonája 12 mérő. Fejér lisztnek való 3 mérő. 4. Egy szántófölgye. — 5. Gyertyának való fagyuja falusi áron 12 ft. — Mely fizetésért eő ke-

¹⁾ Pápai eh. lt. 259. sz.

gyelme is hiven szolgálni köteleztetik. Sig. Papa Die 12-a Martii 1761. Sándor Gergely. Torkos Joseph. Eöry János. Eöri Fer. Torkos Ján. Bende Péter.¹⁾

Anno 1764. Die 5-a May. Panaszkodván fölyebb is említett Nagy Mihal Praeceptor szük subsistentiájáru, Titulo bonificationalis Annualis Saliary resolváltatott eö kegyelmenek fölyebb specificalt Sallariumához. 1. Fél mázsa huss falusi Áron. 25 font só. Ket forent S.V. Disznó helet. 2. Hogy pedig szántását és mas egyéb Dolgait, nevezetessen pedig Nyári fáit bevitethesse, s végben vihesse, szabad leszen eö kegyelmenek Tiz Teveli Gyermekeket erre applicalni, a minthogy ezeknek fizetésérül számot adni nem lesz köteles. — Ezen bonificatio pedig kezdődjék a Die 12 a Mart. 1764.²⁾

A kiállott sok háborgatás igen sok kárt okozván a pápai egyház és iskolának, már az 1703-ik évben Deáki István rector-professor által szerkesztett emlékiratban könyörög az egyház a külföldi prot. fejedelmeknél segedelemért, majd más prot. iskolák példájára supplicans deákokat bocsátottak ki a nyári szünidő idején segélygyűjtés végett, a sárospataki iskola supplicansaival Tunyogi Péter és Dusicza Mihályval már az 1721. évben találkozunk Pápán, s 4 év mulva találkozunk a pápai iskola legelső supplicansával az 1725-ik évben, kinek a következő patenst állították ki, melyet közlünk mint legrégibbit e nembeli irataink közül:

„Tiszteletes jó Uraink! Az Ur Isten az ő meghanyatlott Házának terhét emellye fel és támaszszon olly kegyes Lelkeket, a kik a Syonnak romladozott kőfalain szánakozván, azon könyörüllyenek, kívánnuk. Eleitül fogva ebben a szegény Magyar Hazában miolta az Isten az ő világosabban fénlő Evangeliomát közöttünk kiündököltette mind régiséggel, s mind a sok szenvedésekkel; hanem első s nem utolsó volt ez a szegény Rta Pápai Sz. Ecclesia, és ennek kebelében most a sok szükségekkel küszködő iskola: mind eddig ugyan jobban bírták a Hivek, mind Lelki Pásztoriknak, s mind ennek a mi Seminariumunknak gondgya viselését, de miolta a fölyebb lett esztendőkbén igen megháborítottanak, mivel a közöttök levő Mester Emberek két kézi munkájoktul megtilalmaztatván, többen három száznál az Ecclesiából kibujdostanak, már most annyira megfogytakoztanak, hogy ezt a Scholát magok erejébül nem konserválhattyák. Azért ne tarcsa Kegyelmetek *uj dolognak lenni*, hogy ezen Scholánk ifjai Kegyelmetekhez expediáltatnak. Mert bizony ez az Ekklesia itt eleitül fogva a Főrésen és a Bástyán állván erőssen megfogytakozott,

¹⁾ U. o. 382. sz.

²⁾ U. o. 391. sz.

úgy annyira hogy hanemha más keresztyének segitenék, másképpen nem subsistálhat.

2. Mert még mostan is Exiliumunk mintegy Pathmusában vagyunk, mivel könyves szemmel nézzük Templomunknak pusztán való állását s attól való megfosztatásunkat. Mellynek visszaszerzésében Isten tudgya, mennyit kötöttenek ennek az Ekkleziának Tagjai, és most is sokat fáradoznak.

3. Mivel másutt ezen a földön a tanulásra közel nem adattatik oly alkalmas Helly mint ez, annyira megszorodtunk, hogy kenyérrel is alig élhetünk. Kegyes Fautorink pedig több Scholákat is, azok között Kegyelmetek földén lévő fiait is segítvén, mindenikünk tehetségek suportálására elégtelenek. De mindezek felett, legyen elegendő ok erre, a kegyelmetek kegyessége és az Isten dicsőségének e törös helyben való főnmaradásának meggondolása. — Kérjük azért Keresztényi szeretettel az Ur nevében Kegyelmetek ezt a mi szegeny Ekklesiánkknak és Scholánkknak meghanyatlott állapottyát lássa és szánja meg, ezen a tövisek között bánkodó Syonon sirjon és könyörüljön, a szűk időben is valami pénzbeli vigasztalással és segicsséggel segítse. Melly kglmtek könyörülő és szánakozó kivált adakozó szive mind Isten s mind kegyes emberek előtt méltó tekintetben lészen, mi is tőlünk kitelhető dolgokban meg igyekezzük szolgálni. Amint is a mennyei Urnak oltalmába ajánlván kegyelmeteket. Maradunk Kegyelmeteknek jóakaró alázatos szolgálói Fiaí a Pápai Rfta Schola Seniora Bakó János m. k. és az egész tanuló ifjuság.“

Ezen patenshez még az iskolai előljáróság által a következő aláírás volt csatolva:

„E mi scholánkban Tanuló Deák Ifjak ezen Supplicalo Levelek és e 2 Tanuló Deák Társaik mint a végre expedíált követeik által, hogy a fellyül megírt indító okokra azok között kiváltképpen az ő bizonyos szükségekre és magunk Ekklesiájának annak betöltésére való elégtelenségére nézve a mi Ekklesiánkknak Előljáró Tagjainak indításából és következtetésképpen a mi hírünkkel és consensusunkkal a sz. Ekklesiákat és a Kegyes Hivetek alamizsna kedvéért alázatosan requirállyák, azt recognoscallyuk. Es minden általok ez uttal requirendus keresztyén kedves Atyánkfiait jó Urainkat s Asszonyinkat, bizodalmassan kérjük, hogy az ő szükségekben őket az Istenes adakozások által subleválni ne terheltenessnek annak Istentől ígérati szerint leendő megjutalmaztatását bizonyos reménységgel várván. Csuzi József és Naszályi István a pápai Hely. E. P. Ujváry András h. c. Scholae Profess. m. p.“

Ez a supplicansi patens igen sokat elmond nekünk iskolánk ez időbeli anyagi viszonyairól, a miknek megzavarodása természetes következménye volt az 1660. évi kiforgattatásnak addigi javaikból. Azt mindenesetre ki lehet mondanunk, hogy

az iskola állapota ezen második korszakban, midőn annak egész gondja az egyházra nehezült, hasonlíthatatlanul súlyosabb viszonyokkal küzdött mint még az első korszakban, a midőn az egyházon kívül maga a ref. város és a város földesurai is annak gondján osztoztak. S hogy többi e nembeli adataink elvesztek, annak oka az üldöztetéssel járt száműzetésben keresendő.

Az iskolára e korszakban tett adományok sorából felemlítjük mégis

a) Pordán Eöry Ferenczné Szili Erzsébet adományát, ki végrendeletében 1721. máj. 7-én az egyháznak házat, Csuzi József s Naszályi István predikátoroknak, Kövesdi János tanítónak pénzt, az öregdeákoknak, neutralistáknak, s mendicánsoknak is pénzt hagyományoz.¹⁾

b) 1723. jan. 20-án Somogyi Ilona asszony új-utczai házat a reform. egyháznak hagyja, Csuzi József s Naszályi Istv. lelkészeknek pénzt, valamint az öreg deákoknak 10 frtot, neutralistáknak, mendicánsoknak 5 frtot hagyományoz.²⁾

c) 1724. márcz. 30 án özv. Pablényi Jánosné az egyháznak és lelkészeknek tett hagyományán kívül, hagy az iskola szükségére hat vég szűrt, melynek árából Ujvári András professor és tanítványai részeltessenek.³⁾

A végrendelet különben így szól:

„Ezen Pápai Oskolának szükségire, és abban tanuló ifjaknak felsegállésekre, hagyok hat vég szűrőket, melyeknek hármán Hercege Mihálynál, hármán pedig Szeleczi Mihálynál, hagyom pedig ily conditioval, hogy ezen vég szűrők eladattatván, az árroknak fele az iskolának bizonyos szükségére, könyvekre vagy valamely közelebb való szükségére, fordíttassék: Fele pedig az Oskolabeli Deák Ifjak, Neutralisták és Mendicánsok között proportionate Ts. Professor Ujvári András urnak számára is dispositioja abból valami rész Curator Uraimék szerint kiszakasztatván, felosztassék.“

d) Nádasdy György 1726. nov. 16-án végrendeletében az egyházon és lelkészen kívül a tanulóknak is pénzt hagyományoz.⁴⁾

¹⁾ U. o. 150. sz.

²⁾ U. o. 160. sz.

³⁾ U. o. 166. sz.

⁴⁾ U. o. 175. sz.

e) Telekesi Török István özvegye Komáromi Kata 1732. nov. 24-én a pápai ref. egyháznak 4000, a predikátoroknak 100—100, a professzornak 50, öregdiákok és neutralistáknak 100 frt alapítványt tesz.¹⁾

f) Özv. Ivánczi Jánosné 1734. máj. 20-án az egyház javára tett adományain kívül azt is rendeli, hogy temetésekor gyertyák osztassanak ki a deákok között.²⁾

g) 1736. márcz. 5. Gr. Bethlen Ádám jelenti, hogy Bánffy György br. 1000 frtot hagyott alumníumul az iskolára, pap-ságra készülő 2 ifju számára.³⁾

h) 1741. okt. 31-én Komáromi Zsuzsánna ki szent-berkáljai szőlejét a debreczeni és sárospataki collegiumoknak hagyja, szintén mngemlékezik kisebb összegekkel a pápai iskola tanítói és tanulóiról.⁴⁾

i) Bánffy Mária Gyulai Ferencz generalis özvegye 40 frt segélyt küldvén a pápai Collegium részére, az egyház lelkészei és Kun János köszönetet mondanak az adományért.⁵⁾

Hogy a professori fizetés e korban miből állott, fentebb szoltunk már róla, a praeceptorok fizetése pedig oly csekély volt, hogy azt mintegy köteles tehernek tekintették a végző ifjak számára az iskolától vett szellemi és anyagi javakért. Így az 1745-ik év febr. 2-án Ferenczi István, Madarász János, Eöry János, Sándor Gergely, Veres József, Szép János soproni ref. tanulók, kik a pápai iskolából mentek át Sopronba, miután a pápai egyház előjárói által arra érdekesítettek, hogy özv. Telekesi Török Istvánné, Komáromi Kata asszony fentnevezett alapítványában részesíttessenek, kötelezik magukat arra, hogy a pápai iskolába visszatérnek, és itt tanulmányaik végeztével a kijelölendő classisokban egy avagy két évig tanítani fognak.

Kétségtelen dolog, hogy a fentemlített és hasonló adományok egyik legerősebb kapcsolatképezték e szomorú időkben arra nézve, hogy az iskola növendékei megtartassanak, épen

¹⁾ U. o. 200. sz.

²⁾ U. o. 212. sz.

³⁾ U. o. 217. sz.

⁴⁾ U. o. 246. sz.

⁵⁾ U. o. 264. sz.

ez okból a nemes adományozók munkáját eléggé méltatnunk alig lehet. Kétszeresen szükség volt ily adományokra a pápai iskolában, hol mindenkor feltűnő nagy volt a szegény deákok száma pl. 1737-ben is, a mely időből osztályozva látjuk e minőség szerint ifjainkat, az iskola épen 100 növendéke közül 20 volt az öreg deák, 53 a classista, 27 pedig szolga volt.)

E hagyományok közül Komáromi Zsuzsánna hagyományát birói uton kellett utóbb behajtani. Komáromi Zsuzsánna örökhagyó ugyanis Borbély Ábrahámnak első felesége volt, ki után férje örökölt, ugy de Borbély Ábrahám másodszor is megnősült, s második neje Lampért Erzsébet özvegyen maradván, mint nem ref. vallásu nő, különféle akadályokat vetett fel, a mik miatt a végrendelet végre nem hajtható, s csak ily huza vona után kerül végre egyezsége és elintézésre a dolog.

Halvány vonások ezek és nem kimerítő adatok iskolánknak az üldöztetések korában volt anyagi viszonyairól, de a dolog természete hozza magával, hogy adataink e korból csak ily hézagosa, a többi adatok, mint annyi más, a száműzetés évei alatt elvesztek.

VII. FEJEZET.

Harmadik korszak. „Ex cineribus reviviscit.“

Élet kel a romok alól, a pápai iskola otthonába visszatér.

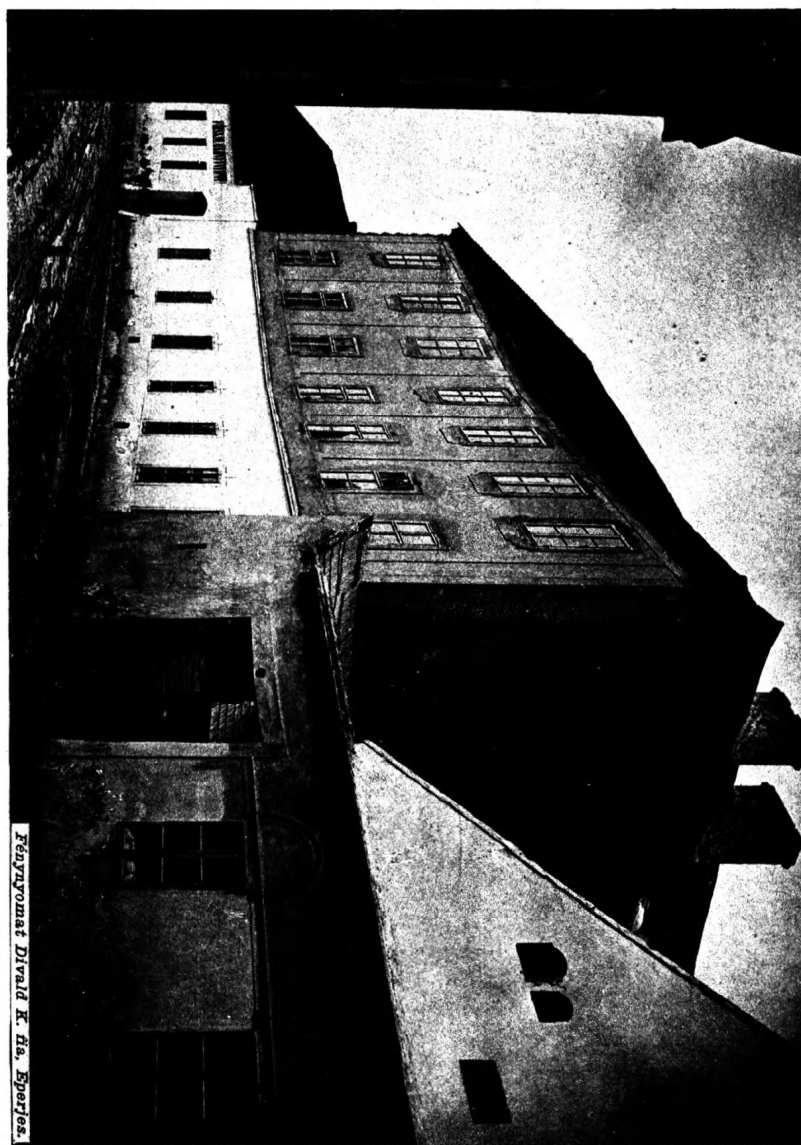
„E korszak, — így ír Liszkay¹⁾ — fényesen igazolja, hogy a pálma teher alatt nő s izmosul; mert a százhuszonöt éves küzdelem, csapás, s anyagi sülyedés sem hangolá le kedélyét, s csüggeszté reményét a számban s erőben megfogyott egyháznak, sőt mihelyt a türelmi parancsnak csak hírét vette is, mint hajdan a templomépítő zsidóság, egyik kezével százados jogaiért küzdött, a másikkal templom és iskolája felépítéséhez fogott.“

Az 1783-ik év visszaadta a pápai reformatusoknak vallásuk szabad gyakorlatát, a következő 1784-ik év új rendeletet hozott, mely szerint az egyház alapítványainak összeírására utasított, a mi megtörténvén, az egyház vagyona megszámláltatott, s kitünt, hogy az 38316 frt 20 krt képvisel, s az évi jövedelem 2019 frt.

Hogy az egyház építkezéseire foghasson pénzzé tette teveli házát, eladván 625 frtéért, valamint felveszi 1752 ben elvett javai becsárát a veszprémi sóhivatal utján 2825 frt 22 krt az ez idő óta utána járó 4°/_o kamatokkal, s most kezdetét veszi a pápai egyház és iskola újra teremtetése. Az egyház temploma helyéül a Fő-utczán birt telkét használja fel, a császár parancsa értelmében csupán udvarra épithetvén templomát, az utczai rész a lelkészek lakásául rendeztetik be, hogy pedig az iskolának is helye legyen a belvárosban, megvette az egyház a Torkos családnak Sz. László-utczai²⁾ házát, és pedig hárman levén benne részesek, Torkos János részét 300 frtéért 1788. márcz. 26-án, Torkos Pál részét 300 frtéért, 1788. márcz. 29-én, s a Torma család részét mint harmadik részt

¹⁾ Liszkay J. Pápai eh. lt. 215. l.

²⁾ akkor Zsidó-utczai

Результат Дивал К. Ха. Ереван.

az egyház rövid időn szintén megszerezte. De már ezen idő előtt sem szünetelt a tanítás, „mert mindjárt az isteni tisztelet elkezdetekor behozta Tevelről a Pápai Ekklesia a maga igen kedves Oskola Mesterét Nagy Mihályt, a ki Iklódi József praeceptorával kezdett legelsőben tanítani.“¹⁾

Hogy 1788-ig iskolául melyik ház szolgált, nincs rá adatunk, de lehető, hogy ezen a helyen, a Torkos-féle házban vette a tanítás kezdetét. 1785. máj. 23-én az iskolának új tanára lett, a miről a pápai ref. eh. consistoriuma jegyzőkönyvében ez áll:

„Tiszteletes Járdánházy Gábor professor uram a maga functióját elkezdette, az iskolai ifjúság tanításához fogván in nomine Domine.“²⁾

Az egyház márványtáblával örökíttette meg az évet, a melyből iskolájának ujjaszületése ered, a mely márványtábla az iskola nagy termének bejárata fölé helyezve a következőket tartalmazta:

D. O. M. S.
Illustré
gymnasium Reformatorum
Papense
ex cineribus suis
Anno MDCCLXXXIII
felicibus auspiciis
reviviscit.³⁾

Nem lehetetlen, hogy ezen márványtábla azon tűzvész után készítettett, a mely 1788-ban dúlt városunkban, s a melyről hét tanúnak 1804. szept. 5-iki vallomásából értesülünk, kik egyezőleg vallják, hogy az iskolának Zsidó-utczai része az 1788. évi tűzvész után épült,⁴⁾ talán ezen esemény adta az „ex cineribus suis“ kifejezést is a felirat szerkesztőjének tolla alá.

Adataink azt mutatják, hogy 1786. ápr. 4-én volt az első nyilvános vizsgálat az újra éledt iskolában.

Majd midőn ez év szeptemberében Járdánházyt a nyáradiak lelkesül választották, Csépan János lett az iskola rectora

¹⁾ Tóth F. i. m. 40. l.

²⁾ U. o. 498. sz.

³⁾ Főiskola régiségtárában.

⁴⁾ Pápai eh. lt. 619. sz.

kinek idejében az egyház azon kérelemmel fordult a superintendentiához, hogy a szegénysorsu tanulók számára alumneumokat gyűjtsön,¹⁾ mire nézve maga az egyház jó példát mutatva, 15 alumnus tartását vállalta fel, kik a poéták, rhetorok és logikusok osztályából vétettek fel, s még ezek inasai is számszerint öten az egyház alumnusai lettek.²⁾

Az alumnusok a jótéteményért kötelezték magukat, hogy iskoláik végeztével 1 évig publicus praeceptorok lesznek.³⁾

E publicus praeceptorok képezték a gymnasium tanárikarát, kik ez időben csak ketten voltak a Rector-Professor mellett, csak 1790 után nőtt ki az iskola külön 6 praeceptoros iskolává,⁴⁾

A pápai egyház így is, a visszaköltözés után egyszerre rá nehezedett építkezési költségei miatt, csakhamar anyagi zavarokba merült. Hiában volt a hivek áldozatkészségéhez fordulás, mert az üldözések korában maguk az egyház tagjai igen elfogytak. Másként kellett már a bajon segíteni, s míg 1752-ig rendesen két papja volt az egyháznak, s e szerint kívánt most is berendezkedni, csakhamar be kellett látnia, hogy az többé nem lehető, s 1790-ben a második lelkészség meglett szüntetve, de hogy mégis az esperesi hivatalt is viselő Torkos Jakab lelkésznek akadályoztatása esetén segítsége legyen, az 1790-ik évben megválasztott ifjú tanár Márton Istv. az egyháztól azzal lón megbizva, hogy a gyülekezet templomában segédkezzék, s ezért részére 400 frt professori fizetésén kívül az egyház még 12 p. mérő búzát fizet.⁵⁾ A pápai egyház bajait még növelte ama tűz, a melyről fentebb megemlékeztünk, s a melynek egyházi épületei, jelesen iskolája is áldozatul esett, azért az 1791-ik év folyamán az egyháznak a pápai egyházmegyéhez intézett folyamodványával találkozunk, a melyben tűz által szenvedett kárai miatt segélyért esedezik. A kérvény pártoló köröztetését az egyházmegyei gyűlés elha-

¹⁾ Tóth F. i. m. 42. l.

²⁾ Pápai eh. lt. 557. sz.

³⁾ U. o. 521. sz.

⁴⁾ Szabó K. Mándi Márton I. 29. l.

⁵⁾ U. o. 529. sz.

tározta.¹⁾ Majd más, különben örvendetes körülmény is újabb terhet rótt a bajokkal küzdő egyházra, nevezetesen az iskola növendékei tetemesen szaporodván, második professor választása lett szükséges, s midőn ez immár elodázhatlanná vált, 1791. aug.-ban elfoglalja hivatalát a második rendes professor Látzai József. De most meg a növendékek nem férnek már meg lakószobáikban, mert az iskola a kor szokása szerint bennlakással van összekötve, ezen a bajon is okvetlen segíteni kell, s a két professor Márton és Látzai intézkedést kérnek, s az egyház elhatározza az újabb építkezést, erre a nevezett tanárok a pápai esperességhez fordulnak azon kérelemmel, hogy a lelkeszi kar buzdítsa a hiveket az 1793 tavaszán megkezdendő építkezéshez szükséges anyagok beszállítására.²⁾ Még így is óriási terhet vett magára az egyház, s hogy baján segíthessen, megbizsa a consistorium 1793. júl. 28-án Márton István professort, hogy írjon kérvényt Bécsben lakó hitsorsosainkhoz is az iskolai építkezéshez segély nyerés czéljából.³⁾ Ily körülmények közt épült az Ó Collegium főiskola-utczai 2 emeletes szárnya az 1793 ik évben. Az év emléket egy domborművű kép őrizi, mely a második emelet középső termének mennyezetébe van elhelyezve ezen felirattal: „Pro bono publico MDCCXCIII.” A dombormű Pythagorast ábrázolja tanítványaival.

Midőn iskolájával az egyház ennyire jutott, azon óhaja támadt, hogy a pápai iskolát a dunántuli ref. egyházkerület anyaiskolájául ismerteti el. Előzőleg 1795. jun. 15-én a dunamelléki egyházkerületben kívánták a pápaiak iskolájukat a dunamellék anyaiskolájául elismertetni. Legalább fennmaradt egy fogalmazvány a jelzett időből, a mely szerint arra kéri gróf Ráday Gedeon dunamelléki főgondnokot, eszközölje ki, hogy kerülete a pápai iskolát ismerje el anyaiskolául, s a kerület a sárospataki és debreczeni deákok által még el nem nyert legatiókat juttassa a pápai iskolának.⁴⁾

Az egyház ezen tervéből semmi sem lett, de eredménye lett a dunántuli egyházkerülethez 1796. máj. 25-én betérjesz-

¹⁾ U. o. 530. sz.

²⁾ U. o. 540. sz.

³⁾ U. o. 542. sz.

⁴⁾ U. o. 551. sz.

tett azon kérelmének, hogy a pályavégzett theologusok az esperességekben rektorokul alkalmaztassanak, mely kérelem mellé csatolja az iskola tantervét is az egyház, mely szerint itt a philosophiát és theologiát az ifjúság 3 év alatt elvégezheti. A kérelem a kerület által kedvezően fogadtatván, 1797. jun. 11-én kelt folyamodványában azon kérelemmel járult a pápai egyház a superintendentialis consistoriumhoz, hogy iskoláját vegye az e. kerület a maga pártfogása alá, s részére ünnepi legatiókat, bor-buza supplicatiókat, s rectoriákat engedjen át. A mely folyamodvány az 1797. jun. 13-án Tatában tartott kerületi gyűlés által szavazatöbbséggel elfogadtatott ezen szavakkal:

„Ebben a Superintendentiában a Pápai Oskola tartassék oly Superintendencialis Anya Oskolának, a melyben a tanulni akarók tudományos cursusokat végezhessek és a melyből mihelyt kívántatik a Hazának s Vallásunknak szolgáltyára egyenessen kiállhassanak.“¹⁾

Ezt a példát követte a következő 1798-ik évben a dunamelléki ehkerület is ápr. 18-án Péczelen hozott azon határozatával, hogy a pápai iskolát ismeri el kerületi anyaiskolául és annak támogatását igéri,²⁾ a mi azonban igen nagy csorbát szenvedett az ugyanez év aug. 20—22. napjain Pesten tartott kerületi ülés azon határozata által, hogy az egyházaknak jogukban áll legatust azon iskolából kérni, a honnan nekik tetszik,³⁾ — a mi a fentebbi határozatokkal összhangba nem hozható.

Az iskola növendékeinek szaporodása már külön kórház felállítását teszi szükségessé, a minek felállítása már az 1798. évben elhatároztatott, s e célra 1799. jan. 8-ig 196 frt 46 $\frac{1}{2}$ kr. gyűlt be adományképen.⁴⁾ Szemmel látható már az iskola emelkedése, a mi szükségessé teszi még egy tanár alkalmazását, ki majd teljesen a theologusok tanítására legyen hivatva, s e tisztre Tóth Ferenczet a göttingai egyetem hallgatóját hívta meg az egyház, ki a meghívást el is fogadta, azonban kikötötte, hogy tudománya öregbitése végett még egy

¹⁾ Egyh. ker. gy. jkv. I. 559. l.

²⁾ Pápai eh. levélt. 563. sz.

³⁾ U. o. 564. sz.

⁴⁾ U. o. 567. sz.

évet külföldön tölthessen, s kérése teljesítettett.¹⁾ Ezen új tan-
szék ismét csak újabb terhet rótt a pápai egyházra, midőn
Tóth Ferencz 1801. jun. 5-én hivatalát elfoglalta, fizetése mint
két tanártársáé is 450 frt volt és lakás az iskolaépületben. E
súlyos terhek kényszerítették az egyházat 1801-ben újabb se-
gélyért fordulni a hazai áldozatkész prot. egyénekhez,²⁾ a mire
válaszképen az ez évi aug. 22-én Pesten tanácskozó ref. con-
vent kimondja, hogy a pápai iskola igazgatósága diákjait nyári
suplicatióra mind a 4 superintendentiába küldheti, míg a lo-
sonczy gymnasium csak a dunamelléki és dunántuli, a mis-
kolczy a tiszamelléki, a mármarosszigeti pedig csak a tiszán-
tuli kerületbe küldhetik tanulóikat.³⁾

A második decennium vége felé azon hő óhaját is elérte
az egyház, hogy az 1804-ik évben a két prot. egyház Pesten
tanácskozó conventje aug. 20—21. napjain tartott ülésében a
pápai iskolát a debreceni és pataki iskolákkal egyenrangúnak
mondotta ki, miről jkve 7-ik pontjában ez olvasható:

„Constat scholam Papensem, antiquis temporibus ibidem fundatam,
constat eandem iure postlimine, ex consensu et determinatione omnium
quatuor in Regno superintendentiarum helv. conf. in scholarum altiorum
receptam esse.“

Azonban éppen ez időben midőn a hazai ref. főiskolák so-
rába küzdötte fel magát a pápai iskola, belsejében már egy
igen erős viszály dult, a mely csaknem életére tört az iskolá-
nak, de ez a cikk csak maradjon a hamvaiból feléledt iskola
felemelkedésének története, e viszályról pedig egy külön sza-
kaszban kívánunk szólni, azért most e korszak tanügyi viszo-
nyaira térünk át.

¹⁾ U. o. 571. sz.

²⁾ U. o. 580. sz.

³⁾ U. o. 581. sz.

VIII. FEJEZET.

Az egyház scholájának tanügyi viszonyai a visszatérés után.

A pápai iskola minél inkább emelkedett tekintélyében, annál inkább kísérte fényét mint árnyék, az anyagi viszonyokkal való küzdelme az egyháznak. A pápai egyház küzd, áldoz iskolájáért, hogy az oly virágzó legyen a minők a sárospataki és debreczeni collegiumok, de tudja jól, hogy e versenynek az iskola beléletére is ki kell terjednie, azért igen jelentékenyek azon változások is, miket e kor az iskola tanügyi viszonyaiban feltüntet. Alapját képezik e változásoknak azon iskolai törvények, miket 1789. aug. 22-én hirdetett ki az egyház jóváhagyásából Csépan János professor, s mely az új korszaknak mintegy alapvető munkájául szolgált.

E törvények nagy gonddal készítve négy fejezetre oszlának, s eléjük bevezetésképen az iskola viszontagságos történetére való visszaemlékezés van csatolva, s ezek után előadva, hogy e törvények lesznek most már az otthonába visszatért iskola törvényei, miknek céljáról is szól a bevezetés a következőkben:

„Az iskolák eránt való Rend tartás.

Minden társaságnak boldogsága, mint megannyi kutyfejből foj az Istennek igaz esmére:éből és tiszta tiszteletiből, a Fejedelemhez való hűségből, a Hazának, és a hazafiaknak egymás között való költsönös szeretetiből Látni való dolog annak okáért, mely elmulhatatlanul szükséges legyen ezeket az embereknek mindjárt gyenge gyermekségekben szívekbe bé csepegtetni. Mely végre igen böltsen állítottak fel eleitől fogva az iskolák, hogy azokban értelmes, és éretti Tanítók által — formálgottatnának a gyenge szívek, ezen fő célnak elérésére.

Sok viszontagságok után mi is végre ezen Pápai Reformata Ekleziának tagjai, Isten után Felséges Királyunk kegyelmes engedelméből, és Atyai gondosságából megértük még egyszer azt a boldog időt, melyben Lelkünk esmérete szabadsága mellett ezen mi Városunkban is iskoláink

hajdani virágzó állapotjának sok ideig tartott tellyességgel való megszűnése után azok helyreállításának szabadságába tsakugyan ismét visszatételének 1783-ik esztendőben 14-a Aprilis.

Nagy, és mind Isten, mind az utánnunk következő maradék előtt menthetetlen háladatlanság volna tehát, — ha ezen megbecsülhetetlen királyi kegyelem mellett teljes erővel nem törekednénk azon, hogy azokat azon virágzó állapotra emeljük, melyben azokat hajdan letteknek lenni olvassuk, és országunk Törvényei is bizonyítják. Melyre nézve minthogy szemlátomást tapasztaljuk azt, hogy minden dolognak helyes fojta mindeneknek felette a jó rendtől függ: kívántuk oskoláinkra nézve ime következendő rend tartást ;el állítani:“

I.

Az első szakasz az iskolai felügyelők tiszteréről szól, s hivatkozván egy 1738. jan. 5-én tett intézkedésre, az iskolához 4 inspector rendeltetik, kik két hetenként ketten-ketten az iskolát meglátogassák, a tanulmányi viszonyok mellett az anyagi szükségeket is megfigyeljék, s tapasztalaikról a consistoriumnak a legelső alkalemmal jelentést tegyenek. A törvények a következők:

„Tudniivaló dolog, hogy az Oskolákat ámbár szorgalmatos Tanítók legyenek is azokban, de mégis legalább a tanulókra nézve tsak magokra hagyni nem tanácsos; azért az 1738 ik esztendőben, Januárisnak 5-ik napján tett közönséges rendelés most is ezen részben megújttatik, és helyre állittatik, hogy tudniillik az Oskolákra vigyázó Inspectorok rendeltetnek: Ugymint az Eklésiának T. Lelki pásztori, és a külső Elöljárók közül is ketten. Kiknek kötelességek lészen

Az inspektorokról

1° Hogy változtatva ketten-ketten egyik T. Prédikátor Ur a Világi Inspectorok közül egyikkel, a másik a másikkal, vagy ezeknek talán távollétekben a két Prédikátor urak egygyütt gyakran, és legalább minden két hétben egyszer az Oskolákat meglátogassák, s a Tanítókra nézve megtekintésék, az azok a Consistorium által rendeltetett vagy helybe hagyott tudományokat és az elejkebe adott módon tanítták-e vagy nem?

A tanítás 2 hetenként megtekintendő.

2° Azokat szentül magokra válalt hivataljokra, és kötelességekre emlékeztessék, és ne talán ha szükséges volna annak szorgalmatossabb folytatására intsek, erőltessék; mindazáltal egész nyájassággal indulat nélkül, és annak tellyes erővel leendő eltávoztatásával, hogy legkisebb alkalmatosság is adódjon a tanulókra nézve ara, hogy Tanítójok eránt valami idegenség, vagy megutalás vagy tiszteletlenség származhatna szívekben.

Az észrevételek nem a tanulók előtt mondanók el.

A tanulók is megvizsgálándók.

A jók megdicse- rendők, a gyen- gék buzdítandók

Az iskola szük- ségeiről s a ta- pasztaltakról jelentés teendő.

3° A tanulókra nézve pedig megvizsgálják minémű elől- menetelleg folytatassák tudományokat, minémű függéssel légyenek Tanítóiktól, minémű tisztelettel hozzájok, s minémű kedvel erántok.

4° Azok közül az erősebbeket ditséretekkal, a gyengébbe- ket ígéretekkel édesgető okokkal többről többre elevenítsék.

5° Az Oskolának, Tanító' nak, Tanulóknak külső szükség- segeit is megtekintsék, és

6° Minden tapasztalásaikról — legelső alkalmatossággal a Consistoriumnak hűséges hirt vigyenek.“

II.

A törvények második szakasza a tanítók kötelességeiről szól, több pontra oszlik, s ezek a következők :

„Az Inspectorok után legelső a Tanítók az Oskolákban a kikre nézve szükségeseknek ítéltetnek a következő dolgok :

1° Minthogy mindég igaz marad az a köz magyar mondás : Több szem többet lát : Szüksér hogy a Tanítók valamint az Consistoriumtól ugy az Inspectoroktól az ő hivatalyokbeli fog- lalatosságaikban illő Subordinatióval legyenek, azoknak rende- léseiket a tudományok elől adása és tanítása módjában, mely- ben magok is ítéletjeket szabadon bé adni kötelesek, kövessék, s azoknak a tanulóknak közhasznokra célzó meg fontolt gon- dolatjaiknak engedelmeskedjenek mind a minden esetben meg- történhető magok mentségekre és igazittásokra nézve, mind pedig főképpen tanítványaikra nézve, a kik is látván Tanító- jokban az Többektől való örömet fel vállalt függést, és az azok eránt való tellyes tiszteletet, minden rendelésekben ; ők is Ta- nitó'oknak nyomdokit és példáját követni igyekeznek. Csakhogy az Inspectorok is, valami híjába való gyermeki büszkeségből ezen csak a hivatalbeli foglalatosságaikban való Felsőbbségek- kel, kötődések, vagdalódzások, kissebbittések, vagy más izet- lenségek által kivált a tanítványok előtt vissza ne éljenek.

2° Valamint pedig a Tanítóknak közönségesen az Inspec- toroktól, ugy az alsóbb Tanítóknak az Felsőbektől szükséges Subordinatióval kell lenniük ; intéseiknek, jobbitásaiknak, hi- vatalyok szorgalmatossabb követése végett tett serkengetéseik- nek egész készséggel engedniék.

3° Az Oskolai Tanítóknak valóba nehéz, és unalmas az ő hivatalyok, és az az elmének némű állandó és egyenlő csen- dességét kívánnya ; hogy tehát ezt megnyerhessék, szükség, hogy egymás között egygyessek légyenek, és egyik a másiknak terhét a kölcsönös szeretet, a vidám és nyájas mindennapi ba-

Az inspectorok iránt való enge- delmességről.

Az alsóbb tani- tóknak a felsőb- bek iránt való engedelmessé- géről.

Az egymás iránt való viselkedés- ről.

ráttság és társalkodás által könnyebbítse, és minden viszzálkodásokat el távoztassanak. Ha pedig csak ugyan mégis (mellyet a Jó Isten távoztasson) valami izetlenség találna közöttök támadni, maga magának egyik is eleget ne tégyen, hanem minden perpatvarnak eltávoztatása végett a meg sértetett fél az Inspectoroknak panaszát adja bé, a kiknek okosságoktól fog osztán függeni a dolgot csendességben eligazittani, és a feleket megbékéltetni. Vagy ha a szükség kívánja, a Consistoriumnak bé jelenteni.

4° Minthogy továbbá, valamint a kegyes és jámbor szüléknek fedhetetlen életék igen hiv, és hatható kalauzza a magzatok szívek, és indulatok formálásának: Ugy a Tanítottanak példás kegyessége, komor hivatallyában gyakran neki hevült indulatinak meg zabolázása, tisztiben való szorgalmatos forgolódása, minden illetlenségeknek, csapongásoknak tellyes igyekezettel való kerülése, távoztatása, a tanulókkal nyájas és szemely válogatás nélkül való szeretettel, vidámsággal, mindazáltal maga illendő reátartásával gyakorlott bánása, egy szóval, mindenben jó példaadása azok a meg nem csaló eszközök, mellyek az oskolát mind kívánatos fenytétkben tartják, mind pedig a tudományoknak szerencsés és boldog folyamatot ígérnek: Innen szükséges valóba, hogy a Tanítók a magok erköltseiknek jámbor tisztaságával, életeteknek fedhetetlenségével a mennyire csak az emberi erőtelenség engedi, alattok valóik előtt tükörül legyenek.

A tanító példás magaviseletéről.

5° A hűségre s gondviselésekre bizattatott gyermekeket minden eleikben adattatott tudományokban, nem annyira a hiábavaló világi nyereségnek kívánásától mint a mindennel tellyes erővel jót tenni kívánó buzgóságtól vezettetvén; nem is mint — tsak valami élelem keresésre tanult, s választott mesterségnek üzéséből; hanem az Istennek ditsóssege, a Fejedelmnek haszna, a Hazának java, a Szüléknek öröme, tanítványainak — boldogságok elől mozdittásának valójában való kívánásából szorgalmatosan oktassák, tanítsák, vezessék; még pedig minden kegyetlenséget eltávoztatván nem annyira keménységgel, mint hűséggel, nem annyira vereséggel, mint édesgetésekkel, nem annyira haraggal, mint szép szóval, és kellemetes biztatásokkal, serkengetésekkel, oktatgatásokkal.

A tanítók tisztöket magasabb szempontból tekinték.

6° Mindazáltal minthogy a mindennapi tapasztalásból bizonyos az, hogy sokan legyenek olyanok, a kiknek a fenytéktől való félelem igen szükséges: Méltán kelletik ezen segédnek is neméről gondolkodni. Csakhogy szemessen szükség vigyázni, hogy a hirtelenkedés, és a fenytékkal való mértékletlen élés

A fenyték okos használatáról.

által a jó igyekezetűek és Nemessebb vérék el ne romoljanak; a rosszak pedig a roszban meg ne keményedjenek. A fenyítéknek tehát avagy a büntetésnek megválasztásában arra kell tekinteni, hogy az resteket, a pajkosokat ne láttassék bosszulni, hanem inkább jobbitani; és hogy az a tünýákat szorgalmatosságra, az erköztsteleneket pedig jó utra hozza; melyben az okos Tanító amazokra nézve ugyan az alkalmas időben való intések, és a ditsósségnek, a szép hír s névnek ösztönei által; ezekre nézve pedig az okos megelőzés a vétkekre való alkalmatosságoknak okos elhárítása által czélját leggyakrabban szerencsésen el éri.

7° De ha csak ugyan a Fenyítéket elő kelletik venni, annak vagy a tudományok, vagy az erköltsökbeli hibákra nézve kelletik lenni. A mi az elsőt illeti

a) Éppen illetlen, és meg nem engedtethtk a Tanítóknak, hogy az resten tanuló ifjacskákkal mód nélkül keményen, és kegyetlenül bánnyonak, azokat taszígálják, hajoknál fogva rángossák, korbácsol, bottal, vesszszóvel sat. üssék, verjék. Elégnek ítéltetik ekköben ezen végre, ha az olyanok helyekről alább vettetnek, sőt Classisokból is az alább való Classisba vissza igazittatnak, a rendes promotio alkalmatosságával előbbi Classisokban marasztatnak, a közönséges mulatságokból, játékokból ki rekesztetnek sat. valamig jobbulásoknak jelét nem adják. Ha pedig ezzel sem használnának, ekkor osztán lehet más keményebb büntetésnek neméről is gondolkodni, és két vagy három mértékletes ütessel megfenyittetni. Ha pedig hogy a tanuló tellyességgel alkalmatlannak találattik a tanulásra: a Tanító jelenése bé az Inspectornál, a kiké lészen osztán a dologhoz szollani, a Consistoriumnak híriyel.

b) A mi az erkölcsökre nézve való hibának büntetését illeti: Minthogy éppen nem az a czél, hogy az Oskolákból egészszen számkivettessék a keményebb fenyíték, hanem hogy csak a mértéketlen, és ártalmas vereségekkel való visszaélésnek vétettessék eleje: Azért közönségessen rendeltetik, hogy az illyenek, a gyengébbek ugyan vesszszóvel, az nagyobbak pedig pálczával büntettessenek, a mint hibájoknak nagyobb, vagy kissebb volta hozza magával: Mely a Tanítóknak mindazáltal szabad akaratyokra nem hagyattatik, hanem ha a vétek olyan, melyet még csak kevesen tudnak, a Tanítónak és két Inspectoroknak jelenlétében csak magánossan büntettetik meg a véteknek mértéke szerent. Ha pedig világos a vétek, vagy többször is tselekedte a bünös, akkor a Tanítónak, az Inspectoroknak, és tanulóársainak jelenlétében büntettetik. Hogyha pedig az egész

A fenyíték fokozatairól.

A megvesszőzésről.

Oskolai ifjúság előtt tudva volna véttsége, az egész Oskola előtt büntetessék, mind a büntetés előtt, mind *utánna egy kis rövid intést* tévéen akár a Tanító, akár az Inspectorok közül egy, mely által a bűnös a maga megjobbítására, a többiek pedig a példának kerülésére serkentessenek. Ha ez nem használna a megjobbulásra; ekkor az Inspectorok jelenlétében vettessék alá az alsóbb Classisba, és ha még jobbulása felől valami reménység lehet, csak egy néhány napra, vagy hétre; ha pedig nem, egész esztendőre is. Ha pedig végre ez sem használna, ekkor az *egész oskolából vettessék és tiltassék ki, a Consistorium egynehány tagjainak jelenléteben és azoknak előre bocsátott ítéletek szerént.*

8° Mindezeknek a kedvetlen, és végső dolgoknak úgy látszik leghathatobb orvossága leszen az, ha minden Tanítók, a kezek alatt való tanulóknak, szorgalmatosságokat, magokviseléseket, erkölceiket, sat. a kiadandó Tabella és rubrikák szerént minden fél esztendőben az Inspectoroknak, és a Consistoriális Elöljáróknak beadják, melyre is a Tanítók kötelesek lesznek.

9° És ha minden holnapban egyszer az Inspectoroknak számokra, kinek kinek tudományához képest való gyakorlásából a Tanítók által valamely Specimen készítettik, és azoknak bemutatattik.

10° Megtörténhetik néha hogy a T. Professor ur valamely szükséges foglalatossága végett, két, három sőt több napokra is a Városból kimenni kénytelenítették, illy alkalmatossággal a jó rendtartás hozza magával, hogy elmenetelét az Inspectoroknak megjelentse, és hogy az oskola addig is üressen ne maradjon a T. Predikátor Urak közül valamelyiket kérje, hogy addig míg visszaforduland, Oskolájára vigyázzon, és a szokott leczkéket fojtassa. Reményljük hogy ezen Barátságos segítségét akármellyik T. Prédikátor Ur is örömes fel fogja vállalni. Ekképpen cselekedjenek az alsóbb tanítók T. Professor uramra nézve.

11° Megesett néha hogy némely tanuló gyermeketséket, a szüleik nem az őket illető Classisba, és Tanító kezei alá adták, hanem a másik Tanító Classisába, és gondviselése alá, de mivel ez nagy rendetlenség, és az alsóbb Classisnak gyaláztatya: ezentul éppen meg nem engedtetik, hanemha különös oktatását, különös órákon akarja magára vállalni.

12° Sem egy sem más Tanítónak szabadságában nem foglenni valamely tanítványát az oskolából kitiltani akarmely hibájáért is, nem különben egyik Classisból a másikba által vinni ámbár legjobb tanuló légyen is az Inspectorok hire nélkül.

Az Inspectorok számára fél-évenként az osztályzat kiadandó.

Az Inspectorok kezébe havi specimen is adandó.

A professor távollétét jelentse be az inspectoroknak.

Más osztályt osztályába a tanító nem fogadhat.

Évközben osztályából a tanító senkit el nem bocsáthat.

Annyival inkább meg nem engedtetik, hogy valaki Mesternek menjen ki falura, vagy itten tanulását egészen elvégezvén más fellyebb való Oskolába utazzon, a Consistoriumnál való maga jelentése nélkül. Annyival inkább meg nem engedtetik, hogy valaki (mely nagy háláadatlanság is volna) az hol az Tanított-jától nyert Testimonialissát bé mutassa.

A tanító az iskolai szerekre ügyeljen.

13° Mindenik Tanítottónak kötelességébenn fog állani az Oskolának közönséges eszközeit, mobiliáit, mellyek inventarium szerint gondviselése alá, és haszonvételére által adatnak, jó gondviselés alatt tartani.

Az anyakönyvek gondozásáról.

14° Szükséges és a jó rend is azt kívánja, hogy az Oskolának minden tagjai egy arra adattatandó prothocollumba, az kiadandó Tabella, és rubrikák szerint együl egyik tanulásoknak rendje szerént bé irattassanak; mely bé iratás ezután is az oskolába jövendőkre nézve continuáltassék. És ennek gondja a Professor Urra fog bizattatni. Mely prothocollumba más nevezetesebb Oskolát illető dolgokat is, Törvényeket, rendeléseket, Tanítottok változásit sat. bé lehet szép rendel iktatni.

A beiratkozásról.

15° Minthogy az első és főbb Tanítottónak szükség a meny nyire csak lehet az egész oskolabeli tanulókat esmérni: erre nézve ha valamely akár ide való, akár vidéki gyermek fog ezután az Oskolába bé hozattatni az alsóbb Tanítottok mindaddig Classisokba bé ne vegyék, míg a Professor urnál meg nem jelenik, és a Prothocollumba bé nem iratik, és ez fogja asztán az illendő tanítottónak keze alá által adni. Ha pedig vidéki leend a ki már ezelőtt is valamit tanult, egy vizsgálja meg annak tehetségét és tudományát, s ugy adja által az illendő Classisba.

A növendékek szállásának megvizsgálásáról.

16° Átoljában minden tanulókra, de kivált a vidékiekre a Tanítottónak különös gondjának szükséges leuni, szállásaikat néha néha kellene látogatni, ha nintsen e valamibe fogyatkozások, vagy kedvetlenségek, mely által megszomorittatvának, elkedvetlenednének, és így az Oskoláktól is elidegenedhetnének. Nem gyakorolnak-e valami feslett, és gyanus társaságot sat? De főképpen mikor tanítványi betegek, szükség hogy a Tanítottóket meglátogassa, jobbulások felől rendelést tégyen, orvosoltassa, oktassa, bátorítsa, vigasztalja; sőt tanuló társai által is mindennap látogattassa, hogy mindezek szokjanak eleve ezen keresztyéni virtushoz, mind pedig maga, bizonyos tudósittásokat vehessen állapottyanak hogyléte felől, és rólok hasznos rendeléseket tehessen tovább is, szüleit erántok tudósithassa sat. Sőt a T. Predikator Uraknak is meg jelentse.

III°

A tanulóknak tanulást illető törvényeik.

A Tanítók után vagynak az Oskolában a tanulók, kikre nézve először im e következő közönséges rend állittatik fel.

1° Az Oskolába tanulás végett jött ujj tanulók, akár helybeliek, akár vidékiek légyenek azok, magokat mindeneknek előtte a Professor Ur előtt bé jelenteni tartoznak, a ki is őket az Oskola Prothocollumába a ki adott mód szerént bé írja, és az illendő Classisba a Tanító keze, s gondviselése alá maga ajánlja. A kik már másutt is valamit tanultak, azokat meg vizsgálja hová, és mellyik Tanító keze alá légyenek érdemesek, s akképpen adja azokat maga annak keze alá. A külföldi gyermekektől pedig Testimoniumot kérjen.

2° Mivel a rendelések, és Törvények arra valók, hogy minden azok szerént rendelje és folytassa életét: azért az Oskolai Tanítóknak is köteleességek lészen azok szerént igazgatni oskolájokat és hogy az tanulókkal azokon kívül bányonak meg nem engedtetik.

3° A Consistorium által egyszer helyben hagyatott rendelkezéseket sem egy sem más Tanítónak maga fejtől változtatni, elrontani, vagy ujjakat be hozni szabad nem lészen; hanem ha a környüállásoknak történhető változása kívánandná azt, akkor is pedig szükség — hogy mindeneknek előtte a Consistorium eleibe terjesztessék a dolog.

4° Az Oskoláknak és Tanítóknak kárára és gyalázatjára szolgál az, ha valaki idő közben a szokott oskolai Esztendőt ki nem töltvén, — hadja itt az Oskolát: melyre nézve semmi tanulónak meg nem engedtetik, hogy az esztendő közben itt hagyja, ellenkező esetben minden bizonyáglevél nélkül, vagy éppen gyalázatos levéllel botsáttatik el, hanemha betegsége, vagy más el kerülhetetlen kéntelenség vienné arra.

5° Helytelen és szenyvedhetetlen szokás az, hogy a tanulók Vasárnapokon, és innepeken csak magok kényekre hagyatnak: Azért most közönségessen rendeltetik, hogy vasárnapokon és innepeken minden tanuló az Oskolába fel mennyen és a nagyobbak s erősebbek onnan szép rendel Tanítóikkal együtt mennyenek fel a Templomba, és ugyan hasonló szép rendel onnan az Oskolába vissza, a meghallott prédikációból, vagy Catechisatióból leendő censurára. Mellyben mire kellyen figyelmezni, hogy azt az együgyü gyermeki elme is fundamentosan és rövideden meg tanulhassa, a Tanítónak okosságától függ eleikbe adni.

A magukat felvéteni kívánó tanulók a professornál jelentkezzenek.

A tanulók törvények alatt állanak.

A törvények megváltoztatása a Consistorium joga.

Az iskolából évközben kimaradásról.

Ünnepi templomba járásról

6° Hogy köznapokon mindnyájan vagy nagy számmal eljárjanak a templomba nem láttzik szükségesnek, mivel a köznap i Introitus éneklés az Isteni tiszteletnek minden megescsonkulása nélkül el maradhatna. Mindazáltal a Kántor mellett való Segítség, és a Tanulóknak is az éneklésben leendő nagyobb gyakoroltatások meg kíványák még is, hogy az első Tanító által oly rendelés tétessék, mely szerint legalább öten vagy hatan azok közül, kiknek akkor órájuk a Taníttatásra nem volna, a Templomba való menetelre ki rendeltetnének; még pedig a nagyobbak és apróbbak közül rendel, és változtatva, hogy így egyaránt gyakoroltassanak az éneklésben. Melynek módja az első Tanítónak okosságára bízattatik.

A hétköznapi templomba járásról.

A tanítás kezdete és végéről.

7° Éneklés, és Imádság nélkül soha egy letzke is az iskolában se ne kezdetessék, se ne végeztessék.

8° A Taníttásnak órái mind Dél előtt mind dél után a Tanítók egyet értésével meg határozottassanak, úgy láttzik hogy nem lenne sem sok, sem kevés ha mind a nagyobbakra, mind a kisebbekre nézve köznapokon *télben nyárban egyaránt dél előtt és dél után is 3 órákor* lennének az Oskolában. Vasárnapokon, és más sátoros innepeken pedig dél előtt Télben-Nyárban nyoltz órától fogva tizenegyig; dél után Nyárban két órától fogva ötig, télben egy órától fogva négyig. Az aprotb Classisokra nézve a többieknek a Templomban való lételek alatt előttök egy vagy kettő a nagyobbak közül a felsőbb oskolából vagy Bibliát, vagy Sz. Historiát olvashatna és az olvasottakból kérdezhetné: vagy pedig külömb külömbféle imádságokat mondatna és tanultathatna vélek a mint az első Tanító rendelné.

A tanórák számáról.

9° A vasárnapi és Inlepi vacatio nem egyéb az időnek haszontalan, és vétkes vesztegetésénél, mely csak ara czéloz, hogy az által a gyermek még a Templomba való járástól is el szokjon, és ez tellyességgel el töröltetik. Hogy pedig mind a Tanítóknak, mind az tanulóknak terhes foglalatosságaik között egy kevés nyugodalomok lehessen, vacatio idejének rendeltetik Nyáron egész Juliuss holnapja, Őszszel pedig, vagy szüretkor Examen után két hét.

A szünidőkről.

10° Közönségesen el végeztetett az is, hogy minden esztendőben oskoláinkbaun tanuló Ifjaknak kéttzer légyen Exámenjek, az első Gergely nap hetiben Hétfőn kezdődővén, a második Sz. Mihály napját megelőző héten, az fs Hétfőn kezdődővén, és ekkor Examen után fog következni a két hétig tartó szüreti vacatió.

A közvizsgálatokról.

Az urasztalához járulásról.

11° Minden Communió alkalmatosságával a poenitentialis héten az ara való felsőbb oskolák, sőt a leányoskola is ezen

Sz. munkára különösen készítettessenek, és a hétnek utolsó napján a Templomban, a közönséges Isteni tisztelet után az egész gyülekezet hallatára a predikátor által az azt illető Idvességes tudományból megcenseáltassanak, mely mind magokra az iskolásokra, mind pedig a gyülekezetben levő együgyűebekre nézve igen szükséges rendtartás. Melynek a Communio előtt való vasárnapon a népnek tudtára is kell adattatni a Prédikátor által, hogy így számosabban felgyülekezzenek, sőt iskolába nem járt, s nem jártathatott communicálandó magzatjait is magokkal oda fel vigyék, hogy ott legalább, ezen vizsgálásból meg tanulhassák bővebben mire való legyen, s miben álljon e szent rendelés? S minémű készületet kívánnyon? Sőt el multhatatlan kötelességek a kereszti Atyáknak, és Anyáknak is hogy itt megjelenvén, kereszti gyermekeik eránt fogadott kötelességeket egyuttal le tegyék.

12° A halott temetések alkalmatosságával nincs semmi fundamentomos oka, miért kellene az iskoláknak is, kivált sáros, és esős időben kísérobbe ki menni, holott azok ott rendtelenségnél, és gyakran botránkoztató illetlenségeknél egyebet nem mivelnek. S azonban csak a tanulásra rendelt időt mulatják el azzal, mind a által a kántor segítségére az éneklésben és tisztességtételre az Alumnusok, mivel Eklésiánk tagjaitól beneficiumot vesznek, tartoznak ki menni a temetésre, azoknál ugyan a kik a bévett szokás szerént az ő számokra főznek ingyen: a kik pedig ezt a szeretetet tőlök megvonnyák négy garas fizetésért, a mely az iskola Cassájába fog menni, ki vévén mind a által a tehetetlen Szegényeket, ha pedig éppen kívánná valaki, hogy az egész iskola kimenayen a Professzorral együtt, tartozik fizetni egy forintot, melynek fele T. Professzor Uré, fele pedig az iskola hasznára fordítódik. Ha pedig tsak egy valamely Classist kívánnak, tartoznak adni tíz garast, melynek fele a kimenő Classisbeli Praeceptoré, fele pedig az iskola hasznára való. Ha pedig valamely Eklésiai személy Tanító, vagy tanuló halna meg, az egész iskola a Tanítókkal egyetemben egész tisztességgel tartoznak ki kísérni.

A temetésre kivonulásról.

13° Mit? mikor? és mitsoda rendel keljen a Tanítóknak egész esztendő által taníttani? a tanulóknak pedig tanulni? ez különösen a Tanítók együtt munkálkodásával ki fog dolgoztatni, és a tanítóknak kiadattatni.

A tanmenetről.

IV.

A tanulók erkölcsi magaviseletét illető törvények.

A tanulókra nézve másodszor szereztettek im e következő Törvények és rendelkezések.

A vallásosságról
1° Minthogy minden bñltességnak kezdete az Urnak félelme: azért minden keresztyén tanuló az Urnak félelmében kezdjen minden munkájához, ő tñle kérvén a kegyelmet, segédelmet minden naponként, kérésrel, könyörgéssel, esedezéssel, és minden estve ugyan az ő neki tett hálaadással rekesztvén azt bé.

Az imádkozásról
2° Szüléit, atyafiait, jó akaróit, előljáróit, Tanítóit, mindennapi imánságába bé rekeszsze.

A templomban miként viselkedésről.
3° A Templombéli közönséges Isteni tiszteleteken magát egész áhitatossággal, kegyességgel viselje, a Predikációkat figyelmetessen hallgassa, buzgóan énekeljen, meg gondolván azt, hogy a ki áhitatos buzgósággal énekel, kéttzer imádkozik az: Minden pajkosságot, botránkoztatást, suttogást, egy szóval minden néven nevezendő illetlenségeket szorgalmatosan eltávoztasson, külömben a ki effélékben találtatik, azon kívül hogy ama mindeneket látó Istentől ítéletet várhat magára, külsőképpen is meg büntettetik.

A tanítók iránt való engedelmeségről.
4° Mivel pedig a közönséges igasság kívánnya, hogy min-dennek az ötet illető tisztelete megadassék: ezen az okon minden iskolának tagja a Consistoriumbeli előljáróknak, Inspectoroknak, Lelkipásztoroknak, tsnítóknak az őket illető tiszteletet egész engedelmességgel megadni kész kötelességének tartsa, szavaiknak, intéseiknek, parancsolatjoknak, egész alázatossággal engedelmeskedjen. Senki tehát az ötet feddő, dorgáló, fenytő Tanítója ellen beszéddel, cselekedettel, engedetlenséggel, vagy alattomban való áskálódással ki ne keljen, külömben az illetének meg büntetődnek.

Egymás iránt való kötelességről.
5° Kiki hozzá hasonló tanuló társaival mint ugyan azon egy atyának gyermekivel oly egyességben, és békességben éljen, kölcsönös szeretettel egymást szeressék, se szóval, se cselekedettel azokat meg ne bántsa, vagy boszusággal, csufszággal ne illesse, annyival inkább ha ezekben valaki magát tanulótársától meg sértettnek lenni tapasztalja, maga magának a maga ügyében bírálja ne légyen, hanem sérelmét Tanítójának jelentse bé, a ki is az Inspectorok jelenlétében s törvény ellen tusakodót illendő büntetéssel fogja meg büntetni.

Uj tanulók jó szívvél fogadásáról.
6° Vidékről jött uj tanulótságát — minden jó szívvél, és nyájassággal fogadja társaságába, külömben a ki az ilyeneket

illetlen, vagy goromba maga viselésével megszorítottan, vagy elidegenítené, meg büntetetik.

7° Illendő, hogy még az alább való iskola tagjai eránt is ki ki egész emberséggel, nyájassággal, vidám tekintettel viseltessék, azokat gyengébb voltokért meg ne utálja, velek ne kötődjön, és semmi keserűséggel, vagy szomorúsággal ne illesse, különben a ki effélében tapasztaltatik meg büntetetik.

Kisebb tanulók
megbecsüléséről.

8° Egy szóval minden, mindennemű veszekedést, patvarkodást, hásártoskodást, gunyolódást, káromlást, verekedést boszúállást, hamis vádolásokat, csuf, és nevettséges névköltéseket, tanuló társának becsületében forgó hamis költeményeket szorgalmatosan távoztasson, a ki ilyenekben tapasztaltatik, meg büntetetik.

Tanulótársak
bántalmazásáról.

9° Mindenféle rendben és karban helyhez tetett emberek eránt, akár uttzán, akár házaknál egész emberséggel viseltessen minden maga becsületét, és javát kívánó tanuló, és azt külső képp is tisztességes köszöntésével, kalapja vagy süvege levéve meg mutassa, különben a ki ez ellen cselekedni tapasztaltatik, meg büntetetik.

Idegenek iránt
való kötelességekről.

10° A vendégeskedések, borozások, feslett társalkodások gyanus helyeknek gyakorlái, fajtalan énekeknek irogatái, s dallái, haszontalan és botrányt okozó mesézések, szemtelen beszédek, házollások, kártyázások, koreszmározások sat. a tanulókat mint meg annyi meg emésztő mótelyek keménnyen tiltatnak, és a ki illyekbe tapasztaltatik, meg büntetetik.

A tiltott helyekről

11° Senki szállásán kívül kóborolni az estvéli harangszó után ne merészelen, különben meg büntetődik.

Csavargásról.

12° Tanítója hire nélkül senki csak egy mért földnyire is utazni ne próbáljon.

Városból eltávozásról.

13° Senkinek sem fog szabad lenni hazájában tovább egy holnapnál a vacatio alkalmatosságával mulatni, hanemha betegsége okozza további mulatását.

A szünidő után
visszatéréséről.

14° Akárminemű fegyvernek hordozása egy átollyában tilalmas, nem különben a puskával való halászat és madarászat, vagy annak csak mulattságra való hordozása is.

A
fegyvertartásról.

15° A malmokhoz közel való ferdés tellyességgel nem léssen szabad.

A fürdésről.

16° Nem különben a téli jégen való csuszkálás, a Farsangi lármás szánkázás.

Csuszkálásról

17° A Lakodalmakról, lakodalmakra való Farsangolás, áll ortza hordozás, tántz s másféle pajkosságok,

Mulatságokról.

18° A név napi köszöntésekkel való visszaélés.

Névnapokról.

- Idegenek kigynyolásáról. 19° Sidóknak, esze'ösöknek, sat. hóval, vagy valamely tagoknak mozgatásával való csufolása, ingerlése.
- Tisztán 20° Kiki valamint csak töle ki telhetik, csinossan viselje ruházkodásról. fejét, tisztán tarcsa minden ruháját különben megbüntettetik.
- Az utcán megjelenésről. 21° Az uttzákon nem valami szélvész módjára, hanem csendessen, maga illendő reá tartásával, mindeneknek becsület adással járjon, keljen, különben megbüntettetik.
- Kártételekről. 22° Az oskolában, az épületekben, ablakokban, kájhákban, asztalokban, székekben sat. senki kárt ne tégyen, különben a kárnak megfizetésén kívül megbüntettetik.
- A felügyelő tanulókról. 23° Mindezen tilalmas tselekedeteknek visgálására, némely jó erköltsü gyermekek választassanak a Tanítók által, a kiknek kötelességekben fog állani uton, ut félen, jártokban, költökben, szemessen vigyázni, minden oskola tagjainak oda helyebb meg tiltott cselekedeteikre, és azokat a Tanítottak bé adni.
- Signatum Papae 21° Junii 1789. Torkos Jakab Predikator m. k. és Buzás Pál Predikator m. k. Eöry János Curator m. k. Horváth Margavics Jósef m. k. Kováts Ferencz m. k. Zsoldos György akkori Ekklesiai Perceptora m. k. Oroszvári Sándor m. k. Altal Ferencz m. k. Eöry István m. k.

Ezen törvények kihirdettettek 1789. aug 22. Csépan J. professor által."

Összehasonlítva a bemutatott törvényeket az előző korszak törvényeivel, közöttük lényeges eltéréseket találunk. Hiányzik ezekből a reggel 4 órai esti 6 órai könyörgésre összegyülekezés, hiányzik a kora hajnali felkeltés. Nincs bennük szó az anyanyelv használatát tiltó törvényekről, a ferula viseléséről. Elmaradt az előző kor azon szokása, hogy az iskolából távozó ünnepélyes beszédben vett bucsut az iskolától, mit megmagyaráz némileg azon körülmény, hogy míg az előző kor törvényei az egész főiskolára, mely akkor theológiával is birt, kiterjedtek, ezek csak a classistáknak számára készültek, mivel a Tevelről visszaköltözött iskolának ez időben még theológiája alig volt. De leginkább feltűnő a büntetések közül a pénzbírság teljes elmaradása, a mi az első korszakban szinte uralta a büntetések nemeit. A törvények figyelmes kidolgozására vall, hogy a tanulókat illető törvények közül külön csoportosították a tanulásra, külön az erkölcsi magaviseletre vonatkozó törvényeket. Az iskola életében uj dolog a tanítás

felett felügyeletet gyakorló Inspectorok tiszta, ezek négyen vannak t. i. a pápai egyház két lelkészén kívül még két világi férfiú, ezeknek számára a tanítók félévenként, a tanulók szorgalmát, előmenetelét és erkölcsét feltűntető kimutatást, s havonként az elvégzett tananyagról szóló jelentéseket készítenek.

A pápai egyháznak ezen nagy mérvű felügyelete az iskolára az előző korban még alig volt szokásban, jele, hogy igazán csak e korban tarthatta tulajdonának az egyház az iskolát.

Az is ide tartozik, hogy egyik pont kimondja, hogy a törvényeken változtatni csak a Consistoriumnak van joga.

A templombajárás ügye feltűnő változástszenvedett, most már csak vasárnaponként s akkor is csak az erősebbek tartoznak templomba menni, hétköznapokon csak 5—6 tanuló jelen meg a kántor segítségére, azonban a tanításoknak éneklés és imádkozással kezdése és végzése elrendeltetett. Tanórákul naponként 6 órai idő szabadt, s hogy a tanítás délutáni 3 órája télen is napvilágnál érhessen véget, téli időben délután 1 órakor vette kezdetét a tanítás.

A szünnapokat általában feleslegesnek tartották, „elég, ugymond, ha az egész vacatio csak abból áll, hogy minden szerdán, szombaton délután csak egy óráig taníttatnának még pedig valamely elmefuttató tudományból, vagy ujságot olvasnának.“ A vasárnapi és ünnepi vacatio, „az időnek haszontalan és vétkes vesztegetése és ez tellyességgel eltöröltetik,“ ezért a templom után az ifjuság tartozott az iskolába visszamenni, hol a predikátióból az egyik tanító őket kikérdezte, a homályos helyeket elméjükhez mérten megmagyarázta. A nagy vacatio idejére nézve meghagyták az előző kor szokását, t. i. az aratás és szüret ideje jelettetett ki hosszabb szünidőül; a vizsgálatok ideje is a régi maradt t. i. Gergely nap és Szent Mihálynap hete. De nagy változás volt e törvényekben az előző kor törvényeihez képest az is, hogy ezek a temetésekre az ifjuság kirendelését korlátozták, kimondván, hogy annak főképen sáros rossz időben „nincs semmi fundamentomos oka,“ azért az ifjuság kirendelését csak arra érdemes egyének temetésénél tartották szükségesnek, egyébként ha kívánják, fizessenek

érte. Az ifjúság erkölcsére való felügyelettel maguk az ifjúság soraiból választott jobb tanulók is megbizattak.

Bezárva ezzel e törvények ismertetését, végül azok egy pontját említés nélkül nem hagyhatjuk, a mely t. i. a tanítók kötelességeiről szólva, azokat feladatuknak magasabb szempontból tekintésére inti, hogy „nem annyira a hiábavaló világi nyereségnek kívánásától, mint a mindennel tellyes erővel jót tenni kívánó buzgóságtól vezettetvén; nem is mint tsak valami élelem keresésre tanult és választott mesterségnek üzéséből, hanem az Istennek ditsőssége, a Fejedelemnek haszna, a Hazának java, a Szüléknek öröme, tanítványinak boldogságok elől mozdításának valójában való kívánásából szorgalmatossan oktassák, tanítsák, vezessék az ifjúságot.“

E törvények már meg voltak, midőn a következő 1790. évben megérkezett a férfiú is ki azokat szigoruan megtartatta. Ez volt Márton István, ki ez év. decz. 14-én foglalta el a pápai iskolában tanári székét. A göttingai egyetemen tanult, s a már élte 30-ik évében járó férfiú első fellépésétől kezdve vezetője lett az iskolának 1831-ben bekövetkezett haláláig, tehát 40 éven át. Állása elfoglalásakor azonnal felismerte az iskola hátrányára szolgáló azon körülményt, a mi a tanítónak nem állandó alkalmazásában, hanem időnként való változásában állott, azért legelőször is ennek megszüntetését, s állandó professorok alkalmazását ajánlotta az egyház consistoriumának, mert „igen nagy fogyatkozás — így ír erre vonatkozólag — a mi iskolánkban, hogy holmi deákocskákra bizzuk gyermekeink nevelését és tanítását, csakhogy olcsóba kerüljön; olcsó husnak aztán, a mint szokták mondani, hig a leve.“¹⁾ Ohajával találkozott tehát, hogy az egyház 1791. aug. 1-én Látzai Józsefet ő mellé állandó professorul választotta. Meg is látszott ezen intézkedés jó hatása csakhamar az iskolán, mivel évről évre növekedett az iskola népessége, s egy új, két emeletes, szárny felépítésére lőn szükség. Az épület tervezetét Márton István készítette, csakhogy ő a bennlakó tanulók számára közös hálósobát, közös lakósobát és közös ebédlőt tervezett, azonban terve módosulást szenved-

¹⁾ Szabó K. Mándi Márton Istv. 1860. 26. l.

vedett, s az építés folyamán az építők külön kisebb lakószobákat alkalmaztak.

Áttérve ezek után arra, a mit a tantárgyakra vonatkozólag az iskola e korszakbeli viszonyairól mondhatunk, bemutattjuk az 1786-ik évből a rhetorok és poeták vizsgálati specimenjét az ápr. 4. közvizsgálatról, mely is a következő:

„*Conspectus eorum, quae in Schola Reformatorum Papensium sub decursu non integri plane unius anni Rhetores et Poetae tractarunt et Examine etiam publico submiserunt:*

Tam Rhetores, quam Poetae una et simul didicerunt sequentia:

1° *Catechesim*, cum Testimoniis Scripturae Sacrae ferme totam; nunc tamen censebuntur ex prima eius Libri parte; cum partis eius uberiorem et frequentiore explicationem, quam reliquarum partium audiverint.

2° *Historiam Ecclesiasticam a Seculo 1° ad Seculum IV-tum exclusive*, ad ductum Petri Bód, de memoria recitare possunt.

3° *Historiam Hungariae*, inde a primo egressi Hungarorum usque ad tempora praesentia, secundum institutionem Cl. Steph. Losontzi tenent.

4° *Graeciae Antiquae Descriptionem*, una cum Locorum Urbiumque memorabilium cognitione, ad sensum Auctorum Classicorum facilius intelligendum, didicerunt.

5° *Mundi quatuor Mapparum Generalium notitiam* eam sibi acquisiverunt, ut in reliquis tribus America, Africa, Asia quidem Nomina Regionum sed in Europa Regum etiam ipsorum nomina didicere; Metropoles vero et fluvios digito tenus quoque monstrare pares sint.

6° *Adagia Hungarico Latina*, per Litteras Alphabeticas disposita in promptu habent.

7° *In Arithmaticae tribus speciebus*, utpote in Regula inaequalis Divisionis, in Regula Dupli et Fractionibus exerciti sunt.

Rhetores speciatim didicerunt sequentia:

1° Ex Logica Joan Gothb. Heineccii de duabus Intellectus operationibus, scilicet Perceptione et Iudicio, Paragraphos cum breviori explicatione audiverunt et memoriae mandarunt.

2° *Ex antiquitatibus Romanis* ad ductum Nieuporti Sectiones tres, in quibus de constitutione Rei publicae, de Senatoribus, Equitibus, Comitibus et ferendis suffragiis etc. agitur per questiones et responsiones didicerunt.

3° *Historias Romanas* ad ductum Eutropii, ad tempora usque Caesaris Oct. Augusti sciunt.

4° *Oratoriae Freyeri praecipuas partes* utpote Periodologiam, Methodos elaborandarum Materiarum, Tropos et Figuras pertractarunt.

5° *In Expositione et Resolutione Rhetorica* quotidianum habuerunt exercitium, exposuerunt autem Phaedri Fabulas Aesopianas, Ciceronis Epistolarum Selectarum Librum primum, ex Orationibus autem Orationes de Lege Manilia et in Catilinam orationem primam.

Poetae speciatim didicerunt sequentia :

1° *Historiam Deorum Gentilium* ad ductum Cl. St. Losontzi.

2° *Vitas Excellentium Poetarum* aureae, argenteae, aereae aetatis et eorum qui post Litteras vixerunt.

3° *Sententiae Familiares et Flores Poetarum* in Libro isto Poeticae Cl. St. Losontzi contentos memoriter recitare possunt.

4° *Ex eodem Libro elegias Ovidii*, aliorumque Poetarum carmina exponendo et poetice resolvendo quotidie tractarunt.

Cum Rhetores tum Poetae quantum in Calligraphia, in Propositionibus elaborandis, in Epistolis conscribendi earumque innotitione, obsequatione proficerint, specimina ipsorum exhibenda ostendent. Perorare possunt et Laborem etiam, si jubeantur, extempore scribeant. Rectore Gabriele Járdánházy.⁽¹⁾

Végtelen érdekes az előttünk álló kimutatásnak azon pontja, mely mintegy dicsekedve mondja, hogy a földrajzi helyeket a térképen a növendékek meg tudják mutatni. Az egész tananyag beosztásából pedig azt látjuk, hogy a heti munkának mintegy négy ötöde a szónoki képzés szolgálatában állott. — Különben a tantárgyak az egy számtan kivételével általában a human tárgyak köréből valók, a reál tudományokat a kis terjedelmű mennyiségtan képviseli egyedül. Az 1795-ik évből fennlevő jegyzéke ugyanezen osztályok tananyagának igen érdekes összehasonlításra ad alkalmat, ezen jegyzék szerint a rhetorok és poeták tantárgyai:

1. Relegio. 2. Logica. 3. Oratoria. 4. Poesis. 5. Lingua Germanica. 6. Lingua Graeca. 7. Geometria. 8. Historia vel loco huius Physica. 9. Ciceronis officia et orationes. 10. Ovidii Tristia et de Ponto. 11. Arithmetica. 12. Geographia. 13. Antiquitates Romanae. 14. Historia Poetica. 15. Cantus.

Összehasonlítva ezen jegyzékét a tantárgyaknak az előbbivel mint új tárgyakat látjuk már felvéve a német és görög nyelvet, s a történelem helyett választható természettant. Ezen tantárgyak az egy évtizeddel előbb fennállott tantervben még nem voltak benne, ezek helyett ott a római történelem sze-

¹⁾ Pápai eh. lt. 501. sz.

repelt, s amott a római írók is nagyobb számban fordultak elő, mint a mennyit e rövid tantárgyjegyzék feltüntet. Ugyanezen tárgyak órarendje is fennmaradt a nevezett évből, mely, a latin órarendet magyarra fordítva, a következő volt:

Vasárnap: D. e. és d. u. 1 óra vallástanra fordítandó.

Hétfő: D. e. Baumeister Logikájából felelés és tovább magyarázás. D. u. Szónoki művek és Cicero beszédeinek olvasása.

Kedd: D. e. Cicero „de Officiis“, továbbá történet vagy physica. D. u. Mértan és német ny.

Szerda: D. e. Szónoki feladatok elmondása, görög ny. D. u. Számtan, ének.

Csütörtök: D. e. Baumeister Logikájából felelés és tovább magyarázás D. u. Szónoki gyakorlat és Cicero „de Officiis.“

Péntek: D. e. Költői művek tárgyalása és Ovidius. D. u. Költemények olvasása, német fordítás.

Szombat: D. e. Költői feladványok elmondása, viták. D. u. Földrajz, ének.

A mi az egyház scholájában a classisták oktatását illeti, az maradt a rhetorok és poeták osztályának kivételével a praeceptorok kezében, mert azt bátran elmondhatjuk, hogy az oktatás berendezése, még ezen új korszakban is a száműzetés kora előtti állapothoz volt hasonló, csak ott kívánták folytatni munkájukat, a hol akkor elhagyták, egy változott azonban lényegesen, ez a viszonyok folytán beállott elszegényedése a pápai egyháznak és iskolának, mit jellemez Görzsönyi Kata 1785. szept. 15-én kelt végrendelete, melyben a tanító-professornak hagy egy vetett ágyat, hogy legyen hová lehajthassa nyugalomra fejét.¹⁾ Ezen nehéz anyagi viszonyok bővebb ismertetését megadják az iskola történetének további eseményei, mivel azok éppen e körülményben birják alapjukat.

¹⁾ U. o. 500. sz.

IX. FEJEZET.

Első küzdelem az iskola székhelyéért.

A tizenkilencedik század első tizedében ádáz küzdelem kezdődött Pápa és Komárom között az iskola székhelyéért, mely küzdelem lángja fellobog a század derekán újra, és megújul még a század utolsó évtizedében is, tehát csaknem egyenlő szünetekkel végig kísérte az egész századot.

Az első küzdelem alapja a dunántúli református hívek egyház és iskoláért lelkesülő érzelmein kívül, a szegénység volt. Az egész kérdés felkerekedése onnan veszi eredetét, hogy a pápai egyház bármily lelkesedéssel áldozna is az iskola visszatérte után annak felvirágoztatására, mivel a száműzetés évei alatt a hívek, és pedig a vagyonosabb hívek száma tetemesen megfogyott, lelkesedésének megfelelő áldozatot tenni nem képes. Az egyház lelkészei is, midőn az egyház régi fénye alapján ismét két lelkésszel kezdi pályafutását, a legelső alkalommal kimenekülnek innen falusi papságra, s a kiket helyeikre meghívják, a meghívást, ha már van egyházuk, visszautasítják, így 1787-ben Vecsey Miklós teveli lelkész, 1787. jul. 10-én Ács József kömlődi lelkész utasítja vissza az egyház meghívását, s csak egy egészen ifjú ember Buzás Pál fogadja el az egyház meghívását, ki azonban 3 év múlva innen szintén eltávozik a pázmándi falusi papságra. 1790-ben a második lelkészi állomás megszűnt, s Márton István professor lett a pápai lelkész segítője, ki ezért fizetésjavítást is kapott, 12. p. m. buzát,¹⁾ a mely körülmény viszont azt vonta maga után, hogy a második professor Látzai József 1793. jun. 1-én azt kérte az egyháztanácstól, hogy mivel ő a tanári széken Márton professor helyére lépett, annak előbbi fizetése adassék

¹⁾ A pápai egyház okmányait 590. sz.

meg ő neki is, s azon kívül 60 frtot kér házbérre. Az egyház tanács csak első kérelmét teljesítette,¹⁾ Látzai azonban már 1794. júl. 19-én újra folyamodik egész kérelme teljesítéseért, s erre az egyháztanács nov. 11-én Látzai fizetését 40 p. mérő gabonával megjavította.²⁾ De míg a dolog ezen megoldásig jutott, nem ment az simán, mert közben megbírálják a tanárok munkáját és mérlegelik, hogy megérdemlik-e fizetésük felemelését? E közben sértő megjegyzések kerülnek szárnyra, hogy tanóráikat elhanyagolják, hogy az éneklést mellőzik, a szünidőket megnyújtják, s az ifjúságot a hétköznapi istentisztelettől visszatartják. Látzai József ezen vádakát élesen visszautasítja, s tanártársával Horváth Józseffel maguk ellen vizsgálat elrendelését kéri.³⁾ Ezek voltak előhírnökei egy csakhamar egész erejében kitört viharoknak.

Hogy ezen előzmények után nincs-e része a professoroknak abban, hogy az iskola tovább ne a pápai egyházé maradjon, hanem a kerületé, akár a dunamelléki kerületé legyen, bizonyítani nem tudjuk, de a fentebbiek után, a professorok és az egyháztanács egymás iránt való elhidegülését látva, valószínűnek tartjuk. A tatai gyűlés 1797-ben kimondta a pápai iskolának kerületi anyaiskolává emelését, de mivel még sokáig a kerület nagyon csekély anyagi áldozatot tehetett érte, az iskola tovább is tényleg a pápai egyház tulajdonában és felügyelete alatt maradt. E helyzet alkalmat nyújtott a további sértegetődzésre a következőképpen: 1803. decz. 17-én azon kérelemmel járulnak a professorok az egyháztanácsához, hogy a folyvást növekedő drágaság miatt fizetésük javíttassék meg.⁴⁾ Fizetésük ez idő szerint — mint Tóth F.-nél olvassuk — 300 frt volt, azon kívül az egyiknek 120 frt lakbére, a másiknak lakása az egyház házában, a harmadiknak a Collegiumban. A publicus praeceptorok fizetése: lakás élelmezésen kívül, miket a Collegiumban nyertek, ez volt: 50 frtot kapott a logikusok praeceptora, 40 frtot a poétaké, 30 frtot a syntaxistaké,

¹⁾ U. o. 543. sz.

²⁾ U. o. 546. sz.

³⁾ U. o. 549. sz.

⁴⁾ U. o. 593. sz.

30 frtot a grammatistáké, ugyanannyit a conjugistáké, 36 frtot a declinisták és elementáriusoké.¹⁾ — A nevezett kérvény alapján 1804. márcz. 16. a pápai egyház a professorok fizetését 600 frtra emelte, de lakásukról többé nem gondoskodott, mely határozatához hozzátartozta, hogy az esik zokon az egyháztanácsnak, hogy az iskola professorai ennyi jóakarat daczára is folyton hidegséggel vannak az egyház consistoriuma iránt.²⁾

Mely határozatot véve, egy hét mulva már jelenti Márton István professor Torkos Jakab superintendensnek, hogy ő és tanártársai többé az egyháztanács ülésébe el nem mennek, mivel abból — úgy mond — igen fontos, őket illető ügyek tárgyalásakor is kihagyattak.³⁾ E nyilatkozatot követte ez év ápr. 21-én a három professornak az egyháztanácshoz benyújtott újabb irata, a melyben sajnálatukat nyilvánítják a felett, hogy fizetésjavításkor az egyház tanári lakásról gondoskodni elfelejtett, a hidegség vádját visszautasítják, hanem azt tartják, hogy mivel a pápai egyház az iskola terhét nem bírja meg, bocsássa az iskolát igazi gazdája a kerület rendelkezése alá.⁴⁾

A pápai egyház megértvén mi dolog készül itt, hogy az iskolának a kerület tulajdonául elismerésével annak más helyre elvitele járhat, a professorok tehetetlensége ellen, a fejedelemehez adja be panaszát, hozzá csatolva azon kérelmét, hogy mondja ki a fejedelem, hogy a pápai iskolát innen elvinni nem lehet.⁵⁾ Hirét vetté ugyanis az egyház, hogy a professorok a kerület befolyásos embereit levelekkel árasztják el az iskolának Komáromba áthelyezése végett, és hogy maga Komárom is ajánlatot fog tenni a leközelebbi kerületi ülésen az iskola átvitelére nézve, igérvén, hogy négy professornak és a tanuló ifjuságnak alkalmas lakásáról gondoskodni fog, a fizetéseket felemeli, s a még hiányzó épületeket felállítja.⁶⁾

¹⁾ Tóth F. Pápai eh. hist. 42. l.

²⁾ Pápai eh. levélt. 597. sz.

³⁾ U. o. 598. sz.

⁴⁾ U. o. 601. sz.

⁵⁾ U. o. 602. sz.

⁶⁾ U. o. 606. sz.

Ezért a pápai egyház a következő Emlékirattal járult az 1804. máj. 9. bonyi ehker. gyűlés elé:

„Fájdalommal közöljük egy oly hallatlan történetnek eredetét, melylyen minden egyenes szívű s gondolkozásu ember bámulva csudálkozik, és a mely által minden ezen pápai vidékkel szomszédos Hitünk sorsosi képtelenül megsértettek.

Ezen Pápai Ref. Collegiumban legközelebb a mult 1803-ik esztendőnek kimenetelével a három Tisztelendő Professor Urak közül mindekinek a maguk kívánsága szerint Prothocollariter applacidált 500—500 firt fizetése volt, ebben értetődven a Classium Oeconomia és Bibliotheca Inspectoratusért fizettetett 50—50 ftk is; ezen kívül a maguk házaikban Lakó két Professor Uraknak, ugymint Tisztelendő Márton István és Tisztelendő Látzai Józseff Uraknak az Házbér helyett fizettettek Esztendőnként 60—60 ftk.

Ugyanazon okból 1803-dik esztendőnek kimenetele előtt panaszt tett Tisztelendő Tóth Ferencz Professor ur, Tettes Feő Curator urnál az erántt, hogy a jelen való szűk idők miatt a fizetéséből nem subsistálhat, könyörögvén, hogy valami módot méltóztasson segéllésébe találni.

Ezen Recursusra Tettes Feő Curator ur Localis Curator Eőry János Assessor urnak, dato 28. X. ris 1803. azt méltóztatott recommendálni, hogy mi Pápaiak Recurrens Professor Urat holmi Konyhára való Naturalékkal segítsük.

Ezen levél alig érkezett meg Pápára, midőn d-to 2. Jan. 1804. tartatott Consistorium alkalmatosságával Tisztelendő Tóth Ferencz Professor Urral a másik két Tisztelendő Professor urak is ügyöket egyesítvén, közönséges névvel egy Memorialist adtak bé, melyben külön külön 20 p. m. Buzát és 12 öll fát maguknak resolváltatni kértek.

A Consistorium tehát még akkoron is jobb részint uralkodott drágaságot, és Tettes Feő Curator Urnak is subsidiumot ajánló Levelét, — Tisztelendő Professor Uraknak egyesült kívánságukat és a Collegiumi Cassának mivoltát, tekintetbe vévén, mindeniknek Tisztelendő Professor urak közül Subsidiumul 50—50 ftkat resolvált, kész lévén Culinárékkal is segíteni, hanem ha Tisztelendő Tóth Ferencz Ur ezen segedelmet alacsonyásúnak s alamisnának tartván, önként Feő Tisztelendő Superintendens Urnál azt nem deprecálta volna, mely Resolúciónak pronuciáltatásával Tisztelendő Márton Professor Ur oly vagdalódzó, sértegető és lármás, botrántoztató beszédekkel támadta meg a Consistoriumot, hogy szerfölött való lett volna, ha parantsoló, nem pedig Recurrens lett volna is, hogy czivódásra nyerhessen alkalmatosságot.

A Consistoriumban megkérdezvén a jelenlevő Tisztelendő Urakat külön-külön, hogy a Resolútióval megelégesznek-e, minekutánna azt felelték, hogy ezen kérelmeket a Venerabilis Superintendens gyűlésére fogják vinni, ebben megnyugodott, oly reménységgel levén, hogy a Venerabilis

Superintendentia, ha netalán öregbitené a segétséget, avagy azt állandó Salláriummá is változtatná, azon esetre minden bizonynyal annak Fundusáról is gondoskodni fogna, mindazáltal Tisztelendő Professor Urak megváltoztatván gondolattokat bé nem várták a Superintendentiális Gyűlést, hanem recurráltak a Tettes Feő Curator Urhoz, a ki is d-to 12° Febr. a: c. 804. irt Levelében azt méltóztatott recomendálni, hogy Tiszt. Prof. urak által kért Naturálék helyett azoknak eddig való 500 frt fizetésekhez 100 s 100 ftokat adjunk és egyszersmind azt is tundunkra adni méltóztatott, hogy a magok Házaikban lakó két Tiszt. Prof. Urak az eddig fizetett 60 frt quártély Pénzekkel sem elégedvén meg, most ujonnan azt is kívánják, hogy azoknak ha tituló ezután az Házaik árának Interesse fizetessék, így tehát a mint azon provocált Levélben kitétetik Tiszt. Márton Prof. Ur 3600 fto; Tiszt. Látzai Ur 2000 fto Házaiknak interesse öszvességgel 330 ftokkal esztendőnként pótolassék. Ebbéli recomendatióra azért a Consistorium 11-a Martii 1804. ujra elől vette Tiszt. Prof. Uraknak Instantiájokat, és mivel látta, hogy illetéknéppen a Salarialis 300 frt és 120 frt helyett 330 frt quártélypénz egybenvetésével egyösszerre 516 ftokból álló fölemelésről levén a kérdés, ez oly Summa legyen, mely a 4-ik Prof. fizetését tsaknem adaequálná, holott a 3 dik prof. tartására való Fundus sem ment még egészen tökéletességre, nehogy illy szerfölött való egyszeri Teréhvel a Collegium megnyomorittassék, a Quártélypénzre nézve a Consistorium tanácsosabbnak tartotta az eddig fizetett 60 s 60 fto mellett még most megmaradni, melyekkel mind eddig Tiszt. Prof. Urak megelégedtek, még pedig annyival inkább, minthogy ebbéli kívánságokat Memorialisokban sem említették; ellenben Tettes Feő Curator Urnak közben vetését méltó tekintetben vévén, Januáriusi Conventben 50 s 50 ftookban meghatározott subsidiumot titulált Feő Curator ur ajánlása szerint 100 s 100 ft salarialis Auctiona változtatta és ekképpen állandó fizetések 600 ft készpénzben defigálta, a Quártélypénzt pedig 60 —60 ftookban ezen fellyül meghagyta, egyszersmind Hivatalbéli kötelességül föltévén azt is, hogy a szerint Salariumok Auctionját megnyervén, *igyekezzenek Tiszt. Prof. Urak is szorgalmatosságokat nevelni, s a kiszabott Tudományi Cursusokat elvégezni*, továbbá mivel a még Januáriusi Consistorium alkalmatosságával, melyben Tiszt. Prof. Urak mindnyájan jelen voltak, egyenlő akarattal elvégzett Collegiumi Leveleknek s Eszközöknek rendbeszedését és Elenchisatióját, Tiszt. Márton Prof. Ur szinlett okból, hogy a Consist. nékiak a kért naturáliákat nem resolválván, és hogy kérelmeiket a Superintendentiális Gyűlésen elől hozhassák, megengedvén, ez által a mint állította, magát a Consistorium minden disponendi Activitásából kivetkeztette legyen, az Exmissusoknak mind ezen Salarium Resolutiójának idejéig egyátallyába meg nem engedte: tehát ugyanakkor prothocollaris determinatio által arra is reflectáltattak, hogy a Subordinatiót, mely nélkül minden Társaság fölfordul, megesmérjék, és

a Locale Consistorium Rendeléseinek, következés szerint a Collegium szerte széellyel levő Leveleinek Elenchisatiója eránt való Determinatiónak is engedgyenek, mellyeknek, mivel a Collegiumban magok megismerése szerint is még most bátorságos Conservatoriumok nincsen, a Parochiális Háznál lévő Consistorialis szobában két Kultsok alatt, mellyeknek egyike mindenkor a Collegiumbeli Tiszt. Rector Urnál álljon, leendő conservátatását is az akkori determinatio 2-ik Punctumában megrendölte, a 3-ik Punctumban pedig a Collegium szomszédságában lévő. s éppen azon időben kidoboltt, Licitatio által áruba eresztett, és már azelőtt Tiszt. Prof. Urak által is régen óhajtott Háznak megszerzéséről gondoskodván, a maga tagjai közül kettőt a végre kinevezett, hogy a Collegium cassájának statusát megvizsgálván, ha mi pénz abban a szükséges Erogatiok Supputatiójával találkozna, azt erga Interimalem Recognitionem magokhoz vegyék, hogy azután a többit erga Obligationales valahol fölvenni, avagy ha oda támaszkodni a Cassa statusa meg nem engedendi, minthogy szoros volt az idő, a Háznak megigérendő egész Árának megszerzése után látni lehessen.

Ezen Determinatiók tehát a jelzett marc. 11. napján mind a Salarium, mind a Levelek mind pedig a Cassa iránt megtétetttén: Tiszt. Prof. Urak nemhogy az ujonnan resolváltt Salarialis Auctional megelégedtek volna, hanem inkább valamint a Subsidium irántt Januáriusba lett 1-ső Determinatiótól fogva ugy tovább is minden összejöveleteket, sőt a Templomjárást is botráncztatóképpen elkerülték, Tettes Feő Curator urhoz ujonnan renunciálván tisztelt Feő Curator ur előtt mint d to 18 et 21° Martii Feő Tiszt. Superintendens Urhoz irtt Leveleiből világosan kihozhatni, a Consistoriumot képtelenül lefestették, képzelt Passióval, régen elczélt bosszuállással és gyűlöléssel bevádolták, minden történeteket és Determinatiókat félre magyaráztak¹⁾

A pápai egyház ezen Emlékiratával a közeledő kerületi gyűlésre készült, a melynek ellenében a tanárok is betérjesztik a maguk véleményét azon kérelmükkel, hogy vigye át a superintendencia a főiskolát Pápáról Komáromba, mivel itt az nem fejlődhetik, sőt pusztulása elkerülhetetlen, ha pedig a kerület az iskolának Pápán meghagyását határozza el, akkor az általok meggyőzhetetlennek ítelt akadályokkal való küszködéstől magukat megszabadíttatni és rendes ekklesiai hivatalra alkalmaztatni kéri.

Ily körülmények közt érkezett el az 1804. máj. 9. bőnyi egyházkerületi gyűlés ideje. A küzdő felek tehát jól felké-

¹⁾ U. o. 604. sz.

szülve állottak a kerület ítélőszéke elé, a mely ügyökben ítéletet hozandó volt. Felolvastatott itt

„A Pápai Professorok által ezen Superintendentialis Gyűlés eleiben terjesztett Emlékeztető Írás; mellyben bővebben előhozott okokkal és környűllással le irtt meg mutogatásokkal, *az ott lévő Superintendentialis Anya Oskolának nagyobb tökéletességét lehetetlennek, sőt rövid időn, egy két nagyobb Oszlopinak ki dűlések után, pusztulását is elkerülhetetlennek* lenni mondták, és ugy a közjóra, mint a magok Lelki esméreteknek meg nyugtatására intézett czéllal, a Venerabile Publicum előtt fel fedezni, és ugyan azért annak más Helyre, nevezetesen a Rév-Komáromi Sz. Ekklesiában való által rendelését eszközölni öhajjták. De minthogy a pápai ev. ref. egyház részéről jelentetett, hogy mivel ezen Anya Oskolának Pápáról leendő elmozdítása eránt a Prof. által alattomos utakon és módokon is a Pápaiaknak nagy Praejudiciumával intézett száundékjokat és czéljokat már előre is észre vévén és tapasztalván, az egész dolgot már egyenesen a Főlséges Király eleibe terjesztették légyen, és így a felső helyről érkezendő Rendelésekig ezen pontban a Superintendentialis Gyűlésnek akárminémű intézeteibe is egy átallyában meg nem egyezhetnének; mindezekre nézve tehát köz megegyezéssel meghatározatott és elvégeztetett az, hogy ez a Superintendentialis Anya Oskola eránt való további tanátoskozásoktól és intézetektől a *Pápaiak Instantiájára érkezendő felsőbb Rendelésekig most resistálván*, annak elérkezésével tüstént egy Deputatio által, melly is az alkalmatossággal ki neveztetett Személyekben, ugymint Laky Mihály és Hollósi László Coadjutor Curator és Tiszt. Buzás Pál és Vásárhelyi Sámuel urakból fog állani, egy érkezendő felsőbb Rendelésekhez képest is minden szükséges vizsgálatok véghez vitetődjenek és valamint Pápaiak ugy Rév-Komáromiak is meghallgattatván, ezen deputatio a maga Relatióját azonnal átadja a Superintendentialis Gyűlésnek, melly mindenestre ezen Közgyülekezethől activitáltatik és Tettes Feő Curator ur által a mennyire tsak lehet, számosabb és minden részrehajlás nélkül tsupán a Köz Jóra ügyelő Individiumokból, ugyan Fő Curator Ur által *defigálandó helyre, egyben fog hivattatni; praesentálván, ugyan ezen Part. Gyűlésből mind a Főlségnek a Reflexiók föl küldessenek, mind a környűllásokhoz képest az Iskola eránt Rendelések és meghatározások tétessenek*: addig is pediglen Pápai Oskola mindenekre nézve mostani állapottyában maradván, mind a Professorok hivatalos kötelességeiknek tellyesítésére, mind a helybeli Consistorium erántok való respectussal való viseltetésre köteleztettek, egyszersmind pediglen, hogy ezen Superintendentialis Anya Oskolának a mostani környűllásokban lett helyhezttetése miatt ne talán a szokott Beneficiumokra nézve valamely tsonkulása és kára ne követkézzék; arra való hűséges és gondos vigyázásra a Tractualis Deputatus és Senior Urak reflectáltattnak.“¹⁾

¹⁾ Egyhker. Jegyzkv. II. 54. l.

Igy végzett a bőnyi gyűlés, az egész ügy megvizsgálását egy a Főgondnok által egybehivandó bizottságra ruházta, mely bizottság a maga véleményét az uralkodóhoz is fel fogja terjesztetni, mint a hol a pápai egyház kérvénye ez ügyben elintézésre vár, addig pedig minden a mostani állapotban maradjon.

Mikor pedig a nyár s vele együtt az iskola tatarozásának ideje elérkezett, s a pápai egyház csak hozzá fogott az iskola tisztogatásához, az engesztelhetetlen professorok átirtak az egyháztanácshoz, hogy azt ne tegye, mert az eme válságos napokban még zavarokra is adhat okot.¹⁾ Mi jót reméljen ily körülmények közt az iskolájára féltékeny pápai reformátusság? Megsürgeti egy új kérvényben ügye eldöntését az egybehivandó kerületi gyűlésen, kérelméhez most már oda csatolván, hogy ha a kerület az iskolának Pápáról leendő elvitelét mondja ki, „a pápai egyház mindenki ellenében meg fogja védelmezni az iskolához való jogát.“²⁾

Nyilván való dolognak látja az egyház, hogy az egész iskola áthelyezési kérdés a professorok által tápláltatik, többé nem kérlelően, hanem követelőleg lép fel ellenök. Birói uton vonatja őket kérdőre a következők iránt:

a) Mi az oka annak, hogy a professorok a helybeli Consistorium mellőztével kizárólag magukat kívánják a collegium képviselőiül tekinteni?

b) Miért nem adják vissza többszöri felhívásra a nekik csak ideiglenesen, használat végett átadott alapítványokat, kötelezőket, s egyéb a pápai egyházat jogosan illető leveleket?

A feltett kérdésekre azt válaszolják a professorok, hogy ők a Cancellaria azon határozata értelmében jártak el, a mely szerint a székhelykérdés eldőléséig „re interea integre servata“ vagyis maradjon minden úgy a mint van, ezen rendelet pedig az alapítványokat és kötelezőket ő náluk érte,³⁾ mire az egyház a helytartótanácshoz folyamodik az irt rendelet ilyenmő magyarázata ellen.

¹⁾ Pápai eh. lt. 607. sz.

²⁾ U. o. 608. sz.

³⁾ U. o. 610. sz.

Ily nagy hullámokat vert tehát a küzdelem, fel kellett annak mennie egészen a királyig, nem csudáljuk tehát, hogy hire fut annak túl a Dunán, talán a Tiszán is túl, s a küzdelemben a Tisza-melléki kerület sárospataki gyűlése is beleszól, és azt javalja, hogy az egész székhelykérdés-ügy a legközelebb aug. 20. egybegyűlendő egyetemes conventre bizassék, mivel ugymond, a pápai iskola Collegiummá emelése is itt a 4 kerület határozata folytán történt.¹⁾

Azonban addig is míg ez idő elérkezett, nem mehetnek a dolgok simán, mert a közben két férfiú személyes ellenszenve kezd mind jobban kidomborulni az eseményekből; e két férfiú egyike a pápai egyház gondnoka Eöry János, a másik Márton István professor volt. Az elébbi Márton Istvánnal látja össze kötve lenni az egész ügyet, vele áll vagy esik a székhelykérdés, azért most már személyes megsemmisítésére, lehetlenné tételére tör. Tanukat gyűjt már arra nézve, hogy mi csoda istentelen szókat hallottak egyesek Márton professor szájából.²⁾ Majd mivel a professorok a tanulók lakószobáinak egészségtelen voltát hozták fel, megvizsgáltatja Havranek József megyei főorvossal a szobákat, tantermeket, ételeket, a főző edényeket, s a főorvos mindeneket kifogástalanoknak talált, mégis kívánja, hogy a dohányzó deákok a folyosókon dohányozzanak, ajánlja a szobák gyakoribb szellőztetését, a főzőedények becizelését, mely vizsgálatról, a gondnok kértére, orvosi bizonyítványt is ad, aug. 5-én.³⁾

E közben aug. 5-én a Helytartótanács válasza is megérkezett, mely szerint „re interea integre servata“ úgy értelmezendő, hogy a vármegye karhatalommal is kényszerítheti a professorokat az iskolát illető alapítványlevelek és kötelezők kiadására.⁴⁾

E közben összegyűjtven Eöry János elegendő tanut Márton professor befekettetésére, aug. 19-én a megyei főbíró Vigyázó Károly által kihallgattatja őket a következőkre nézve:

¹⁾ U. o. 611. sz.

²⁾ U. o. 612. sz.

³⁾ U. o. 613. sz.

⁴⁾ U. o. 614. sz.

Márton István,
Pécsi Ref. Professor. mlt.

Fénygyomat Divald K. fia, Eperjes.

a) Tudja-e tanu, hogy 1777-dik évben, a kecskeméti iskolában történt zenebonának, midőn a logikusok és a rhetorok az iskolát elhagyták, Márton István, mint akkor ott tanult deák, volt egyik főindítója, s miképen büntettetett?

b) Vallja meg a tanu, hogy utóbb a debreczeni collegiumban is 1786-ban Márton István professor, akkor debreczeni togatus deák, mi zenebonát indított s miképen büntettetett?

c) Vallja meg a tanu, hogy Márton István mióta Pápán lakik is, mindenkor viszálykodott a consistorium tagjaival, s másokkal is, s mindenkor arra törekedett, hogy saját akaratát keresztül vihesse.

d) Tudja-e a tanu, hogy a mult évben néhai Tóth Istvánné Horváth Juliánna halála után, a gondviselése alá bízott bepecsételt levelekből egy 500 ftos obbligatiót kivett Márton István, hogy került az vissza az örökösök kezébe?')

Ilyen merőben személyes ügyek mérgesítették el a Pápa és Komárom között felmerült székhelykérdés első küzdelmét. A tanuvallomások eltérők voltak, semmi igazi eredmény nem maradt más, mint a dolog keserű íze, a kibékülhetlenség érzete.

Igy érkezett el aug. 20. a ref. convent ülésének ideje, a pápai egyház a sárospataki ajánlatra, ide terjesztette be ügyét, 21 pontban állítván ismét össze már az eddigiekből ismert indokait az iskolának Pápán meghagyása mellett. A convent másnap aug. 21-én határozott ez ügyben, helyeselvén az egyháznak e vitás kérdésben hozzá fordulását, s az iskolának Pápán hagyását kimondotta.²⁾

Most, hogy a mérleg a székhelykérdésében már Pápa javára billent, Márton István megtörése következett. Szept. 5-én ismét tanukihallgatások történnek a következő kérdésekre nézve:

a) mi fortélylyal vette Márton István professor tanut arra, hogy a Collegium egészségtelen voltát bizonyítsa?

b) Igaz-e, hogy nevezett professor az ifjuságot arra serkeatette, hogy folyamodványnyal járuljon a Superintendentiához, kérvén abban a Collegium Komáromba való mielőbbi áttételét?

A kihallgatott tanuk közül Kunthe János sebész a tanulók gyakori betegségét a hideg szobáknak, rossz táplálkozásnak és a „folytonos szerfelett sok tanulásnak“ tulajdonítja.

¹⁾ U. o. 615. sz.

²⁾ U. o. 617. sz.

Tamassa Ferencz tanu pedig Márton Istvánt a tanulók felbujtására nézve teljesen ártatlannak mondja.¹⁾ A kihallgatott tanuk vallomása tehát eredményre ismét nem vezetett, más eredménye lett e vallatásoknak, mint a hova azok czéloztak, t. i. a kiengesztelhetlen ellenszenv e két kiváló férfiú között. Így küzdött egymással két szenvedélyes ember, Pápa megnyerheti már a székhelykérdés ügyét, de nem veszteség nélkül, mert elveszett e küzdelemben a minden közös ügyre nézve oly fontos békesség.

E közben közeledik az őszi egyházkerületi gyűlés ideje, a hová az egész kérdés a legutóbbi kerületi gyűlés által áttétetett. Ezt megelőzőleg még az egyházkerület fejének Torkos Jakab superintendensnek kívánták irányt adó véleményét publikálni a pápaiak, azért bizonyítványt kértek tőle arra nézve, hogy ő Pápát mind szellemi mind anyagi tekintetben a Collegium székhelyére nézve Komáromnál előnyösebb helynek tartja.²⁾

Igy felszerelve minden szükségességekkel vonultak a pápai küldöttek az 1804. okt. 15-re hirdetett kömlödi egyházkerületi gyűlésre, mindenki kíváncsian tekintett most már e gyűlés határozata elé. Alig hogy az alakulás munkálatain átestek, elővétetett a székhelykérdés ügye.

Felolvastatván a Pápai Collegiumnak Rév-Komárom városában lejendő által tételében eddig elő fordult minden írá- sok, a Fges Királyi parantsolat és annak értelme szerint kiküldetett Deputatiónak relatiója, az oda kaptsolt reflexiokkal együtt: határoztatott, hogy a nagyobb oskola is avagy *Collegium fundatióival és beneficiumaival együtt, mellyek hozzá vagynak kötve, tovább is az előbbeni helyén meghagyattatik és egyszersmind determináltatik, hogy mivel a nagyobb ifjuságnak fundálása és élelmére tartozó dolgoknak elő állítása ezen Superintendentiának szorgalmatos gondoskodása által lettek és conserváltak; sőt az épületekre azon időtől fogva tett költségek is és a Professorok fizetése nagyobb részben a Superintendentiában levő hitünk sorsosinak kegyességekből s esztendőnként*

¹⁾ U. o. 620. sz.

²⁾ U. o. 621. sz.

való alamizsnából telik ki, tehát ennek utánna akármily szemben tűnő változást a locale Consistorium akár a Professorokra nézve, akár a Togatus tanulókra és azoknak fennmaradásukra nézve tenne és tenni szükségesnek gondolna, azt a Superintendentia rendelése nélkül végre ne hajthassa, és a *ius vocationis et demissionis Professorum*, egyedül a *Superintendentia jussa* legyen. Egyébiránt pedig a locale Consistorium, a maga Constitutionális activitássában meghagyatik, az oskolabéli és minden Parochialis épületeknek magok költségeken való conservatiójára köteleztetik. A 11-ma Martii a. c. tett végezésében a Pápai Locale Consistoriumnak, a melly conditiók a megállított 600 frt fizetés mellé irattak, mellyekkel magokat a Professorok leginkább megsértetteknek tartották, vagy a Protocollumból egészen *kitörültsessenek*, vagy más utóbbi protocollatio által semmivé tétessenek. Ellenben a Collegiumot illető levelek, a Deputatio munkájának 10-ik punctumában meg irt egyezés szerint conserváltassanak.

Ezek tehát így az egész Consistoriumtól helybe hagyatván, mivel a Professorok itt a Consistorium előtt is declarálták, hogy ha a Sallariumok nem jobbittatik, a szerint, a mint már a locale Consistoriumnak is jelentetett ők hivatalokat nem folytathatják; mivel a tsupa 500 frt készpénzzel ezen drága időben magokat és házok népét nem táplálhatják: tehát ezen kérések igazságosnak találtatván, hogy nekik is jobb kedvek legyen terhes hivataljoknak viselésére, most az ő előbbeni 500 forint fizetések, 20 mérő tiszta búzával és 12 öl fával megjobbittatik. A két maga házában lakó Professornak pedig a szállás recompensatio fejében külön külön 150 ft resolváltatott.

Mindezek után jelentették a Pápai Elöljárók, hogy az amnestisált vagy semmivé tétetett acták közül a Collegium Mathemathika delineatioját ki rekeszteni és magoknak vissza venni kívánnák.

Ezek eránt tehát ujabban az rendeltetett, hogy ámbár azok meritumára nézve semmivé tétettek: mind az által pro integritate actorum huius Consistorii, úgy ezek, valamint a Professorok által most bé adott Contra-remonstrantiák is a Superintendentzia Archivumában bé tétessenek.

In nexu horum felolvastatott a F. K. H. T. Tanátsnak a Pápai Elöljárók az eránt be nyújtott könyörgő levelére, hogy a professorok az őket illető leveleknek kiadására kénszeríttessenek d. 7. Aug. 1804. sub. N-o 17790. költ. rendelete, az e mellett meg küldött Instantiájokkal együtt a Pápai Elöljáróknak.

A könyörgőknek kívánságok már teljesítve lévén, minden panasz szép módjával elintéztetett.

Végtére rendeltetett, hogy ezen dolognak ilyen elvégeződéséről a f. Consiliumnak a kegyesen parantsolt Informatio megküldtessék, a Pápaiak instanciáiknak vissza küldésével együtt.¹⁾

A kerület a székhelykérdésben tehát már döntött, de a küzdelmet még nem adták fel a küzdő felek. Hogy is tehetnék azt, hiszen az egyházkerület azon határozatai, a melyekben a pápai locale Consistorium helyett a kerület véleménye tétetett irányadoul, mind a professorok kérelmére történt, mint-hogy egy három kérelmet tartalmazó folyamodványt adtak be a kerület Consistoriumához a gyűlés folyama alatt a melyben kéri:

1. hogy a pápai ref. egyháznak egyedül a philosophiai professor választásnál legyen szavazata, s ott is csupán az egyház által adott fizetés arányához mérten;

2. a márcz. 11-iki consistorium jkönyvének ezen pontjai: „köteleztetnek a professorok tanításbani szorgalmukat az által nevelni, hogy a literarium systemában kiszabott tudományokat a rendelt időre tökéletesen elvégezni, s mindenekben a locale consistorium alatti állásukat, s a subordinatiót elismerni“ kitöröltessenek;

3. nekik a leköszönésre és szabadon mehetésre engedély adassék.²⁾ — Mely kívánalmak az egyházkerület hozott határozatába mind bele foglaltattak.

Hátra volt még az uralkodó határozata kihez a versenyző egyház felterjesztette a maga ügyét. Mig ez megérkezett az idő újabb keserűségekre adott alkalmat.

Még ez év november 11-én Somogyi Gedeon, Halászi Pál,

¹⁾ Egyhker. Jegyzkv. II. 87—89. l.

²⁾ P. e. L. 625. sz.

Baráth Mihály és Tamassa Ferencz esküdtek, különben pályavégzett deákok, az egyháztanács által naponként 4 órai előadás hallgatására utasítottak, s szinte különös, de Márton professor kel a deákok védelmére, hogy azok már nem tartoznak az egyháztanács ezen határozatát elfogadni, és ő maga ír a superintendesnek, hogy semmisítse meg az egyháztanács határozatát, s egyszersmind figyelmeztesse arra, hogy a gyűlésekbe a professorok is meghivandók.¹⁾ Alig hogy ez elmúlt, az újabb alkalom sem soká váratott magára. 1806. jan. 5-én értesíti Márton professor az egyház gondnokát, hogy az iskolai számadásokkal készen van, intézkedjék megvizsgálásukról.²⁾ Eöry János gondnok erre azt válaszolja, hogy a számadás szokott helyén, az egyház tanácstermében fog megvizsgáltatni. A gondnok úgy látszik feledte, hogy az egyháznak az iskolához való viszonyát a kerületi gyűlés mint változtatta meg, de nem feledte Márton professor. Egyik pösta ezután a másikat érte ez ügyben, mert Márton vitatta, hogy az iskolai számadások az iskolai épületben vizsgálandók át, mire az egyház gondnoka Mális István szolgától írásbeli nyilatkozatot kíván arra nézve, hogy hívására Márton István azt válaszolta: „hatetszik az uraknak számot venni, jöjjenek ide, mi ugyan egy toppot sem megyünk!”³⁾ Most már Nagy Szabó István és Eöry Gábor egyháztanácsstagok jönnek a professorokért: „Nem megyünk — szól Márton professor — most is azért tagadta meg négy tractus ötezer forint segélyét, mivel a számadások a parochialis háznál revideáltattak.”⁴⁾

És nem közeledett egyik fél sem a másikhoz, s a számadások vizsgálatra vártak. Ekkor az egyház az 1806. máj. 14-re Balatonfüredre hirdetett ker. gyűléshez folyamodik, hogy rendelje el, hogy a collegiumi számadások a parochia termében vizsgáltassanak meg, s ezzel kapcsolatban kéri, hogy a professorok az egyházker. korábbi határozata értelmében a professori eskü letételére utasíttassanak.⁵⁾ A ker. gyűlés mindkét

¹⁾ U. o. 626, 627. sz. Az ügy a kerületre felment s a gyűlés az egyház álláspontját fogadta el a praeceptorok ügyében. Jkv. II. 102. l.

²⁾ P. e. lt. 630. sz.

³⁾ U. o. 633. sz.

⁴⁾ U. o. 634. sz.

⁵⁾ U. o. 641. sz.

félnek kedvére kívánván tenni, az eskü letételét a Csepen, 1805. máj. 21. tartott gyűlés értelmében elrendelte, hanem az igazgatói szamadások megvizsgálása helyéül a Collegiumot jellette ki, mire a professorok mind ezen mostani Superintendentialis végzés iránt való kész engedelmességeknek meg bizonyítására, mind a Pápai locale Consistorium kívánságának, minden további vonakodás nélkül való tellyesítésére nézve, ezen Consistorium színe előtt az alább írásban foglalt és a Superintendentialis Gyűlés által feltett esküvésnek formája szerint hiteket valósággal letették, így a mint következik:

„Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu és Szent-Lélek, hogy én a fel vett Professori hivatalomhoz köttetett tudományokat Isten segédelmével, tanítványaimnak előmenetekre, tehetségem szerint előadom s azon lések, hogy nékiek elméjékbe mind Isten, mind a Felséges Fejedelem, s mind felebarát eránt tartozó kötelességeket plántálván, olly fundamentomot is vethessek, melly által belőlük, mind Isten dicsőségére, mind az Uralkodó hatalomnak, s a hazának javokra jövődöre hasznos tagok válhassanak, s ezen Pápai Reformatum Collegium boldogságát minden szabados utakon és módokon teljes erőmből előmozdítani, jövedelmeit, leveleit, írásait, könyveit, fundatioit, beneficiumait hűségesen oltalmazni és szaporítani igyekezem; egy szóval minden dolgokat, a mellyek hivatalomra tartoznak, tehetségem szerint tellyesíteni iparkodom. Isten engem úgy seéljen.“

De újabb aggodalomra adott okot a pápai egyházra nézve Komáromnak a fejedelemléhez 1807. mart. 15. tett ama felterjesztése, melyben két új tanszék felállítására kér engedélyt.¹⁾ A véleményadásra felkért egyházkerület nehogy ez alkalomból a székhelykérdés ügye ismét felvettessék, szilasbalhási gyűlésében kijelentette, hogy a rév-komáromi iskola tanterve felterjesztessék, de a kerület anyaiskolája a pápai collegium, melyben az ifjuság három tanár vezetése alatt „Theologiai, Physicai és Historiai tudományokra tanittatik, és a melyhez vagynak ragasztva minden közönséges beneficiumok, fundatiók, melly Collegiumot továbbra is megtartani akarunk.“²⁾

Midőn e határozatot az egyházkerület gondnoka Pázmándy József még novemberben sem küldte fel a helytartótanácsához, Tóth Pápai Pál ker. főjegyző őt erre figyelmeztette, ki is erre

¹⁾ Pápai ref. eh. lt. 651. sz.

²⁾ Egyházker. Jkv. II. 183. l.

azon választ adta, hogy a jelen viszonyok közt e határozat felküldését nem tartja czélszerűnek.¹⁾ De a pápai egyház mégis tartván a komáromiak befolyásától ismét folyamodvány útján kéri a helytartótanácsot, hogy a rév-komáromi egyháznak úgy a collegium áthelyezésére, valamint a két új tanszék állíthatására vonatkozó kérelmét figyelmen kívül hagyja.²⁾ 1809. máj. 8-án kelt a pápai egyház e kérvénye, s még 1809-ben megérkezett a helytartótanács véleménye alapján kiadott 5741. számú rendelete az uralkodónak, mely szerint Rév-Komárom kérelmével elutasittatik, melyre vonatkozólag írja Szilassy József főgondnok, hogy „ha a Tettes Sz. Ekkla meg nem elégedvén azzal, hogy a Komáromi Sz. Ekkla kérésétől indorsata mellett elmozdittatott, s ezen Tárgyban ő Felségének kegyelmes Resolútióját maga szokott uttyán, s módja szerint expediáltatva megnyerni kívánná, az nem máskülönben, hanem csak úgy végrehajtható, ha a Főtiszteletű Superintendencia egyenesen maga a dolgot repraesentálni, s a már megtörténtekre emlékeztetvén ő Felségét Kegyelmes Resolútióját kiinstálni fogja.“³⁾

A nélkül is meggyőződött Komárom, hogy ő a vesztes fél, s ezzel a hat évig huzódott első küzdelem, az egyházkerület végzése az uralkodó tetszésével is találkozván, 1809-ben véget ért.

¹⁾ Pápai eh. levélt. 656. sz.

²⁾ U. o. 658. sz.

³⁾ U. o. 656. sz.

X. FEJEZET.

A kerületi főiskola belélete századunk első felében.

Messze kiható változást idézett elő a pápai iskola történetében az egyház tulajdonából a kerület tulajdonába átszármasztása az iskolának. De midőn elismerjük, hogy ezen tény által lőn lerakva a pápai iskola fennmaradásának biztos alapja, nem lehet megelégedoznünk azon érdemeiről miket a pápai egyház az iskolának harmadfél századra terjedő gondozása által szerzett magának. Az első korszakban még csak segítségére voltak az uradalom és a város is, de a második korszakban az iskola egész gondja reá szakadt, mellette nem volt már segítő, de ellene volt minden. Mikor visszatér az egyház a száműzetésből, az egyház tagjai megadóztatják magukat, s még több az adóztatáson túl jövő önkéntes adomány, mégis óriási a teher mit az egyház tagjai magukra vesznek, de e nagy nyomasztó teher közben emelkedik az iskola: *crescit sub ponderibus palma*.

A száműzetés esonka gymnasiuma elébb teljes gymnasiummá, majd a theologiai tudományok tanítása is megkezdetvén, főiskolává növekszik.

Az áldozatkész egyháztagek gondolatai már a messze jövőben járnak, midőn az egész Dunántul ifjai ide sereglenek tanulni, s a két emeletes új szárny jelmondata büszkén hirdeti: „Pro bono publico.” — Az anyagi viszonyok mellett e nemes törekvések, nagyszabásu tervek is közrehatottak annak bekövetkezéséhez, hogy 1797-ben a pápai egyház scholája a kerület anyaiskolája lőn. Mint a kerület tulajdonát képező iskola innen kezdve törvényeit is a kerület jóváhagyása alá terjeszti fel, s azok már részletes nagy terjedelmükkel is jelentik mintegy a viszonyok változtát. Azonban, hogy isko-

lánknak a Dunántuli ev. ref. egyházkerület tulajdonába jutásához értünk, innen kezdve nem szükséges már az iskolai törvényeket rendszeresen közölnünk, hogy azok alapján alkossuk meg ismereteinket főiskolánknak az illető korbeli viszonyai felől, mert elegendő egyéb adatok is állanak már ez időtől kezdve rendelkezésünkre, úgy hogy az iskolai viszonyok rajzánál azon megkülönböztetést is megtehetjük, hogy szólunk először az iskolai életről, s ezt követőleg a tanügyi viszonyokról. Az iskolai életet hosszú időre azon törvények irányították, a miket 1798. évben hagyott jóvá az Ekklesiai Consistorium Pápán febr. 15. és 17-iki ülésében. Nem közölhetjük e részletes 170 pontra terjedő törvényeket, melyek az 1790-től 1850-ig terjedő „Felvételi Könyv“ legelején vannak feljegyezve, s a miknek aláírásával engedelmességet kellett fogadniok irántuk mindazoknak, a kik a pápai ev. ref. Collegium növendékeiül az említett idő alatt beiratkoztak, csupán rövid ismertetésüket adjuk, mint hosszú időn át irányt adó törvényeknek a következőkben:

E törvények 15 szakaszra oszlanak, az első szakasz, mely az iskola kormányzásáról szól, 5 pontból áll, ezekben ki van mondva, hogy az iskola a dunántuli superintendentia főiskolája, és hogy jobbára superintendentialis jótéteményekből tápláltatik és tartatik fenn; tehát ennek legfőbb bírása a kerületi főgondnok és a superintendentus, de minthogy a pápai egyház különös pártfogással viseltetik ez iskola iránt, ezért kétséges dolgokban ezen Ekklesia fő curatora és consistoriuma annak felsőbb bírása, s törvényeinek első megerősítője. A togatus és jótéteményes deákok a senior és contrascriba felügyelete alatt állanak, s az ezen viszonyra vonatkozó törvényeket minden deák leírni, s minden szorgalomszak alatt egyszer a Consistorium által kitűzendő napon felmutatni tartozik. — A nem togatus deákok fegyelmi ügyekben csak a rectortól, a classisták praeceptoraiktól függenek.

A törvény második szakasza a bennlakó deákoknak szól, ezeknek még ruházatuk is meg van szabva, hogy annak színe sötétkék, vagy fekete legyen, s vagy hosszú fekete dolmány, vagy reverenda a szükséges ruha, a nyakravaló fehér gyolcs,

a kalap háromszögletes legyen ne pörge, s a csizma ne magas sarku legyen. A ruhákra rakott „törvénytelen“ zsinórozások, sőt az ingek fodrai és kézelői is egyszeri hiábavaló intés után a szolgák által lemetszetnek. Márton professorról még máig is fennmaradt annak emléke, hogy egyik fodros ingü rokonát „kell is neked ilyen te koldus kutya“¹⁾ szavakkal piszkolta le. Az öltözetben való különczködés vagy divatozás tilos, szintugy a hajviselésben, milyen a hajporozás, homlokon nyírott, hátul meg hosszúra eresztett haj és a nagy bajusz, mivelhogy „az ilyen viselkedés a jóltevőket az iskolától elidegeníti.“ Még a reverenda igazittatás ideje is megállapított, nevezetesen szerda és szombat voltak az erre kitűzött napok, szűk reverendát hordani nem szabad.

A harmadik szakasz szól a deákok napi munkájáról, az előző korszakokban divatos koránkelés részben vissza lett állítva, s a törvény ide vonatkozó szakasza azt rendeli, hogy apr. 1-től szüretig reggel 5, s az év másik felében reggel 6 órakor tartozik könyörgésen megjelenni az egész ifjuság, viszont az esti könyörgés ideje máj. 1-től aug. 20-ig esti 9 órakor, egyébkor esti 8 órakor legyen. Az egyház templomába máj. 2-től nov. 1-ig a classisokból kirendelt templista deákok egy togatus deákkal naponként, nov. 1-től máj. 1-ig pedig minden másodnapon mentek a kirendelt classisták. Vasárnap az egész ifjuság felment a templomba, kinek énekes könyve hiányzott 1 garast fizetett birságul. A leckeórák elmulasztása, s a későn jövés tilos volt. Az órákon figyelésre, kellő kéziratok elkészítésére, a leccék megtanulására büntetés terhe alatt mindenki kötelezve volt. A büntetések fokozatai: szigorú megdorgálás, bezáratás, ismételt hiba esetén deprecatio vagyis bocsánatkérés és 12 órai elzáratás, az egyház consistoriuma elé idézés, mely még nagyobb büntetést szabhatott, továbbá a legatio választásnál 5—5 ifjuval való hátrábtétel esetleg a legatiótól megfosztás. Törvény szabta meg, hogy a közvizsgálaton bátran kell felelni, de nagyon feltűnő, hogy a nyilvános vizsgálatról elmaradást elégnék tartották legatiói hátrább tétellel büntetni, de ki harmadizban ismételte, kizáratott. A

¹⁾ Szabó K. i. m. 97.

gyenge tehetségű különben jó igyekezetű tanulókat a rector professor a tanév első hónapjában előbbre ültetbette, a mi a jutalmazás egyik módja volt.

A negyedik szakasz a tanulók erkölcsi magaviseletéről szól. Iskolánk előző két korabeli törvényeiben láttuk, hogy a pénzbírság igen alkalmazva volt, s azután az iskola visszatelepítése után a büntetés ezen neme teljesen elmaradt, s most ismét felelevenítették. A tanuló, ha a munkaórák idején hever, egy garast fizessen, a folyosón való lármázás díja 2 garas. — Új intézkedés, hogy éjjel az ifjak szobáiban gyertya égjen, s míg a lefekvésre télen 9, nyáron 10 órakor mindenki kötelezve volt, felkelni hajnali 2 órától kezdve szabad volt, hogyha tanulni kívánt az illető. Szigorú törvények tiltották a lopást, a ki egy ftnál kevesebb értékűt lopott, a visszafizetésen kívül már első ízben 3 nap és 3 éjjel két porció kenyéren és vizen elzáratással volt büntetve, a ki másodízben is lopott, egy hétre záratott el, a ki pedig egy ftnál nagyobb értéket lopott, az az egész deákság jelenlétében megvesszőztetett, ismétlés esetén kizáratott, a zárnyitogató, ha nem lopott is, féltolvajnak tekintetett, s a szerint büntették. A magyar nyelven való társalgás még mindig bűn volt, kivéve vasárnapon. Az iskolaépületből a bennlakó deákoknak kimenniök a senior engedelmével nélkül nem volt szabad, s akkor sem magánosan, kivéve ha valamelyik professorhoz ment az illető. Az esti künnmaradás is szigorú büntetéssel járt, az éjjeli künnmaradás pedig a legatio elvesztését vonta maga után. A zenélés csak meghatározott órákban, a kártyázás soha sem volt megengedve, hanem igen a sakk és az ostábla, de pénzre játszani ezeket sem volt szabad. A deákok szobáiba még rokonaiknak is csak a senior engedelmével lehetett bemenniök, s fél óránál tovább ott időzni csak a rector-professor engedelmével lehetett. Korcsmák, s hasonló helyek látogatása tilos, de tilos a táncz is, mint predikálni szokott ifjakhoz nem illő mulatság. Ha togatus deák volt büntetve, büntetését reverenda nélkül kellett kiállania, s a ki a börtönben garázdálkodott, vásra veretett, ha káromkodott, megvesszőztetett.

Az ötödik szakasz szól a legatioba menésről. Tilos a cso-

portosan utazás, 4 deáknál és 4 szolgánál több együtt nem menjen, mert különben amazok személyenként 10 garast szolgáltatnak be, emezeknek viszont 10 pálczaütés szolgáltatik ki. A legatus csak a paphoz vagy a tanítóhoz szállhat, magaviselete valamint ruhája is az iskolai törvényeknek megfelelő legyen. Az adománynyal kiki megelégedjék és csak saját helyén maradjon, más faluba átmenni nem szabad. A lelkésztől minden legatus bizonyítványt hozzon, s szolgáját az uton málhával felettébb ne terhelje, a legatio jövedelme a tanulóé, de a szüreti valamint az aratási pénzgyűjtésre kiküldött ugynevezett suplicansok, az adományokról lelkiismeretesen beszámolni, büntetés terhe alatt, köteleztettek.

A hatodik szakasz az alumneumokról szól. Az alumneumok osztályok szerint adandók. Egy alumneum 12 ftból áll, a ki már 15 ft egyéb segélypénzben részesül, az alumneumot nem kaphat. Alumneumot kikönyörögni, mint illetlen dolog, tilos. Az élő személyektől nyert alumneumot tartozik az illető levélben megköszönni, s levelét a rector-professornak bemutatni.

A hetedik szakasz szól a künnlakó deákok törvényeiről. Ezek minden dolga künnlaktuk folytán ellenőrizhető nem lévén, sem a magyarnyelv használatától, sem a dohányzástól nem voltak eltiltva, a hegedülés, s más zene szabad tetszésükre hagyatott, ugy a táncz is, és tánczmulatságokon a rector-professor engedelmével részt vehettek.

A nyolczadik szakasz a senior tiszttel foglalkozik. A senior az iskolai törvények alatt áll. Tiszte az iskolaépület tisztaságára, s a jó rendre felügyelni, az ifjuságra vonatkozó consistoriumi végzéseket végrehajtja, az esküdt deákok gyűlésein elnököl, s itt az aprólékosabb ügyek intéztetnek el, a fontosabbak a consistorium elé tartoznak. A consistoriumnak a senior a jegyzője, s a consistorium elé ő idézi be a megidézendőket. Beszedi a convictusi — beiratkozási — tandij és közkárpenzeket, azokról évenként kétszer beszámol, a convictus részére érkező adományokat megköszönni, a pénzkezelésben előforduló károkért felelős, s mindezekért évi fizetése 30 ft.

A kilenczedik szakasz a contrascribáról (ellenőr) szól. A contrascriba vagyis ellenőr az iskolai törvények közvetlen őre, s a bennlakó növendékek első fokú bírója, az iskolai tisztségeknek, melyek rendszerint változtak, kiosztogatója, hova tartoztak az iskolai könyörgést végző Preco, a templomi éneklést végző Cantor, az éjjeli őrseget teljesítő Vigil, a templombamenésben soros classistákat kísérő Templista. A contrascriba a senior helyettese, a számadások ellenjegyzője, számon tartja az ebédvesztésre ítélteteket, s midőn a büntetettek száma négyre szaporodik, az ítéletet végrehajtja, e célból az ebédvesztésre ítélték számát reggel kellő időben a főzésre felügyelő dispensatornak bejelenti, hogy részük megtakarítható legyen. Az ellenőr a consistoriumnak felelős, s ha kötelességét elmulasztja, legatio választáskor hátrábtétellel bűnhődik.

A tizedik szakasz az esküdt deákokról szól. Az esküdt deák is az iskolai törvények alatt áll, de büntetését ha az a 12 órai elzáratást túl nem haladja, pénzzel válthatja meg. Az esküdt deákok az egyes szobákra ügyelnek fel, maguk közt minden héten egyszer, pénteken, a senior szobájában gyűlést tartanak, itt az előfordult eseteket megbeszélik, megállapítják a consistoriumnak büntetés végett bejelentendő eseteket, maguk közül observatort választanak, ki a könyörgésen és leczkéken meg nem jelenteket tartja számon, s a mulasztókat bejelenti, tisztének elhanyagolása pénzbírsággal, legatiói hátrábtétellel, hivatala elvesztésével, esetleg kizáratással fenyegetik.

Tizenegyedik szakasz a praeceptorok kötelességeiről szól. A praeceptor még maga is deák — mondja a törvény — tanítani tanul, ezért az iskolai törvények alatt áll. Tanulmányi ügyekben a classium director, fegyelmi ügyekben a rector igazgatása alá tartozik. Tanításában — így szól a törvény — a szeretet vezérelje, tekintélyét kifogástalan magatartása által „hivatalához illő gravitással, világos tanításokkal, mindennemű excessusoktól való megtartózkodásokkal, és kötelességeibe való szoros eljárással” tartsa fenn, nem pedig fenyegetőzéssel és „vad kegyetlenségekkel.” — Hogy pedig a kegyetlenségben akadályozva legyen, tanítványait fegyelmezés végett

őnmaga nem verheti, csak veretheti valamely osztálytárs által. Midőn a togátus deákok ünnepek idején legatióban vannak, a templista deákokat helyettesíti, s úgy a templomban, mint minden tanórán reverendában tartozik megjelenni. Az urvacsoraosztásról elmaradásra vonatkozó engedélyt a praeceptor adja meg, a ki engedély nélkül marad el onnan, az keményen megvágattassék mondja a törvény. A tanulók felvételére a praeceptornak joga nincs, hanem a jelentkezőket a classium directornál bemutatni tartozik. Igen lealázó volt fizetésére nézve az, hogy kiszabott 30 ft fizetésén felül a tanítványoktól járó díját őnmaga tartozott behajtani, s mivel „sem a Consistorium, sem a rector senkinek fizetésbeli restantiájáról nem felel, hanem csak segítségére leszen az utolsó negyedben,“ ez okon nagyon ki volt szolgáltatva a szülék önkényének, a mi a tanítás érdemének bizonyynyal nem kis rovására történt. A praeceptor évi fizetését a tanév végén kapja meg, hogy az abból esetleg levonandó birságok levonhatók legyenek. Tanév végével tanítása felől bizonyítványt nyer a consistoriumtól, de büntetésből az tőle meg is vonható. Fennnt nevezett 30 ft fizetésén kívül, minden tanítványától évnegyedenként 1 ftot, a szolgálktól 20 krt, legalsó osztálybeli pápaiaktól 30 kr. tandíjat kap. A consistorium által kiszabott fapénz beszédese az ő kötelessége volt, s a begyűlt összeg a seniornak volt átadandó. A begyűlt fapénz fejében az osztály termét a senior egész télen át a convictus fájából tartozott fűtetni.

A tizenkettedik szakasz szól a provisor kötelességeiről. A provisor összes teendői a convictusra vonatkoztak. Ő volt a convictusnak és a convictusi személyzetnek közvetlen felügyelője, konvictusi kiadásairól, vásárlásairól jegyzéket vezet, s azt a contrascriba és dispensator által ellenjegyezteti. Törvény kötelezte őt arra, hogy mindent lehetőleg nagyobb mennyiségben, s első kézből vegyen, a pékkel és mészároossal havonként számoljon. A főzetésnél a szerint intézkedjék, a mily számban kevesebb az étkezők száma, akár büntetésből, akár más okból, hogy semmi kárba ne vesszen. A convictus számára adott naturalékat vegye át és vegye számba, s ezekért a seniorral együtt köszönő levelet írjon. A tojásokat a közeli

ref. lakosságu falvakban kéregettesse össze. Felügyel a convictus edényeire és eszközeire. Fizetése ingyenes étellemezés, felettes hatósága a consistorium, annak együtt nem léte esetén az oeconomiae inspector, — mulasztásáért felelősség alá vonatik.

A tizenharmadik szakasz szól a dispensatorok kötelességeiről. A dispensator a provisornak jobb keze, s mindenekben annak rendelkezéseitől függ. Tiszte 1 óra terjedt, a minek letelével valamint ő mindent leltár szerint vett át, ugyanúgy tartozik mindent utódjának átadni, az előforduló károkat az oeconomiae inspectornál vagy a consistoriumnál jelenti be, hivataloskodása idejére a reverenda viselésétől felmentetik, családság esetén büntetése megvesszőztetés.

A tizennegyedik szakasz szól a procurator kötelességeiről. A procurator a szolgáldeákok felügyelője és védője. A termek és szobák, udvar és utca sepretésére felügyel, a károkról a seniornak, illetve consistoriumnak tesz jelentést. Végzi a consistorium vagy a professoroktól vett megbízatásokat, mely teendői jutalmazásául ingyen convictusban részesül, de az ő ételme árát a szolgáldeákok tartoznak összerakni.

A tizenötödik szakasz szól a vigilekről. A vigilek az éjjeli őrseget teljesítik, e tiszte a tanulók sorrendben tartoznak végezni. Vigil minden éjjel kettő volt, mindegyik mellett 1—1 szolgáldeák. A vigilek egyike 1 szolgálával este 9-től éjfélig, a másik éjfélről hajnali 3 óráig őrködött szolgáljával, a mikor az ébresztő deákot az excitator keltette fel, ki ettől kezdve őrködött a reggeli ébresztés idejéig. A vigilnek őrködése idején a folyosóról a szobába bemennie nem szabad, szolgálja mindig a legfelső folyosón legyen, ő maga szabadon járhat-kelhet bármelyiken. Ha a vigil helyén nem található 10 krt, ha elaludt 20 krt fizessen birságul. Ő vizsgálja meg, hogy a deákok idejében lefeküdtek-e, szobáikat bezárták-e? Éjjeli veszedelem esetén a deákat okosan felkelti, nehogy megrémüljenek, reggel tapasztalatairól az ellenőrnek jelentést tesz.

Ez rövid foglalatja e törvényeknek. Mint vezérfonal vonul rajtuk végig azon eszme, hogy az ennek oltalma alatt nevedő iljak a hazának hasznos polgárai, az egyháznak hű fiai legyenek.

Mikor pedig az ifju iskoláit végezvén, a vidéken iskola-rectori vagy praeceptori hivatalra jutott, az iskola nem elégedett meg azzal, hogy az ifjut felnevelte, és szárnyára bocsátotta, hanem hivatalában is gondja volt rá, hogy a pápai iskolának becsületére váljék. A falusi rectorságra vagy praeceptorságra kimenő ifju kibocsáttatása előtt kötelező nyilatkozatot írt alá, a mely szerint nemcsak leendő lelkésze és egyháza presbyteriuma iránt fogadott engedelmességet, szorgalmas kötelességteljesítést, növendékeivel való szelid bánásmódot, s a helvét hitvalláshoz való hű ragaszkodást, szelid, feddhetlen életet, és állomáshelyén való tartózkodást, hanem a pápai iskola iránt is fogadalmat tett ezen szavakkal:

„A Pápai Collegium eránt, a mellynek kebelébe nevedtem, s a kitől ezen mostani szerentsémet vettem, tartozó háladatossággal leszek, annak mindenekben betsületét, hasznát jó lélekkel oltalmazom és előmozdítom.“¹⁾

Ezen fogadalomról az illető egyházat is értesítette az iskola igazgatója, az ugynevezett kibocsátó levélbe bele voltak írva a fenttirt kötelező pontok, mikhez a kibocsátó levél még hozzá tette:

„és ha ezen fogadásával magát ellenkező módon fogja viselni, nemcsak hatalmat adunk, hanem kérjük is egész bizodalommal arra a Szent Ekklesiát, hogy őtet, mint Anya Oskolája betsülete, boldogulása ellen, s Tanítóinak gyalázatjára járó ifjat, meg fenyittse, vagy véttségéhez képest fél időn is minden fizetés nélkül, hivatallyából kivettesse, — a melly esetre mi mindenkor nálánál betsületesebb Ifjuval fogunk szolgálni. Ha pedig a mint inkább reményljük, ezen fogadástétele szerént hivatalának eleget tesz, ugy mi is őtet, mint nagyobbra készülő jó reménységű Ifjat a Sz. Ekklesia munkás szeretetébe alázatosan ajánljuk.“²⁾

Mindég az illető egyház lelkipásztora volt arra hivatta, hogy ellenőrizze, vajjon hiven teljesíti-e a gyülekezetébe kibocsátott rector vagy praeceptor a maga kötelességét. Ide szolgált azon intézkedés, hogy minden hónapban egyszer, de ha többször kívántatott többször is, az iskola rectora írásban tett jelentést az azon hónapban végzettekről az egyház lelkipásztorának.³⁾

Ha pedig az illető egyháznak panasza volt a kibocsátott

¹⁾ Vegyes jkv. 1800-ik év.

²⁾ U. o. 1812-ik év.

³⁾ U. o. 1800-ik év.

rector vagy praeceptor ellen, azt megírta a professoroknak, kik az ügyet megvizsgálták, és ítéletet hoztak vitás kérdésekben, példa rá a következő eset: Körmeny Sámuel szentgyörgyvölgyi rector ellen az egyház, a curátorok, presbyterek, számos egyháztag és a lelkész aláírásával ellátott következő panaszlevél érkezett be:

„Mi alább megírottak Tttes Nes Zala vármegyei Szent György Völgye Szent Ekklesiának érdemes előljárói adjuk tudásukra mindeneknek valakiknek illik, levelünknek értelmével; Hogy már ezelőtt három esztendővel a Pápai Nes Collegiumtól kiadattatott Körmeny Sámuel a megírt Szent György Völgye Sz. Ekklesiában Rectori Hivatalra, melly három esztendőnek elfojása alatt, egész Hivatalát Ekklesiának Csuppa boszszantásával töltötte, mert ő a jó tanátsadást bé nem vette. Ekklésiai előljárót nem esmért, mert ha az Presbyterek megintették, hogy az oskola körül más-ként iparkodjék, a gyermekeknek Szüleiket motskos Szitkozódásokkal illette, még olyan Szókra is fakadott, hogy inkább ő fog fizetni tsakhogy eleibe ne járassa a gyermeket. Templom elmulasztásért is meg volt intve, hollott semmi bajja nem volt, hanem heveréssel töltötte el idejét, azért is szembeszökvén T. Urat is k . . . anyázással illette, ha oskolánknak előmenetelében olly szorgalmatos lett volna, mind a Szöllő hegyekre való járkálásban, boldogult volna az Ekklesia. A rend szerint valóru mi nem szólván, hanem ő kegyelme rendkívül is bánt a nagy részegséggel, a melly belsü Embernek tsunya, sőt még más köz Embernek is igen tsunya volna, melly által iskolánkat végső pusztulásra juttatta; ugy hogy az első Gyermekek is nem tudja, a tiz parantsolatnak tsak némelly részét is, és Nyoltzvan Gyermekeket leszállította harmintzra, de azok is olyan pallerozatlanok Föllyebb való értelem szerint, hogy sem imádkozui, sem köszönni nem tudnak Körmeni Sámuelnek kitett gondviseletlensége miatt.

A mellyről is adjuk ezen Bizonyságtevő Testimonialis Levelünket edgy részről alol megírt subscriptióinkkal, más részről írást nem tudván tulajdon kezeink keresztvonásával és helységünk szokott élő Petsétjével állandóvá és hitelessé tesszük. Költ Szent György Völgyén. Bőjtmás Havának 30-ik napján 1804-ben. Aláírások.“¹⁾

Magában az iskola kebelében publicus praeceptorságra valamint a seniorságra s egyéb iskolai hivatalokra alkalmazott ifjak kötelező iratok adása helyett feleskettettek köteleességeik pontos teljesítésére. A gymn. praeceptorok egyik legrégibb esküformája a következő:

„Én . . . esküszöm az igaz Istenre, és szentül fogadom, hogy miután a Főiskolai igazgatóságtól gymnasiális Tanításágra választattam, ezen

¹⁾ Vegyes jkv 27. l.

hivatalomnak minden részét pontosan és lelkiismeretesen betölteni, az elejbém szabott törvényeket sérthetetlenül megtartani, előljáróimnak engedelmeskedni, erkölcsös magamviselésével tanítványaim s mindenek előtt példás életet élni, továbbá mint az iskolai szék tagja, az előforduló ügyekben minden részrehajlás, gyűlölség vagy félelem nélkül igaz ítéletet hozni, s valamint a tudomásomra jött törvénytelenéseket el nem hallgatni, legfőbb kötelességemnek tartom, s mindezen kézzadással is megerősített fogadástételeimet, mindenkor és mindenekben teljesíteni fogom. Isten engem úgy segítjen.“¹⁾ (1802)

Hogy a gymnasiumi praeceptorok az iskolai törvények alatt állottak, s engedetlenség esetén év közben is elmozdíthatók voltak, fentebb már láttuk a törvények folyamán. Esküt tettek a senior, az ellenőr, az esküdt deákok, a provisor, dispensator is kötelességeik teljesítésére, a szerint a mint kinek kinek miféle kötelességei voltak. A senior az előjáróinak való engedelmességen kívül, az iskola reá bízott vagyonával való hűségeseen bánást, s a törvény ellen vétő deákoknak az iskolaszékre bejelentését fogadta;²⁾ de a nagy szünidőben seniori tisztet teljesítő ifju kötelező iratot irt alá, miknek egyik érdekes, s a viszonyokba kellő bepillantást nyújtó példánya a következő:

„Én alábbirt, minekutánna a Collegium Cassája s más közönséges Cassák a Seniorialis ház mellett lévő benyilóba helyeztettek volna és ezen okból a Ven. Superintendentiától legközelebb pedig az Ecclesiastico Consistorium által kötelességemmé tétetett, hogy a vacatióba állandóul ide haza maradjak, kötelezem magamat, hogy sehová Külföldre a Városból ki nem megyek; ide haza is az edgy szükséges kevés ideig tartó sétáláson kívül a Városon s egyéb Helyeken nem tartózkodom, hanem állandóul itt benn leszek, — estvéli 7 órától fogva egész éjtzaka a magam Házába lések és hállok, az egész Collegiumra, s abba levő házakra vigyázok, mind délbe mind estve csak a Collegiumba eszem, s nem a Városon, — a Seniorális portát 8 órakor, a nagy kaput pedig 7 után, de mindég 8 óra előtt bezárom, a Poetica előtt levő ajtót pedig a munka végbe menvén örökké zárva tartom, az Alumunusok is hogy a Collegiumba jelen legyenek, rájuk vigyázok, — a kik ha valami rendtelenséget csinálnak, először azokat magam megfenyítem. — azután Tiszteletes Rector Professor Unak, vagy annak távollétébe valamely itthon levő Tiszteletes Professor Unak bejelentem, — s ha hibám s gondviseletlenségem miatt a Cassának kára történne, annak egészen való megfizetésére magamat kötelezem.“³⁾ (1802)

¹⁾ Vegyes jkv. I. l.

²⁾ Vegyes jkv. 1802-ik év.

³⁾ U. o. 10. l.

Az iskola beléletében oly fontos tisztet teljesítő ellenőr esküjében, a rendesen elől álló engedelmességen kívül fogadta, hogy tanulótársai erkölcsére felvigyáz, e végből ő maga erkölcsös életet élni törekszik, a tanáriszéken jelentéseit részrehajlás nélkül megteendi, az iskolaszék titkait és végzéseit senkinek el nem árulja. Így a többi iskolai tisztséget vivő tanulók is, kiki a maga teendőihez mértén tevén esküt, esküt tettek még a pénzgyűjtésre, valamint a convictus számára s egyéb alamizsna gyűjtésre kibocsátott növendékek is, az ugynevezett nyári és őszi supplicans deákok. Ezek egy kis könyvecskéve lettek kiküldve, a melybe a kiküldött deák neve, s az adakozókhoz szóló felhívás volt beleírva, azután a rovatok következtek az adományozó nevének és az adománynak bejegyzésére, s e könyvek alapján történt az illető gyűjtők megszámoltatása. A begyűlt összeg egy része a gyűjtőt illette, a mi adományt pedig beírás nélkül kapott, az mind az övé volt. A könyvecskén kívül minden supplicans patenst is tartozott vinni magával, igen érdekes egyik példánya ezeknek a következő:

„Méltóságos, Tekintetes,

Tiszteletes, Nemes és Nemzetes,

Kegyes Patronusaink, s Patrona Asszonyaink!

Ezenn alázatos kéréseinket benyújtó követje oskolánknak N. N. most is azzal a bizodalommal botosáttatott ki tőlünk, hogy a Kegyes Jóltevők, sok szükségekkel küzdő oskolánk, s Tanuló Ifjaink iránt gyakorlati szokott, kegyes Alamiználkodásokat, ez idők szerént is kívánják azokkal tapasztaltatni. Kérünk is alázatossan minden kegyes Jóltevőket, hogy az Isten Ditsősségét e részben is Keresztyén szívből származandó alamizsnálkodásokkal elősegélleni, s szíves Jótéteményeket nevezett követünknél lévő, s a Collegium Petsétje alatt költ Libellusba fel is jegyezni méltóztassanak, kívánván tiszta szívből, hogy a minden Jóknak Istene, ki az ilyen Áldozatokban gyönyörködik, tegye a Hiveket, minden jóteledetekre, mind inkább inkább gyümölszözőkké, jövendőben pedig, kegyes Jóltevőségeikért örök ditsősséggel jutalmaztassa meg. Pápánn Aug. 21-én 1805 ik Esztendőben. Minden Rendü s Rangu Kegyes Patronusinknak s Patrona Asszonyainknak alázatos tisztelő szolgálk a Reformatusok Pápai Collegiumának Professorai és azoknak nevekben annak mostani Rectora.“¹⁾

Ilyenforma patenssel keltek utra a pénzgyűjtésre s a bor gyűjtésre kiküldött supplicansok is, kinek kinek feladata szerént

¹⁾ Vegyes jkv. 35. l.

levén a patens szövege alakítva, visszaélés, hiba, vagy ifjúkori pajkosság mint azt a dolog természete hozta magával leginkább a szüreti supplicansoknál fordulhatott elő, azért ezek számára 1820-ban külön részletes utasítást kellett kiadni, megérdemli a feljegyzést, azért közöljük a következőkben:

„Szüreti Rendelések.

1. Minden Supplicans ezen rendes Patenssel s kérő levéllemennyen el Supplicatióba, ugyanezt mutassa be abba az Ekklesiába a Tisztelendő Predikator Urnak, a hová küldődik.

2. Minden suplicans a magaviseletéről petsét alá zárt attestatumot hozzon a Tisztelendő Predikator Urtól, mert a Patens formába leendő attestatum nem acceptáltatik, s ha mégis valaki illyet hoz, tüstént vissza-küldetik.

3. Minden jövődelmet, már az akár mustbeli, akár pénzbeli Jótétemény legyen, valamint minden szükséges költséget igaz lélekkel és hűséggel írással be a Supplicans Patensébe.

4. A Hordókat a Must összehordása előtt illendően elkészíteni, kiforrázni a Supplicans kötelessége, és ha kivilágosodik, hogy a Must a supplicans vigyázatlansága miatt romlott meg, a kár visszatérítésén kívül meg is büntetődik.

5. Vége levén a supplicálásnak minden Patens az illető T. Predikator ur által subscribáltasson, különben ő tüstént visszaküldetik. Senki idegen Írás a T. Predikator Urén kívül ne legyen, vagy ha az elmulthatatlanul szükséges lenne, az Író a nevet subscribállyá az illető T. Pred. Ur pedig annak hitelességét attestálja.

6. Semmi határozatlan bizonytalan Re'atiót a Supplicans a Patensbe ne tétessen, hanem olyat, a mi többé semmi kérdést sem szenved, p. o. hol maradt, vagy hol nem maradt hordó, vagy ha maradt, micsoda materiából, fa-e vagy vas abrincos, s hány akós, hány fertályos? Ki az név szerént a kinél a Hordó maradt? Ha nem maradt Hordó, nem elég az elhalgatásba hagyni, hanem expresse ki legyen ez a Patensbe téve, hogy nem maradt Hordó, hasonlóképen a hol eladatlan bor maradt, tökéletes Relatio tétessen a Patensbe a közelebbi Rendelés szerént, micsoda Hordóba maradt név szerént kinél és mennyi bor maradt?

7. Ha történné, hogy a Supplicans idegen Hordókba hozná fel a Mustot, tehát a Patensbe beíratasson, hogy azon Hordó kié? hogy tüstént ugyanazon alkalmatosságtól a birtokosnak köszönettel visszaküldetessék.

8. A must felhozásának alkalmatosságával soha a supplicans a mustos szekeret el ne hagyja, mert ha hűségtelensége miatt a must vagy kevesedést, vagy megvesztegetést szenvedne, példásan fog megbüntetni.

9. A melly Supplicansokra a Hordókra nézve bizonyos foglalatosságok bizattak, azok ha azokba tökéletesen el nem járnak, tüstént visszaküldetessenek.

10. Mihelyt valaki tökéletes és meghatározott Attestatumot nem hoz a felől, hogy a reá bizott kötelességbe miként járt el: tüstént vissza fog küldtetni. Hogy pedig valaki magát a T. Pred. Urnak távollétével ne menthesse: szükséges, hogy kiki minden szükséges Attestatumot magának előre megszerezzen mert a távolléti mentség helyet nem talál.

11. Melly ekként elkészült s elkészítendő Patenst éppen fogyatkozás nélkül előbb ugyan a Rector Professornak mutassa fel a Petsét alá zárt Attestatummal, azután pedig a Director Professor Urnak adassék által, a hol ez a számadás mellé tetetődik.¹⁾

A supplicálás különben kiterjedt káposztára, lencsére, borsóra, babra, sárga, kerek és hosszú répára, veres és foghagymára, de különösen krumplira is, mikhez az 1808 ik évi szilasházi ehkerületi közgyűlés még azon hozzáadást tette, hogy a nyáron át a pénzgyűjtésre kibocsáttatni szokott supplicansokon kívül külön buzasupplicansok is küldessenek ki, „a nyomatási alkalmatossággal a szérüről való Jótétemények elvétele.²⁾”

Hogy a pápai iskola életében is, mint a legtöbb hazai prot. intézetnél igen fontos tényezőül szolgáltak a könyöradományok, az az iskola anyagi viszonyaiból érthető. Bizony csak a hivek áldozatkészsége tarthatta fenn ez iskolát és így minden egyes gyűjteménye az adományozott pénzeknek vagy terményeknek egy egy életere volt ezen iskolának.

A fentebbiekben bemutatott supplicatiói intézmény mellett már a múlt század vége óta fennállott a legatióba járás is, s míg a supplicansok főképpen az iskola számára gyűjtöttek, a legatusok csak a maguk számára gyűjtő ugynevezett ünnepi követei voltak az iskolának, szóljunk most ezekről a következőkben:

A legatio ügyét 1809-ben hozott igen érdekes törvények szabályozták, ezek a következők:

1. A legatus elindulása napját és óráját a seniornál e célra kitett könyvbe feljegyezze, s inasát is beírja, kit utközben elhagynia nem szabad, s ha nélküle tér vissza, előbb élelmezést nem kap, míg őt elő nem állítja.

¹⁾ Vegyes jkv. 126. 127. l.

²⁾ U. o. 61. l.

2. Az elindulás a seniornál egy nappal elébb bejelentendő.
3. Ha valami levél elvitelével lőnek megbízva, azt azonnal kézhez adják, ugy a reá vonatkozó választ is.
4. Ha pénz bízatik rájuk, arról is azonnal beszámoljanak.
5. A legatus szolgálja pénzét mindjárt legatiójuk helyén vegye át, őrizze meg, s átadása a senior előtt nyugta mellett történjék.
6. Senki szolgájának engedélyt ne adjon utközben való elhagyására.
7. A legaticból visszatérők azonnal szolgálkkal együtt a Collegiumba menjenek, magukat a seniornál jelentsék, s hozott bizonyítványaikat azonnal a rector-professorhoz vigyék.
8. Senki szolgájával kocsifuvart meg ne fizetessen.
9. A kitűzött időre mindenki, 3 legény innepi degradatio büntetése mellett visszatérni tartozik, ha rossz idő vagy betegség akadályozta abban, késedelmét igazolni tartozik.¹⁾

A szolgálk számára, maguk mihez tartása végett következő rendszabályok voltak:

1° Az electio után valamint hazajövetel után is semmi szolga semmi szín alatt Classist mulatni ne merészelyen, sem Collegiumon kívül hálni, s a Városon tsavarozni, különben a jövődő Innepi választáskor tizzel alább fog tétetni.

2° Senkinek a hazájába a Rectornak engedelve nélkül elmenni meg nem engedtetik; de e mellett is, ha a rendelt időre haza nem jó, degradatióval fog megbüntettetni.

3° Sem menet sem jövet a gazdájától elmaradni ne merészeljen.

4° A kotsibér fizetésének pótolására semmi szolga nem köteleztet-hetik.

5° Minden Szolga az Innepi hazajövetel után gazdástul együtt egyenesen a Collegiumba bejőjjön, és ott magát gazdástul együtt a Seniornál bejelentse, s a Tiszt. Recktor Professor Urhoz Testimoniumokkal együtt elmenynyenek.²⁾

Az ünnepi követségbe kibocsátottak is patenst vittek magukkal az iskolától a gyülekezetekhez, vagy az egyes jóltevőkhöz, kiknél magukat az illető tanulók a patens átnyújtásával bemutatták. Az ünnepi patensek nem voltak egyszer s mindenkorra megállapított iratok, sőt minden rector-professor más más patenst bocsátott az ifjak rendelkezésére, igen szép példány a meglévők között emő legrégibb husvéti patens.

„Az Atyának ditsósságére a halálból feltámasztott Ur Jézus Krisztus, a maga feltámadása által szereztetett lelki jókba tegye részesekké minden ő Hiveit.

¹⁾ Vegyes jkv. 55. l.

²⁾ U. o. 56. l.

A Keresztyén Hitnek minden ágazatai között, a Krisztusnak halálból lett feltámadását méltán legfundamentumossabbnak lehet s kell tartani, mivel a mint az Apostol mondja; „ha a Krisztus fel nem támadott a halálból, hijába való a mi predikálásunk, — hijába való fog lenni kétségkívül az azt Hivőknek Hitek is.“ Hogy pedig a Krisztus a halálból valósággal feltámadott légyen. annak igazságát, mind a Krisztus feltámadásakor esett környüállások, — mind pedig főképpen a Sz. Apostolok Írásai eléggé bizonyították, — úgy hogy a felől már ma egy igaz keresztyén sem kételkedik.

Ezen nagy öröminnepnek, — a Jesusnak Halálból lett feltámadása Innepének a Hivekkel edgyütt való Inneplésére, — és a Sz. Tudományokban vett előmenetelének, némünemüképpen való kimutatására, kiküldöttük mostan is betsületes tanítványunkat a Rfta Sz. Ekklesiához, a kit is midőn minden Rangu nagyérdemű és tekintetű Kegyes Hiveknek munkás szeretetekben alázatos bizodalommal ajánlanánk, jó reménységben vagyunk a felől, hogy ő magát mindenekben jól viselvén, az arról szőlő Bizonyosságlevélnek megnyerésére, magát érdemessé fogja tenni, — A melylyet valamint nagy mértékben óhajtunk, úgy szinte olylyannal egész Oskolánkat, a kegyes Hiveknek buzgó kegyességekben továbbra is bészárván, — állandó tartozott tisztelettel maradunk Pápán 1811 apr. 1° Napján a Pápai Ref. Collegium Professorai közönségesen és azoknak nevekben annak mostani Rectora Mokri Benjamin,⁴⁾

A patensek szövegét a rector-professorok az esztendő különböző s egész országra kiható eseményeinek hatása alatt fogalmazták, ez adja meg nekik az érdekességet.

A fentebbiekben előadtuk azon tisztségek teendőit, a mik a tanulóifjuságnak az iskolaépületében bennlakásával jártak együtt, most a különböző adomány gyűjtés módjának bemutatása után egy két igen jellemző adatot hozunk fel a bennlakás ezen korszakából, mint a melyek igen megvilágítják ezen intézmény állapotát, de beszéljenek maguk az emlékek. A mint tudjuk a bennlakással a ruházatban bizonyos meghatározott egyformaság járt, a mik közé tartozott ez időben a háromszögletű kalap, a melynek elhagyhatása végett az 1801-ik évben a következő kérvényt adta be az ifjuság:

“Venerabile Consistorium! Tapasztalt dolog az, hogy a legbölcsebb Igazgatói is az emberi kisebb vagy nagyobb Társaságoknak tsak akkor tarthatták alattvalóikat virágzó és boldog állapotban, midőn azokat mind a szerfelett való Fennhézásoktól, s rangjok felett s karikájokból való kitsapongásoktól, — mind pedig az alávaló tselekedetekre tzelőző, s őket

⁴⁾ Vegyes jkv. 63. l.

emberi méltóságokból is kivetkeztető nemtelen miveletektől megtartóztatván a tisztességes közepszerűség útján vezérlették. Ez és kivált azon Atyai szíves indulatnak megfontolása, a melylyel a Venerabile Consistoriumot erántunk gyakran ízbe viseltetettnek lenni tapasztaltuk, bátorítottak bennünket arra, hogy merészell'yük a Venerabile Consistoriumot még egyszer alázatosan kérni, hogy a minapába felállítottatott Kalapformát más formájúvá változtatni, a nélkül, hogy azon régi és Deákhhoz tsakugyan illetlen kalapviselésbe visszaesni megengedjessünk, méltóztasson; hogy így osztán a legrégibb és legujmódibb pompás kalapok közt tisztességes és ifjakhoz illő kalapot viselhessünk.

Ugyanis mitsoda egyéb a viseletnek megítélése mint minden embernek arról való subjective, de semmi objectivitással nem bíró elmebeli indulttya: a melynek minthogy tsak subjectivitása van, soha Mindenes és állandó Törvénynyé az arról való gustus nem lehet; mert ha valamelly öltözet, bizonyos Indító okokból tetszik, nem sokára a megy legnagyobb utálatba, s ha most a legderekabbar ember betsül is valamelly viseletet, edgy kis idő telik el s egészen másba helyhezteti kedvét; és így edgy Nagy Publikumnak kedve szerént való öltözetet felállítani akarni tsupa képtelenség; hanem legokosabb és legjobb regulázó Principiumai lehetnének ennek egyedül a szokás és az uralkodó vélekedések. És éppen így van a dolog a mi kalapunkkal is, melyet az egész Venerabile Publicumnak tetszése szerént formálni lehetetlen; mert ha tsak azt teszszük is fel, hogy edgyforma sokaságu mind a két kalapot akaró fél; már itt is melyiknek kell kedvezni, ha a Kalapról állandó törvény akar hozatódni? Természet szerint annak, a melylyik az ebbe való regulára Principiumot t. i. a szokást hozza okul, mert mindent a fundamentománál kell keresni és kezdeni; — annyival is inkább mikor a modificalt Kalapot akaró Fél sokkal fellyül haladja a háromszögletet akarókat, azoknak kell engedni, — már pedig hogy e most úgy van, azt minden felőlről eléggé be lehet bizonyítani, úgy annyira, hogy még azok is, a kik ezelőtt az egyenlő szegletű kalapot akarták, a mostani pallérozottabb Világba kezdenek ezen csekélységbe az uralkodó szokáshoz szelidülni és még a régi idejű Titt. Titt. Nagy Érdemű Urak is, ellenzik az ily tsekély régiségeknek való áldozatot. Magának a Tekintetes Fő Curator Urnak, és sok más Nagy Tekintetű Férjfiaknak szavaikból, sőt a M. Sz. Györgyi Gyűlésnek az Actáiba a kalap modificaliójáról szöllő punctumból is kitétszik, milly kevésbé akarják azt a régi Kalapot behozni; a midőn amazok méltóztattak annak lehető modificaliójáról szöllani, emez pedig az egyenlő szegletű kalapról még tsak nem is emlékezni jónak látta. A mely helybehagyói vagynak pedig az egyenlő szegletű kalapnak, azok ezt rész szerint indifferentismusból tselekszik, rész szerént pedig tsak snbjectiva meggyőződésből; — de az ilyeneknek számok is igen kevés. — Minthogy tehát a Viseletnek semmi Tudományos subjectivitása nem lévén az Erköl-

tsükbe semmi befojása nints, nem láttuk illetlennek a Venerabile Consistorium előtt a kalapba leendő dispensatióért esedezni.

Továbbá azt is méltóztasson még a Venerabile Consistorium mint edgy kegyes és Fiának javokat szívesen munkálódó Atya szívére venni, hogy a Törvényadásokba a Jókra szintugy mint a Rosszakra — a Hevesebbekre szintugy mint a lassabb indulatuakra is kell tekintetnek lenni; mert a sok ezer tapasztalások bizonyítták azt, hogy még utoljára is azokból lesznek az emberek, a kik heves Indulataik miatt annyira felbuzdították Értelmeket Itéleteket és Okosságokat, hogy meg nem álhattyák azt, hogy minden do'ogba ezeknek hasznokat ne akarják venni: ha már az ilyenek Jóltevő előljáróiktól némünemü szelidséggel illetetnek, belőlök még minden állapotra legalkalmasabb Férjfiak formáltathatódnak. Ellenben hány ilyenek lettek boldogtalanokká, s az erántuk való keménységnek szomoru áldozatává, tsak Hazánknak más Oskolái is példákkal eléggé megmutatják.

Ama nagy és nem tsak a jelenvalókat néző, hanem még a Jövendőkbe is beletekintő Fridrik fiának edgynehány izbe papirosára esett jádzó laptáját visszaadni nem akarván, ki midőn ezt, az Attyától fenyegetve s haragosan kívánta vissza, a Bölts Király belső megilletődéssel azt pártütő Fiának örömmel visszaadta, mert kinézte ezen tselekedetből, hogy senki fia kezéből Sileziát ki nem tsikarja.

Megujíttuk még utoljára a Venerabile Consistorium előtt tellyes bizodalmunkból azon alázatos kérésünket, hogy nekünk edgy olyan kalapnak viselését, a melly az Ifjui korral tisztességesen megedgyez, és a millyet a mai Tiszteletes Predikator Uraknak (a mely statusra vagyunk mi is leginkább meüendők) nagyobb része visel, megengedni méltóztasson.

Ennek pedig megengedése nem fog a Venerabile Consistorium Tekintete ellen lenni, ha ugyan nintsen az a Bölts Atyának Tekintete ellen, hogy ez Fiának esedezésekre edgy olly Törvényt meglágyítson, a mellynek az Erkölcsiségbe legkisebb befolyása sütsen, — ha kivált azoknak kérések az illendőségen fundálódik.

Melly alázatos kérésünket a Venerabile Consistorium eleibe bizodalmasan terjesztvén, vagyunk Pápán 1801. esztendőben Aprilisnek 15 ik napján A Venerabile Consistoriumnak alázatos tisztelő és engedelmes szolgálai a Reformatum Collegiumban Tanuló ifjuság.¹⁾

Nem kevésbé érdekes bennlakó deákjainknak 1803 elején megindított mozgalma a hegedülést tiltó törvénynek eltörlése ügyében, a fuvola, czitera és a gitár engedélyezett hangszerek voltak, de már a hegedü mint cigányhoz illő zene tilos volt. Azért a deákok indokolt kérvénnyel járulnak ez ügyben is a Consistorium elé, s felhozott indokaik a következők:

¹⁾ Pápai eh. levélt. 574. sz.

1. Azok a Muzsikák, a melyek szabadosok, rész szerént ártalmasok, rész szerént pedig drágák.

2. Ugyanis mi lehet ártalmasabb a legerősebb Ember egészsége elrontására mint a Flauta, a melynek példái majd mindnyájjan vagyunk, a Hárfa, Clavir s más e féle drága Muzsikák pedig nem illy szegény kis Társaság mulattságára valók mint a millyen a mi-nk.

3. Külömben is a Hegedülés minden más Collegiumokban, Patakonn, Debreczenbenn, s más kissebb s nagyobb iskolákban is mindenütt szabados, sőt még a Klastromokban s Seminariumokban is minden ellenvetés nélkül gyakoroltatik.

4. Arra nézve is szükséges edgy olly Muzsikának mint a Hegedű, tudása, mivel közönséges vád az a Pápai Collegium ellen, hogy Éneklésbeli Mesterségben edgyátollyábann gyengék vagyunk, azt pedig tsupán tsak a Hegedülés tselekedheti meg, hogy a bennük már ellankadt Éneklésbeli suavitás felébresztődjön.

5. Ezek után a Felséges Királyi parantsolat által is el vagyunk zárva minden Emberi életet vidámtító mulattságokból, és így a mi életünk virágja, tsupann a Lélek gyöttrésében, nem pedig a módjával való Elmét vidámtító ölmőkben megy el.

Mi készek leszünk a hegedülés miatt leendő excessusokért, de a melyeket nem reménylünk hogy lennének, a legkeményebb büntetéseket is kiálni. Mind ezen s több gondolható okokra nézve alázatosan esedezünk a Venerabile Consistorium előtt, hogy ezen ártatlan mulattságunknak szabad gyakorlást méltóztassék szabados órábann megengedni. Melynek alázatos instálása mellett vagyunk a Venerabile Consistoriumnak Mindenekben alázatos Fejhajtó Szolgái a Pápai R. Collegiumbeli Togatus Deákok.

Az ifjuságnak ezen kérvényét az egyháztanács áttette véleményezés végett a tanárikarhoz, melynek véleménye a következő:

„Ámbátor a Togatus Deákok közzül, kiknek nevek alatt köli ezen Instantia, sokan, mint tulajdon subscriptióik mutatják, ennek sem készítésében, sem promoveálásában, semmit sem influáltak; sőt tsak tíz is olyan nem találkozott, a ki az Instantiát látta volna, — még maga az instantziát purizáló Deák is tulajdon Vallástétele szerént nem tudja, ki adta legyen azt kezébe, s ki vitte el tőle az elkészített Instantiát; — s azon kívül, hogy az is világos, hogy ezen Instantia a Conspiratióra tzelező alattomba valóságoktól nem üres, tsak azért is Törvénytelen, mivel már más alkalmatossággal is megtiltatott, hogy semmi közönséges Név alatt készült Instantiát a Consistoriumba beadni nem szabad; És ámbár az is tudva van, hogy ezen Instantiát Publicus Deák készítette, s a Togatus Deákokat is a kérésre az lázasztotta fel, és éppen abban az időben, a mint az Instansok vallották, mikor a Publicusok a Felséges Rendelések

szerént, a Bál s Kávé házaktól el tiltattak, a mint hogy az Instantiának erről szóló ötödik punctuma is éppen csak a Publicusokat, s nem a Togatúsokat illeti, s következőképen az Instantiának merituma a volna, hogy az eltiltatott Kávé s Bálházak helyett a Felséges Rendelés Tzéljának ellenére, a Collegiumot engednénk illetén helyekké tétettetni: Mindazáltal csak magában vévén is a dolgot a Hegedülés az Instansoknak e következő okokra nézve meg nem engedtetik, mivel

1. A hegedülés mint lármás Muzsika a közönséges Törvény által van tiltva, a mellyeket Törvényes Erejek, s tekintetek ellen, a Ven. Superintendentia tudta, s megedgyezése nélkül megszegni s erőltetni nem szabad.

2. A Hegedülés minden okos Tzél nélkül való Musika, a mit Deákjaink az oskolai Árnyékidőn túl semmi tisztességes állapotban, kivált Predikatori s Mesteri Hivatalban, a minek Seminariuma a Collegium, botrányozás nélkül nem gyakorolhatnak; s ez az oka, hogy Debretzenben s Patakon is 400 Deákok közzül edgy Időben alig van több 10 Musikusnál, azok is pedig jobbára Korhelyekből, s Erköltstelenekből telnek ki — a mit eléggé megbizonyított csak az is, hogy száz Predkator közt sem találhatni edgy Hegedűsre, s két száz között sem edgyre, a ki azt, ha tudná is, gyakorolni ne szégyenlené, — És mégis ugyanazok, kétszer, s háromszor is tovább lakván a Collegiumban, mint a mi Deákjaink, nem panaszkodnak arról, hogy minden Emberi életet vidámitó mulatságoktól, s örömtől el lévén zárva, Ifjui s Oskolai Életek virágját tupsán csak a Lélek gyötrésében töltötték volna el, a mint az Instantia 5-ik punctuma tartja.

3. A Szükséges Tudományos Foglalatosságoktól Üres szabad Órák teltyességgel nem elégségesek arra, hogy Deákjaink a három Esztendeji Cursus alatt a Hegedülésbenn annyira mehetnének, hogy azzal magoknak, a másoknak is gyönyörűségekre lehetnének: a honnan a lenne, hogy az ollyatén Üres Órákat is, a mellyeken külömben a következő Tanítási órákra s Tudományokra kellene készülni, Hegedülésre fordítván, csak több több korhelyek privilegizáltatnának. — Sőt még a mi több, a szabad órákon való Hegedülés bizonyosan az Ifjúságot az annyira szükséges Sétálásbeli Recreatiótól is elvonná, a mivel, a külömben is megszorított Levegő miatt még több több betegsége adódna alkalmatosság. — Hogyha pedig ezen Hegedülésbeli Szabadság még a Classistákra is kiterjedne, a kiket külömben is ezen mi borházokkal s tsapszékekkel bővös Városunkban nagy munkával, s a legszemesebb figyelmetességgel is alig lehet az Erköltsiség középszerű Határiban megtartóztatni, már akkor az egész oskolai Ifjúság Erköltsei megvesztegetésére magunk nyitván önként ajtót, — a mit még a Szülék meghalgtásával sem szabad tselekednünk.

4. Ezen Hegedülésbeli gyakorlás, a mint az Instantiának czélja is mutatja, kétség kívül kompániázással lenne összeve köttetve, a mihez

osztán ugrálás, tántz, borozás, láрма, külömbkülömbféle palykosságok, s más számos excessusok járulnának, mint másutt is, a mi rész szerént csak erkölts meg-vesztegetéssel, — rész szerént a Collegiumi épületek meg-rongáltatásával eshetne meg, — a melly most csak a többeknek eleven sétálásokkal s ajtók bétsapásával is rendülésbe jő. — A mondatik ugyan az Instantiába, hogy a Hegedülés alkalmatosságával történhető excessusokért diktállandó büntetést az Instánsok készek lésznek kiállani: De az okos Igazgató s Nevelő inkább arra vigyáz, miat vethessen a megtörténhető excessusok elébe gátot, mint hogy azt büntethesse meg, a mit büntethetlenné tehetett volna.

5. Mind magok a Hegedűsök, mind Tzimborássaik, s az ezek által megvesztegetettek, a városon szinte úgy, mint külföldön a közönséges expeditiók alkalmatosságával annál könnyebben vetemednének minden gyalázatos excessusokra, mennél inkább az ilyen pajkosság lassan lassan benne hajlandósággá válna, s mennél könnyebben vétkezhetnének ott, a hol a Törvény Örzőjétől üresek és mivel a szabad hegedülésnek szükséges következése a Tántz, a mi nélkül az, kivált Ifjunak, csak Tantalus almájja; kétszég kívül a Hegedülés megengedését a Tántz felszabálításának is kellene követni, holott szomorú példákból tudjuk, minémü botránkoztatásra s Jóakaróinknak tőlünk való elidegenítésekre adott alkalmatosságot, hogy az Innepi Deák edgy vagy más zugolyba tántzolni tapasztaltatott. Vallyon a Hegedűs Oskola Mesterrel nem élne-e vissza sokképpen a Köznép Viszketegsége mind az ő tulajdon, mind a Collegium betsületének elvesztésére, a midőn az illetén biztos társalkodásnak sok keserű gyümöltsei szoktak lenni.

6. Továbbá ezen csak magába is lármás Musika a Collegium fekvése miatt soha a jövő menő embereknek, kivált a Romano Catholicus atyafiaknak tetemes megbotránkozások nélkül meg nem eshetne, a kikben ezen tsapszéki distractio mindannyiszor megutáltatást szerezne azok eránt, a kik külömben is kevés Polgári betsületre tarthatnak számot, — annival is inkább pedig, mivel a Romano Catholicus atyafiak számos Innepjeikre, bőjti napjaikra, s más áhítatosságbeli gyakorlásaikra lehetetlen olly szorossan számot tartani, hogy a legnagyobb tilalom ellen is valaha valami botránkoztatás meg ne történhetne, — a kikkel való békességünkre szükségünk is van, — de meg is kell betsülni. Ellenben a szabados Hegedülést bizonyosan a Collegium ablyakjainak behajgálása követné, mind csak nem régen is ezelőtt a kihallatszó lármát követte, a minek a téli ablakok által lehetett elejét venni.

7. Végezetre, a mi a Hegedülés mellett az Instantiába előhordott okokat illeti, azok átollyába semmirekellők. Mert a Clavircordium drágasága szintén úgy nem állhat ellent a vevésre, mint a zsebbeli órák megszerzésére azoknak drágaságok, a miktől sok tilalmak által lehetett csak a Deákokat elvonni, — és ha drágátska is, minthogy a Hegedűt sem

adják ingyen, annak betses s tisztességes volta mindenkor kipótolja sokszorosán a Hegedű oltsóságát s hasznavehetetlenségét. Hogy Debretzenben és Patakon szabadon gyakoroltatik a Hegedülés, azt az odavaló más környülállások tehetik szenvedhetővé, — s itt is, ha környülállásaink nem tilták az odavaló proportio szerént 50 Deák közül talán kettő tselekedhetné. Hogy a Hegedülés a Choralis és Theatralis éneklést segíti, az igaz; de a Reformatusok harmoniájával semmi köze sincs. Ha tsak 300 Deákunk lesz is; a Hegedülés nélkül is virágozhatik a Harmonia — A Seminariumokban s Klastromokban igenis, hogy vagynak Hegedűk, kik a Choruson szolgálnak, de hogy azzal valami lármás Compániákat gyönyörködtetni, s mulattatni szabad volna, maga ezen Institutum sem engedi meg — de meg sem engedhetné. Költ Pápán Januarius 29 ik napján 1803-dik Esztendőben a Pápai Reformatum Collegium Professorai és azoknak neveken Tóth Ferentz mint mostani Rector.¹⁾

Az egyháztanács a professorok véleményére állott és így e század elején a hegedüszo tilos volt a pápai collegiumban. Érdekes bepillantást engedett a két bemutatott kérvény a bennlakás állapotába, bizonyos zárdai szigor jellemezte a bennlakást, pedig az a sok fiatal lélek a folytonos együttléssel csak mind több több bátorságot nyert egymástól a különböző csinyek elkövetésére, s míg a bemutatott folyamodványok benyújtására került a sor, előzőleg már a törvénybe ütközés által okozott kényszer szolgált indokul azok megírására. Csakis szigorú törvények alkalmazása által reménylették az ifjui szenvedélyek megfékezését, s a jó rend fenntartását, azért azokat időnként a szükséghez képest szigorították is, a hová czéloztak az 1803-ik évben tett következő változtatások is:

1. Minthogy a korán való felkelés az életbe sokképen hasznos és szükséges; tehát Nyáron apr. 24-től fogva Aug. 20 ig négy óra után 2 garas, Télen pedig Október 20-tól fogva Marcz. 31-ig öt óra után 5 garas büntetés alatt senkinek ágyba lenni nem szabad.

2. Minthogy a pipázás igen ritka Ifjunak szolgál egységére sokakra nézve pedig éppen veszedelmes; tehát az ezzel való visszaélés edgyátollyába tilalmaztatik, és különösen rendeltetik, hogy

1. Ha a pipátlan Deáknak megengedődik is, hogy a pipások szobájába mehessen gradusán lakni; de mégis a mennyire lehet a pipások Szobákba rendeltessenek, és pipás Deák pipátlanok közzé lakni ne mehessen.

2. Nyáron reggel 4, télen pedig 5 óra előtt, valamint Télen Nyáron

¹⁾ Vegyes jkv. 14. l.

estveli 9 óra után — nem különben a házon kívül a Podiumon 1 ft büntetés alatt pipázni nem szabad.

3 A ki más szobájában pipázni tapasztaltatik, 15 krajtzárta büntetessék.

4. A kinél az Udvaron, kivált a Secessus körül tsak pipázó készület tapasztaltatik is minden tűz nélkül, 2 ftra. és Szerszámainak elvesztésére büntetessék; a ki pedig itt pipázni merészlene, sokkal keményebb és a Consistorium által meghatározandó büntetés alá vettessen.

5. A Praeceptoroknak sem maguknak, sem az őket Classisaikban meglátogató akárminémű Vendégeiknek a Classisba pipázni nem szabad; a mit akár maga a Praeceptor tselekszik, akár másnak akárkinek megenged, 2 ftra büntettetik.

6. A Tanulókhoz illetlen és botránkoztató Lármák eltávoztatása végett tilalmaztatik a Házokba lévő mindennemű lármázás, lármás éneklés, danlás, s ezen való Ugrálás. Ha nappal tétetik az efféle excessus, a részesek közül gradus szerént az első 24 krig, a második 12-ig, a többiek pedig 2 garasig büntettetnek. Ha pedig Éjtzaka esik az efféle excessus, akkor az abban részesek közt a gradus szerént legelső 1 ftra, — a második 30 krra, a többi pedig külön külön 15 krra büntetessenek. A kik pedig magokat az Éneklésbe gyakorolni akarják, azt az Auditoriumban vagy a Cantus Praeses vagy más Juratus jelenlétiben tselekedhetik, de úgy, hogy ezek minden botránkoztató Excessusról felelni kötelesek legyenek.

7. Az Innepi és Őszi Vacatiókban történni szokott Excessusok fogyasztása végett tiltatik Télen 6 — Nyáron pedig 8 óra után a mások szobájában való létel 30 kr. büntetés alatt De ha egyéb excessusok esnek az együttlétel alatt, az asz végbevívők külön és arbitrarie büntetessenek. 1803. Apr. 18.¹⁾

Mindezen adatok, miket így a mult időkből felmutattunk, egy egy korrajzot képeznek, azért az eredeti nyelven és írásmódban közöltük azokat, egy egy tükrei ezek a mult idők történetének, de mind a mellett feladatunk csak módjával engedi meg az ezeknél való időzésünket, s csak a jelentősebb adatokra szorítkozván, kívánjuk közölni még a bennlakásra vonatkozólag a következőket:

„1803-ik Esztendőben November Holdnapnak 6 ik Napiján az Ekleisiai V. Consistorium a Collegiumban tett építéshez és a V. Superintendentia által megerősített Törvényekben az által okozott Változásokhoz képest per modum Statuti ezen Törvényeket hozta:

1. Minden Szoba tesz edgy quadrat, következésképpen kiki abban a Házban ebédel, a melyben lakik vagy a melyben a Nyoszolyája van, és

¹⁾ Vegyes jkv. 22. l.

hogy az Inasok is jó eleve a tisztességes Evéshez s Asztal körül való betsületes Magaviselethez szoktathassanak. azok is Télen Nyáron abban a Házban, mellyben laknak, a közönséges Asztalonn esznek. Ugyanezekre nézve a mi a hálást illeti rendeltetik, hogy 1 Novembertől fogva Szent György napig a Szobákban hálanak, Nyáron pedig a Fojosókon és Kapu Szinben, hanem az Ágybelieket tsinossan össze kötvén az Urok nyoszója alá kötelesek betenni.

2. Hogy kinek kinek portiója mind a kenyérből mind az Ételből hiba nélkül kiadattasson tehát az Ebédre és Vatsorára való Kenyér a Házok rendje és az azokban lakó Szeméjkek Száma szerint edgyet annyi Személyre adván mint azt az Oskolai Consistorium moghatározza a Dispensator által minden nap délben osztatik ki.

3. Az étel elosztás így megy végben: a Házok sora szerint elrendelt Tálokban a Dispensator jelenlétében a Gazdasszony annyi Személyre tálol, a mennyire a Dispensator parantsolja. A Házok lajstromát pedig mindennap a Seniorhoz beviszi a Dispensator, a ki Datumról Datumra felírja azon Laistomra, hogy hány Deák és hány Inas van ez vagy amaz Nap otthon és tsak annyi Személyre vetet az Nap hust és oszt ki kenyeret. Ezen Laistromok pedig Documentumul szolgálnak a Kenyér és Hus erogatiókra. Ha pedig a Dispensator abban megtapasztaltatik, hogy több kenyeret és hust ad s sirosabban tálaltat a maga Házában mint másutt, 10 Legény Innepi degradatióra büntettetik.

4. A Collegium Udvarára és a Classisra szolgáló Házakban a melylyekből és a melylyek mellett a szomszéd Udvarára ablakok is vagynak, ha ezek (láma, dánolás, táncz) történnek, ezek felett a büntetéshez Aristom is adatik. A XIII-ik Házban való Ugrálásért pedig ezeken kívül különösen a legalább való Házban a legutolsó ágyhelyre leendő degradatióra fog büntettetni.

5. A Visitatio így megy végben: a Senior a Juratusok Pénteki Confluxusában a következő hétre megteszi a következő Visitorokat. Szombaton pedig a Consistoriumban az akkori ülés legutolsó punctuma alá a protuculumban név szerint azokat beírja. Minthogy pedig a praeceptor Juratusok Classisaikat nem hagyogathatják, tehát ők visitálnak 12 órától fogva 1 óráig, Estve vatsora előtt és a Reggeli és Estveli könyörgéseken Catalogust olvasnak. A nem Praeceptor Juratusok pedig visitálnak reggeli Felkelésre, időközben 12—1 óráig kivéven Letzkéken és Templomban Cathalogust olvasnak. A Contrascriba visitál Télen 9 órakor punctualiter, Nyáron 10 órakor és mindenféle Elytzakai inspectio az ő kötelessége, valamint a városon fekvő beteg Deákokról való relatio is. Hogy az observator Juratus által maga neve aláírásával néki beadott Templom mulatóknak Neveit két Tempom után hordoztassa és a ki jelen volt de mégis feljegyeztetett, mindjárt akkor a Seniorhoz bemenvén az Observator Juratus jelenlétébe bizonyítsa meg, hogy ő volt Templomban. A kimentés

hallgattasson meg, de azért az oskolai Consistoriumban citáltassék a már edgyszer feljegyzett mulató, a kinek mentsége megvizsgáltatván, tsak ott absolváltathatik.

6. A külső tsinosság s viseletre nézve rendeltetik, hogy mivel edgy darab időtől fogva némely szeles, alamisnából élőködő szegény kevés ifjak, a hegyesmódi tsizmákba, pofaszakál meghagyásába, körítlen kerek kalapoknak viselésébe kevéskedni tapasztaltattak és ezek által sok rendbeli jóltevőket megbotránkoztattak; tehát mind ezek valamint egyéb mások is örökre megtiltatnak. — A hegyes tsizma a Consistorium előtt elvágattatik, a kerek kalap ugyanott ketté vágatik — a pofaszakállért mindannyszor valahányszor tsitáltatik valaki, 1 ftot fizet. Midőn pedig valaki a Juratusokon kívül bejelenti az ily törvénytelen tsizmát, kalapot és egyéb módi tilalmas ruhákat, azok eladatnak, s az ároknak fele a bejelentőnek adódik.

7. Minthogy a Deákok és a házak száma szaporodik, tehát senki-nek két inast, a senioron kívül, tartani nem szabad, valamint a sem engedtetik meg, hogy valaki az Inassát a Rector hire nélkül változtat-hassa.

8. A Collegium 25-ik Törvényének értelméhez s tszéllyához képest rendeltetik, hogy minden Deák a magános magyar és Deák munkáknak edgy különös Diáriumot tartson, olly móddal elintézve, ammint azt a Concernens Professor kirendeli, a ki akármelyiket elmulattya, mind annyiszor azon Törvény büntetését fogja szenvedni.

9. A Deák nyelvben való gyarapodásra nézve a magyar nyelv minden időre való tekintet nélkül ujra szorossan tilalmaztatik, annyira, hogy a ki akár más Deáktársával, akár szolgálával (kivéven a Coniugistákat és Elementariusokat) magyarul beszélni tapasztaltatik, a törvény szerint büntettetik ugyan, de ha egész Ház magyarul beszélni tapasztaltatik, kiki kétszeresen büntettetik, — valamint az is, a ki gyakran tapasztaltatik ezenn rendelés ellen vétteni, véttsége számosságához képest, mindig keményen büntetődik. Hasonlóképpen, ha valaki a T. T. Professor Urakkal akár a praelectiók alatt akár az Oskolai Consistoriumba, akár házaiknál vagy másutt magyarul beszél (hanemha ezt parantsolatra tselekszi) a törvénybe bétett kétszeres büntetésbe idéztetnek. Melly rendelés ellen ha Juratus mint Juratus vét, ide értvén a szolgálk Procuratorát is, ki a szolgálakat köteles hasonló regulába tartani, — vagy ha a Juratus akár a Házban első a Kamarásit magyarul beszélni engedi, mindannyszor 15 krra büntettetik.

10. A Házbeli elsők ugyan a házokban történhető esetekről felelni kötelesek és ha azokat önként fel nem adják, vagy megkérdesztetvén, eltitkollyák, mint az excessusban részt vevők ugy büntettetnek. Minekokáért valakik az elsők intéseiknek nem engednek vagy azok iránt akármilyen letlenséggel viseltetnek, ugy büntettetnek mint a Juratus ellen vétők.

11. A Házakba való tsinosság mint az egészség fenntartásának edgyik eszköze parantsoltatik; minekokáért minden tisztátalanság, rondaság, rendetlenség, ruháknak, ágybeli dolgoknak, pipa s más házi eszközöknek elszórása, az evőeszközöknek, tálaknak, tányéroknek, palatzkoknak, gyertyatartóknak a közönséges asztalon való tartása, hagyása, hevertetése, minden tüzet kapható dolgoknak a kájhához való tevése, annyival inkább arra való rakása, a közönséges asztalon való Dohányvágás, a dohányfüstnek a házba való megrekesztése, vagy benntartása, edgy szóval minden a mi a jó renddel s illendőséggel ellenkezik, keményen tilalmaztatik, egyszersmind szorgalmatossan meghagyatik, hogy se magok a Deákok, se a szolgálk minden héten változtatandó Abrosz nélkül soha ne egyenek, minden Szobák napjában kétszer kisepressenek, kiki tsak a közönséges mosdóedénybe mosódjon és sem a házak pádimentomi se a Folyosók be ne vizeztessenek. Valaki ezek ellen vét, 2 garasra büntettetik, vagy ha mindeneket illet, az egész ház ezen módon büntetessen, ammidőn a házbeli Juratus vagy első 5 garas büntetésre köteles fog lenni.

12. Valaki a Házba bezárkózik, 5 garasra büntettetik, s ha ezt többen tselekednék, kivált éjtzaka, kiki 30 krra büntetessen. — A Juratus pedig vagy az első kétszeresen. Ha a Juratus zörgetésére a bennlevők nyomba az ajtót ki nem nyíttják, a bennlevők fejenként 1 fra büntődnek.

13. A 30-ik törvény tökéletesebb megtartására rendeltetik, hogy a hetes Candelisták mikor alkonyodáskor és reggel az excitator gyertyát hordoz, gyertyájokat meggyujtsák, és azt a közönséges asztalra tegyék ki, a különben tselekvő 1 garasra büntettetik.

14. Hogy az Innep alatt a házbeli dolgok bátorságba maradhassanak, a rendeltetik, hogy minden Innepre menő a Seniornál levő lajstromba elmenetelének, hazajövetelének napját, óráját beírja, akki az elmenetelbe legutolsó, a ház kultsát a Senioralis házba tegye le. Akki ez ellen vét, mindenkor 5 garasra büntettetik. Azonkívül akkinek gondatlansága miatt kár esik, ezért felelni köteles; minek okáért rendeltetik, hogy a Senior Innepok alatt ha elmégyen, a házat másokra bizza, a kik mindazokról felelnek. A Senioralis ház gondviselését általvevők és letevők írásba jegyeztessenek fel.

15. A reggeli és Estvéli könyörgéseken, a hetek szerint kiszabott énekek énekeltesse, ammit ha a Contrascriba meg nem tartat, mindannyiszor 30 krra büntettetik. Akki pedig más Éneket kezd, mint ammint ki van szabva, vagy ha kevesebb és más verseket énekel, két napi kenyér portióját veszti el.

16. Valaki a Collegiumból veniával megy el, vagy betegsége miatt a Városra megy ki, valamint elmenetelének úgy visszajövetelének napját s óráját, a Seniornál vagy annak vicéjénél, írja be. Akki ez ellen vét

15 krra büntettetik. Ha valaki betegsége miatt ezt nem tellyesítheti, ezen rendelés bételyesítésére a házbeli első köteleztetik.

17. Valaki a Collegium Rectorának írásba beadott engedelme nélkül vagy annak ellenére a Collegiumot elhadgya, többé rendes Tanulónak vissza nem vétetik.

18. Hogy a szükséges Manualisoknak írásába a Deákok tanulásra való idejeiket annál inkább megkémélhessék, s a magános munkálkodásra is annál több időt nyerhessenek, rendeltetik, hogy senkinek semmi szín alatt Szerdán, s Szombaton délután a classisok végeztéig u. m. délutáni 3 óráig a Collegiumból kimenni nem szabad és ha valaki ezzel ellenkezőt tselekedend, 5 Legény Innepi degradatióval büntettetik. Akki az illetén közönséges írásokonn, a hová számláltatik Télen ugyantsak a Vasárnapi 7 órától fogva 12-edfélig, nyáron pedig 7-től 8-ig délután pedig 1-től 2-ig, meg nem jelenik, ugy büntettetik mint Letzkemulató. Akki ott botránkoztató módon viseli magát, excessusához képest 2, 3 s több Innepi degradatiót fog szenvedni. Ha ilyenkor az dictálásra kirendelt Juratus az Iratáson meg nem jelenik, akár a dictálást másra és nem Juratusra bizza, akár az órát szorgalmatossan meg nem tartya, vagy Cathologust nem olvas, 5 Legény Innepi degradatióra büntetődik.

19. A 24-ik Törvény sanctiója így qualificáltatik. A Gregarius Deák ha akármí Letzken készületlen találtatik, elsőbe edgy portio kenyérvesztésre, másodíksor az ötödikig 2 portio kenyérvesztéssel, 6 íkért a tizedikig 3 portio kenyérvesztéssel, a 11-iktől fogva minden készületlenségért 3 Innepi degradatióval büntettessen. Ha a Juratus találtatik készületlenül, első készületlenségeért a Consistoriumba citáltatik és keményen megpirongattatik, másodíkért ötödikig mindannyiszor 3 garassal, a hatodíkért a tizedikig 4 garassal, a tizenegyediktől fogva minden készületlenségért 3 Innepi degradatióval büntettessen. Melly büntetések számlálása mindenkör tsak az Új esztendő kezdetével fog elkezdődni. Ha ki találtatna akki ezen büntetések által is meg nem jobbulna, a következő esztendőben Consilium abeundit (az iskolából való eltanácsolás) kap.

20. Tiszteletes Professor Uraimékra bizatik, hogy Aristomokra s pénzre való büntetéseket az órák s garasok számához képest ugyanannyi kenyérportio vesztésre reducállják. Anno 1803-die 6-ta Novembris Pápán tartatott Ekklesiai Consistoriumba ezen új Törvények felolvastattak, megvizsgáltattak, s helybehagyattak et pro observatione ki is adattak per Johannem Kalmár Archiarium.¹⁾

Mint az elmondottakból látjuk a törvények bővebb magyarázatára szolgáltak az itt felsorolt szabályok, a törvényekben a hegyes orru csizma és pofaszakál viselő-éről, a mosdás rendes végzéséről szó nem lehetvén, azokról a magyarázatok-

¹⁾ Vegyes jkv. 25—26. l.

ban, bővítésekben van intézkedés, mint szintén a kéziratok írása és dictálása módjáról, a reggeli s esti együttes imádkozásról stb. stb. s az együttlakás számtalan apró kérdéseiről, a mik mind a kor viszonyainak hű tükeit képezik.

Ezek után azon ref. iskoláinkban és idők óta fennálló szokásról kell megemlékeznünk, hogy a theologus ifjak, tanulmányaik végeztével, külföldi akademiákra mentek ki ismereteik bővítése végett. Ezek számára az iskola, több kevesebb ösztöndíjon kívül ajánló levelet adott, s a kormánytól utlevelet szokott kieszközölni. Ilyen ügyirat a következő:

„Literae Recomendatoriae ad Excelsum Consilium Reg. Locumt. Hung. eorum, qui externas Academias salutare volunt.

Sacratissimae Caesariae Regis Apostolicae Majestatis Benignae Resolutioni medio Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici dto 24-a Febr. Anni 1801 emanatae conformiter testamur Juvenem ex Possessione Inclito Comitatu ingremiato oriundum, in Collegio Reformatorum toto vitae suae Scholasticae apud nos actae tempore diligenter semet in Humaniorum Litterarum Philosophiae, et Theologiae Christianae Studiis exercuisse, probis praeterea et inculpatis moribus fuisse, spemque adeo nobis fecisse, fore, ut si cum benigno Indultu Sacratissimae Caesariae et Regis Apostolicae Majestatis Studiorum Theologicorum augendorum causa Academiam quam prae ceteris elegit, adire eidem liceat, in Ecclesiis Reformatis Hungaricis utilis olim Verbi Divini Minister esse possit. In cuius

„Ajánlólevél a magyarországi Nagyméltós. Helytartótanácshoz azok részére, kik külföldi akademiára kívánnak kimenni.

A felséges császári és apost. kir. felség kegyes rendelete folytán, mely a nagymélt. magy. kir. Helytartótanács útján 1801 febr. 24 én kelt, bizonyítjuk hogy ifju vármegyei születésű a R.-f. Collegiumban töltött tanulói évei alatt magát mindenkor szorgalmasan a philosophia és a keresztyén theologia tanulmányozásában gyakorolta, a mellett kifogástalan magaviseletet tanusított, s magáról oly jó véleményt keltett, hogy azt hísszük, hogy ha neki császári és apostoli királyunk ő Felsége kegyes jóváhagyásával, theologiai ismeretek öregbítése végett akademiára, melyet a többek közül kiszemelt, a kimenetelre engedély adatik, ő egykor a magyarországi ref. egyházakban mint lelkipásztor eredményesen működhetik. Minek hitelére ezen bizonyáglevelünket aláírásunkkal és a

rei fidem, praesentes Litteras
Testimoniales subscriptionenost-
ra et Sigillo Collegii publico mu-
nitas extradamus die
et Anno Collegii Refor-
matorum Professores Adm.
Ref. Superintendens.“¹⁾

Collegium pccsétjével ellátva,
kiadjuk napján évben.
A ref. . . . Collegium tanárai.
Ref. Superintendens.“

Szokásban volt az is, hogy a seniorságot viselt ifju ha
külföldi akademiára menni óhajtott, megrequirálta az iskola
jóltevőit, e czélból az iskolától ajánlólevelet kért, melynek
egyik példánya a következő:

„Tekintetes Ur!

Kegyes Jóltevő Uram!

Oskolai futásomat a ránk jövő Tavasszal elvégezvén, jó Istenünk
kegyes segedelmével a külső országi Akademiákra kimenni szándékozom,
hogy elkezdett Tudományomat az által is öregbítvén az Urnak Házában,
a mire eleitül fogva törekedtem annál hasznosabb szolga lehessenek. De
mivel a Collegiumi Seniorság után a felsőbb rendelések szerint Rectori
hivatalra mint mások, többé nem mehetek; az Akadémiai utazás pedig,
valamiut a szükséges könyvek megszerzése egyébkor is ugyan, de kivált
e jelenvaló mostoha Időkben, igen nagy és terhes költségekkel jár: a
Venerabilis Superintendensia kegyes engedelme mellett bátorodom a ke-
gyes Jóltevők tapasztalt jószívűségéhez s a közjót előmozdítani szokott
munkás buzgóságához folyamodni. Melly velem közlendő kegyességét a
Tekintetes Urnak a midőn a tartozott háladatossággal holtig viszonzni
kötelességemnek ismerem, Drága Személyét jó Istenünk kegyelmes gond-
viselésébe ajánlván, állandó tisztelettel maradok a Tekintetes Ur, kegyes
Jóltevő Uramnak, Pápán decz. 18. 1809 alázatos tisztelő szolgálja a Re-
formatum Collegiumnak mostani seniora.“²⁾

Azon különféle szabályok között, a melyek az iskolai
életet, a bennlakást s az ifjuság által végzett tisztségek teen-
dőit megszabták, igen érdekesek az „Éneklés mesterségéről“,
Cantusról szóló rendszabályok is, melyek az 1811-ik évben 13
pontban állittattak össze, s ezek a következők:

„Az Éneklés mesterségének tudása mind az Isteni tiszteletre, mind
az Oskola Mesterekre nézve mulhatatlanul szükséges lévén: ezen Tárgyra
nézve a következő statutumok rendeltetnek:

1. Az Éneklés mesterségben való gyakoroltatások a Togatus vagy
nem Togatus, de beneficiatus Deákokra nézve állandóan esztendőről esz-

¹⁾ Vegyes jkv. 30. l.

²⁾ Vegyes jkv. 52. l.

tendőre fog folytattatni, kivévén mindazonáltal ezen kötelesség alól a seniort és a Publicus Praeceptorokat.

1. Ezen rendes Éneklés tanításra edgy a Tiszteletes Professor Urak közzül mint Director fog vigyázni, a ki minden ezen tzelra vezethető oktatásokat s rendeléseket írásba ki fog adni.

3. A Deákok közzül időre időre, a mint a szükség hozza magával edgy esküdt Deák fog az oskolai Consistoriumban Cantus Praesesül kinevezettni. Ennek kötelessége leszsz a rendelt órákon a Deákságot az Éneklésbe gyakorolni és mindazt végrehajtani igyekezni és éppen azzal a Modalitással, a mit s a mint a Tiszteletes Director Professor Ur elébe fogja szabni.

4. A Cantus letzkének ideje leszsz: Szerdán és Szombaton délután a téli napokban edgy órától kettőig — a nyári napokban pedig két órától háromig.

5. A reades Cantus gyakorlásának egyedül való hejéül az Auditorium rendeltetik.

6. A Cantus Praeseknek a Cantus letzkét elmulatni tellyességgel nem szabad: mindazáltal ha valami törvényes és balaszthatatlan ok miatt ezt nem teljesíhetné, a Director Urtól írásban adandó engedelmet nyerni köteles, ki is azon esetre a helyett Praesest fog kinevezni.

7. A ki a Cantust elmulatja, mindannyiszor 6 krokra büntettetik, a Juratus két annyira, a már Confirmált Rector pedig mindaddig mig Testimoniumát a Tiszteletes Rector Professor Urtól ki nem veszi, minden mulatásért három annyira büntettetik.

8. Minden Cantus Letzke végeztével a Praeses Catalogust olvasni, valamint a távollevőket feljegyezni, s a Consistoriumba különös rubrica alatt citálni hetenként köteles, hogyha azt elmulatná, vagy az ellen tselekedne, mindannyiszor 30 krra büntettetik.

9. Valamint az Énekek paradigmáit ugy minden egyéb az Éneklést illető oktatásokat kiki tisztán, szépen, s a kibendelt módon leirni köteleztetik, különben tselekedvén, mindannyiszor a Collegium közönséges Törvényének értelmében akár Juratus, akár Gregarius lejend az, 5 garassal büntettetik. — Mind a három sátoros Innepek, valamint az Augustusba tartandó Censurák előtt minden Írások megvizsgáltatnak, és a kinek a kinevezett írásai nem lesznek, vagy éppen a tzelra alkalmatlanoknak találattanak; mindannyiszor edgy forintra büntettetik.

10. A ki a Cantus letzkén akármi botráncokozást vagy rendetlenséget okozand, tselekedetének nagyságához képest inepi degradatióval fog megbüntettetni.

11. A kik Szombaton délután predikálni a Szomszéd Helységekbe kimenni kénytelenítettnek, azoknak a kimenetel csak a Cantus letzke után engedtetik meg.

12. A ki a fentebb említett közönséges Cantus censurán írásban nyert engedelem nélkül meg nem jelenik, mindannyiszor tiz innepi degradatióval büntettetik.

13. A ki a Censurákon vagy semmi vagy igen kevés éneklésbeli előmenetelt mutathat, az olyan, mint a ki idővel is sem Praeceptornak sem Rectornak alkalmas nem lesz, mindannyiszor Innepi degradatióval fog megbüntettetni.¹⁾

Mindezen adatok, a miket főiskolánk beléletére vonatkozólag felmutattunk, daczára, hogy már századunkból valók, mégis élénken emlékeztetnek minket, Trotzendorf s a többi protestans paedagogusok XVI-ik századbeli iskoláira. A gymnasiumi oktatás még mindég évről évre változó publicus praeceptorok kezében van, egyedül csak az a változás említhető, s ez mégis a viszonyok javulására szolgált, hogy már az iskola saját kebelében theológiát végzett ifjak sorából kerülnek ki a publicus praeceptorok. Különben az iskola növendékeinek ugy a tanításba, mint a különböző iskolai tisztségekbe való nagy mérvű bevonása most is az, mit iskolánk első korabeli állapotjáról felmutattunk. Az iskola anyagi ügyeinek gondozása, a bennlakás követelte fegyelmezés tennetartása a növendékek tisztét képezi, felettük a főhatóságot azonban most már nem mint az első korszakban az egyetlen némileg állandó tanár, a rector professor, hanem az állandósított professorok, együttesen, s ezek felett az egyház consistoriuma képezik. — Így volt különben ez hazai egyéb iskoláinkban is e korban, még a katolikus szerzetes rendi iskolákban is mindenütt a fiatal, csak épen pályavégzett theologusok kényszerültek a gymnasiumi praeceptorságot átmenetileg elvállalni, s csak azután nyertek lelkészi alkalmazást.

¹⁾ Vegyes jkv. 62. l.

XI. FEJEZET.

Alsóbb foku iskolánk, a gymnasium és a nemzeti iskola tanügyi viszonyai századunk első felében.

Az 1797-ik évnél hagytuk el iskolánk tanügyi viszonyainak ismertetését, vagyis azon időpontnál midőn az iskola a kerület tulajdonába ment át. Ha az ez időre következő fél század történelmét tekintjük, három korszakot látunk gymnasiumunk tanügyi viszonyaiban egymásután következni. Az első korszak 1819-ig tart, a gymnasium ekkor hat osztályu, 5 tanító keze alatt; 1819 től 1839 ig a gymnasium 9 osztályu, többnyire szintén csak 5 praeceptor keze alatt; s végre 1839/40-től 1850-ig a gymnasium ismét hat osztályu folyton 6 praeceptor keze alatt. Bemutatjuk mindegyik korszak tervét, de mielőtt ezt tennők, mint iskolánk legrégibb Értesítőjét közöljük a következő nyomtatványt az 1798-ik évből:

Specimen Profectus.

Logico Rhetorum ac Poetarum . . . Collegio Reformatorum Papensi d. 24. apr. Anni 1798 . . . Examine Vernali exhibitum.

I. Catechesim Palatinam cum Locis Scripturae S. integram didicerunt, nunc in specie de Symbolo Aposth. examinabuntur.

II. Logicam puram universalem ad ductum Elementorum Philosophiae recentioris Baumeisteri, totam absolverunt, prout etiam Specimen daturi sunt.

III. Notitia rerum Hungaricarum constitit in secunda sive mixta rerum Regum Periodo, ad ductum Jo. Severini exhibenda.

IV. Antiquitates Romanas ad Filum Cl. Nieuport didicerunt.

V. Historia naturalis, speciatim autem Regni vegetabilis brevem Extractum sistent.

VI. Tria Geometriae Capita secundum Veidlerum non absolverunt modo, sed etiam repetiverunt; ex quibus proinde etiam Delineationes suas ubicunque poscentur resolvendas offerent; corporumque simulacra Charta complicata ostendent.

VII. Compendium Arithmetices per literas, quae vulgo Speciosa vocatur, explicatum audiverunt, facillioraque Algebrae Problemata resolvere tentarunt.

VIII. Regulas Poeseos, artisque scandendi, una cum resolutione Elegiacorum Ovidii Carminum continua Historiaeque Poeticae Cognitione familiares sibi reddiderunt.

IX. Ex Schelleri Compendio Praeceptorum Styli bene Latini partem posteriorem, de tribus Eloquentiae Virtutibus primariis didicerunt, exercitioque continuo eadem ad praxim revocarunt.

X. Exposuerunt: A) Officia Ciceronis, cum orationibus ejusdem. B) Ex selectis Latini Sermonis Exemplaribus Chomprii.

1. Sallustii Chrispi. Bellum Catilinarium et Jugurthinum.

2. Titi Livii Histor. Libros I, II, III, V, XXI- XXIV.

3. Quinti Curtii Rufi res gestas Alexandri Magni.

4. Horatii Flacci Odas quasdam, cum Arte Poetica.

XI. Studium Linguae Germanicae consistit in compositione Colloquiorum ac Imitationum Langii; assidua Historiae Naturalis Raffii expositione; extemporali non minus constructionum formatione iisdem accedente.

XII. In Lingua Graeca, praeter Explanationem Praeceptorum Grammatices, Librum Manualem e Stephani Márton, expositione et resolutione totum absolverunt.

XIII. Ex Arithmetica, capita de Ratione et Propositione, de Numeris Fractis, de Extractione Radicum Quadratarum, et Cubicarum; Regulam Trium, Societatis exercuerunt.

XIV. Globologiam Jo. Luloss didicerunt.

XV. Ex Geographia Nova Europam perlustrarunt.

XVI. Quantum in Orationibus ac Versibus componendis profecerint, Labore extemporali super materia exhibenda concubendo docebunt.

Praeceptore Publico

Josepho Markus

Phil. et Theol. Studioso Togato.*¹⁾

Ugyane féltiven közölve van a logicusok és rhetorok névsora, kik összesen 38 an, s a poetáké, kik 21-en voltak.

A bemutatott értesítő csakis e két osztályról értesít bennünket, elszámálva tantárgyaikat, miknek száma 16 volt, ezek: 2. Hittan, 2. Logika, 3. Magyarország történelme, illetve a Vegyes ház kora. 4. Róm. régiségek, 5. Növénytan, 6. Mértan, rajzolás, 7. Algebra, 8. Költészet Ovid elegiáival kapcsolatban, 9. Latin Stylgyakorlatok, 10. Latin Classicusok:

¹⁾ Eredeti az isk. levéltárban.

de Officiis és Cicero beszédei, szemelvények Sallustius Catilina és de Bello Jugurthino művéből, továbbá Livius, és Quintus Curtius Rufus műveiből. Horatius több ódája és Ars poet, 11. Német ny., 12. Görög ny., 13. Mennyiségtanból: arányok, törtek, hármasszab., társaságsszabály, 14. Földgömbismertetés, 15. Uj-kori földrajz: Európa, 16. Szónoki művek és versek készítésében gyakorlás.

A tantárgyak még oly nagy számában sem jutott hely a magyar nyelvnek — irálytannak, avagy a magyar szónoklat- és költészettannak és irodalomtörténelemnek, ez a legszembetűnőbb hiány, a mi azonban ez időben országszerte nem volt különben.

Az osztály oktatója Márkus József togatus ifju volt, s azon körülményből, hogy a közlött értesítőn csakis az ő neve olvasható, következtethetjük, hogy azt nem is az iskola, hanem a gondos praeceptor adta ki, s e speciment talán a vizsgálaton megjelentek közt szétosztotta.

Ez egyetlen becses adatunk a mult század végéről, míg századunk első feléből már az adatok és emlékek egész halma áll rendelkezésünkre. Ugy tetszik azonban nekünk, hogy az első tanterv, a mely 1815. jun. 29, 30 és jul. 1-én Aranyoson tartott egyházker közgyűlés által elfogadtatott, szolgált e korszak fő útmutatójául, ezért mindenekelőtt ismerkedjünk meg ezzel közelebbről:

„40. Bemutatta a fennálló Litteraria Deputatio az Alsóbb és Felsőbb Oskolákban taníttatandó Tudományoknak és Tanításbeli módnak általa, ezenn folyó Esztendőben Május 19 és 20-dik napján Pápán tartatott Összevülésében, elkészített Rendjét, mely a Deputationak Relatiójával edgyütt felolvastatván, és a szükséges igazítások arra nézve a Consistoriumba megtétetvén, az ezenn Tul a Dunai Superintendentiabeli Oskolákban követendő tanítás Rend e következőkben á lapittatik meg:

Hogy az Oskolai Tanítás annál hasznosabb, és a Tzélhoz alkalmaztattabb lehessen; jónak ítélte ezenn Tul a Dunai Fő Tiszteletű Consistorium az egész Superintendenciában lévő Oskolákat *Nemzeti vagy Magyar és Deák Oskolákra* felosztani, — és mivel a Nemzeti vagy Magyar Oskolákban vagynak olyan tárgyak, melyekkel a Leány gyermekek éppen nem, a Fiu gyermekek pedig abból az okból foglalatostkodtatnak, mivel ezek közzül némellyek a Deák Oskolába fognak innen idővel által menni: tehát a Magyar vagy Nemzeti Oskolák elosztattak: *Nemzeti Leány,*

és *Nemzeti Fiu Oskolákra*. — A Deák Oskolák hasonlóképp elosztatnak *Alsóbb és Felsőbb Deák Oskolákra*. Az Alsóbb Deák Oskolákat teszik a Grammatika és a Humanitatis Oskolák, — a Felsőbb Deák Oskolákra pedig tartoznak azok az Akadémiai Tudományok, melyek a Pápai Collegiumban a Togatus Deák Ifjaknak tanítatnak. Mind ezen Oskolákban minémü Tudományok, mitsoda rendel, mitsoda könyvekből, és mennyi idő alatt taníttassanak el, e következőkben adattatik elől:

Az első szakasz a népiskolai oktatás tananyagát adja elő, külön a leány- és külön a fiuiskolák számára 4—4 évfolyamban. Röviden kivonatozva a fiuiskolák tantervét, az a következő:

I. Nemzeti Fiu Oskola:

1. Olvasás, K. k. Márton J.-tól. 2. Imák. 3. Sz. Történetek, K. k. Debreczeni Utmutatás. 4. Irás. 5. Illemtan Tóth F.-tól. 6. Számtan, K. k. Márton J. 7. Beszéd értelmi gyakorlatok, K. k. Tóth F. 8. Ének.

II. Nemzeti Fiu-Oskola:

1. Ker Vallás, K. k. Látzai J. 2. Ó- és Uj-Test. hist., K. k. Osterwald. 3. Imák. 4. Zsoltárok és dicséretetek. 5. Olvasás magyar és latin nyelven. 6. Magyar nyelvtan. 7. Deák nyelvtan. 8. Természetrájk. K. k. Fábján József. 9. Az 5 világrész. 10. Számtan. 11. Egészségtan, K. k. Zsoldos J. Diá-etika. 12. Beszéd-értelem gyakorlatok. 13. Ének, K. k. Maróthi. 14. Irás.

III. Nemzeti Fiu-Oskola.

1. Hittan, K. k. Látzai. 2. Ó-Test, Sz. Tört., K. k. Hübner. 3. Imák a Heidelb. Kátéből. 4. Zsoltárok. 5. Bibliaismertetés. 6. Magyarország történelme, K. k. Kis Tükör. 7. Természetrájk, K. k. Fábján. 8. Olvasás magyar és latin nyelven. 9. Irás dictálás után. 10. Számtan. 11. Földrajz. 12. Beszéd-értelem gyakorlatok. 13. Egészségtan, K. k. Zsoldos J. Diá-etika. 14. Szépirás. 15. Ének. 16. Hallott sz. beszédek kikérdezése. 17. Latin nyelv.

IV. Nemzeti Fiu Oskola.

1. Erköl:stan, K. k. Látzai. 2. Uj-Test, Sz. Tört., K. k. Hübner. 3. Agenda, K. k. Tóth F. 4. Imák. 5. Dicséretetek. 6. Reformatio története, K. k. Utmutatás. 7. Gazdaságtan, K. k. Látzai J. 8. Mesterségek ismeretése, K. k. Látzai „Oskolai Tanító Könyv.” 9. Rajz. 10. Számtan. 11. Polgári ügyiratok. 12. Földrajz. 12. Olvasás magyar és latin nyelven. 14. Szépirás. 15. Ének. 16. Latin ny.

Ez volt a fiu népiskolák tanterve, a melynek elvégzése után lépett fel a növendék a deák-iskolába. Ennyi volt azon ismeret, a melyet a gymnasiumba lépő növendéktől a kor

megkivánt, azt mondhatjuk, hogy nagyjából a mai viszonyainknak is megfelelő, de sőt gazdagabb ennél a latin nyelv felvételével, de viszont szegényebb az által, hogy a magyar nyelvtanból csak az első évben volt némi elemi rész tanítva, a mennyiségtanból eltanított anyag, azt mondhatjuk, hogy a mai mértéknek megfelelő.

Minden egyház kebelében volt ily elemi iskola, de gymnasiumot vagy deák-iskolát tartani egy egyház sem volt köteles, iskolánk gymnasiumának tanterve volt folytatása a nemzeti iskola tantervének, a minthogy rendesen nemzeti fi-iskolát (sextica) találunk iskolánkban, mint előkészítőt a gymnasiumba menő uri fiuk számára, míg a nép gyermekei számára a nemzeti iskola szolgált.

II. Szakasz.

Deák Oskolabeli Tanítás Rend.

A Deák nyelvre mind Tudományos mind Polgári állapotunkra való tekintetből szükségünk lévén, tanittatik az *Alsóbb* vagy Grammatikalis, és Humanitatis Oskolákban, a *Felsőbb* Tudományok Oskolájában vagy a Pápai Collegiumban pedig ezen a nyelven tanítatnak a felsőbb Tudományok, lévén a Deák Litteraturának különösen edgy Professora is.

A) Az Alsóbb vagy Grammatikalis és Humanitatis Oskolák öt esztendőre határozva.

I-ő. Deák Oskola vagy Grammatika.

Tanítatnak:

1. A Vallásból: a keresztyén és Erköls-Tudomány revocáltatik Tiszteletes Látzai Ur Keresztyén Catechismusából, — nem külömben Könyörgések, — Ágenda, — és Éneklés, — a már fellyebb említett könyvekből.

2. A Deák Declinatióknak, Mótzióknak, Comparázióknak, Pronome-neknek és Conjugatzióknak revocálása, — a Deák Grammatika egészen az Elementáris Syntaxissal együtt T. Professor Márton István Ur Grammatikája szerint.

3. A Cellariusból a Primitiva, Derivativa és Composita szók Pensumul kihagyattatnak, megmagyarázván a Tanító a szóknak törzsöktől való származásoknak módját T. Professor Márton István Ur kiadása szerint.

4. Lángius Colloquiukai magyarra fordittatnak egész végig Tiszteletes Professor Márton István Ur kiadása szerint.

5. Az apró Szententziáknak magyarból Deákra való által tévése

extemporaliter, — Stylus írása, — a Gerundiumokkal, Supinumokkal, és Participiumokkal való élésnek módja.

6. A jó Deák pronuntiátióra való szoktatás.

7. A Deáknál való beszéllésnek elkezdése, de csak a második fél esztendőben.

8. Az Arithmetikából: az edgyes és összvetett Összveadás, Kivonás, Sokszorozás és Elosztás.

9. A Német nyelvből: az Olvasás, Német írás és Articulusok Tiszteletes Professor Márton István Ur Német Rudimentája szerint.

10. Tiszta és helyes Írás, Magyar Deák és Német Exempláro ból.

11. Éneklés mestersége Tiszteles Márton Ur által kiadandó könyvből és addig Maróthiból.

12. A Geographiából: A Világnak öt Része, és Magyar és Erdély országok közönségesen Tiszteletes Esperest Katona Mihály Ur által készitendő munka szerint.

II-dik. Deák Oskola vagy Syntactica két esztendeig.

Tanítatnak:

1. A Vallásra nézve: a Heidelbergi Catechismus eleitől fogva a LXV. kérdésig Szent Írásbeli Helyek nélkül, és a Vallás Históriája az Oskolai Tanító Könyvből, — ez az első esztendőbe, a második esztendőben pedig ugyan a Heidelbergi Katekhizmus a LXV-dik kérdéstől fogva végig. Hasonlóképpen Szent Írásbeli helyek nélkül.

2. Minden Oskolai Könyörgések.

3. A Deák nyelvben való gyakorlás végett fordittatnak: Cornelius Nepos Vitae Excellentium etc. és Fedrus Meséi T. Professor Márton István Ur kiadása szerint.

4. A Symplex és Ornata Syntaxis T. Professor Márton István Ur Syntactica Instructiója szerint.

5. A nagy Cellariust repetálják és a Görög szók Appendixét hozzá adják.

6. Corneliusból és Fedrusból kiválogatott Darabok könyv nélkül tanitassanak, és a megtanultak illendő hanghordozással mondassanak el, e mellett a nevezett Auctorokból Phrasések cerpáltassanak.

7. Stylus írása.

8. Deáknál való beszédbeli gyakorlás.

9. Az ujj Geographiából egész Európa és e Világ több Részeinek közönséges Esmerete Tiszteletes Esperest Katona Mihály Ur által készitendő munka szerint.

10. Az Arithmetikából: a Fraktzió és Regula Aurea az Oskolai Tanító Könyv vagy Maróthi szerint.

11. A rajzolás mestersége Tiszteletes Sárvári Pál Ur munkája szerint.

12. Az Egésséget tárgyazó Regulák Tek. Doktor Zso'dos János Ur Diätetikája szerint.

13. Éneklés Mesterség és Hármonia.

14. Szép és helyes Írás mestersége, és abban való gyakorlás, Magyar, Deák és Német Exemplárokrol.

15. A Német nyelvből: Declinátziók, Mótziók, Comparátzio, Pronomenek, Coniungatzio, és Magyarra való fordítás Tiszt. Márton István Ur Rudimentájából.

III-dik. Deák Oskola vagy Rhetorica.

Tanítatnak:

1. A Vallásbol: a Heidelbergi Katekhismus a LXV-dik Kérdésig Szent Írásbeli helyekkel.

2. A Rhetoricára nézve Hasse de Caussis Styli Latini taníttassék, használván a Tanítók Freyer Rhetorikáját is.

3. Római Régiségek Nieuport szerint.

4. Fordíttassanak Justinus, Eutropius, Ciceronis Orationes Selectae és Terentius.

5. Irattassanak mindenféle Periodusok, Narratiók, Levelek, Chriák, magyarul és deákul.

6. A Declamatiókba gyakoroltassanak, és deákul beszéljenek.

7. Az ó Geographiából: Kis Ázsia, Görögország, és Olasz Ország, az Ujjból: Európa repetáltatik egészen, a több Részei pedig a Földnek közönségesen tanítatnak. Mind ezek mellett a Mappák némü némü Declinátzióiban, s a fekvések felvételében gyakoroltassanak.

8. Anthropologiai Esmeretek Tiszteletes Katona Mihály Ur kiadandó könyve szerint.

9. Harmoniás Éneklés mestersége.

10. Az Arithmetikából: Fraktzió, Regula aurea, Societatis, Alligatio-nis Maróthi szerint.

11. A Német nyelvbeli Oktatás és Grammatika Resolutióval való fordítás folytattatik Tiszt. Márton István Német Rudimentájából.

IV-dik. Deák Oskola vagy Poetika.

Tanítatnak:

1. A Vallásból: a Heidelbergi Katekhismusból a LXV-dik Kérdéstől fogva végig Szent Írásbeli Helyekkel.

2. Poetika Regulák a Pozsonyban kiadott Ars Poetika nevü könyv szerint.

3. A Mythologia, a közelébb említett Ars Poetica szerint, de e mellett, a Tanító használhatja Pomeyus Pantheon Mysticum-ját is.

4. Fordíttassanak: Ovidius Tristium nevü Könyvének kiválogatott Elegiái. — Ugyan Ovidius Metamorphosisából a nevezetesebb Darabok.

Horatziusnak kiválogatott Ódái, és Ars Poetikája. Virgilius Buccolicája, az Aeneisből a hat első Könyvek. — Mindezekből és a Cato Morale Dystichonjaiból a szebb darabokat könyv nélkül is meg kell tanulni.

5. A Poeták életét Harlesii Hist: Linguae Latinae, és Tiszt. Budai Esaiás Urnak: Régi tudós Világ nevű munkája szerint.

6. A Magyar és Deák különbkülömbféle versek nemeiben való gyakoroltatás, és deákul való beszéllés.

7. Az Astrognosia taníttassék Tiszt. Esperest Katona Mihály Ur könyve szerint, az első és második Szakaszokbeli közönséges esmereteket előre botsátván, ugyanazon könyvből.

8. Az Arithmetikából az inaequalis Divisio, Regula Societatis et Alligationis.

9. A Német nyelvbeli Oktatás és Fordítás folytatatik.

10. A Görög nyelv kezdete, Nevezetesen az Olvasás, Ártikulusok, Declinatiozók, Mótziók, Comparatiozók, és a Coniugatiozók, s a gyakorlás végett Tiszt. Márton István Ur Görög Grammatikájában lévő Szentenciák fordíttassanak.

V-ik. Deák Iskola vagy Logika.

Taníttatnak :

1. A Vallásra nézve : repetáltatik a Hejdelbergi Katechismus végig. Szent Írásbeli helyekkel, míg Tiszteletes Professor Tóth Ferencz Uredgy ezen Classishoz alkalmaztatott Theologicum Compendiumot fog készíteni.

2. A Rhetorikára nézve Hasse és Freyer itt revocáltatnak.

2. A Római Antiquitások revocáltatnak.

4. Chriák, Syllogismus Oratoriusok, Levelek, Oratiozók, és Versez is irattassanak.

5. Fordíttatnak : Cicerónak Selectae Orationes, és De Oratore nevű munkájja.

6. A Deák prosaikos Írók Élete. Hartes és Tiszteletes Budai Ur szerint, mint fellyebb.

7. A Declamatióban való Gyakoroltatás, — és Deákul való Beszéllés.

8. Az ujj Geographia egészen repetáltatik, az Ó-ból Kis Ázsia, Görög és Olasz Országok és Pannonia.

9. Globologia terrestris et coelestis, Tiszteletes Esperest Katona Mihály Ur szerint.

10. Magyar Ország rövid Historiájja.

11. Logica universalis pura et applicata Tiszteletes Márton István Ur által készíttendő munka szerint.

12. A Német nyelvbeli gyakorlás folytatatik.

13. A Görög Nyelvre nézve Tiszteletes Márton István Urnak Grammatikájában lévő Szentenciák végig fordíttassanak.

14. Szép Írás mestersége.

15. Éneklés Mestersége és Hármonia.¹⁾

Ez volt a gymnasium tanterve, öt illetve hat osztályra osztva, mert a syntaxisták osztálya két évfolyamból állott, s e szerint a fentirt tanterv hat osztályu gymnasiumot illet, 5 oktató által tanítva, s valóban ha figyelemmel kísérik az iskolai tanács jegyzőkönyvében az évről évre változó publicus praeceptorok névsorát, azt találjuk, hogy évenként öten-öten lettek e tisztre alkalmazva.

Ha most már végig gondolunk a bemutatott tanterven, nem tagadhatjuk, hogy az a gymnasium azon kettős céljának, hogy 1. mint öncélú iskola általános műveltséget nyújtson növendékeinek, s hogy 2. mint középiskola átmeneti kapcsolatot képezzen az elemi oktatás és a felső iskolák között, általában véve, megfelelő volt, de természetesen nem annyira, hogy ellene kifogás sem lenne tehető. Vagy helyeselhetjük-e a latin nyelvnek a többi tárgyak rovására szolgáló tulságos ápolását, s a történelemnek, és földrajznak és a többi reál-tudományoknak is rendkívül szegényes összezsugorítását? De hát ne feledjük, hogy az iskola mindég alkalmazkodni kénytelen a korhoz, a melyben él, s akkor a tanult emberek gondolkodás módjának az ily berendezése a tantárgyaknak látszott a legcélszerűsabbnak. Az elárvult magyar nyelven csak három osztályban találunk fogalmazvány iratást, ott is vegyesen a latin nyelvvel, továbbá a természetrajz, vagy a természettan, valamint a mértan is e tanterv keretében helyet sem nyerhettek. A mi azonban a szép, jó és igaz örök eszméiért való lelkesültség felkeltését illeti, az, el kell ismernünk, a bemutatott tantervből nem hiányzott. A tudományok csoportosításában arra is gond látszik fordítva lenni, hogy a reáliák és humaniorák művészeti tárgyakkal is, hová sorozom az éneket, szavalást és a szépirást, vegyesen váltakozzanak, és így az ifju lélek minden oldalú munkásságát felköltse. A mi a tantárgyak számát illeti, az a mai állapotokkal jóformán meg-egyező, mert a mi ott a reáliák vagy humaniorákból hiányzik,

¹⁾ Egyh. Ker. jkv. 1815. jan. 29.

pótolja azt a latin nyelvnek több oldalu mivelése a különböző classicusok magyarázata által.

Az Egyházkerület közgyűlése által jóváhagyott tervezetnek III-ik szakasza is van, mely az iskolák felügyeletéről intézkedik s a közvizsgálatok módját szabja meg, s ez a következő:

III. Szakasz.

Közönséges Jegyzések.

„1. A felyebb valókbán megrendelt Litterarium Planum, vagy Tanításbeli Rend, annak megfelelő Executivát is kívánván, az Oskolákra való Inspectio vagy felvigyázás ezekben állapittatott meg:

A Pápai Collegiumbeli Kissebb Oskolákra fel vigyáz a Classium Inspector Professor, a Professorokra felvigyáznak a Localis Inspectorok és a fennálló Litterária Deputatio. Az ott tartandó közönséges Examenenn pedig megjelennek a Superintendientiale Consistorium által esztendőnként kirendelt két két V. Tractusok, kik arról való Tudósításokat a Superintendientiale Consistoriumnak megteszik, ha mind az alsóbb mind a Felsőbb Tudományokra nézve a Norma szerint foly e minden, és el taníttatnak e minden Tudományok egészen és mitsoda Előmenetellel. Ezen kívül a fennálló Litteraria Deputatiónak adatik az az Auctoritás, hogy a Pápai Examenenn megjelenjen. Végezetre a fő Curator vagy Superintendens, rendkívül is, a mikor érkezne, és a mikor nekik tetszik, Censurára vonhatják mind az alsóbb mind a felsőbb Tanulókat.

A Tractusokban lévő fiu és Leányi Oskolákra s Gymnasiumokra felvigyáznak: a Tractuális Senior, a ki minden Canonica Visitatiókor szoros számot vesz az el tanított Tudományokról.

2. Az Examenek lévén annak bizonyító Próbái, hogy mitsoda előmenetellel taníttatnak el a kiszabott Tudományok az Oskolákban: tehát minden Esztendőben kell egy *közönséges Examennek* lenni, a mely Pápánn Augustus végénn, a Superintendientia által meghatározott napokon, — a Tractusokban lévő egyéb Oskolákban pedig Gergely nap tályban tartatatik. Az Examenek módjának pedig a következő Regula és állandó Törvények szerint kell tartattni.

1. Minden Professorok s Taníttók az általok taníttandó Tudományokból a Részeknek s Paragraphusoknak Argumentumait, a Manualis vagy Manuscriptum szerint hűségessenn és kimerítőleg excerpálják.

2. Ezen Elenchusok adassanak az Examenre felgyülekező Patronusoknak, Auditoroknak, vagy akárminémű Repraesentánsoknak kezekbe, és a hol ezek kíványák, éppen ott censeálják meg abból Tanítványokat.

3. A Taníttók ne a Manualist recitáltassák Tanítványaikkal, hanem a kijelelt helyből értelmessenn, és extemporalis Kérdésekkel ugy tuda-

kozzák ki őket, hogy meg mutattathasson, hogy azok valósággal értik a dolgot.

4. A Tanulók közönséges Examenekben soha se feleljenek azon Székbe, a hol ülnek, hanem közönséges helyre többen vagy kevesebben ki állítatva.

Ezen képpen meg állított Tanításbeli Rend olly Rendelés mellett közöltetik a Ven. Tractusokkal, hogy mindjárt a reánk jövő Esztendőben ez a Tanításbeli Rend vitettségük be minden Oskolákba, és az egész Ven. Superintendentiában a Nagyobb és Kisebb Tanulók tanításában ezen közönséges Norma követtségük, és tartassék meg.¹⁾

A fentebbiekkel kapcsolatban elhatározta még az egyház-kerületi gyűlés, hogy mivel

„1. Vallás Tudományának tanulására szolgáló sokféle Manualisok és Systémák, lehetetlen, hogy a Tanuló elméjében Zavarodást ne okozzanak, melytől méltó őrizkedni. Erre nézve rendeltetett; hogy a mi Trivialis és Gymnasiumaink számára tsak két rendbeli Katechismusok készíttessenek, az edgyik Tiszteletes Professor Márton István Ur által, a két Alsóbb Oskolák számára Keresztyén Erköltsi és Vallási Kis Katechismus nevezet alatt, melyben a Természeti Vallás és Morál olly formán adattassanak elől, hogy az a Kis Katechismus egyszersmind be vezetésül szolgáljon, a Kijelentett Vallásra, még arra is vigyázván, hogy a Kezdeknek vagy a legalsóbb oskolába járóknak való Kérdések és Feleletek Csillag által jeleltessenek meg. Ebbe a Kis Katechismusba fognak iktatni az Apostoli Hit Formájja, a Tíz parantsolatok, az Uri Imádság, a Reggeli, Estvéli, Étel előtt és után; Szülékért való, Betegségben és Betegségből felgyógyultakról mondandó rövid könyörgések.

A másik Nagyobb Katechismusnak vagy Theologiae Compendiumnak készítése bízott most is Theologiae Professor Tiszteletes Tóth Ferencz Úrra. Már ebből a Tanulo Systematice fogja tanulni a Keresztyén Hit Tudományt és Morált, azaz minden Dogmákról szerez magának valamelly kevés, de azomban helyes megfogást, úgy hogy gyermekkorába fejébe veszi kitsiny Rajzolatját annak a Theologicum Systemának, melylyet a maga egész kiterjedésében fog látni Deák korába a Theologicum Auditoriumban. — A ki pedig oda nem érhet, elébb elhagyván az Oskolákat, annak is lesz a Kereszty.Vallásnak minden Dogmáiról kevés ugyan, de helyes Megfogása, következőképpen idővel a közönséges Tanításokat is nagyobb haszonnal fogja halgatni. Minthogy pedig ezt a nagyobb Katechismust is vagy Compendiumot kisebb és nagyobb Idejük fogják tanulni, u. m. a 3. 4. 5. és 6. oskolabeli Tanulók, a két e'sőbbeknek azaz a 3. és 4 dik oskolabeli Tanulóknak való Kérdéseket itt is Csillaggal kell meg jelelni, a melyekhez osztán az Idősebbek, a Tsillagtalánokat is

¹⁾ Egyh. ker. gy. jkv. 1815. 40. p.

hozzá adják, repetálván amazokat is. Ekképpen mind a Kisebb mind a Nagyobb Idejű Tanulók egy Filumonn, egy Systemában vezetetvén, minden szükséges Dogmákról szereznek magoknak helyes esmérteket, az ő Tanulásoknak idejéhez képest, kisebb vagy nagyobb mértékben. Mig ugyan ezen két rendbeli Katechismusok kiválogatott rövidséggel, és fontossággal így elkészülnek, a szokott megvizsgálás után, a fellyebb le irt Litterarium Planumba említettek helyett, Manuális Könyvül fel vétetnek.“¹⁾

Az 1815-ik évi superintendentiális gyűlés ekként rendezvén az oktatásügyet mind az alsó, s mint majd látni fogjuk a felső iskolákban is, megszabta az egyes gymnasialis osztályok neveit is, a melyek így következtek egymás után: Grammatisták, Syntaxisták, Rhetorok, Poeták, Logikusok, és mégis azt látjuk, hogy az osztályok ezen elnevezése az életbe nem ment át, maguk a professorok az első osztályt Elementariusok vagy declinisták osztályának szokták nevezni, s a második osztályt hívják rendszerint grammatikának, a szerint a harmadikat syntaxisták osztályának, mely két évig tartott, erre következett a poetica, s legfőnt a rhetorica. A kutatónak ez az eltérés sok akadályt okoz, hanem forrását kell megkeresnünk, e sajátságos dolognak, s akkor fogjuk azt megérteni, s ez a következő. Mindjárt a szóban forgó kerületi gyűlés után okt. 30-án összeül az iskolai tanács Pápán és a következő határozatot hozza:

„A Ven. Dunántuli Superintendencia 1815 i Protocolluma 40-ik Articulusa értelme szerint a Rhetorica és Logica Classisok külön választatni rendeltettek, oly móddal, hogy a Poetica Classisnak azok közé való tételén kívül mindenk nevezett Classisra különös tudományok s Deák Auctorok határozattak meg. E végre Tiszteletes Professor Márton István Ur, mint Classium Director jelentést tett az eránt, ha vallyon lehető volna-e az eddig együtt volt Rhetorica és Logica Classisoknak külön választása? De minthogy sem a hely sem a fundus nem léte, sem a környüllások ezt meg nem engedik: tehát a Logica Classisra nézve rendeltetett:

a) A Rhetorica és Logika Classisok edgyütt maradjanak a régi mód szerint.

b) Minden iskolai könyörgések, — ámbár azok Tisztel. Márton István Classium Director Ur relatiója szerint a Ven. Superint. Gyűlés

¹⁾ U. o. 41. p.

által megerősített Literarium Planumból kihagyattak is, a Logicában repetáltassanak.

c) A Deák Litteraturára nézve, a közelebb említett Literarium Planumban feltett Deák Auctorok közül: Ciceronis Orationes Selectae és Justinii Epitome Historiarum határozattak oly móddal, hogy mind a két Auctornak fele fordíttasson s magyaráztasson minden Esztendőben. Ezek mellé azomban az azokból való Phrasesek, Adversariák, és szebb darabok megtanulása is ajánltatik.

d) A Német nyelv gyakorlása folytatására nézve rendeltetett, hogy elfogyván Tiszteletes Márton István Professor Urnak Német Rudimentája, a helyett Márton József Urnak könyve vétessen fel.

e) A Quietantiák, Obligatiók, Contractusok stb. írása, mely ha világosan ki nints is a Literarium Planumban téve; de a Levelek írása alatt értetik, ezután is meghagyatik.

f) A Globologia Terrestris mellett a Coelestis is taníttatni rendeltetett.

g) Az eddig volt szokás szerint ezen Classis is minden Sátoros Innepék előtt Censurát fog adni.¹⁾

Ezen határozattal kapcsolatban az 1816. ápr. 20. isk. tanácsülésben „Tiszteletes Professor Nagy Mihály Ur mint Classium Director referálta, hogy minekutánna az első Sessio első pontja szerint a Logica és Rhetorica még eddig edgyesült Classisokban, Cicero Oratiói mellé Justinusnak fordítása is meghatározott volt: ő rész szerint személyesen Győrben, rész szerint Levél által Bétsben és Debretzenben Justinusokat keresett és hozatni iparkodott. De midőn Győrben tellyességgel semmi Justinusokat nem talált volna, Bétsben pedig és Debretzenben nem elegendő számmal; ennek felette a mi kapható lett volna is drága, és későn hozatható lett volna: tehát a fellyebb nevezett Director Ur, addig is, míg a Consistoriumban jelentést tehetett volna, Cicero fordításának folytatását rendelte. Mely provisorio modo esett rendelését a Ven. Ekkilai Oskolai Consistorium helybe hagyta, hogy t. i. Justinus nem szereztethetvén, Cicerónak Oratióinak nem fele része, hanem egészszen fordíttasson, s magyaráztasson.²⁾

Igy történtek eltérések a kerület által megállapított tantervtől mindjárt az első évben, hogy a kijelelt auctor helyett más auctor lón magyarázva, ez még kevésbé lényeges változtatás volt, de hogy a rhetorok osztályát összekapcsolták a logicusok osztályával, pedig az egyházkerület közéjük a poeták osztályát illesztette, ezt a kellő helyiség hiányával indokoltnak alig találjuk, mivel az osztályok száma így is öt volt,

¹⁾ Isk. Tan. jkv. 1807—1819. 102. l.

²⁾ U. o. 116. l.

a mennyit a kerületi tanterv megszabott, a két syntaxist egy osztálynak számítván, mivel egy tanító keze alatt állottak. A kerület határozatát a professorok kötelezőnek ismerték, de a hol attól való eltérésüket a helyzet kívánatossá tette, annak vakon követői nem voltak.

Az 1815. évi tanácsülés azt is elhatározza, hogy ámbár a kerület által kiadott tervezetben nincs is benne de a Sátoros Ünnepek előtt szokásos Censurák megtartandók. Ennek mintegy felélédése a mai évharmados Értesítők osztása gymnasiumainkban, A censurákkal járó osztályozás felhívja figyelmünket az iskolai tanács 1817. évi nov. 17-én tartott ülésében hozott azon határozatára, hogy osztályozási anyakönyvek vezetendők, s azok megőrzése is elrendeltetik.

„Az iskolai Testimoniumoknak akármely időben és több esztendő mulva is authentice lehető kiadattatása végett rendeltetett: Hogy a Tiszteletes Professoratus tartson edgy külön Diariumot, melybe a Tiszt. Professoratust magát illető dolgokon kívül jegyeztessen fel a Végző Professor Ur által, a ki szabva lévő Tudományokat mikor végzette, beíratatván egyszersmind mindenik Tanítványának is Calculussa, melyre a végzett tudományban magát érdemessé tette. Minthogy pedig megeshetik, hogy a Deák majd az Examenekre való készülésekor azon Tudományt, melyből a rendes Censurában helybehagyhatóképen nem felelt, jobban megtanulja, és Examenkor a Közönség előtt jó Speciment abból adjon; sőt több esztendőig benn maradván a Deák, meglehet: Hogy bár valamely tudományból első Cursusban rossz calculust kapott, melyet Exameni Specimenivel is eleinte jobbra nem hozott: de majd második Cursusban érettebb észszel bírván, azon Tudományból, vagy a proponálaskori Censurákon, vagy legalább a közönséges Exameneken jobb calculust nyer; Valamint megfordítva a sem lehetetlen, hogy valamely Deák iskolai nagyobb esztendeire eleinte való szorgalmatosságából alább hagyván, még rosszabb Calculust érdemeljen mint az előtt: Azért Végeztetett, hogy a finiale Testimoniumba mindenkor az utóbbi calculusok tétessenek fel.“¹⁾

Hogy ezen határozat mennyire fontos, kitűnik abból, hogy ma az itt elmondottak feljegyzésére két külön könyvünk van: az osztálykönyv és a névkönyv. A vizsgálatokon pedig a censor és két szaktanár osztályoznak.

A tantárgyakból a növendékek évenként kétszer, rendszerint márcz. és aug. hónapokban nyilvános vizsgálatot adtak. E vizsgálatokra a közönség, az iskola fenntartói és pártfogói

¹⁾ U. o. 139. 140. l.

a rector-professortól meghivattak, ilyen meghívó 1811. május 25-éről a következő:

„Tisztelendő nagy jó Uram! Az elmúlt Esztendőben Tóth Vásonba tartott Feő Tiszteletű Superintendentiának gyűlésében elvégeztetett, hogy az alsóbb Rendű Tanulóknak avagy Classistáknak közönséges megvizsgáztatások Augustus Holdnapjának 19 ik napján kezdődjék; a Togatus Ifjaknak pedig examenek a jövő Esztendő Martius Holdnapjában essen meg, a melly idő-zakas az Togatusokra nézve ezután is meg fog tartatni. Szerentsénknak fogjuk tartani annak-okaért, ha Tisztelendő Jó Uram is több Jóltevőink között ezen meg Vizsgálta-tásra megjelenni méltóztatik, kérvén edgyszer mind bizodalmasan, hogy az ollyatén szüléknek is a kiket az examen illetne, annak idejét tudtukra adni méltóztatassék. Ezeknek jelentések mellett szokott alázatos tisztelettel maradunk Pápán 1811. máj. 26. napján. Tisztelendő Nagy Jó Uramnak a Pápai Reformatum Collegium ak Professorai közönségesen, és azoknak nevekben annak mostani Rectora Mokri Benjámin.“¹⁾

Ugylátszik, hogy különösen a tavaszi vizsgálatok ideje nem volt állandóan martius végén, az 1813 ik évben pl. apr. 1. és 2-ik napján volt, a meghívókat általában jó előre kibocsátották, az augusztusi vizsgálatra már májusban, a márcziusira decemberben. Később a vizsgálati meghívókon közölték a vizsgálatok sorrendjét is, így az 1813-ik augusztusi vizsgálatok május 28 án kelt meghívóján olvassuk:

„Aug. 16. reggeli 7—8 a német nyelvet tanuló első esztendősz Deákok Examene leszén.

8—12 a Logicusoké és Rhetoroké,
délután 2—3 Elementariusoké és Declinistáké,
3—6 Poetáké.

Aug. 17. reggeli 8—12 Syntaxistáké,
délután 2—6 Conuigistáké és Grammatistáké.“²⁾

E szerint a vizsgálatok általában nem sok időt vettek igénybe, egy-egy félnap két osztályé is megtörtént, hihetőleg részint azért, hogy a vizsgálatokra fiaikért jött szülék itt sokáig időzni ne kénytelenítettessenek, részint, hogy az egyházkerület szokásos küldöttéi is rövid idő alatt az összes vizsgálatokat láthassák.

Az 1814. évi nyári vizsgálatok rendjén a theologusok vizsgálata is jelezve van:

¹⁾ Vegyes jkv. 64. l.

²⁾ Vegyes jkv. 73. l.

„Aug. 22. délelőtt a Theologusok examene leszén,
délután az Oratoroké s Logicusoké.

Aug. 23. délelőtt a Philosophusoké,
délután a Syntaxistáké s Grammatistáké.

Aug. 21. délelőtt a physicat, historiát, litteraturát, német ny. tanulóké,
délután az Elementariusoké s Poetáké.“¹⁾

Volt eset, hogy félóránként osztották be a vizsgálatokat,
így 1816-ban:

„Aug. 19. délelőtt 8—12 a Theologus Deákok Examene leszén,
délután 2½—4 a Declinistáké és Elementariusoké.

4—7 a Logikusoké.

Aug. 20. délelőtt 8—12 a Philosophus Deákoké,
délután 2½—5 az Első Estendős Deákoké.

5—7 a Poetika.

Aug. 21. délelőtt 8—12 a Physicus Deákoké,
délután 2½—3½ a Grammatistáké Coniugistáké,

4½—7 a Syntaxistáké.“²⁾

Később tantárgyak szerint csoportosították a vizsgálatokat,
így 1820-ban:

Nagy teremben:	Kis teremben:
Szept. 4. Hétfőn. Egész nap a Philosophusoké.	D. e. Keleti nyelveket tanulóké.
Szept. 5. Kedd. Egész nap a Phy- sicusoké.	D. u. Declinistáké és Elementa- riusoké.
Szept. 6. Szerda. Egész nap a Theologusoké.	Egész nap a Grammatistáké és Coniugistáké.
Szept. 7. Csütört. Egész nap a Logikusoké és Rhetoroké.	D. e. a földrajz tanulóié.
Szept. 8. Péntek. Egész nap a Poetáké.	
Szept. 9. Szombat. Egész nap a Syntaxistáké.“ ³⁾	

Ekkor tehát már az összes vizsgálatok egy heti időre
osztattak be, s később ez a szokás maradt meg loginkább.

A gymnasium bemutatott tanterve állott iskolánkban az

¹⁾ Vegyes jkv. 77. l.

²⁾ Vegyes jkv. 80. l.

³⁾ Vegyes jkv. 116. l.

1819-ik évig, ekkor az egész tanterv igen nevezetes változást szenvedett. A hat osztály helyett 9 osztályu lett a gymnasium. Ennek eredete után kutatva az 1819. évi nov. 8-án tartott iskolai tanácsülés jegyzőkönyvében olvassuk:

„9. p. Referáltak a Professorok arról, hogy az új és a Királyi Felségnek is felküldött Docendi Norma szerint való tanítások, mind a Deákok, mind a Classisták közt elkezdődtek,“¹⁾

ebből az látszik, hogy a tanterv ezen gyors megváltoztatása a felség parancsára történt. A bécsi Congressus után a kormány általában szigorú ellenőrzést gyakorol az iskolákban, még a tanulók Classificatiójának is felterjesztését kívánja, s az iskolák alkalmazkodni voltak kénytelenek azon rendelkezéshez is, a mely szerint a felséghez felterjesztendő osztályzatokban a magaviseletnek kellett elől állani.

Ez az új helyzet a most tárgyalt Examenek módjára nézve is változást hozott, így az 1829. ápr. 23-i iskolai tanácsülés elhatározza, hogy

„az Examenek ennekutánna legyenek úgy, hogy a Deákok és Classisták is rendel mint gradusok szerint következnek, az Auditorium közepire, és nem az első székbe kiállván, az a végre készített Chárták közzül huzzanak, és az azokon találtató Kérdésekre feleljenek. Az Eminenseknek szóval is tevődhetnek fel kérdések, hogy annál több Feleletek által producálhassák magukat. — Semmi Deák semmi manuscriptumot, sem nyomtatott Könyvet a fordítandókon kívül magával az Examenbe be ne vigyen, hanem csak annyi papírost, a mennyin extemporalis labort írhat. — Minden Studiumokból a Kérdések tétessenek mindenik Czédulán, azoknak elejiből, közepéből, végéből, és az illy Kérdéseket magában foglaló Chárták, leforgatva huzattassanak a Felelőktől. — A Schédák vagy Chárták, se sokkal többek, se sokkal kevesebbek ne legyenek, mint a mennyi Eminensek vagynak az Auditoriumban. — Legyenek három rendbeli Schédák, mellyek közzül egy rendbeliek össze köttetvén, adódnak által az Ecclesiae Curatornak; másik rendbeliek legyenek a Professornál. — Az Auditorium közepire több felelő egyszerre ki na álljon Kettőnél. — Az Eminensek examináltatása után ajánltasson a többeknek, akár valaki még ad Eminentiam concurrálni? — A Specimenek cum Classificatione Professoris Concernentis adassanak bé az absentiák feljegyzésével. Az Elaboratióknak is legyen rubricája. — A Concernens Professzorok által kiadandó Thesisek, a mikről írjanak ne chiát, hanem philosophica meditatiót.“²⁾ stb. stb.

¹⁾ Isk. tan. jkv. I. h. 174. l.

²⁾ Isk. tan. jkv. II. k. 78. l.

Igy változtak még az examenek is mind a gymnasium mind a felsőbb oktatás osztályaiban. Még az is az új rendszerhez tartozott, hogy a classisok számára osztálykönyveket szereztek, miről Nagy Mihály rector-professor az 1819-ik nov. 8-iki iskolai tanácsban jelenti, hogy azt 6 frt 48 kron megvette.¹⁾

Az új tanterv e címet viseli: „*Norma Studiorum et coordinatio Scholarum, in Venerabili Superintendentia Trans-Danubiana, Evangelicorum Helv. Conf. addictorum.*“ Magyar fordításban e tanterv bevezetésül ezeket mondja: „A dunántúli helv. hitv. evangelicus egyházkerület iskolái alsóbbakra és felsőbbekre oszlanak. Amazokhoz tartoznak a népiskolák és gymnasiumok, melyek nyelvészeti és human iskolákra oszlanak, emezekhez az akademiák, vagyis a hol azon tudományok adatként elő, melyek az Akademiákon vagy Egyetemeken szoktak előadatni.“ Hogy mindezen iskolákban mely tudományok, milyen rendben, mely könyvekből s mennyi idő alatt tanítandók, a következők mutatják meg.

Következik az elemi leány s az elemi fiúiskolák tanterve, mondhatjuk, hogy az egyházker. által már 1815-ben megállapított tanterv alapján.

Hogy említetlenül ne hagyjuk a népiskola leányosztályainak tanítása a fiúk osztályaitól itt csak azon eltérést mutatja fel, hogy amabból a latin olvasás és nyelv tanítása ki van hagyva.

A főiskola elemi fiúiskolája előkészítő osztálya mintegy a gymnasiumnak, a melynek osztályai sorban így következnek egymásután: I. o. Classis Elementariorum. II. o. Cl. Declinistarum. III. o. Cl. Conjugistarum. IV. o. Cl. Grammatistarum. V. és VI. o. Cl. Syntaxistarum Novitiorum et Veteran. VII. o. Cl. Rhetorica. VIII. o. Cl. Poetica. IX. o. Cl. Logica.

Arra nézve azonban, hogy miképen voltak a tárgyak ez osztályokban félévénként beosztva, részletes tanterv is áll előttünk, mely a tanítás terjedelmébe is beletekintenünk enged, s e korszak tankönyveit is felsorolja, s ez a következő:

¹⁾ Ik. t. jkv. I. k 174. l.

Tantárgyak	I. félév Nov.—Márcz.	II. félév April. Aug.
	I. Oszt. Cl. Elementar.	
	<i>1. Studia practica.</i>	
a) Imák:	Mi Atyánk, étel előtti és utáni ima.	Reggeli és esti ima. Apost. hitf.
a) Ó-testam. sz. tört.	Teremtéstől özönvizig.	Patriarchák Ábrahámig
c) Énekek kezdő versei.	Néhány zsoltár és	dicséret.
	<i>2. Studia stricte Theoretica.</i>	
a) Betük ismerete.	Betük összeillesztése, olv. kezdete.	Magyar olv. latin olv. kezdete.
b) Számtan.	Római számok ismerése, kimondása, leírása	Arabs számok ismerése, kimondása, leírása
c) Ker. erkölcsstan és illemszab.	Ker. erkölcsstan.	Illemtan.
	<i>3. Studia Aesthetica.</i>	
Szépírá.	Író toll használata, betűk leírása.	A betűknek szavakká alakítása.
	II. Oszt. Cl. Declin.	
	<i>1. Studia practica.</i>	
a) Kis Káté: Hittan	I. Rész—V. vagyis a 67. kérdésig,	VI— végig vagyis 68-tól 164 ig.
b) Ó és újtest. sz. történ.	I—III. vagyis Egypt.-ből kijövetelig,	IV—VIII vagyis végig.
c) Imák.	Tanulás és munka előtt és után,	Templomban és temetkezéseknél való imák, tízparancsolat.
d) Egyh. én. kezdő versei	Zsoltárok közül	Kijelelt dicséretetek.
e) és dallama.	a kijeleltetek.	
	<i>2. Stud. stricte Theoretica.</i>	
a) Folyékony olvasás.	Magyar latin nyomtatvány olvasása.	Nyomtatv. és kézirat olvasása.
b) Magyar nyelv.	névragozás, fokozás,	névmások, igeragozás
c) Latin nyelv.	" "	" rendes "
d) Alkotmánytan.	I—IV. Rész	IV— végig.
e) Földrajz.	5 világrész, térképolv.	Magyarország, Erdély, Palesztina.

Tantárgyak	I félév Nov.—Márcz.	II. félév April.—Aug.
f) Természetrájk :	Állattan,	Növény- és ásványtan.
g) Számtan :	Egyszerű összeadás, ki- vonás,	szorzás, osztás.
h) Életrendi szabályok :	10-ik oldaltól 28 ig,	28 tól 48 ig.
i) Fordítás.		Rövid. mond. lefordítása.
	<i>3. Studia Aesthetica.</i>	
a) Írás.	Szépírás a tisztázatlan átvizsgálva,	folytatva dictálás után. gyakorlása.
b) Elbeszélő előadás	folytonos	
	III. Oszt. Cl. Coniug.	
	<i>1. Studia Practica.</i>	
a) Kis-Katé Erkölcstan :	1—96 kérdés,	97—169 kérdés.
b) Ótestam. bibl. tört.	első fele,	második fele
c) Imák :	reggel, este, szülék-, ta- nitókért betegségben, a kifejezett	gyógyultan, a vallásért. énekek.
d) Egyh. énekek		bibliai helyek kikeresé- sével.
e) Sz. Könyvek sora,		
	<i>2. Studia stricte Theore- tica.</i>	
a) Latin ny.	participiumokig,	a hátralevő rész végig.
b) Langius párbeszédei	I—VI. nyelvtani elem- zéssel.	VII—XII. nyelvt. elem- zéssel.
c) Cellarius Minor	A—L	L—V betűig.
d) Írálygyak. lat. magy.	Házi,	Házi és rögtönözve.
e) Extemporale fordítás		naponként gyakorolva
f) Latin kiejtés	folytonos	gyakorlással
g) Nyomtatvány és írás	könnyű olvasása egész	éven át.
h) Jelenkori földr.	5 világrész és Európa,	Magyarország, Erdély, Palestina.
i) Számtan :	Egyszerű és összetett összead. kiv.	szorzás, osztás.
k) Gazdaságtan		kivonatban tárgyalandó.
l) Helyesírás :	Naplókban tisztázva	egész éven át.
	<i>3. Studia Aesthetica.</i>	
a) Szépírás :	magyar és latin szépírás	egész éven át.
b) Szavalás :	félév végén	gyakorolva.

Tantárgyak	I. félév Nov.—Márcz.	II. félév April. Aug.
	IV. Oszt. Cl Gramm.	
	<i>1. Studia practica.</i>	
a) Kis-Káté :	Hittan,	Erkölcstan.
b) Ujtestam. bibl. tört.	I. rész,	II. rész.
c) Urvacsor. készülés	templomban, munka, ta-	pünkösöd után kezdve.
d) Imák :	nulás, evés előtti és	szülékért, tanítókért, be-
	utáni imák,	tets. felgyógyul. ker.
e) Ének :	Ünnepi	hitért, temetésen.
f) Kikérdezés	a vasárnapi és ünnepi	énekek.
		beszédekből.
	<i>2. Studia stricte Theore-</i>	
	<i>tica.</i>	
a) Latin ny.	Nyelvtan,	Mondattan.
b) Langius párbeszédei	I—IX. fej. fordítása,	X—XII. és a függelék.
c) Cellarius Minor	A—L betűig,	M—V betűig.
d) Irály latinra :	házi és heti gyakorlat,	rögtönzött fordítás.
e) Rögtönzött lat. beszéd		gyakorolva naponként.
f) Latin kiejtés	folytonos	gyakorlása.
g) Latin beszélgetés	folyton	gyakorolva.
h) Jelenkori földrajz :	5 világrész, Európa,	Erdély, Ausztria, Pales-
	Magyarország,	tina.
i) Számtan :	4 alapszámvet egyszerű-	4 összetett formában.
k) Német ny.		Olv., írás, névelők, név-
		ragozás.
l) Mesterségek ismertet.	I. rész,	II. rész.
m) Magyar fogalmazv.	nyugták,	levelek.
n) Olvasás	nyomtatott és írott szö-	végről egész éven át.
o) Helyesírás	a tisztázott naplókban	egész éven át.
	<i>3. Studia Aesthetica.</i>	
a) Szépirás	magyar, latin, német	nyelveken.
b) Ének		hetenként.
c) Szavalás	gyakorlása fél	év vége felé.
	V. és VI. Oszt. Nov. és	
	Vet. Synt.	
	<i>1. Studia practica.</i>	
a) Heidelb. Káté I. év.	1 kérdéstől 30-ig,	31—64.

Tantárgyak	I. félév Nov.—Marecz.	II. félév April.—Aug.
a) Heidelb. Káté II. év.	65 kérdéstől 91-ig	92—129.
b) Egyháztörténet I. év.	Egyetemes egyház-	történet.
II. év.	Reformatio története.	A két sacramentom.
c) Isk. imák I—II. év.	Urvaesorai és 6, 7, 10, 11, 12, 13. sz.	4, 15, 20, 21, 22, 23. sz.
d) Ének I—II. év	I—IV jegyzékben fog- laltak, nehány ünnepi, a hallott egyházi	V—VIII jegyzékben fog- laltak, nehány temetési ének. beszédekből.
e) Kikérdezés I—II. év.		
	2. <i>Studia stricte Theore-</i> <i>tica.</i>	
a) Mondattan I—II. év.	Egyszerű mondattan.	Ékesszólástan.
b) Ceilarins Maior I-II. év.	A—Q betűig	R—végig a függelékek.
Ró- } Cornelius I. év.	Előszótól Alcibiadesig,	Thrasibulustól Datamesig
mai } II. év.	Epaminondastól Timo-	Királyoktól végig.
c) iro- } I. év.	leonig,	
da- } II. év.	Két első rész,	harmadik rész.
lom } Phaedrus II. év.	negyedik rész,	ötödik r. és a függelék.
d) Könyvnélkül I-II. év.	nevezetesebb részek a	tárgyalt írókból.
e) Irálygyakor. I-II. év.	Heti és rögtönzött	feladatok latinra.
f) Rögtönzött latin be- széd I-II. év.	egész	éven át.
g) Magyar fogalmazvá- nyok I-II. év.	levelek, nyugták, ellen- nyugták,	szerződések, folyamod- ványok.
h) Latin. beszél. I-II. év.	folytonos	gyakorlása.
i) Német ny. I. év.	nyelvtani szab. ford. gy. 1—29	nyelvt. szab. ford. gy. 30—75
II. év.	nyelvtani szab. ford. gy. 75—96	nyelvt. szab. ford. gy. 97—130
k) Ujkori földrajz I. év.	5 világrész, Portugal, Spanyol,	Francia, Angol, Magyar- ország,
II. év.	Porosz, Olasz, Svajc, Holland. o.	Német, Dán, Svéd, Eur., Török, Erdély o.
l) Ókori földr. I-II. év.	Kis-Ázsia, Görögorsz.	Olasz o.
m) Számtan I-II. év.	Egyszerű és összetett alapl. ism.	Törték, arany szabály.
n) Életrendszab. I-II. év.	I—V. részig	V—végig
o) Helyesírás	tisztázott naplók-	ban hetenként.

Tantárgyak	I. félév Nov. – Márcz.	II. félév April. – Aug.
	3. <i>Studia Aesthetica.</i>	
a) Szépirás I-II. év.	magyar, latin,	német nyelven.
b) Térképrajzol. I-II. év.	egész éven	gyakorolva.
c) Ének és összhang- zattan I-II. év.	egész	éven át.
d) Szavalás :	éven át folyton	gyakorolva.
	VII. Oszt. Cl. Rhetor.	
	1. <i>Studia practica.</i>	
a) Heidelb. Káté :	1-ső kérdéstől 28-ig	29—64
b) Iskolai imák :	Urvacsorai imák és X—XIII. sz.	XIV, XV, XVIII—XXIII szám.
c) Egyházi énekek :	I—IV. jegyzéke és ün- nepi énekek,	V—VII jegyzéke és ün- nepi énekek.
d) Kikérdezés	a templomi szent	beszédekből.
	2. <i>Studia stricte Theore- tica.</i>	
a) Rhetorica	egészen, gyakorlati	alkalmazással.
b) Róm. régiségek	tárgyalandók.	
c) Róm.) Cicero irod.)	Pro Archia, L. Manilia, R. Amerino	Catilinae quatuor.
d) Fogalmazások :	I. könyvtől VI-ig körmondatok, levelek, chriák,	VII XVI. elbeszélés, nyugta, kö- telezvény.
e) Szemelvények	a tárgyalt írók-	ből könyvnélkül.
f) Róm. prózairók élete	Cicero s a többi szónokok, epistolagraphok, nyelvészek,	bölcsészek, geographu- sok chronologusok.
g) Magyar történelem.		Két első korszak
h) Görög ny.	Szabályok ford. 1—67	Szabályok.Ford.68—159
i) Jelenkori földrajz.	Eur., Ázsia, Afr., Amer., Polynes	Magyar, Erdély, Horvát, Dalm. orsz.
k) Német ny.	Nyelvtan. Ford. I—III.	Nyelvt. Ford. IV—VI.
l) Földgömbism.		Magyarors., Németorsz.
m) Számtan :	Törték ismétl. aranyiszab.	társaságyszabály.
n) Latin beszélgetés	folytonos	gyakorlása.
o) Helyesírás	hetenként naplók	tisztázása.

Tantárgyak	I. félév Nov.—Márcz.	II. félév April.—Aug.
a) Szépírá	3. <i>Studia Aesthetica.</i>	
b) Ének és összhangzatt.	magyar, latin, német	nyelven hetenként.
c) Szavalás	egész	éven gyakorolva.
	egész	éven gyakorolva.
	VIII. Oszt. Cl. Poet.	
	1. <i>Studia practica.</i>	
a) Heidelb. Káté	65—91 kérdések	92 - 129 kérdések
b) Isk. imák.	Urv. imák, s X, XI, XVI, XVII. sz.	XIV, XV, XVIII - XXIII szám.
c) Egyh. énekek.	I—IV jegyzékűek s néh. ünn. és t. é.	V—VII jegyzék. s néh. ünn. és t. é.
d) Kikérdezés	a vasárnapi és ünnepi	szent beszédekből.
	2. <i>Studia stricte Theoretica.</i>	
a) Verslábak és sorok	naponként gyakorolva	egész éven át.
b) Mythologia :	1—97 § nagyobb istenek,	98 végignagyobb istenek.
c) Róm. költők élete :	Ovid, Horac, Virgil s a színműírók,	Tragikus, Satyr., Epit., Elbesz. Lyraik.
d) Róm. irod. történ.	Ovid Trist IV. Metam. Arspoet. Hor.	Hor. Bucolica, Virgil
e) Könyvnélküli tanulásra	a tárgyalt írókból	Aen. VI. k. költői elemzéssel, szemelvények.
f) Cato erkölcsi versei	emlézve.	
g) Tropusok	értelmezése.	
h) Csillagászat		tárgyalva.
i) Versírás	egész	éven át.
k) Számtan :	egyszerű és összetett 4 alapm. Arányos oszt.	Társaságsszabály.
l) Görög ny.	Szabályok, ford. 160-262	Szabályok, ford. 263-353
m) Német ny.	Nyelvt. ismétlés, ford. 131—198	Nyelvt. ismétlés ford. 199 - 294
n) Ó-kori földrajz	Olaszorsz., Görögorsz.,	Kis Ázsia, Pannonia.
o) Latin beszélgetés	gyakorolva	egész éven át.
p) Helyesírás	tisztázott naplókban	hetenként.
	3. <i>Studia Aesthetica.</i>	
a) Szépírás	latin, német, görög	nyelven hetenként.

Tantárgyak	I. félév Nov.—Márcz.	II. félév April.—Aug.
b) Szavalás	a nyilvánosan tár-	gyalt szerzőkből.
c) Ének és összhangzatt.	mindkét	félévben.
	IX. Oszt. Cl. Logic.	
	<i>1. Studia practica.</i>	
a) Heidelb. Káté	1—64 kérdés	65 - 129.
b) Isk. imák :	Urvacsorai i. X, XI, XVI, XVII. sz.	XIV, XV, XVIII—XXIII szám
c) Egyh. énekek :	I—IV. jegyz. néh. ünn. és temp.	V—VII. j. ünn. és tem. énekek
d) Kikérdezés	a heti szent	beszédekből.
	<i>2. Studia stricte Theore-</i> <i>tica.</i>	
a) Szónoklattan	ismétlése.	
b) Római régiségek	"	
c) Latin { Cicero	Orationes ad Quint pro	pro Milone, pro Ligaro
e) irod. { Justinus	Marc Phil II.	
d) Fogalmazás:	XVII k — XXVI	XXVII — LXIV.
e) Szemelvények	Körmond., elbesz. epist.,	Chriák, beszédek, nyugt.
f) Tiszta és alkalmazott	szónoki syllogismusok,	szerződ., latin költem.
Logika	a tárgyalt szerzőkből	egész éven át.
g) Magyarorsz. tört.		az egész elvégzendő.
h) Görög ny.	Nyelvt. ismétlés, ford.	III. korszak, habsb. h.kir.
i) Német ny.	354—384	Nyelvt. ism. 285 - 418
k) Jelenkori földrajz :	Nyelvt. ism. ford. III.	III. résztől végig.
l) Éggömbisme.	részig	
m) Latin beszéd	Portugal, Spanyol, Fran-	A többi eur. országok.
n) Helyesírás	czia, Anglia, Belgium	tárgyalandó.
	folytón	gyakorolva.
	a heti tisztázott	naplóban.
	<i>3. Studia Aesthetica.</i>	
a) Szépirás	latin, német, görög	nyelven.
b) Ének és összhangzatt.	egyik félévben.	
c) Szavalás	a tárgyalt írók	műveiből.

¹⁾ Vegyes jkv. 107—112. l.

A bemutatott részletes tanterv után csupán azt kívánjuk a fentebb mondottakhoz csatolni, hogy a mint látjuk a tantárgyaknak fél évekre való beosztásánál figyelem volt fordítva arra, nehogy egyik félév túlságosan terhes legyen a másikkal szemben, ezért a fél éves tantárgyakat, ha egy-egy osztályban fordultak elő, egymást felcserélve adták elő. Azt is látjuk e részletes tantervből, hogy az egyes tantárgyakat már alatt elvégezve, a felsőbb osztályok azokat újra ismétlik, mintegy bele gymnastizálják az ifjak elméjét azokba. A humaniorák épen az által nyerik feltűnő túlsúlyukat a reál tárgyak felett, hogy egész tantárgyaknak a felsőbb osztályokban újra ismétlése épen a reál tárgyaknál, mint, földrajz, számtan fordul leginkább elő, e tekintetben csak a vallástan mulja őket felül.

A mi a tárgyalat korból a gymnasium növendékeinek létszámát illeti, az az 1820 óta rendszeren vezetett anyakönyvek szerint figyelemmel kísérve, azon eredményt tünteti fel, hogy a létszám 1820-tól 1828—29-ig csekély eltéréssel évről évre fokozatosan emelkedett, úgy hogy míg 1820-ban a 260-at haladta túl, 1828—9-ben a 350-et fölözte, innen kezdve fogyott a létszám folytonosan egészen 1834—5-ig a midőn ismét csak a 260-at fölözte, ettől kezdve 1838—9-ig ismét emelkedőben volt a létszám, de a 320-at túl mégsem haladta, csak hogy itt meg kell jegyeznünk, hogy innen kezdve csupán 6 osztály növendékei vehetők fel a gymnasiumi tanulók létszámába, mivel a három felső osztály mint philosophiai cursus, külön választott, s a gymnasium osztályai eddigi neveik helyett I, II, III, IV Nyelvészeti, I, II Human osztályoknak is nevezettek, különben szokásosabb volt régi neveik használata, ilyen sorrendben: conuigisták, grammatisták, syntaxisták, rhetorok, poeták, lugiosok osztálya. Ezek felett alakult a 3 évi lycealis tanfolyam: I, II, III éves philosophusok, mely beosztás azután a Thun rendszerig megmaradt, vagyis 1850—1-ig.¹⁾

Ezen körülmény, de meg a létszámnak különben is csök-

¹⁾ Tarczy L. Középtanodáink. 1879—80. Értesítő 10, 11. 1.

kenése okozza, hogy a gymnasium létszáma a század derekára 130-ra apadt le.¹⁾

A gymnasium felső osztályainak lycealis tanfolyammá alakítása azzal járt, hogy ezen tanfolyam tanárai nem évről évre változó végzett theológusok, hanem állandó szaktanárok voltak, kiknek fizetése a theol. akadémia tanárai fizetésével egyenlősítettett, főiskolánkban ezek és a theologia tanárai képezték a tulajdonképeni tanárikart, magukat teljesen elkülönítve a gymnasium praeceptoraitól; s ezen helyzet a gymnasium tanügyének emelésére semmiképen sem szolgálhatott. Ha most még ehhez hozzávesszük, hogy néhány tanévben még ezen a togatus deákok közül sorozott praeceptorok sem voltak elegendő számban arra nézve, hogy minden osztálynak külön külön oktatója legyen, s hogy így néha 2 osztály egy teremben egy praeceptor keze alá volt adva az egymásután következő osztályok közül, akkor ezen korszak eme viszonyai-
val is megismerkedtünk. Az is megtörtént akárhányszor, hogy a tanításra kijelölt ifjú a tanév kezdetére más alkalmazást vállalt, rectorrá lett, vagy kápláni helyet nyert, s ilyenkor helyét egy ezen tisztségre még csak nem is számíthatott ifjával kellett betölteni.

Igy tanította az 1820—1. évben az elementariusok és declinisták osztályát együtt egy osztályteremben, Pados János, a conjugisták és grammatisták osztályát Demeter Lajos, az első és másodéves syntaxisták osztályát Varjas Gábor, a rhetorok és logicusok osztályát Balogh József. A rhetorokat a logicusokkal együtt tanítja 1819—20-ban Keserü János, 1820—1-ben Balogh József, 1821—2-ben Márton István majd Cseresnyés István. Tizenhét éven át vagyis 1835—6-ig szinte rendszeres maradt az összekapcsolása az elementariusoknak a declinistákkal, a két syntaxista osztálynak egymással, a rhetoroknak a logicusokkal, rendszerint csak a poeták képeznek egy külön osztályt. Három osztályt egy terembe egy praeceptor keze alá adva nem találunk. 1836—7 óta két osztály összecsatolásával sem találkozunk, s ezt mint kedvező körülményt kell felemlitenünk.

¹⁾ Mokos Gy. a létszámról kitűnő grafikus táblázatot készített, s vele dicséretet aratott az Orsz. Tanáregy. 1891. évi kiállításán.

hogy arra is van eset, hogy a gymnasialis praeceptorok egyike másika 2, néhányan 3 évet is eltöltenek helyeiken, a uni bizonyára a tanügy javára vált.

Ezek voltak Lázár András 1808—9 és 1809—10-ben, Ágoston József 1808—9 és 1809—10-ben, Ferdős Dávid 1810—1 és 1811—2-ben, Nagy Mihály 1810—1 és 1811—2-ben, Szabó Sámuel 1814—5 és 1815—6-ban, Edelenyi Sándor 1816—7 és 1817—8-ban, Tóth Benjámín 1816—7 és 1817—8-ban, Demeter Lajos 1820—1 és 1821—2-ben, Kis Antal 1820—1 és 1821—2-ben, Segesdi Sámuel 1824—5 és 1825—6-ban, Német János 1825—6 és 1826—7-ben, Ángyán Mihály 1826—7 és 1827—8-ban, Tarczi Lajos 1827—8 és 1828—9-ben, Mező Dániel 1832—3 és 1833—4-ben, Baráth József 1839—40 és 1840—41-ben, Szücs János 1839—40, 1840—1 és 1841—2-ben. Bogár Zsigmond 1841—2, 1842—3 és 1843—4-ben, tehát 3 éven át mindég a IV-ik osztályban; Kecskeméti Károly 1842—3, 1843—4 és 1844—5-ben, tehát 3 éven át, mindég a rhetorok osztályában, vagyis a 4-ik osztályban; Dömjén Ferencz 1841—2 és 1842—3-ban, Matolcsi József 1842—3 és 1843—4-ben, Pósa Imre 1843—4, 1844—5 és 1845—6-ban, tehát 3 éven át; Kiss János 1844—5 és 1845—6-ban, Szalai József 1846—7 és 1847—8-ban, Csizmazia Sándor 1847—8, 1848—9 és 1849—50-ben. A korszak publ. praeceptorai a következők:

1795—66. Horváth József, Ferenczi Sámuel, Csirke Tatay János. 1796—97: elem. Liszkai János, conj. Köröendi Péter, gram. Kovács István, synt. Laki István. 1797—98: elem. Vári Sámuel, conj. Veres Márton, gram. Horváth István, synt. Szép János, poet. Jeremiás Sámuel, log. Markus József. 1798—99: elem. Tsuzi István, gram. Pap István, synt. Vajda Péter, poet. Jánosi József, log. Márton Gábor, Horváth István. 1799—1800: elem. Sipos Mihály, gram. Galamb József, synt. Szép Sámuel, Baditz József, poet. Farkas Benjámin, Tsoka Pál, log. Szép Abrahám. 1801—2: elem. Baross Péter, gram. Domjány György, synt. Almási Sándor, poet. Beretzkai Márton, log. Kecskei Dániel. 1802—3: elem. Biró János, gram. Szomju Sámuel, synt. Fülepi Sámuel, poet. Győri János, log. Baditz Pál. 1803—4: poet. Zsoldos János, log. Séllei József. 1804—5: log. Nosztori Péter, Somogyi Gedeon, Halászi Pál, Baráth Mihály, Tamassa Ferencz. 1805—6: poet. Karsai József. 1806—7: poet. Posa Gábor, Kovács István, Tóth Dániel, Szabó Pál. 1807—8: gram. Hollósi András, synt. László György, poet. Lengyel Mihály, log. Tatay Sándor. 1808—9: Elem. Lázár András, gram. Motsi József, synt. Mányóki József, poet. Zsemle Miklós, log. Ágoston József. 1809—10:

elem. Lázár András (II. év), Motsi Pál (nov. 30-tól), gram. Polyányi József, synt. Környei József, poet. Nagy Sándor, log. Ágoston József (II. év). 1810—11 : elem. Poszbai Tóth József, gram. Pályi Pál, synt. Lázár Gábor, poet. Ferdős Dávid, log. Nagy Mihály. 1811—12 : poet. Ferdős Dávid (II. év.), log. Nagy Mihály (II. év). 1812—13 : elem. Seregély István, gram. Vintze Imre, synt. Almásy Antal, poet. Fábrián István; log. Tóth József. 1813—14 : elem. Nagy Péter, gram. Mórotza Dániel, synt. Váradi István, poet. Kajári János, log. Pap István. 1814—15 : elem. Hevesy Ferencz, gram. Turotzi Lajos, synt. Bali Mihály, poet. Török János, Szabó Sámuel, log. Seregély Dániel. 1815—16 : elem. Somody Mózes, gram. Csekő Péter, synt. Taliga (Talyiga) István, poet. Szabó Sámuel (II. év.), log. Pétsvárad Sándor. 1816—17 : elem. Végh István, gram. Edelényi Sándor, synt. Tóth Benjámin, poet. Arkai András, log. Németh Dániel. 1817—18 : elem. Keserű Ferencz, gram. Schleinig Dávid, synt. Szalai Benjámin, Edelényi Sándor (II. év.), poet. Kiss Ádám, log. Szalai János, Tóth Benjámin (II. év.). 1818—19 : elem. : Sárközi Sándor, gram. Bese János, synt. Oswald Pál, poet. Kálmán Ferencz, log. Mészáros Károly. 1819—20 : elem. decl. Jókuti Zsigmond, gram. Medgyaszay Dániel, synt. Tengődi János, poet. Berta Sándor, rhet. és log. Keserű János. 1820—21 : elem. decl. Pados János, conj. gram. Demeter Lajos, synt. I. II. Varjas Gábor, poet. Kiss Antal, rhet. log. Balogh József. 1821—22 : elem. decl. Oláh Sándor, conj. gram. Somodi (Somogyi) Dániel, Botka Gábor, synt. I. II. Demeter Lajos (II. év.), poet. Bentsik István, Kiss Antal (II. év.), rhet. log. Marton István, Cseresnyés István. 1822—23 : elem. decl. Hőbe József, conj. gram. Torma Dávid, synt. I. II. Veress Sándor, poet. Szalay Miklós, rhet. log. Horváth István. 1823—24 : elem. decl. Bontz Albert, conj. gram. Páti Mihály, synt. I. II. Farkas Gábor, poet. Dorsantzky Gábor, rhet. log. Ángyán József. 1824—25 : elem. decl. Jókay József, conj. gram. Nagy Dániel, synt. I. II. Antal József, poet. Segesdi Sámuel, rhet. log. Csik Péter. 1825—26 : elem. decl. Pap Sámuel, conj. gram. Bartók Pál, synt. I. II. Varjú István, poet. Segesdy Sámuel (II. év.), rhet. log. Német János. 1826—27 : elem. decl. Perey János, conj. gram. Lukáts Mihály, synt. I. II. Szabó Sándor, poet. Ángyán Mihály, rhetor. log. Német János (II. év.). 1827—28 : elem. decl. Mészáros János, conj. gram. Dankó Dániel, synt. I. II. Nyikos János, poet. Ángyán Mihály (II. év.), rhet. log. Debreczeni Sándor (I-ső f. év.), Tartzi Lajos (II. ik f. év.). 1828—29 : elem. decl. Tóth Péter, conj. gram. Hörömpöli Gábor, synt. I. II. Kálmán Ádám, poet. Sörös István, rhet. log. Tartzi Lajos (II. év.). 1829—30 : elem. decl. Német Gábor, conj. gram. Sebestyén Péter, synt. I. II. Váradi (Várady) István, poet. Szép Lajos, rhet. log. Hőbe Károly. 1830—31 : elem. decl. Szarka László, conj. gram. Botsor Péter, synt. I. II. Nagy János, poet. Cserki István, rhet. log. Márton Antal. 1831—32 : elem. decl. Halász Imre, conj. gram. Tóth Ferencz, synt. I. II. Liszkay József, poet. Botsor István, rhet. log. Décsi (Décai) Bálint. 1832—33 : elem. decl. Mészáros Károly, conj. gram. Váradi Péter, synt. I. II. Koos Ferencz, poet. Végheli (Vechelius) Imre, rhet. log. Mazó Dániel. 1833—34 : elem. decl. Sz. Miklósi Dániel, conj. gram.

Papp Antal, synt. I. II. Vály (Váli) Ferencz, poet. Kálmán János, rhet. log. Koos Ferencz (febr. 13-ig), Mező Dániel (II. év. febr. 13-tól). 1834—35: elem. decl. Hörömpöli (Hörömpöly) Ferencz, conj. gram. Boncz (Bontz) András, synt. I. II. Kiss József, poet. Kun Pál, rhet. log. Márton Gábor. 1835—36: elem. decl. Szűcs Károly, conj. gram. Móricz János, synt. I. II. Gerenday József, rhet. I. II. Vámos Dániel, log. Pukolay Dániel. 1836—37: elem. Körmenyi Dániel, gram. Pethő Zsigmond, synt. Kálmán Dániel, rhet. Kollár Sámuel, poet. Stettner Ignác, log. Kutasi Pál. 1837—38: elem. Maller József, gram. Perey János, synt. Jeremiás Lajos, rhet. Bátki István, poet. László József, log. Nagy Sándor. 1838—39: elem. Nagy Antal, gram. Horváth Sámuel, synt. Szelle József, rhet. Gondol Dániel, poet. Szűcs Dániel, log. Rozgonyi István. 1839—40: elem. Varga József, I. nyelv. Nagy Antal, II. nyelv. Bali János, III. nyelv. Szűcs János, IV. nyelv. Sztj György, I. II. hum. Baráth József. 1840—41: elem. Berényi József, I. nyelv. Pál János, II. nyelv. Soos Károly, III. nyelv. Szűcs János (II. év.), IV. nyelv. Varga István (3 évre), szón. Farkasdy Károly, költ. Baráth József (II. év.). 1841—42: elem. Jakói Pál, I. nyelv. Jókai Lajos, II. nyelv. Laki Mihály, III. nyelv. Szűcs János (III. év.), IV. nyelv. Bogár Zsigmond (3 évre), szón. Kecskeméti Károly (3 évre), költ. Dömjén Ferencz (2 évre). 1842—43: elem. Szűcs Sándor, I. nyelv. Szűcs István (3 évre), II. nyelv. Matolcsi József (3 évre), III. nyelv. Tóth János, IV. nyelv. Bogár Zsigmond (II. év.), szón. Kecskeméti Károly (II. év.), költ. Dömjén Ferencz (II. év.). 1843—44: elem. Barthalos Mihály, I. nyelv. Pósa Imre (3 évre), II. nyelv. Matolcsi József (II. év.), III. nyelv. Tatay Sámuel, IV. nyelv. Bogár Zsigmond (III. év.), szón. Kecskeméti Károly (III. év.), költ. Ács Károly (3 évre). 1844—45: elem. Nagy Sándor, I. nyelv. Lázár Lajos, II. nyelv. Pósa Imre (II. év.), III. nyelv. Kovách Lajos (3 évre), IV. nyelv. Parragh Gábor, szón. Kis János (2 évre), költ. Kis Gábor. 1845—46: elem. Körmenyi Pál, I. nyelv. Nádasdy György, II. nyelv. Pósa Imre (III. év.), III. nyelv. Csonka Ferencz, IV. nyelv. Kotas István, szón. Kiss János (II. év.), költ. Halka Sámuel. 1846—47: elem. Szalay József, I. nyelv. Baráth Ferencz, II. nyelv. Vályi Lajos, III. nyelv. Vida Ferencz, IV. nyelv. Kovács Benő, szón. Csák Gábor, költ. Vikár János. 1847—48: elem. Gaál Lajos, I. nyelv. Györfi Endre, II. nyelv. Farkasdy József, III. nyelv. Molnár Sámuel, IV. nyelv. Warga Lajos, szón. Kutasi Ferencz, költ. Csizmazia Sándor. 1848—49: elem. Varga József, Vida Lajos (decz. 2-től), I. nyelv. Petróczy Lajos, II. nyelv. Petróczy Lajos, IV. nyelv. Kovács Benő, szón. Thüri Károly, Gózon Lajos (decz. 2-től), Somodi Lajos, költ. Csizmazia Sándor (II. év.). 1849—50: elem. Antal Dániel, I. nyelv. Gózon Eduárd, II. nyelv. Gózon Eduárd, III. nyelv. Csizmazia Sándor, (III. év.), IV. nyelv. Csizmazia Sándor (III. év.), szón. Cseh Gábor, költ. Vida Lajos. 1850—51: elem. Odor József, I. nyelv. Tóth Balázs, II. nyelv. Hegedűs János, Szilágyi József, III. nyelv. Szabó Lajos, IV. nyelv. Máté Lajos, szón. Pólya József, költ. Körmenyi Sándor.¹⁾

¹⁾ L. Mokos Gyula „A publ. praeceptorok névsora“ és az Iskolai Tanács jkveit,

A gymnasium praeceptorainak bemutatott névsora, mivel rendszerint csak 1 évet töltöttek helyeiken, százakra megy.

De térjünk át iskolánknak a század első felében volt harmadik tantervére, mivel azonban a tantárgyakon lényeges változtatás nem történt, hanem inkább a tanfolyamok külső berendezésében, azért csak általánosságban fogunk a beállott változásról megemlékezni, s ez a következő:

Az 1839—40 i tanévtől kezdve mint az iskolai tanács jegyzőkönyve mutatja, s a gymnasiumi tanulók névkönyvei is igazolják, ismét csak a szorosán vett 6 alsóbb osztályt tekintették a gymnasium alkatrészének, a felső 3 osztály mint lycealis tanfolyam külön lett választva, s átmenetet képezett a gymnasium és az akadémia között. A nevéül is ezen osztályoknak az iskolai tanács jegyzőkönyveiben I—IV nyelvészeti osztályt, s rhetorikát, poetikát látunk használni, azonban az életbe ezen elnevezés sem igen ment át, s a közhasználatban az osztályoknak a régi neveik maradtak meg.

Ezen korszak tanítását különben így méltatja annak illetékes bírálója Tarczy Lajos: „a tantárgy kevés; legfőbb volt a latin nyelv, aztán a görög — legfontosabb az írásbeli dolgozatok készítése mind a 6 osztályon keresztül. A heti óraszám 22. Az elv volt: Non multa, sed multum. A ki sokat markol, keveset szorit, tehát keveset markoltak a tudományokból, hogy sokat szorítsanak. — Az eredmény már a 6 osztály után annyi, hogy a tanulók legnagyobb része nemcsak hibátlanul írt és beszélt latinul, hanem képes volt ékesen is írni ivenkre menő dissertatiókban, latin és magyar költeményeket szerzeni az olvasott latin költők mértékes alakzatai szerint.”

A gymnasiumi tanfolyam után következett a három évi lycealis folyam, melyben a régibb rendszer három legfelső osztályának tanterve szerint folyt az oktatás. Különbség volt azonban ezen tanfolyam tanárai s a gymnasium oktatói között.

A lycealis osztályokban állandó professorok tanítottak, kik külföldi egyetemet látogatott jelesebb ifjakból választattak tanárokkul.

Ezekután még egy intézményéről kell megemlékeznünk e

korszak tanügyi viszonyainak, t. i. a privátoktatásról, mi szerint a tehetősebb szülék gyermekeiket tartoztak bizonyos mérsékelt díj fizetése mellett a bennlakó togatus ifjak valamelyikével, ki e tisztre a tanári szék által kineveztetett, magán uton is taníttatni, a privát oktató togatus deák pedig tartozott a fizető növendékek mellé ingyenes privátistákat is a szegények közül kellő számban elfogadni. Ez oktatást törvények szabályozták, miknek rövid foglalatja az 1805. jan. 16-i törvényt pontok alapján a következő:

A privát tanulókat a professorok tudtával kell elvállalni. Csak egy osztálybeli privátisták fogadhatók. Privata idején a tanítóknak dohányozni nem szabad. Privátán csak a rendes leczkék tárgyait kell tanítani. A privátista írásai kijavítandók. A privát tanulónak ruháira is ügyelni kell. Privát tanító csak a publicus praeceptor útján büntetheti növendékét. A privata megtartását a visitator juratusok ellenőrzik. A privát tanulókkal bánásmódot a director professor szabja meg. Privát tanítványokat a professorok osztják szét. Kitől privát tanítványait el kell venni, büntetendő. A privátoktatás díja egy évre 4 ft. Szegényektől kevesebbet is el kell fogadni, az ingyeneseket a Consistorium határozza meg. A priváták ideje szerda és szombaton délután legyen.

Anno 1805 die 16-a Januarii in Consistorio Ecclesiastico Leges hae praemissae, revisae et approbatae exstiterunt. Sig. ut supra per Johannem Kolmár.¹⁾

A felsorolt törvények részletesen leírják a privát oktatás miben állását, csak azt kell hozzájuk tennünk, hogy míg eleinte talán csak a gyengébb tanulók számára, utóbb minden gymnazistára kötelező volt a privátára járás, mutatja ezt az 1805. márcz. 14. Consist. következő határozata:

„Minthogy közönséges határozattal el vagyon végezve, hogy minden Classista Privata Letzkéket járjon, és ezen Systemát senki kedvéért el nem lehet bontani: azért köteleztetnek minden Classisták magokat Privata Letzkék alá adni, kik közül ha némelyek szegényeknek találtnak, azokat a Consistorium fogja a fizetés alól felszabadítani.“²⁾

A privátoktatása nézve alkotott törvények sokáig, csak-

¹⁾ Vegyes jkv. 29. l.

²⁾ U. o. 33. l.

nem a század derekáig fennállottak, az 1836. évi iskolai törvényekben még benne foglaltatnak az itt mondottak, s még annyiban előbbre haladt a privátoktatásügye, hogy ekkor már nemcsak délutáni, hanem délelőtti 1 órai privatatanítás is rendeltetett, kivéve szerda, szombat délelőttjét mert akkor délután tovább volt privata, és a vasárnapot, de ekkor már a declinisták és elementariusok a privátúra járás alól fel voltak mentve, valamint azok is, kiknek külön magánoktatóik vannak. 1838-ban az egész intézményt eltörölte az 1838. év jul. havában R. Komáromban tartott ehker. kgy. 110. sz. határozata. Igen fontos volt az egész privátoktatás ügyére nézve, hogy a privátoktatók magukat mindenben a Classium Director Professor privát instructióihoz tartoztak szabni, de térjünk át most már ezek teendőinek is ismertetésére.

A Classium Director teendőit legrészletesebben 1836. évi iskolai törvényeink szabják meg a következőkben:

„Az oktatók közül egyet kinevez az iskolai Tanács alsóbb iskolák igazgatójának, kinek kötelessége felvigyázni arra, hogy az alsóbb iskolákban előadandó tudományok a tanítási módszerrel megegyezőleg taníttassanak, s végeztessenek el, és hogy a tanítványok iskolába szorgalmatosan járván mind erköltsileg mind értelmileg gyarapodjanak, melly végből minden iskolákat, sőt a magános Tanítók oktatásait is gyakran meglátogatja, azokat, kik három napon keresztül engedelem nélkül iskolát mulatni bátozkodnának, kötelességek tellyesítésére szorította, s a nagyobb korhelyiségekről s más tsapongásokról értesíti a felvigyázókat, és az oktatói összevülés eleibe terjeszti, arra is vigyáz, hogy senki nagy ok nélkül az iskolai pálya alatt, (nem vévén ki az ünnepi szüneteket is) hazájába menni ne merésze'jen. Egyébiránt a három felsőbb vagy az ugynevezett Humanitatis iskolákban senkit veréssel büntetni nem szabad.

A közvizsgálatok idejét minden iskolában jó eleve közhirrre téteti, azokon mindenkor jelen van, — minden Tanulók törvényes és meghatározott tanításpénzeket beszédeti s magához veszi, az illető Tanítóknak által adja, végre mind a Tanítók mind a Tanítványok csekélyebb ügyeit ugyan maga elvégzi, a nagyobbakat pedig a körülmények szerint, vagy az iskolai székre, (hova a felvigyázók is meg fognak hivatni) vagy pedig az iskolai Tanács eleibe adja.“¹⁾

Világosan meg van ezekben mondva, hogy a gymnasium igazgatója ügyeljen fel arra, hogy az ifjaknak a tantárgyak

¹⁾ Felvételi könyv 1836-tól 14. 15. §§.

a tanítás módszerével megegyezőleg taníttassanak; kötelessége úgy a publicus praeceptorok mint a magánoktatók tanításait meghallgatni; a súlyosabb fegyelmi ügyeket az oktatói ülés elé terjeszti, kisebbekben maga bíraskodik, de a lycealis tanfolyam hallgatói közül az ugynevezett humanitatis osztályokból senkit meg nem verethet. A gymnasiumi oktatás egész rendszere az ő kezében csoportosul, nagy jog, de nagy felelősség, hogy mint váltották fel az igazgatók egymást az idők folyamán, im itt következik:

Midőn 1790. decz. 14 én Márton István a pápai iskola professorául megválasztatott, más professora az iskolának ő kivüle nem is volt, mert a többiek csak publicus praeceptorok azaz egy évig a gymnasiumban oktató theológiát végzett ifjak voltak, tehát a gymnasium igazgatója csak Márton lehetett, 1791. aug. 1 én második professorul választatott Litzai Szabó József és így már ez időtől fogva változhatott volna a Classium Directorság, még inkább 1801 óta, a mely év jun. 5-én Tóth Ferencz harmadik rendes professorul lőn a pápai iskolába megválasztva, s a Rector Professorság, vagyis az egész iskolának napjainkban is ugynevezett közigazgatói tiszte tényleg évenként váltakozott is az iskolának ezen mint később választott rendes professorai között is, hanem a Classium Directorság vagyis a gymnasium igazgatása 1790 óta 1810-ig állandóan Márton István kezében maradt. Az 1810. okt. 30-án tartott Ecclesiastico Scholasticum Consistorium jegyzőkönyvében olvassuk a következőket:

„Bekövetkezvén a Collegiumban Tanuló Ifjúságra nézve a Cursus Scholasticus, minek utánna Tiszt. Márton István Classium Director Ur eddig viselt Hivatalját letette volna, köz megedgyezéssel helyébe Classium Directornak Tiszt. Tóth Ferencz Ur tétetett, ki is ezen Hivatalt felvállolta ugyan, mind az által jelentette, hogy a Classium Directorságot rendszeren nem viselhetné, ha tsak egy Sythematika docendi methodus a classisokra nézve ki nem adatik. Melly jelentésre emlékeztetbe hozatott, hogy már ennek előtte a Tanítás módja kidolgoztatott és a Ven. Superintendentiától annak megvizsgálására Tek. Laky Mihály Ur előlülése alatt edgy Deputatio neveztetett ki, de a kinél ezen munka a Francia háboru alatt elveszett. Tudnivaló dolog volna az is, hogy a Pesti Conferentia rendelése szerint Ketskeméthen 13 Maii 1810 az egész Országba bé hozatandó egyarányos tanítás módjának kidolgozására ezen V. Superintendencia Megyéből küldendő deputatosoknak is valamely kész munkát Initium alá vinni

lendő dolog volna; mindazért tehát, mind pedig azért is, hogy az új Classium Director Urnak bizonyos Sinor mértéke legyen a Tanítás módjába, megrendelte ezen Ekkleziásai iskolai Consistorium, hogy Tiszt. Tóth F. Márton I. és Mokri Benjamin Prof. Urak összeülvén, usque Primam Novembris azon Methodus Docendit a Classisokra nézve újra dolgozzák ki, és megvizsgálás végén adják be ezen Consistoriumnak.⁽¹⁾

Ezekután az 1810—1. tanévben tényleg Tóth Ferencz volt a Classium Director, mint ez kitűnik az 1811. jan. 2-án tartott tanácsülés ezen végzéséből:

„Tiszt. Prof. Tóth Ferencz Ur megkérte, hogy a Rectorságot Martius Holdnapig folytassa, mivel a Collegium Számadások is akkorra volnának meghatározatva, a mit ő kegyelme fel is vállalt. A *Classium Directorság viselése pedig úgy határozott meg, hogy az mindenkor az Emeritus Rector Professort illesse*, a mint hogy Tiszt. Prof. Tóth Ferencz Ur is ezen Directiót a jövő 1812-dik Esztenlőnek Martius Holdnapjáig fogja viselni,⁽²⁾

és így az 1811—2. tanévre is Tóth Ferencz maradt a gymnasium igazgatója. Midőn hivatali éve végéhez ért, lemondott, s erről az iskolai tanács 1812. márcz. 5-i jegyzőkönyvében ez olvasható:

„Tiszt. Professor Tóth Ferencz Ur esztendeig viselvén a Classium Directorságot azt a Consistorium színe előtt letette, és ezen Hivatal, mint a T. Professor Urak közt circuláló Hivatal Tiszt. Mokri Benjamin Urra által tétetett.⁽³⁾

És így sorban váltották fel egymást az 1813—4 ik tanévre Márton István, 1814—5-re Tóth Ferencz, 1815—6-ra Mokri Benjamin, azoban ekkor az 1812. júl. 12-én Losonczon tartott egyházkerületi közgyűlés következőleg intézkedett a gymnasium igazgatói tiszt ügyében;

„Az alsóbb Classisokra való Inspectorág bizattatik állandóan a Mostani és ezután Lejendő Literatura Professor Urakra.⁽⁴⁾

„Így is volt ez a negyvenes évek végeig,⁽⁵⁾ s a tanszéken sorban váltották fel egymást Mokri Benjamin után 1815. júl. 1-től Nagy Mihály, 1821. nov. 2-től Rácz István, 1824. jan. 5-től Edelenyi Sándor, 1837. nov. 4-től Bocsor István,⁽⁶⁾ de 1849. okt. 29-től Váli Fer.⁽⁷⁾ a neveléstan tanára lőn a gymnasium igazgatója, kinek idejében a század első fele véget ért.

⁽¹⁾ Isk. Tanács Jegyzők 1807—1. p. 50. l.

⁽²⁾ U. o. 3. p. 52. l.

⁽³⁾ U. o. 3. p. 69. l.

⁽⁴⁾ Ehker. jkv. 6. p. 6. l.

⁽⁵⁾ Szabó K. i. m. 30. l.

⁽⁶⁾ U. o. 23. l.

⁽⁷⁾ Főisk. Tanács jkve.

XII. FEJEZET.

Felsőbb foku iskoláink, a bölcsészeti, theologiai és jogi tanfolyamok tanügyi viszonyai századunk első felében.

Száz éve épen annak, midőn e sorokat írjuk, hogy az 1795. év tavaszán a pápai ev. ref. főiskolában az egész pap-nőveldei tanfolyam megnyilt. A tanfolyam 3 éves volt, de a tanárok csak ketten voltak, Márton István és Látzai József, azért e szerint kellett a tantervet elkészíteniök, mely a következő volt:

„Planum Systematis Literarii de Lectionibus Publicis Triennii Curriculum terminandis in Usum et Normam Collegii Reformatorum Papensis (1795.)

Annus Primus.

St. Márton. I. Semest.: Theologia Dogmatica, Polemica, Ontologia, Geometria, Trigonometria, Optika, Catoptika, Dioptika, Algebra.

II. Sem.: Ex Exegesi Novi Test. IV. Evangelia et Acta Apost. — Ex Exegesi Vet. Test. Pentateuchus, Antiquitates Hebraicae.

J. Látzai. I. Sem.: Historia Universalis. Geographia Generalis Antiqua-Moderna.

II. Sem.: Historia Naturalis. Ethika. Cicero de Officiis. Vergilii partes priores. *Lingua Germanica.*

Annus Secundus.

St. Márton. I. Sem.: Theologia Moralis, Psychologia, Astronomia Iphactica et Theorica, Geographia, Chronologia et Gromonica.

II. Sem.: Ex Exegesi N. T. Epp. Gal. I et II. Thess. I et II. Cor. I. Tim. Rom. Ex Exegesi V. T. Esaias, Jeremias Antiqu. Graeca.

J. Látzai. I. Sem.: Historia Aularum et Statuum. Hist. Ecclesiastica. ad Reformationem. Geographiae Specialis Europae pars prior addita Statistica Regnor.

II. Sem.: Physica Generalis, Politica, Cicero de Oratore. Vergilii partes reliquae. *Lingua Germanica.*

Annus tertius.

St. Márton: I. Sem.: Theologia Pastoralis, Jus Nat. et Gent. Jus Publicum Univers. Cosmol. et Theol. Nat. Mechanica, Hydrostatica, Aerometria, Hydraulica.

II. Sem.: Ex Exegesi N. T. Epp. Efes. Coloss. Filem. Philipp. Tit. 2. Tim. Helv. Cathol. et Apoc. Ex V. T. Psalmi Job, Proverb. Eccles. Hist. Literaria Theol.

J. Látzai. I. Sem.: Hist. Patriae. Hist. Ecclesiastica a Reformatione, Geographiae specialis pars posterior addita Statistica Regnorum.

II. Sem.: Physica Specialis, Oeconomia, Horatius Aesthetica, Lingua Germanica.

Ezen tanterv szerint tartott a század végéig a theologia tanítása főiskolánkban, s 1801-ben a harmadik professor Tóth Ferencz is elfoglalta hivatalát, miről az egyházker. jkönyvében ez olvasható:

„A szokott formula szerint a hitet letette T. Tóth Ferentz Ur is, minek utánna a Pápai Collegiumban Theologusi tanító Székibe nagy számu Tekéntetes és Tiszteletes Uraknak jelenlétében most közelebb illocáltatott volna: ezen Ven. Consistorium előtt, mind a Predikatori, mind a Theologiae Professori hivatalra, s nevezetesen arra is, hogy a reá bizott ifjuságot a Helvetica Confessiônak principiumai szerint fogja tanítani, magát hittel kötelezte.“¹⁾

A tanári létszám ezen szaporodása hozta magával, hogy 1805-ben már 4 éves tanfolyamra lett a theologia berendezve, a mely intézkedés viszont más változtatásokat vont maga után, nevezetesen az 1808-ik év október 15-én tartott iskolai tanácsülésben „a már többször köztanátskozás alá vett Tanítás módja ujra elővétellett és annak megrostálása tovább tojtattatott, a midőn Tiszt. Prof. Márton István Ur declarálta, hogy a Novitius és Biennis Deákokat, mint a megvisgálás alatt levő Systema Docendiben projectaltatik, nem fogja tanítani, azon okból, mivel azok a Philosophiának mélységeit meg nem foghatják, de nem is tud a Novitius Deák annyit Deákul, hogy Tudományt Deákul halgathasson, s az e felett való Disputálással a gyűlésnek vége lett.“ Október 26-án ujra összeült a tanács, s „a több izben visgálás alá vétettetett Ujj Tanítás módja most is köz tanátskozás alá vétettetett, és a Philosophiai Cursusra nézve, a melyre tudniillik a Tanítás

¹⁾ Egyhker. jkv. 1801. jun. 16. Rév-Komárom.

Ujj módjában a projectáltatott, hogy azt az első és második esztendő s Deákok hallgassák rendessen, Végzés hozattatott;“ és Márton István, ki ellen egy hosszú jól megokolt véleményes előterjesztés irányult, a benne rejlő okoknak engedvén, innen kezdve a bölcészetet a tanfolyam két első évében adta elő.

Az 1815 ik év valamint a gymnasium ugy a theologia akademia tantervében is változást idézett elő; mert az ekkor megállapított tanterv mind az alsóbb, mind a felsőbb iskolákra kiterjedt, mely utóbbira tartoznak „azon tudományok, melyek a Pápai Collegiumban a Togatus Deák Itjaknak tanítatnak“, lássuk ezeket:

I. A Felsőbb vagy az Akadémiai Tudományoknak a Pápai Collegiumban Professorok által való Tanittatásának Rendje.

1. *A Felsőbb Tudományoknak Cursusa 5 Esztendőre* lévén határozva. az Első Esztendő s Deákok tanittatnak edgy Praeses és a Litteraturae Professor által.

A második Esztendő s Deákok a Litteraturae és Philosophiae Professor által.

A harmadik Esztendő s Deákok a Philosophiae és Theologiae Professor által.

A negyedik Esztendő s Deákok a Theologiae Professor által és ugyanezek repetálnak a Philosophiae Professornál.

Az ötödik Esztendő s Deákok a Theologiae Professornál repetálják rendesen a Dogmatika Theológiát; és ugyanezek repetálnak a Litteraturae Professornál azon okból, mivel ezekből tevődnek Classikus Praeceptorok. Privátim ugyanezek a Theologiae Professor felvigyázása alatt tanulják a Liturgikát, Cura Pastoralist, Ó és Ujj Testamentomra való Introductionokat.

A hatodik Esztendőbe s többre is ha lennének Deákok és közönséges Tanítói hivatal nélkül repetálnak a Theologiae Professornál rendesen, és ezen kívül melyik Professornál akarnak azon esztendőben repetálni, ennek meghatározása magokra bízatik, csak hogy ezt mindjárt az Oskolai Esztendő elején Irásba kötelesek lesznek az Ecclesiastico Scholasticum Consistorium előtt bejelenteni. Kötelesek e mellett ezek magokat a Németh és egyébb Nyelvekben tökéletesíteni.

II. Tanítottak pedig a Praeses és Professorok által ezek a Tudományok.

A) *A Praeses által tanittatnak az Első Esztendő s Deákoknak.*

1. *A Helvetica Confessio, a Theologiae Professor Utmutatása s Felvigyázása alatt.*

2. Az Arithmetika Ratio, Proportio, Algebra, a Matheseos Professor felvigyázása alatt.

Görög grammatika repetitiója.

Görög Ujj Testamentom fordittatik, úgy hogy edgyik Esztendőben az Evangeliumok és az Apostoli Cselekedetek, másikba pedig a Levelek fordittassanak el, — tsupán Fordittás, és Grammatikai Resolutióval, s szók megtanulásából állván ez a munka. A Litteraturae Professor Felvigyázása alatt.

3. A Geometriának mind a három Részei, a Matheseos Professor Felvigyázása alatt.

B) *A Historiarum Physices és Litteraturae Professor által.*

Az I-ső és második Esztendő Deákoknak tanittatnak:

Historia universalis.

Historia naturalis.

Physica.

Ó és Ujj Geographia.

Statusok Historiája, különösen Magyarorsz. Historiája, és Statistikája

Deák Litteratura.

Görög Litteratura.

Irattatnak Oratiók, Versek és Dissertatiók.

C) *A Philosophiae és Matheseos Professor által*

a második és harmadik Esztendő Deákoknak tanittatnak:

Introductio a Philosophiába.

Metaphisica Generalis.

Metaphisica Naturae.

Metaphisica Sublimior.

Philosophia practica Universalis.

Ethica Philosophica.

Jus Naturae Privattim.

Jus Publicum Universale.

Paedagogia.

Trigonometria, Optika, Katoptika, Dioptica, Astronomia sphaerica, és Theorika, Mathematica.

Geographia, Chronologia, Hydraolitika, Hydrostatika. Disputatiókban gyakoroltatnak.

D) *A Theologiae Professor által tanittatnak*

a 3-ik, 4-ik, 5-ik Esztendő és ezenfelyül levő Deákoknak:

Dogmatika Theologia.

Moralis Theologia.

Ekklesiai Historia, a Krisztus születésétől fogva a mai időkig.

Ujj Testamentomi Exegesis.

Sidó Grammatika.

Ó Testamentomi Exegesis.

Homiletika.

Sidó Antiquitas.

Irattatnak : Dissertációk, Imádságok, Predikációk.

Privatim : a Theologiae Professor felvigyázása alatt az 5-ik Esztendő és azon felyül levő Deákok tanulják : a Cura Pastoralis, Liturgikát, Ó és Ujj Testamentomra való Introductiókat.

III. Ezen tanittatandó Tudományoknak Cursusa mindenik Professorra nézve két Esztendő : De a Theológiára nézve csak akkor absolutus Theologus valaki, mikor a Theológiában repetative a Dogmatika Theológiát a Theologikus Cursusban a mellé rendelt Tudományokkal edgyütt ujra hallotta, és az 5-ik Esztendőt a Deákságban kitöltötte.

A kiszabott 5 Esztendei Cursusban Esztendőnként tanítandó Tudományoknak

Rendje ez :

Docens	Studiosi docendi	Annuus Cursus	Studia et Scientiae
Praeses	Studiosi Anni I-mi	Annuus 1.	Helvetica Confessio. Arithmetica. Ratio. Proportio. Algebra, Geometria tota. Grammaticae graecae Repetitio. Expositio Novi Testamenti e Textu graeco. Exercitationes in Scribendis Chriis, Epistolis, et Versibus.
Professor Historia- rum, Physi- ces et Lit- teraturae.	Studiosi Anni I et II.	Annuus 1. Annuus 2.	Historia Universalis. Historia Naturalis, Physica. Geographia Antiqua. Litteratura Latina et Graeca. Exercitationes in Orationibus, Dissertationibus, Versibus et Declamatione. Historia Statuum. Historia Hungariae, Geographia Nova, Statistika, Litteratura Latina et Graeca. Execitationes in Orationibus, Dissertationibus, Versibus et Declamatione.

Docens	Studiosi docendi	Annus Cursus	Studia et Scientiae
Professor Philosophiae et Matheseos.	Studiosi Anni II et III.	Annus 1.	Introductio in Philosophiam. Metaphysica Generalis. Metaphysica Naturae. Metaphysica sublimior. Paedagogia, Trigonometria. Optika. Katoptrika. Dioptrica. Asthronomia. Sphaeria. Theorica. Exercitationes in Disputationibus.
		Annus 2.	Philosophia Practica Universalis. Ethica practica. Jus Naturae privat. Jus publicum Universale. Geographia Mathematica. Chronologia. Mechanica. Hydrostatica. Disputationes.
Professor Theologiae	Studiosi Anni III, IV, V. cum reliquis supra Annum V tum.	Annus 1.	Theologia Dogm. Historia Ecclesiastica Novi Testamenti, a Christo Nato ad Lutherum. Homiletika Grammatica Hebraica, Exegesis Vet. Testamenti. Exegesis Novi Test. Exercitationes in Dissertationibus praecibus et Homiliis.
		Annus 2.	Theologia moralis. Historia Eccles. a Luthero ad nostra usque tempora. Antiquitates Hebraicae Grammatica Hebraica. Exegesis Vet. Testamenti Exegesis Novi Test. Exercitationes in Dissertationibus, praecibus et Homiliis.

Ez a felsőbb tudományok tanításának 1815. évi tanrendje, melyre vonatkozólag azt is elhatározta a nevezett kerületi gyűlés, hogy az „a 3 Ven. Superintendentiák számára is leirattassék és megküldessék.“ A 6 éves gymnasiumi tantolyam után 5 éves akadémiai cursus következett, s pályavégzett theologusnak csak az 5-ik esztendő elvégzésével tartották az ifjakat. Tanítóságra elébb is kimehetett az ifju, de a papi pályára csak pályavégzett theologus léphetett.

Az oktatás nyelvére vonatkozólag, határoztatott, hogy „a pápai Collegiumban minden Felső Tudományok a Professorok által deák nyelven tanittassanak.“

A tantárgyak érdekes órarendje ez időből a következő:

Classificatio Profectionum in Collegio Ref. Popeni Instituto duorum Auditoriorum accomodata d. 24 Maii. 1818.

Horae Instit.	Auditoria	Scientiae	Studiosi	Docentes
7—8	In auditorio minori	Ante Meridiem Historia etc.	Novitii et Biennes	Profess. Histor.
8—9	In auditorio maiori Vacat	Theologia etc.	Triennes-Quadrrienn.	Profess. Theol.
9—10	In Audit. minori	Philosophia etc.	Bienn.Trienn.Quadr.	Prof. Philos.
10—11	In Audit. maiori	Phylol. sacr. et prof. Scientia Elementi	Quinq. Sexennes etc. Novitii	Praeses Senior.
1—2	In Audit. minori	Post Me- ridiem Historia etc.	Novitii et Bienn.	Prof. Hist.
2—3	In Audit. maiori Vacat	Theologia etc.	Trienn. Quadr. etc.	Prof. Theol.
3—4	In Audit. minori	Philos. etc.	Bienn.Trienn.Quadr.	Prof. Philos.
4—5	In Audit. maiori	Philol. sacr. et prof. Scientia Element.	Quinq. Sexenn. Novitii	Praeses Senior. *)

*) Isk. Tan jkv. 1807. 152. 1.

A bemutatott órarend d. e. és d. u. is három-három órai tanítást tüntet fel. A délutáni 3 órai tanítás, s közben 1 órai szünet alkalmazása eredményezte, hogy azt már 1 órákor kellett elkezdni. Ugyancsak ezen 1818-ik évben a theologiai tanfolyam berendezésében azon változtatás is történt, hogy a seniort a theológián tanítás alól felmentette.

Ennek magyarázatául szolgál az Iskolai Tanács 1818-ik évi okt. 19-iki ülésének következő jkvi pontja:

„Meggyőztetvén az eránt az Ecclesiastico Scholasticum Consistorium, hogy a Seniori számadásoknak, s a Collegiumi gazdaság gondviselésének terhe oly nagy lévén, hogy egyszersmind a Senior az Első Esztendő Deákokat a kiszabott Tudományokba illendőnn nem formálhatná, hogy vagy a Tanításba vagy a gazdasági administratióba tetemes foglalkozás ne történne, végeztetett, hogy jövőre a Senior a Tanítás terhéől feloldoztasson, az Első Esztendő Deákok pedig egyenessenn a Historiarum és Philosophiae Professor Uraknak Letzkéjek halgatására bocsátassanak- annyival is inkább pedig mivel a kis Auditorium már elkészítetve lévén semmi akadály többé nints a mi ezen tzelt meggátolná; a seniori praesidium helett pedig jónak találtatott, hogy a Theologiai Tudományokba állittasson edgy Praeses, Tiszt. Theol. Prof. Sebestyén István Ur mellé segítségül. Melly tekintetbe e következő rendelések hozattak:

a) A Philosophiae Cursus továbbra is 2 Esztendő k fojására határozatván, a Philosophia ugyan két esztendő k alatt egészen el végeztessen, ugy mindazáltal, hogy a volt első Esztendők a harmadikba tsupán tsak az Első Esztendőbe halgatott Philosophiai tudományokat repetálják; a Historiai s ezekkel egybekötött tudományok pedig a második esztendő végeztével egészen bé rekesztessenek, hogy osztán a harmadik Esztendőbe lépett Deákok már a Philosophia mellett a Theológiát is halgathassák. Minthogy pedig Tiszt. Philosophiae Professor Ur az eddig tanitni szokott Mathematicai Tudományaihoz most ez ujj Systemával kéntelen volt Novitius halgatóira nézve a Geometriát is által venni, még pedig ugy, hogy ezt minden Esztendőbe, nem lehetvén ujra meg ujra tanitnia, tehát a Mathematicai Tudományok Cursusa 2 Esztendő kbe foglaltatik be. Ehez képest a Quadriennisek, Quinquennisek, Sexennisek stb. jövőre tsak a Theologiai Tudományokhoz lesznek köttetve.

b) A Quadriennisek, s minden fellyebb következő graduus Deákok egyedül a Theologiai Tudományokkal foglalatzkodhatnak, magának a Tiszt. Theologiae Professor Urnak tanitási által és edgy praeses alatt lejendő Correpetitíók által; ugy mind az által, hogy minden három Esztendőbe edgy 6 Hétre a Tiszt. Theologiae Professor Ur által megy a Philosophicum Auditoriumba, hogy az első, második, harmadik Esztendő Deákoknak edgy kis Theologiae Compendiumot Tanittson, a mi azoknak, a kik idő előtt Oskola Mesterekké lesznek a gyermekek Tanításába vezérfonalul lehessen: ugyanezen idő alatt pedig

a Philosophiae Professor a Theologicum Auditoriumba megy által, hogy a Theologusoknak a Paedagogicának edgyik részéből tartson Letzkéket.

c) A Praesesnek foglalatossági ezek lesznek, hogy a Sidó Grammaticát meg tanítsa, — a Sidó Textust Gedike Compendiuma szerint fordíttassa s re:olvál-tassa, valamint az Ujj Testamentomból is az Apostoti Leveleket, és az Apoc-lypsist meg tanultatván edgyzersmind a Tanulókkal a Sidó és Görög szókat. És mivel mindezek a Tiszt. Theologiae Professor Ur felvigyázása alatt történnek, ugyan ő Kigyelme legelőbb is az említett Praesi Tudományokat, hold napokra el fogja osztani, hogy ez idővel a praeseknek Sinór mértékül szolgáljon, de a melly el osztást előbb ezen Consistoriumba fog revideálatni, — valamint minden Holdnapra is nevezett Tiszt. Theologiae Professor Ur Relatiót fog tenni a Con-sistoriumnak az eránt, hogy a Theologusok mind ezekben mitsoda előmenetellel forgolódnak. A Praeses is valamint egyéb Tanítók a közönséges Examen adásra köteleztetnek.

d) A Theologiae Praeses fizetése leszen Esztendőnként 50 ft, ebédje vatso-rája losz a Seniorral a közönséges Convictusi ételekből, Legatióba rendszerént jár, állandóan Bibliothecarius leszsz és edgy kisebb Házba lakik.“)

Az 1819-ik évi tanterv a három tanár mollett már két segédoktatót praeses alkalmaz, s a tantárgyaknak félévek sze-rint volt felosztását is feltünteti a következőkben:

A) Bölcsészeti szak.

I. A történelem, természettan és irodalom tanárának tárgyai:

Első évfolyam.

I. félév.

Egyetemes történelem.
Természetrájs.
Latin irodalom.
Latin stlygyakorlatok.

II. félév.

Kisérleti természettan.
Alkalmazott természettan.
Görög irodalom.
Latin stlygyakorlatok.

Második évfolyam.

I. félév.

Európai államok története.
Görög irodalom.
Latin stlygyakorlatok.

II. félév.

Magyarország történelme.
Magyarország statisticája.
Latin irodalom.
Latin stlygyakorlatok.

‘) Isk. Tanács jkv. 1807. 158, 159. l.

II. A bölcsészet és mennyiségtan tanárának tárgyai:

Második évfolyam.

I. félév.	II. félév.
A bölcsészet elemei.	A bölcsészet elemei.
Sik mértan.	Lélektan.
Neveléstan, oktatástan.	Neveléstan, oktatástan.

Harmadik évfolyam.

I. félév.	II. félév.
Magánjog.	Rölcészeti erkölcsstan.
Közjog.	Mechanika.
Csillagászat, földrajz, időtan.	Neveléstan, oktatástan.
Neveléstan, oktatástan, költészettan.	Szónoklattan.

A tiszta mennyiségtan segédoktatójának tárgyai:

Első évfolyam.

I. félév.	II. félév.
Számtan.	Ókori földrajz.
Betűszámtan.	Újkori földrajz ismétl.
Mértan.	Görög nyelvtan ismétl.
	Vallástan.

B) Theologiai szak.

III. A theologiai tanár tárgyai:

Harmadik évfolyam.

I. félév.	II. félév.
Dogma első rész.	Dogma második rész.
Egyháztörténet I—VIII.	Egyháztörténet VIII—XV.
Ó testam. exegesis.	Új testam. exegesis.
	Értekezés.

Negyedik évfolyam.

I. félév.	II. félév.
Általános erkölcsstan.	Keresztyén erkölcsstan.
Egyháztörténet XV—XIX.	Héber régiségek.
Ó testam. exegesis.	Ó és új testam. exegesis.
Új testam. exegesis.	Értekezés.

• *Ötödik évfolyam.*

I. félév.

Cura pastoralis.
Liturgica.
Ó és Uj testam. exegesis.
Értekezés.

II. félév.

Homiletica.
Magyar egyháztörténet.
Ó és Uj testam. exegesis.
Imák és egyházi beszédek.

A theologiai segédoktató tárgyai:

Negyedik évfolyam.

I. félév.

Héber nyelvtan.
Ó testam. bevezetés.
Uj testam. bevezetés.

II. félév.

Héber nyelvtan.
Ó testam bevezetés.
Uj testam. bevezetés.

Ötödik évfolyam.

I. félév.

Héber nyelvtan.
Ó testam. bevezetés.
Uj testam. bevezetés.

II. félév.

Héber nyelvtan.
Ó testam. bevezetés.
Uj testam. bevezetés.¹⁾

Az egyes évfolyamok berendezésénél figyelem volt arra fordítva, hogy egy-egy évfolyam két-két előadó tanításában részesüljön.

Az 5 évre terjedő felső tanfolyam két első évében theologiai tárgyak nem voltak tanítva, a harmadik évfolyamon már helyet nyert a bölcseészet mellett a theologia, míg a két legfelső évfolyamon csupán theol. tárgyakat tanítottak.

A harmadik évfolyam mintegy átmenetet képezett a bölcseészeti szak és theologia között, valamint a bölcseészeti szak és a jogi szak között, mert már némi jogi ismereteket is nyújtott. A magasabb tudományok egész tanfolyama 5 évre terjedvén, ha még hatodéves hallgatók is jelentkeztek, azok tartoztak a theol. tanár óráit, s azonkívül bármelyik szabadon választott tanár óráit hallgatni, azonban választásukat mindjárt év elején megtenni, s az iskolatanácsnál bejelenteni tartoztak, s a nyelvekben különösen a német nyelvben való igyekvés volt figyelmükbe ajánlva.

¹⁾ Vegyes jkv. 107. l.

A mi most már az **akadémiai tanárok** vagyis a **rendes professorok** tisztét illeti, arra nézve legrészletesebb utasítást találunk az 1836. évi iskolai törvényekben, a következő pontok alatt, u. m.:

„5. §. Az oktatók kötelessége illető tudományait a kiadott módszerrel megegyezőleg, szükséges magyarázatokkal megvilágosítva tanítani, s úgy elvégezni, hogy a Tanuló Ifjúság azoknak tartalmát egészen felfogván, rendszeres ismeretekkel bírasson. A leczkék tartására kiszabott naponkénti két órát (a heti szüneteket ide nem számlálván) szorosan megtartani kötelességek, s a heti vizsgálatokat úgy tenni, hogy ilyenek legalább minden héten kétszer tartatván, minden halgatóikat két hét alatt, legalább egyszer kikérdezzék, — kötelességük továbbá a közvizsgálat után jó elevő a szükséges értesítvényeket elkészíteni, s mindegyik saját halgatói közt minden fél évi pályá kezdetére ezeknek tanulására s erköltsére ügyelve, az osztályozást és sorozást (gradificatio) elkészíteni, — a tanulók közvizsgálatain jelen lenni, végre évenként a tanulók könyveit megvizsgálni.

6. §. Az oktatók kötelessége az iskola igazgatóságát, melyre hivatalok ideje szerint sorba neveztetnek ki, egy esztendeig viselni, ezen kívül bizonyos közhivatalokat felvállalni, úgy hogy egy az iskola gazdagságára, másik könyvtárára, pénzügyjteményére, másik ismét az alsóbb iskolákra ügyel fel; a Természettudomány oktatója, különösen még a Természettudomány műtárra, gyűjteményekre, s chemiai műhelyre is felügyelvén.

Ugyancsak az ez évi törvények az **akadémiai segédoktatók „Praeses“** tisztét így írják elő:

„21. §. A segédoktatók iskolai pályát, s a mennyire lehet köztanítóságot (Pupl. praec.) is dícséretesen elvégzett tanuló Ifjakkól az iskolai Tanács által neveztetvén ki, a rájuk bízott tudományokat a Püspökségi gyűlés által kiadott tanítási módszerrel megegyezőleg, az illető oktatók felügyélésére, s igazgatása alatt magyarázzák, s a kirendelt idő alatt eltanítsák, — hivatalbeli elfoglaltatások miatt egyébaránt mentesek lévén a predikálás, catechisálás, s Templomba könyörgésre való járás kötelességétől, ételmet is a köztartásból ingyen nyervén, más különben pedig mint Tanulók, minden iskolai Törvényeknek alája lévén vettetve.

22. § Rendes tanítási órájokat szorgalmasan megtartsák, azokat meg nem változtatván. Halgatóikat a heti vizsgálatokon szorgalmasan kikérdezik, s a közmegvizsgálatás után a felsőbb helyekre küldendő értesítvényeket kellő módon készítik.

Ugyanezen törvények megszabván a **főisk. igazgató** tisztét is, arról a következőket olvassuk:

„10. §. A Főiskola Igazgatója hivatalát szeptember hónapban kezdi, midőn elődje, (antecessora) a pénztárnokkal együtt a számadást megtette.

Mind a nagyobb, mind a kisebb, más iskolákról jött tanulók oszloai bizonyítványait által veszi, s a kisebbeket az úgy nevezett anyakönyvbe beírja, miért a tehetősebbektől 24 krt, a szegényebbektől vagy az úgy nevezett inasoktól pedig 12 krt fogad el a könyvtár pénztárába adandókat; — ezen kisebb Tanulóknak egy az illető Tanítóhoz szálló levelet ad, — a nagyobb Tanulók bizonyítványait pedig az oktatók összevételére viszi, kik is bevételért az aláírásért járó summa, a közpénztárba fog tételni, — a szegény tanulók és Inasok közé, a kik élelmet a köztartásból kapnak, az Oskolai Tanács által meghatározott mérsékelt fizetés letévése mellett ujakat felvesz, s hogy ezek a szobákban aránylag osztassanak fel, arról gondoskodik.

11. §. Általában rajta fog lenni, hogy az oskolai törvények pontosan megtartassanak, mely végre az oskolai Tanács határozatait végre hajtja, az esküdt és más nyilvános hivatalt vivő Deákokra felügyel, véghez viszi e mindegyik köteleességét, — a Deákok között s a Tanulók és Polgárok közötti tsekélyebb pereket maga elvégzi, a nagyobbakat pedig a körülmények szerint az oktatók összevételése az oskolai szék vagy az oskolai Tanács elibe adja s a tanulóknak a polgárok elleni panaszát megorvosolja, a nagyobb panaszt a főiskola gondviselőjének bejelentvén.

12. §. Igaz és törvényes esetekben folyamodó Deákoknak a maga részéről felmentést (venia) ad, azt megjegyvezvén, hogy letzkemulasztásra csak az illető oktatók adhatnak engedelmet, továbbá a Deákok nyílt leveleit (Patens), mellyekkel vagy mint Innepi követek vagy mint segélyszedők (supplicans) az egyes gyülekezeteket megkeresik, aláírja, — a közvizsgálatok idejét a Deákok között jó eleve közhírré teszi, ezenkívül a Főgondviselőt, Püspököt s püspöki Gyűlés kiküldöttjeit egyes levelekben közvizsgálatokra meghívja, melyeknek végeztével az illető oktatók és Tanítók által a szükséges értesítvényeket megkészteti, és aláírja, — az iskola mesteri bérleveleket (Conventio) ha ezek esperesti aláírással bírnak, úgy szinte a segédtanítói bérleveleket is a Deákok között hordoztatja, a vállalkozott segédtanítókat ugyan, ha alkalmasaknak itéli, mindjárt megerősíti, az iskola mesteri hivatalokra vállalkozottakat pedig megerősítés végett az oktatói összevételése eleibe terjeszti, végre ezeknek köteleztvényeire (Reversalis) irandó kibocsátó leveleiket kiadja, valamint a szokott módon kiadja azoknak, kik valóságos adósságaikat lefizették, oskolai bizonyítványait is.

13. §. Mivel a gazdasági tárgyakban az iskola Pénztárnokának ellenőre; a köz- és építőpénztárakba tartozó summákat által veszi, naplójába beírja, s a Pénztárnoknak a rendes számadó könyvbe bevezetés végett is nyugtató mellett által adja, — felügyel még a Főiskolai senior számadására is, gyakorta ezeket véletlenül megvizsgálja, továbbá a tapasztalódokról jelentést tévén, annak rendes költségeinek kifizetését ugyan miudég, a rendkívülieket pedig négy forintig ő rendel meg, ő veti ki az

egész Tanuló ifjúságra az igazgatói és egyéb költségeket, ezen kivétést azonban mielőtt a végrehajtás megrendeltetnék, az iskolai székkal, vagy az iskolai Tanátsal közölni tartozván.¹⁾

Igy szólnak a főiskolai igazgatót illető törvények.

A mi az akadémiai ifjúság létszámát illeti, azt, ha az úgy nevezett Humanitatis osztályokat is oda számítjuk, még akkor is midőn az 1819—1839-ig terjedő időben azok tényleg a kilencz osztályu gymnasium felső osztályai voltak, általában átlag másfél százra tehetjük évenként, e számnak mintegy fele, gyakran több felénél, bennlakó togátus deák volt. Mivel részükre alig volt elegendő hely, sokáig tartott azon terv, hogy a kétemeletes szárny a collegium földszinti épületén folytatassék. 1829-ben is erre a célra szóló patenssel lettek supplicansaink kibocsátva: „a Tanulók száma is oly igen megszorodott, így szól a gyűjtőív, hogy a most fennálló Collegialis Épületek azokra nézve elégtelenek, hanem szükség légyen azokat tágosítani, nevezetesen a jelenvaló épületekbe nagy megszorítással is alig férhet be 90 Togatus és ugyanannyi szolgál: ellenben a subscriptus tanulók száma 150-t is felül halad, kiknek a Collegiumban való bennlakásokat mind a jó rend, mind az erköltsőknek megőrzése és reájok való vigyázat, mind végre a Convictusbeli olcsóbb élés javasolnák.”²⁾ A főiskolának ez időből meglevő 1837—8. évi Értesítője szerint 168 volt összesen a hat évfolyamban a növendékek száma, a szintén fennmaradt 1815—6. évi Értesítő szerint 176; amott a végző theologusok száma 8, emitt 15, a népesség az osztályok feljebb haladtával arányosan apadt, amott az első évfolyam növendékeinek száma 45, emitt 44 volt.

A felsőbb oktatás folyamában az 1832-ik év nevezetes változást okozott; ekkor létesült a külön jogi tanfolyam, egy rendes jogi tanszék felállítása által. Régi vágya volt ez már az egyházkerületnek, s az akadémia tanrendjében már a század elején találkoztunk jogi alapvető tudományokkal, de megvalósulást e régi terv csak most nyerhetett, s Zádor (Stettner) György lett az első jogtanár 1832. jul. 17-től kezdve. Erre

¹⁾ 1836. évi törvények.

²⁾ Vegyes jkv. 145. l.

vonatkozólag olvassuk az 1832. aug. 16-i iskolai tanácsülés jegyzőkönyvében:

„131. p. Fő tárgya ezen gyűlésnek volt a már leendő 4 professorok között, kiknek edgyike, ugymint a Juris professor egészen új tudományokat tanít a tanítatandó studiumokat, s azoknak óráját elrendelni, s megállapítani. Némelly közönséges értekezések után, a két új professorokra bizattatott, hogy mind tanítandó tudományjaikat, mind azok tanításának óráját, a mint magok legalkalmasabbnak gondolják, edgyütt tsinálják ki, és Írásban a jövő Consistorium elibe terjeszszék.“

E határozatból kifolyólag az 1832. aug. 17. és 18-i iskolai tanácsülés elé terjesztett munkálat alapján a következő tanterv állapított meg:

„I. Auditorium Theologicum.

Annus primus: a) Semestre primum: Theologiae Dogmaticae pars prima. Exegesis Novi Testamenti. Historia Ecclesiastica 8 priorum seculorum.

b) Semestre secundum: Theol. Dogmat. pars 2-da. Exegesis Vet. Testamenti. Historia Ecclesiastica a seculo 8-vo ad 16-um.

Annus secundus: a) Semestre primum: Historia Ecclesiastica a Seculo 16-o ad nostra tempora. Exegesis Novi Testamenti. Historia Ecclesiastica reformationis in Hungaria, eiusque fata.

b) Semestre secundum: Jus Ecclesiasticum. Exegesis Vet. Testamenti. Antiquitates Hebraicae.

Annus tertius: a) Semestre primum: Theologia pastoralis, sive Homiletica, Liturgica et Curae pastorales, Theologiae Moralis pars I ma. Exegesis Novi Testamenti.

b) Semestre secundum: Introductio in Libros Sacros generalis, utriusque Foederis. Theologiae Moralis pars secunda. Exegesis Veteris Testamenti.

II. Auditorium Juridicum.

Semestre primum: a) Historia Juris. b) Juris privati pars prior. c) Jus Montanicum.

Semestre secundum: a) Juris privati pars posterior. b) Jus criminale. c) Stylus Curialis Latinus et Hung. d) Jus Cambio Mercantile. e) Politica.

III. Auditorium Mathematico-Philosophicum.

Annus I. Semestre primum: Philosophia theoretica, sive Archeologia, Metaphisica et Aesthetica.

Semestre secundum: Philosophia practica sive: Dicaeologia, Aretologia, Eusebiologia.

Annus 2. Semestre primum: 1. Trigonometria Sphaerica. 2. Astronomia Sphaerica et theorica. 3. Gnomonica. 4. Chronologia. 5. Elementa Chemiae. 6. Mechanica seu Statica, Hydrostatica, Aeorostat. Dynam. Hydroyd. Aerodynamica, Acustica.

Semestre secund: a) Optica, Catoptica, Dioptica. b) Scientia Caloris. c) Scientia Magnetis. d) Scientia Electricitatis. e) Meteorologia. f) Physiologia Plantarum et Animalium.

IV. Auditorium Historicum.

Annus 1. Semestre 1. Historia Universalis antiqua. b) Literatura Latina. c) Exercitia Styli in scribendis Christi, Orationibus et Carmibus.

Semestre 2. a) Statistica Universalis et specialis Hungariae. b) Literatura Graeca. c) Exercitio Styli.

Annus 2. Semestre 1. Historia Statuum praeprimis Portugalliae, Hispaniae, Galliae et Angliae. b) Lingua Germanica. c) Exercitia Styli.

Semestre 2. Historia Statuum praeprimis Russiae, Imperii Austriaci et Americae. Lingua Germ. et Exerc. Styli.

Annus 3. Sem 1. a) Historia Hungariae. b) Historia Philosophiae. c) Lingua German. d) Exercitia Styli.

Sem. 2. a) Historia Naturalis. b) Historia Philosophiae. c) Lingua Germ. d) Exercitia Styli.

Philologiae Praeses quolibet anno.

Semestri primo 1. Theologis: Grammaticam Hebraicam et Expositionem Textus Hebraici et Graeci continua Sem. 2.

2. Juristis: Semestri primo: Dogmaticam.

Semestri secundo: Historiam Ecclesiasticam.

Praeses Novitiorum.

Semestri primo: a) Algebram. b) Helveticam Confessionem. c) Geographiam antiquam. d) Repetitionem linguae Graecae.

Semestri secundo: a) Geometriam, b) Trigonometriam planam. c) Sectiones comicas. d) Repetitionem Grammaticae Graecae, cum versione Cebetis.

133. p. A Rhetorok és Logikusok Classisába által tétetni rendeltett az Ujj Geographiának tanítása.⁴¹⁾

Egy jogtanár természetesen nem lévén elegendő a jogi tudományok tanítására, a jogi tanszék tanárán kívül részben jogi tárgyat tanítottak Bocsor István: Magyarország nyilvános

⁴¹⁾ Isk. Tanács jkv. 1829-től. 64. l.

jogát, Tarczy Lajos: az Észjogot, Liszkay József: Egyházjogot.¹⁾ 1848 aug. 26-ig volt Zádor György iskolánk tanára, ekkor helyettesképen Kerkapoly Károly foglalta el e tanszéket 1849 nov. 19-ig.²⁾ Utánna Kolmár József következett, ki 1851-ig, ezután Baráth Ferencz és 1852 óta Vidt Károly, kik 1853-ig mint helyettes jogtanárok tanítottak, azonban ekkor két évtizedes élete után a jogi tanfolyam iskolánkban megszűnt. Oka abban keresendő, hogy a Thun rendszernek iskolákra nehezedő kívánalmait az egyházkerület, megfeszített anyagi áldozatai daczára sem volt képes teljesíteni.

Iskolánk történetének további folyamán meggyőződünk, hogy ide illenek az Írás szavai: „nem halt meg a leányzó, csak aluszik.“

Századunk első felének utolsó tanéve, az 1849—50-i tanév, még egy nevezetes változást hozott be felsőbb oktatásügyünk viszonyaiba. 1849 októberében azon régi vágya nyert megvalósulást egyházkerületünknek, hogy a külön neveléstani tanszék felállíttatott, s erre Váli Ferencz lett tanáruul megválasztva. Eddig a történelem tanárának egyik tárgyát képezte a neveléstan, most külön tanszéket nyert e tudomány, a miből a század második felében fog kinővekedni tanítóképző intézetünk. Az új tanszék felállítása folytán felsőbb oktatásunk állapotában beállott változásokra vonatkozólag ezeket olvassuk az 1849-ik november 1-én tartott iskola tanács jegyzőkönyvében:

„A neveléstanár a neveléstanon kívül még más tudományokat is tanítván, a tanrendszeren némi változást kellett tenni. Ideiglenesen, az egyházkerület jóváhagyása reményében az új tanárnak mértan helyett vegytan és természetrajzi tárgyak adattak, s a haligatandó tanok így osztattak fel a tanuló osztályok között:

Az *I-ső évesek* hetenként hallgatnak: mértant 4 órán, német nyelvet 2 órán, francia nyelvet 2 órán, történeteket 5 órán, gondolkozást 2 órán, természetrajzot 3 órán, helv. hitv. földrajzot 2 órán.

A *II-od évesek* hetenként hallgatnak: természettant 6 órán, történeteket 5 órán, német nyelvet 2 órán, francia nyelvet 4 órán.

¹⁾ Lásd 1837—8. Értesítőt, s az 1845—6. évi Értesítőt.

²⁾ A tanszékre rendes tanáru Farkas Károly losonczy ügyvéd megválasztatott, de nem fogadta el. Ehk. jkv. 1848.

A *III-ad évesek* hetenként hallgatnak: észtant 8 órán, közjog és jelenr. 3 órán, német nyelvet stb. 4 órán, vegy és ásványtant 2 órán.

A többi órák a régi mód szerint maradnak.¹⁾

A jogi és neveléstani tanszékek felállításán kívül időközben a theologiai tanfolyam kebelében is új tanszéket állított fel a fenntartó egyházkerület. Nevezetesen ekkor már a következő tanszékek állottak a theologiai oktatás szolgálatában:

1. *Bölcsészeti számtani tanszék* 1785 óta, melynek képviselői voltak a tárgyalt korszak bezártáig: Járdánházy Gábor 1785 máj. 27—1786. — 2. Czépan János 1786—1790. — 3. Mándi Márton István 1790 - 1831 szept. 21. Őt követte Németh János mint helyettes tanár 1831—1833. — 4. Tarczy Lajos 1833 nov. 4—1839, ekkor a külön választott physica-számtani tanszékre ment át. — 5. Czibor Ferencz 1839 apr. 8—1845 okt. 6. Kerkapoly Károly 1848 tól.

2. *Történelmi nyelvészeti tanszék* 1791 óta, 1. Látzai József 1791 aug.—1806. — 2. Mokri Benjamin 1806 szept. 10—1815. 3. Nagy Mihály 1815 jul. 10—1821, Rácz István 1821 nov. 2—1822 szept. 27 mint helyettes. — 4. Edelényi Sándor 1824 jan. 5—1837. — 5. Bocsor István 1837 nov. 4-tól.

3. *Dogmaticai tanszék* 1801 óta, 1. Tóth Ferencz 1801 jun. 5—1817. — 2. Kocsi Sebestyén István 1817 apr. 16—1837. Őt követte mint helyettes Liszkay József 1837—1838. — 3. Széki Béla 1838 nov. 6-tól.

4. *Sz. Írás magyarázati tanszék* 1843 óta, 1. Liszkay József, 1843 szept. 10—1848, kinek 1845—46 évi tantárgyai voltak: 1. Magyarhon reformatiója. 2. Héber régiségtan. 3. Új szövetségi részletes bevezetés. 4. Ó szövetségből Ésaiásnak a messiásra vonatkozó jóslatai.²⁾ — 2. Dömjén Ferencz 1848—1849, kinek kolerában történt korai halála után utóda lett. — 3. Heiszler József 1850-től.

E szerint századunk első felében keletkezett új rendes professori tanszékek a következők:

¹⁾ Isk. Tan. jkv. 1838—1863.

²⁾ 1845—6. évi Értesítője.

1. Dogmatica tanszék (1801). — 2. Jogi tanszék (1832). —
3) Természettan- mennyiségtani tanszék (1839). — 4. Sz. Írás
magyarázati tanszék (1843). — 5. Neveléstani tanszék (1849).

Az 1797 óta lefolyt félszázad alatt, a mióta főiskolánk a
a pápai egyház tulajdonából az egyházkerület birtokába ment
át, felemelő látvány annak gyarapodása, akár a növendékek
számának emelkedését, akár az újabb meg újabb tanszékek
felállítására gondolunk vissza.

Mindenik évtizedre egy új rendes tanszék esik, a mely
körülmény magában hordja a fenntartó, iskolájáért áldozni
kész, egyházkerület dicséretét.

XIII. FEJEZET.

Második küzdelem az iskola székhelyéért.

1839—1847.

Azon szenvedélyes küzdelem, melyet századunk első tizedében az iskola székhelyének kérdésében lezajlani láttunk, ujult erővel támadt fel a negyvenes évek folyamán.

A székhelykérdés ügyében lefolyt második küzdelem az iskolának alkalmasabb helyre építése tervezéséből eredett. Az építkezést magát eleinte az ó collegium tovább építésével, nevezetesen a földszinti épületül maradt résznek emeletre vételelével tervezték, azonban mikor ezen ügyben egy bizottság lett kiküldve, a bizottság sajnálta, hogy az iskola helyiségül alkalmatlan szűk utczában tovább építkezzenek, hanem, ha már költsékeznék, megfelelőbb helyen megfelelőbb épület létrehozását tervezték, s ezen tervükről az 1838. okt. 27-én Veszprém-ben tartott önk. közgy.-re jelentést is tettek, miről nevezett jkvben ez olvasható:

„Azon Deputatio részéről, mely a Pápai Collegium építése érdemében a közelebbi Köz Gyűlésből kineveztetett, oly megjegyzéssel, hogy a Deputatio eljárásáról rendes Jegyzőkönyv is vezetett, azon szóbeli előterjesztes tétetvén, hogy midőn a Deputatio ez érdemben foglalatoskodnék, hogy a pápai Fő Oskolát még virágzóbb állapotra hozni lehessen, annak fontolgatására is kiterjeszkedett a Deputatiónak figyelme, hogy azon régi helyen teendő s minden esetre szükséges további építés helyett, nem volna e célirányosabb más tágasabb Helyet választani, a minthogy e végből Barcza Ádám Tábla Bíró Urnak Pápai Inscriptionalis Házát megtekintvén, célirányosnak találta a Választmány, hanem mindazonáltal a Superintendentiának jóváhagyása nyilvános kikötése mellett, s tsak mintegy próbaképpen azon Háznak, s hozzá tartozó nagy Fundusnak örök áron leendő megszerzése eránt, a most tisztelt Urral 35000 V. forintokba meg is egyezett, s tekintve alkudott a Deputatio, azonban ezen eladásra nézve, még a Tulajdonos Nagy Mlgs. Gróf Eszterházy Miklós Urnak

Földes Uri megegyezése is kívántatván, ennek Uradalmi Prefectusától ezen érdemben kapott Választ is Nagy Tekintetű Fő Kurátor Ur is előmutatván: — A mi a Superintendentia részéről, mely előtt ama fő Oskolának sorsa érdektelen nem lehet, forró részvéttel elfogadtatván, addig is, míg a legközebbi Köz Gyűlésen bővebb intézkedés tétetnék, Nagy Tekintetű Fő Kurátor Ur ezennel megkéretik; Kotsi Horváth Sámuel Veszprém Megye Első, ugyszintén Sárközy Kázmár Fejér Vármegyei Második Al Ispán és Nagy Mihály Esperes Urak pedig kiküldetnek, hogy az illető Nagy Mlgú Gróffal, kinek már tisztelt Prefectus Ur Leveléből is kitetsző Nagylelkűségéhez a Superintendentia, a legbiztosabb reménnyel viseltetik, úgy mint az Oskolai Intézet változatlan megállapításához képest legcéli irányosabbnak itélik, a kívántató Földes Uri örökre biztosító megegyezést kikérjék, és eszközöljék. Többire a tisztelt eladó Tábla Biró Urral, a most érdeklett megegyezésnek és még a *Superintendentia jóváhagyásának is fentartása alatt leendő alkunak megkötésére* a Pápai Oskolai Tanács, és Nagy Mihály Esperest, s Zsoldos Ignác Köz Biró Urak meg s felhatalmaztatván, ezen két Kiküldöttségek között szükséges egyetértés igen természetesen következik. — Végre! Ezen Kiküldöttségnek a Köz Gyűlésre teendő Tudósítása elvárátván *Fő Tisztelendő Szuperintendens Ur egyszersmind arra is felhatalmaztatik, hogy* mihelyt ezen vétel, a Földes Urasági megegyezéssel együtt tökélességre menend: azonnal az egész Superintendentiabeli minden Hiveket az illető Tractusok által ezen vételről tudósítván, és a *kivántató Summának* a mindenesetre legelőször használandó, s a jó sikerre tellyes reménységet nyújtó *önkéntes ajándékok által* leendő benyújtására, hogy a késedelem miatt, a miatt se lehessen hátramaradás, azonnal buzdítson és felszólítson.“¹⁾

Igy indult meg az építkezés ügye, a mire vonatkozólag az ez évi jun. 24—27. napjain Pápán tartott ehker. közgy. jkönyvének 15. p. alatt olvassuk, hogy:

„a pápai fő Oskola Ujj Fundusának, és a rajta álló Épületeknek érdemébenn . . .

1-sőbenn bemutatvatván és felolvastatván az 1838-iki Novemker 6-án költ Szerződés, oly megjegyzéssel helybehagyatik, hogy valamint a Superintendentia a Pápai Fő Oskolát Tulajdonának tekinti: úgy ezen Szerződés szerént megvett Fundust és épületeket maga kívánja a maga sajátjaképpen megvenni, s tulajdonának tekintetni; hogy azomba az, hogy a *Pápai Ekklesiának, az eddig volt Collégium Fundusára s Épületejre nézve mi és mennyi Jussa van?* tökéletes világosságba légyen, azon esetre, ha a Kollegium máshová vitetvén, erre netalán valamikor szükség lenne, s minden más Ekklesiákra való következtetés nélkül, s a nélkül hogy a Pápai Ekklésia is a Superintendentiától az Oskolára nézve elválni kívánna,

¹⁾ Ehker jkv. 1838, okt. 27. 22. p.

sőt az Ekklesia a maga ezen kivilágositandó egész Értékét a felállítandó Collegiumhoz addig, míg a Fő Oskola itt lessz, világossan oda ajánlván, *egy jeles Választmány a végett nevezetetik ki, hogy ezt a Pápai Ekklesiának meghallgatásával tökéletes világosságra hozza, s ez érdemben felvilágosító Jelentést tegyen, melynek Tagjai következők: Nagy Tekintetű Fő Curátor, és Főtisztelendő Superintendes Urakon kívül Királyi Tanácsos Sárközy István Ur Ö Nagysága, Halász Sámuel, Zsoldos Ignátz, Sárközy József, Cseresnyés István, Horváth János, Badics András, nem különben Boross Mihály esperest, Márton Gábor, Bali Mihály és Papp István Consistoriumi Tanács Birák.*

Ezen Választmányi Munka Fő Tisztelendő Superintendens Urnak benyújtatván, az, azt a Tractushoz azonnal meg fogja küldeni. Ezeknek ez érdembeli Végzéseit után, a Tárgy, Köz Gyűlésen felvételni rendeltetvén.¹⁾

Az itt szóban forgó új telket a Superintendentia 14000 ezüst forintért vette meg. A megvett telek és a rajta levő ház addig is míg a tervbe vett iskolaépítés rajta megkezdetnék, hogy haszon nélkül ne heverjen, évi 1243 v. forinton árendába adatott.

A szerződés eladó s vevők közt létrejövén, a püspök Tóth F. azonnal kibocsátotta az adományok gyűjtésére szóló felhívását, melynek eredményéről ugyanazon pápai gyűlés jkve 58. p. alatt ezeket olvashatjuk:

„A Pápai Kollegium régebbi építő“ Pénztára állapotjáról, ismét az új Fundus megszerzésére történt mostani Adományok és Ajánlások Meny nyiségéről, az e végre kinevezetett Választmány Tudósítása beadatván és felolvastatván:

1. A régebbi építő pénztár áll részint készpénzben, részint költsön kiadott és még ígéretekben is álló 3726 forintokból és 46½ kroból. Mivel pedig az új Fundus árrába 10,000 v. forint felvétellett, s öszvessenn 15,000 v. forint annak árrából valósággal ki is fizettetett: a passivus Status tesz 6273 forintokat és 13½ kroat.

2. Az Ujj Collégium Telke árrának kifizetésére:

- a) A Veszprémi Esperestség adott 2604 frintokat 23 krt, ígért 480 frt.
- b) Belső Somogyi Esperestség adott 671 fr. 38 krt, ismét 774 fr. 35 krt, öszsvesen: 1446 fr. 13 krt.
- c) Drégel Palánki Esperestség adott 113 for. 3 krt.
- d) Pápai Esperestség adott 805 for. 43 krt, ígért 187 frtot. — A pápai Ekklesiánál ígértbe van 1498 for. 57 kt, — még a Pápai Ekkle-

¹⁾ Ker. jkv. 1839. jun. 24. 15. p.

sia felszólítására külsők ajánlottak 110 for. Tractusbeli 15 Ekklesiák adománya hátra van.

e) Tatai Esperestség adott 1126 fr. 13 krt, ígért 433 for. 19 krt. — 13 Ekklesiák adománya kinn van.

f) Komáromi Esperestség adott 1100 fort, még 16 Ekklesia hátra van.

g) Az Órségi Esperestség adott 327 frt 13 krt.

h) Peremartoni Esperestség ígért 3081 ft 33 krt, 14 Ekklesia még hátra van.

i) A Barsi Esperestség még semmit sem adott.

Ezek szerint beadott Summa 7516 fr, 48 $\frac{1}{2}$ kr. Igéret: 5790 fr. 54 kr. Tudomásul vétetik: hálás köszönet jelentetik a Jóltevőknek, Igérőknek s Beszedőknek. — Megkéretett Fő Tisztelendő Superintendens Ur, hogy szállítsa fel az Esperestségeket, hogy az ígéreteket minél előbb beszédjék, a még némelly elmaradt Ekklesiákat és Hivőket az adakozásra buzdítsák és ezen Summákat idő közben is Fő Tisztelendő Superintendens Ur kezéhez szolgáltatassák, a ki azokat a Collegium pénztárosának által adja.

A régibb Építő Cassába tartozók, mind a Tőkét mind a Kamatot fizessék be, a mit Collegiumi Curátor Ur sürgessen.“¹⁾

Igy állott a pápai iskolának az új telken való építkezése ügye, midőn 1839. szept. 20-án Veszprémbe tartott ehk. gy. jkve 4. p. alatt már a székhelykérdés ügyére tartozó következő dologgal találkozunk:

„Botlik János Tábla Bíró és Consistoriumi Assessor, mint Székes Fejérvári lakos, egy ezen Sz. Kir. Város választott Polgársága nevébe felvételett, és a T. Nemes Városi Tanács által is helybehagyatott Írást bemutatván, melylynek tartalma, azt a szíves óhajtatást foglalja magában, hogy a Dunántuli Ref. Superintendens most Pápán létező Fő Oskoláját, kebelebe, egész örömmel és szívesseggel befogadná.“ Mire nézve határozottatott, hogy „az idei Köz Gyűlés már ezen Oskola állapotjáról bizonyos előre való Intézkedéseket tévén, külömben is e mostani, mint Kis Gyűlés, a Nagy Gyűlés végzéseit meg nem változtathatván, a Székes Fejérvári beadott Írás is, semmi világos, s részletes ajánlatokat vagy ígéreteket nem tanusítván, a jövő esztendői Köz Gyűlésben lészen helye és ideje, az erről való tanácskozásnak.“²⁾

Székesfehérvárnak ezen fellépése és a főiskola átköltöztetését szintén óhajtó Komárom készülődése most a dolgok menetének új fordulatot adott.

A pápai főiskolának Sz.-Fehérvárra áttételének kérdésével

¹⁾ U o. V. Tom. 238. l. 58. p.

²⁾ Ehk. jkv. 1839. szept. 20. 4. p.

az 1840-ik évi veszprémi közgyűlés foglalkozott, a mely gyűlésen, Székesfehérvár ajánlatának s a székesfehérvári ev. ref. oh. pénzügyének megvizsgálására, az érdekeltek bizottság kiküldetését kérték. — Rév-Komárom részéről pedig febr. 23-i aláírással egy folyamodvány lőn beterjesztve az iránt, hogy mivel épen most új isk. épület emelése szükséges Pápán, a főisk. ott szükséges újabb építkezés helyett, helyeztessék át Komáromba. — A révkomáromi gyülekezet folyamodására a pápai egyház is megtette a maga észrevételeit, a melyek szintén felolvastattak, s a pápai egyház viszont a maga kebelében meghagyását óhajtja a főiskolának.

Hogy a három versenyző közül, melyik legyen a nyertes, az ehker. még most elhatározni nem birta, hogy azonban az ügy még is haladjon, részrehajlatlan választmány kiküldését határozta el oly utasítással, hogy az állítsa össze mindhárom gyülekezet ajánlatait, valamint a főiskola alapítványait is, és ismertesse mind a három gyülekezet vagyoni állapotát, s e munkálatát a Főtiszt. Superintendensi Hivatalhoz terjeszsze be, honnan az sokszorosítva a 9 egyházmegyéhez, illetve az eh-megyék minden egyes ehzához megküldessék, az ehzak pedig felhivatnak, hogy e munkálat alapján szavazzanak az iránt, hogy hol legyen jövőre az ehker. főiskolája, s mit kívánnak a főiskola javára kötelezőleg felajánlani? A szavazatok az eh-megyék espereseihez adandók be, kik is azokat okt. végéig a kerület superintendensi hivatalához beterjesszék, hogy az iskola székhelykérdése ügyében a nov. 9-én Veszprémbe egybehívandó közgyűlésen határozat legyen hozható. Mire a bizottság Halász Sámuel és Kocsi Horváth Sámuel segédgondnokok, továbbá Nagy Mihály és Bali Mihály esperesek. s még mind egyházi, mind világi részről 3—3 tag választásával megalakítottott.¹⁾

Ugyanezen bizottság különben még azon megbízatást is nyerte, hogy a pápai gyülekezetnek a főiskolában levő magán javait elkülönítse.

Háttra volt ezen kívül még a főiskolai új telek Censuának lejobb szállítása ügyében a Nagymélt. Gr. Esterházy

¹⁾ Veszprémi Kgy. jkv. 1840. júl. 2. 34. p.

Miklós földesurnál járt küldöttség jelentése, a melynek nevében Eöry Szabó Gábor eh. gondnok jelentette, hogy a bizotts. megbízatásának ezideig még eleget nem tehetett, azért a pápai ref. eh. adott be ez ügyben ő excellentiájához Gr. Esterházy Károly tulajdonoshoz egy kérvényt, a minek kedvező eredményeképen jelenti, hogy az új főiskolai épülethez kért segedelemre vonatkozólag megígérte a gróf ur, hogy segédkezését megvonni nem fogja, a censust illetőleg pedig a 15 pengő forint censushoz megfelelőleg 250 pft. kifizetését elrendelte, mely összeg a pápai ref. ehtől máj. 8-án ki is fizetett; a másik földesur Gr. Esterházy Miklós pedig azt válaszolta, hogy a 15 ft évi censust leszállítja, de földesuri jogainak fenntartása céljából 1 ft évi adó befizetést elrendelte, a mely összeget azonban, míg ezen épület vagy annak telkén a reformatusok iskolája leendő, felemelni nem fog.

Az ehker. a földesurak nemes áldozatkészségeért hálás köszönetét nyilvánította, miről fenntírt földesurak értesítése elhatározottatott.

Mikor mindezek eképen elhatározottak, felállott Eöry Szabó Gábor a pápai gyülekezet gondnoka és írásba foglalt azon indítványát tette le a kerület asztalára, hogy a székhelykérdés ügyében ne egyházanként történjék meg a szavazás, hanem az eh. gyűléseken ejtessék meg az, mely indítványa támogatására felhossa, hogy egyházanként a szavazás eddig is csak kerületi tisztviselők választásánál történt, s hogy kívánatos, hogy ily nagyfontosságú kérdésben a szavazás az eh. gyűléseken megvitattassék, mely indítványa ha elfogadásra nem talál, a hozandó határozat ellen fellebezését bejelenti. — A pápai gyülekezet gondnokának ezen kívánsága ellen viszont a révkomáromi gyülekezet főgondnoka Kossár Fer. és a székesfehérvári gyülekezet főgondnoka Karácsony Antal óvást tettek és így a kerületi gyűlés hozott határozata mellett megmaradt.

A közgyűléstől kiküldött bizottság megbízatása szerint elkészített munkáját beküldte a superintendensi hivatalhoz, honnan az az eszerességekhez megküldetvén, az egyes eh. az a munkát alapján szavaztak, szavazataikat az 1841-ik évi

veszprémi közgyűlésre beterjesztették. Miről, miután Tóth Fer. superintendens jelentést tön, a szavazatoknak a közgyűlésben felbontása elhatároztatott. Ezzel kapcsolatban kimondta a közgyűlés, hogy nem a viszonylagos, csakis az általános többség lehet a döntő a szavazás eredményére nézve, határozattá lőn továbbá az is, hogy általános többség nem léte esetén új szavazásra s ajánlatok tételére szólíttassanak fel az egyházak, s a három szóban forgó gyülekezet bármelyikére lehet ismét szavazni, csak hogy a jelenleg kisebbségben maradó két gyülekezet valamelyikére szavazók szavazataikban kijelentsék, hogy ismét kisebbségben maradásuk esetén, a másik két versenyző közül, melyik egyház székhelyére kívánják a főiskola átvitelét? Mind a három egyháznak újabb szavazás alá bocsáttatását azért kívánta a közgyűlés, mert az első szavazás óta a pesti ref. főiskola felállításának ügye került felszínre, a minek felállítása befolyással lehet a kerület főiskolájának leendő otthonára nézve, valamint azért is, mert a pápai ref. gyülekezet vagyonát még mindig nem találták a főiskolától elkülönítettnek, a mire nézve az e tárgyban működött választmány ismét megbízott a munka bevégezésével, a minek eredményét az egyes egyházakkal a superintendensi illetve esperesi hivatalok útján a közgy. ismét közlendőnek határozta.

Ezen előre bocsátott intézkedések után a szavazatok felbontatván, kitünt, hogy a pápai gyülekezet 67, a révkomáromi 93, a székesfehérvári 116 szavazatot kapott, e szerint tehát az első szavazás eredménye általános többséget egyik egyháznak sem juttatott. Miután még kimondották, hogy a választmány a versenyző gyülekezetek magán ajánlatait is, jól elkülönítve másoknak részükre tett ajánlataiktól, kimutassa, s ez a kimutatás is az egyházakkal közöltessék, az új szav. felbontása a köv. 1842. évi kgyre elhatároztatott.¹⁾

Ugyanezen kerületi gyűlés intézkedni kívánt még a főisk. kormányzata ügyében, s kimondotta, hogy a főisk. kormányzata ne egyes egyházé hanem a kerületé legyen, s az nevezze ki felügyelőjét, a tanácstagokat, s a pénztárnokokat, s kellő

¹⁾ Veszprémi ehgy. 1841. 20. p.

kormányzati rendszabály készítése Sárközy József segédgondnok elnöklete alatt kiküldött választmányra bízott.

Még az ujonnan vásárolt Bartza-féle ház censusának gr. Esterházy Károly és gr. Esterházy Miklós földesurak részéről történt kedvező elintézéseért mondott a közgyűlés újabb köszönetet, s annak tolmácsolása Pázmándy Dénes főgondnok elnöklete alatt alakított bizottságra bízott.¹⁾

Ismét el volt oldázva egy esztendeig a székhelykérdés ügye, a mely bár mindenkit igen érdekelt, hanem azért vagy talán épen azért mindenki szívesen tolt minél hátrább a kérdés eldöntésének óráját, azonban az idő kérlelhetlen, a kiszabott 1 év ismét letelt, s 1842. máj. 20-ra Balatonfüredre gyülekeztek össze közgyűlésre a dunántuli ehkerület képviselői.

A székhelykérdés ügyében kiküldött bizottság becsülettel megfelelt feladatának, a reá rótt össze megbizátásokat elvégezte, és így a szavazatok minden akadály nélkül befolytak, miről az elnöklő superintendens tett jelentést.

Csak egy dologban nem tudott a választmány végmegállapodásra jutni, s ez a pápai ehnak a főiskolánál levő javai különválasztásának kérdése volt. Mórocz Dániel ehker. tanácsbíró vitatta, hogy az 1793-ik évet kell felvenni határvonalul, a főiskolára ezen évtől kezdve befolyt javakhoz a pápai gyülekezetnek semmi joga, mert azon idő óta a főiskola az ehkerületé. Eöry Szabó Gábor a pápai egyház gondnoka ez ellen óvást tön, s a dolgot határozathozatal előtt a pápai egyházzal kívánta közölni. Mint értesülünk a főiskola alapítványok száma ekkor 148 volt, a mik közül

a pápai ref. gymnasiumról szól	2
„ „ iskoláról	8
„ „ collegiumról	74
kissé módosítva a pápai ref. collegiumról	16
Pápát illeti	16
Superint. Anyaiskolát	12
Pápa Superint. Anyaiskolát	4

Átvitel: 132

¹⁾ Veszprémi ehk. gy. 1841. 20. p. s köv. p.

Áthozat: 132

túl a dunai anyaiskolát
határozatlan

2

14

Összesen: 148¹⁾

Nagy hátrányára volt a közhangulat megnyerésében Pápának ezen fellépése mellett azon körülmény is, hogy viszont a székesfehérvári és révkomáromi gyülekezetek képviselői ünnepélyesen kijelentették, hogy ha a főiskola kebelükbe költözend, ajánlataik felett való minden tulajdonjogról előre is lemondanak, s az egyházkerület szabad rendelkezése alá bocsátják összes ajánlataikat, még az esetben is, ha viszont valaha ismét más helyre lenne a főiskola költöztetendő.

Fel keltek most egyesek, kik a pápai gyülekezet és a főiskola javainak elkülönzetlen állapota folytán a szavazatok felbontásának elhalasztását kívánták, azonban a többség látni kívánta az eredményt, az elkülönzés végrehajtását azért minden körülmények közt megtörténendőnek határozta. Ismét kimondotta a gyűlés, hogy általános többség szükséges a győzelemhez, s hogy a csupán egy helyre szavazó gyülekezetek, ha az általános többség ki nem tűnnék, másodikra is szavazni köteleztessenek. A feszült figyelem és érdeklődés közt felbontott szavazatok eredménye lón, hogy

a pápai eh. közönsége 103 elsőrendű, s 118 másodrendű, együtt 221 szavazatot nyert,

a révkomáromi eh. közönsége 107 elsőrendű, s 71 másodr., együtt 178 szavazatot nyert,

a székesfehérvári eh. közönsége 74 elsőrendű, s 73 másodr., együtt 147 szavazatot nyert.

Ez volt a második szavazásra beadott 546 szavazólap eredménye, általános többséget tehát egyik gyülekezet sem nyert.

Uj szavazásra volt tehát szükség, azonban mielőtt az elrendeltetnék, szükségesnek látszott a pápai gyülekezet javainak a főiskola vagyonától való elkülönítését keresztül vinni, azért az ezen ügyben kiküldött bizottság munkálatának az

¹⁾ Fülöp József Dunánt. Prot. Lap 1893. jan. 20.

ősz folytán okt. 28-án Pápán tartandó közgyűlésre beterjesztésével bízott meg, addig a harmadik szavazás elrendelése függőben hagyatott.¹⁾

Még csak azt kívánták ezen kgytől a révkomáromi gyülekezet képviselői kimondatni, hogy a székesfehérvári gyülekezetet illetőleg is különíttessenek el az egyház és egyebek ajánlatai, s az egyház minden egyes jóltevő ajánlatáért kezességet vállaljon, mint ez a révkomáromi egyháztól is megköveteltetett, mely kívánságnak az meg is felelt. Elhatározta tehát ezt is a közgyűlés, mivel az őszi közgyűlésig még ez is végrehajthatónak látszott, s ezt kívánta az egyenlőség és igazságszolgáltatás is.

Mikor azután a bizottság beterjesztette az októberi közgyűlésre a maga jelentését, abból arról értesült az ehkerület közönsége, hogy némely alapítványok osztályozása szinte lehetetlen, hogy a pápai gyülekezetet vagy az iskolát illetik-e inkább, azért részint az élő jóltevők, részint az illető egyházvidékek kérdezendők meg az általuk tett alapítványok iránt, e nélkül a kérdéses javak elkülönzését teljesen bevégeztnek venni lehetetlen.²⁾ Elhatározta tehát a közgyűlés ezen nyilatkozatoknak a következő 1843. évi közgyűlésre bekívánását.

Az 1843-ik év azonban a székhelykérdés ügyében új megkezelést hozott elő. Az 1842. évi májusi közgyűlésen a veszprémi gyülekezet jun. 25-én két azon kérvénye terjesztetett elő, hogy az egyházkerületi főiskolának Veszprémbe átköltöztetéseért esedezik, s időt kér, hogy ez ügyben részletes ajánlatait beterjeszthesse. Az ehkközgyűlés nem utasította el Veszprémet kérelmével, hanem az ígért ajánlatok beterjesztésére hívta fel annál is inkább, mert a székhelykérdés ügye egyébként sem látszott még most elintézhetőnek. A kiküldött válaszmány ugyanis az 1797-ik évre tette a pápai gyülekezetet s a kerület főiskoláját illető értékek elkülönzésének határvonalát, — holott az 1793—4. évben elkészült főiskolai két emeletes épület, habár a pápai egyház közönségének buzgó gondoskodása alatt, s általa kölcsön vett pénzen emelkedett

¹⁾ Ehk jkv. 1842. máj. 20. 16-ik p.

²⁾ Ehk. jkv. 1842. okt. 29-én 8-ik p.

is fel, de a főiskola pénztára fizette ki — 500 ft kivételével — az építési összes költségeket s a felvett kölcsönöket, az épület tehát nem lehet a pápai egyházé, hanem a kerületé. Igaz ugyan, hogy a pápai gyülekezet csak 1797-ben engedte át főiskoláját a kerület tulajdonába, de viszont a kerület ezt megelőzőleg sem vonta meg a főiskolától gyámolítását, sőt a bizottság még az 1797 után a főiskolára tett alapítványokat is osztályozta a szerint, a mint azok a pápai főiskolára, vagy pedig a kerület főiskolájára tétettek; amazokat helyhez kötötteknek mondotta ki, mindezek a közgyűlés nagyrésze által kifogásoltattak, a kik vitatták, hogy a pápai főiskola elnevezés az alapítványleveleken nem a helyet kívánja érinteni mint inkább azon iskola nevét, mely a kerület tulajdonát képezi, s e szerint az alapítványok szelleme, nem a betűk keresendők.

A dolgok ily helyzetében sokan lehetetlennek is tartották már a székhelykérdés ügyének megoldását, mások tekintet nélkül a felmerült nehézségekre a harmadik szavazásnak elrendelését kívánták; ismét mások a pápai gyülekezet és a főiskola javainak elkülönzését egy a királytól kiküldendő bizottság elé vinni kívánták, mivelhogy érdekelt felektől részrehajlatlan ítélet nem várható; ezzel szemben viszont mások vitatták, hogy nem kell a magunk baját kihurczolni, a kerület mindenkor határozhat a maga ügyeiben, hogy pedig ítéletét végrehajthassa, csak szükség esetében kerestessék meg a világi hatóság. Az érzelmek magas hullámszásában szinte jótékonyan hatott Pázmándy Dénes főgondnoknak békítő felszólalása, miszerint a pápai gyülekezet küldöttei Eöry Szabó Gábor és Rózsa Dániel ismerjék el, hogy az 1797-ik vétetvén fel határvonalul, az ezen időn túl a pápai főiskolára tett alapítványok kizárólag a kerületi főiskolát illetik, mely kérelemnek a nevezett egyháztagek, miután arra még Tóth Ferencz püspök is kérte őket, engedvén, kijelentették, hogy az 1797 óta a főiskola számára tett alapítványok, s más egyebek, milyenek a könyvtár, természettani mútár, pénzgyűjtemény, könyvnyomda s egyéb ilyesek, az egyházkerület adományai-ból szerzett házak, s épületek az egyházkerület tulajdonát képezik, mire az izgatottság csendesült. Azonban még egy

ideig hullámozó szenvedélylyel vitatják egyesek, hogy az 1793. évet kell határvonalul felvenni; hogy a pápai gyülekezet nevében tett fenntírt nyilatkozat írásban kéressék ki, hogy az alapítványi és adóslevelek az egyházkerület kezelése alá véssenek mielőbb, hogy a segédgondnokok közül főiskolai gondnok választassék, a szavazás még ez év folyamán megejtessék stb. stb. miknek eredménye az lőn, hogy az említett javak elkülönzésének idejéül aug. 25-e kitűzetett, s az ezt követő kerületi gyűlésre halasztatott a szavazás elrendelése, a mi azonban a javak elkülönzésére kiküldött bizottság bármily eredményü, vagy éppen eredménytelen munkálkodása esetére is, okvetlen elrendelendő leszen.

Mivel pedig egyesek most azt vitatták, hogy a székesfehérvári gyülekezet elmulasztván az ajánlatok biztosításának a ker. határozata szerint eleget tenni, a szavazásból kiha-gyassék, mások pedig a szavazatok szabadon nyilváníthatása mellett szólaltak fel, határoztatott, hogy Székesfehérvárra is tehető szavazás, de mivel az 1812. évi szavazásnál a legkevesebb szavazatot nyerte el, a Székesfehérvárra szavazók tartoznak azt is kijelenteni, hogy másodsorban Pápára vagy Komáromra adják-e szavaikat, ennek elhallgatásával az oda szóló szavazatok érvénytelenek,¹⁾ s ennek értelmében az 1813. aug. 16-án Pápán tartott egyházkerületi közgyűlés e szavazást elrendelte, a fentebbiekhez hozzátevén, hogy a Pápára vagy Komáromra szavazók csak egy hely iránt szavazzanak, s a szavazásra felhívó levélben mindhárom gyülekezet ajánlata feltüntetve legyen.

Idáig jutottak tehát a kifejlés felé haladó ügyek, midőn Veszprém megújítja fentebb írt kérelmét, hogy a versenyző városok sorából ki ne zárassék, mert bár az idő rövidsége miatt ajánlatokat nem mutathat fel, van szép telke, olcsó város, nagy heti vásárai az olcsón megélhetést és építkezést biztosítják. A mire az ehker. gyűlés azt válaszolta, hogy bár méltányolja Veszprém nemes törekvését, de ajánlatok hiánya miatt a másik 3 versenyzővel szemben számba se vehető.²⁾

¹⁾ Ehk. jkv. 1843. jun. 27. R-Komárom 35. p.

²⁾ Ehk. jkv. 1843. aug. 16. Pápa.

Az 1844. április 30-án Tatába egybehívott közgyűlésen azonban sajnálattal jelentette Tóth Ferencz püspök, hogy a szavazásra felhívó körlevélben a komáromi és székesfehérvári gyülekezetek ajánlatai nem közöltettek és így a szavazatok érvényessége ellen kifogás tétetett, ennél fogva azok tulajdonosaiknak espereseik útján visszaadandók. Ez volt a harmadik sikertelen szavazás eredménye. Természetesen a pótlándók pótlásával új szavazás rendeltetett, s azok felbontása a még ez év szept. 16-ra Palotán tartandó gyűlésre határoztatott, kimondatván, hogy a főiskola kormányzata helyhez kötött nem leend.¹⁾

Az 1844. szept. 16-án Palotán egybegyűlt közgyűlésre új meglepetés várt a székhelykérdés ügyében, éppen a felett folyt a vita, hogy miért nincs megkötve a versenyző egyházakkal a szerződés az egyházkerület kormányzói jogát illetőleg, s már megállapítottak az előzetes egyezkedési pontok, a miknek alapján a kötendő szerződés elkészítésére kiküldött bizottság munkáját elvégezi, midőn Pázmándy Dénes főgondnok jelentette a közgyűlésnek, hogy az iskola székhelyéért versenyzők közé a nagy győri mindkét hitvallású prot. egyház is felvételét kéri, mivelhogy ott valláskülönbség nélkül jönnek az ajánlatok az iskola megnyerése céljából, s a magyar honi protestans két egyház egyesülési eszméje már kimondva lévén, így szólt a győriek kérvénye, ezen lépéssel is közelebb állandunk a nagyszerű kérdés megfejtéséhez. A győri két prot. gyülekezet kívánsága ellen a komáromi gyülekezet óvást tesz, és sürgeti a számos szavazó egyház által nemcsak óhajtott, de már türelem vesztve sürgetett eredménynek kimondását a jelenleg negyedizben megejtett szavazás alapján. De sokaknak igen tetszik a hazai prot. uniónak életre keltése, és Győr indítványát rokon kebellet fogadván, egy bizottság kiküldetését javasolják, mely bizottság az ott levő viszonyokról jelentést tegyen, a bizottság elnökeül Pázmándy Dénes főgondnok kértvén fel, tagjaiul annak mind a világi, mind egyházi részről a gyűlés legtekintélyesebb tagjai kérettek fel, így maga a

¹⁾ Ehk. jkv. 1844. ápr. 30. Tata 8. p.

helyettes superintendens Nagy Mihály is. A bizottság jelentése a jövő évi nyári nagygyűlésre bevaratik. Ezzel a második küzdelem a székhelykérdés ügyében tetőpontját érte el.

Miután a gyűlés ezeket így elhatározta, a szavazatok felbontása következett, melynek eredménye lön, hogy Székes-Fehérvár nyert 61 szavazatot, Komárom 150, Pápa pedig 136 szavazatot, tehát a komáromi gyülekezet került ki győztesen a szavazásból. Erre a közgyűlés a komáromi egyház jelen volt képviselőit figyelmeztette, hogy az egyházkerületi bizottsággal mielőbb készítsék el az egyházkerület és a komáromi egyház között kötendő szerződésnek a szerkezetét, és azt még e közgyűlés alatt jóváhagyás végett adják be, a mi megtörténvén, a bemutatott szerződés helyeslőleg tudomásul vétetett, s a komáromi egyház képviselőinek a révkomáromi egyházzal aláíratás végett átadatott, azon utasítással, hogy az 1845. évi közgyűlésre azt aláíratva elhozzák.¹⁾ Ezen közgyűlés 1845. jan. 16-án ült egybe Kömlődön, hol is beterjesztettek a következő megállapított szerződési pontok u. m.:

„1. A rév-komáromi ref. egyház azon 1200 □ ölből álló nemesi telket, mely a Szombati utczában éjszokról a komáromi ref. egyház, s délről a Szalay örökösök nemes telkei szomszédságában van, a rajta levő iskolai, s minden egyéb épületekkel, az egyházkerületi főiskola javára ingyen, s örökösen átadja; úgy mindazáltal, hogy azon, bármint véletlen esetre, ha netalán az egyházkerületi főiskola Rév-Komáromból elvitetnék, a főtiszt. egyházkerület és a komáromi egyház tulajdonai iránti kérdések kiegyenlítése, vagy más szóval, az elkülönítés ekkép vitetik véghez jelesül: a nevezett telek s épületek jelenleg, azaz e szerződés keletkezésekor törvényes becsűsök által megbecsültetvén, ezen becsű szerinti összeg, úgy az egyházkerületnek a többször említett telekre, s jelen épületeire jövődében ruházandó építési költségei iránt oklevél készítettessék, s azon esetben, ha az egyházkerületi főiskola, akármely véletlen esetben valaha Komáromból más helyre tétetnék által, s ezen iskolai telek, s épületek pénzze fordíttatnának: a beveendő készpénzbeli egész összeg, a főtiszt. egyházkerület és a komáromi egyház között oly arányban osztatik fel, a millyen arányban leendő a komáromi egyháztól átadott iskolai teleknek, s épületeinek, az átadás idejébeni becsű ára, a főtiszt. egyházkerület által azon telekre később, bármikor is beruházandó építési költségekkel, magában értődvén, hogy míg az egyházkerületi főiskola Komáromban lesz, az iskolai épületek fentartásának, s egyéb koroukint

¹⁾ Ekk. jkv. 1844. szept. 16. Palota 16. 17. 49. p. p.

előfordulnió javításainak költségterhe egyedül a főtiszt. egyházkerületet illeti. Ezen ugynevezett fentartási (conservalis) s javítás (reperatio) költségek tehát a főtiszt. egyházkerület által teendő, s oklevélre feljegyeztetni rendelt, s osztaléki arányszabályul szolgálандó építési beruházások kategóriájába vezetettetni nem fognak.

2. Készpénzben, szabad rendelkezésre ajánl a komáromi egyház 12046 ft 14 krt pengőpénzben, melynek biztosítása végett kötelezi magát arra, hogy a főiskolát jelen helyéről mindaddig mozdíttatni nem kívánja, míg ő ezen összevet az egyházkerületi pénztárba be nem fizeti, azon kikötéssel még, hogy a fennebbi összeveg befizetése azon időponttól számítva, midőn az egyházkerületi főiskolának Komáromba leendő átszállítása végképen elhatározottatik, fél évnél tovább nem halaszthatatik. Megjegyeztetik, hogy az összeveg még azon esetre is, ha az egyházkerületi főiskola R.-Komáromból elvitetnék, az egyházkerület sajátja maradand.

3. Ad 10,000 téglát.

4. Tanári (professori) fizetésre ad évenként 1000 % ezer ezüst forintot, melynek alapjául, azon egyházi s iskolai adó szolgál, mely eddig is kis könyvek szerint szokott behajtadni; biztosításul pedig leköti a komáromi egyház, minden ingó, ingatlan javait, jövedelmeit. Ezen összevet évnegyedenként az egyházkerület által kinevezett főiskolai pénztárnok kezéhez lefizetni olly formán köteleztetik, hogy ha azt pontosan teljesíteni elmulasztaná, a tartozott összeveg iránt, a főiskola fölperessége alatt szóbeli per útján a főiskolát befogadó egyházon elégtétel szerezthetik.

5. Az iskolai tanulók serkentésére rendelt stipendiami alapítványokat, mellyek összevesen 34791 v. frt, és az évenként kiosztandó száztól ötös kamatai 1793 frt 33 krt tesznek váltóban, s mellyeknek mennyiségéről a komáromi egyház kezeskedik, a mennyire az alapítók által, a kezelés iránt tett rendelet megengedi, a komáromi egyház a főiskolai igazgatóságnak eredeti oklevelekben általadandja, mely azokat az alapítványok értelmében kezelendi. Megjegyezvén azonban, hogy ha az egyházkerületi főiskola Komáromból időjártával más helyre vitetnék el, ezen 34791 frtnyi iskolai alapítványok, a komáromi egyház iskolájára vissza szállanak, s az által vett eredeti e tárgy oklevelek a komáromi egyháznak visszaadatni fognak.

6. Az ezután keletkező, s a r.-komáromi iskolára ajánlott minden alapítványok, hanem ha kizárólag és egyenesen a komáromi egyházhoz köttetnének, az egyházkerületi főiskolát illetendik.

7. Tanpénzül a R.-Komáromba állandóan lakó tanuló gyermekek az elemi vagy nemzeti iskolák két alsó osztályában fizetnek évenként egy ezüst forintot; az ezen osztályokon felül levő iskolákban pedig e kiváltság megszűnván, fizetésük e nemből egyenlő lesz a külföldi s vidéki gyermekekével. A mondott alsó és felső hét osztályban tanuló komáromi lakos gyermekek beiratási díjt nem fognak fizetni.

8. A főiskolának minden tisztviselőit a főtiszt. egyházkerület választja, a tanítás rendet ő határozza, szóval mind anyagi, mind szellemi rendezése egyedül és kizárólag az egyházkerületi testülettől függ, és a r.-komáromi egyház, mint olyan, annak semminemű dolgairól, vagy ügyeiről intézkedésbe befolyni nem foghat. Költ a r.-komáromi ref. egyháznak Sz. K. Komárom városában, ezernyolczszáznegyvennegyedik évi Mindszent hava hatodik napján tartott közönséges gyűléséből. Tüdös József m. k. lelkész, Kossár Ferencz m. k. Curátor.“ Következnek a többi aláírások számszerint 122.

„Mivel ezen, a komáromi h. h. egyház által már solemnizált pontok gondos egybehasonlítás s megvizsgálás után, a Palotán benyújtottakkal lényegökben pontról pontra megegyezőknek találtattak, ezennel az egyházker. Főtanács által is jegyzőkönyvileg hitelesítettnek; és mint ilyenek, a nem sokára Nagy Győrbe kimenendő t. cz. választmány munkálatainak alapul szolgálandnak. Egyébiránt a komáromi egyház kijelentett kívánságára, ezeknek párban leiratása és említt egyház javára egyházker. főjegyző általi kiadása megrendeltetett.“¹⁾

Hátra volt még a győriek ügye, melyre vonatkozólag mint ötödik versenyzőre nézve az 1845. évi jun. 17-én R.-Komáromban tartott gy. jegyzőkönyve 19. pontja szerint a Győr város ajándatainak meghallgatására kiküldött választmány jelenti, hogy „az illető győri alapítványok és ajánlatok, meg sem közelítenék azon anyagi szükséges kelléket, melly a célba vett kerületi főiskolának elhelyezése és megállapítására, mulhatlanul szükséges“, a miért is az iskolának Győrbe áttétele tervét elejtendőnek véleményezi, mely véleményt az egyházkerület is elfogadott, s az iskolának f. évi nov. 1-ig R.-Komáromba átköltözése elrendeltetett, miről „Ö cs. k. Apostoli Felsége, olly a'ázatos felterjesztéssel rendeltetett megkéretni: hogy ezen határozatot legfelsőbb királyi egyezményével, s jóváhagyásával megerősíteni, legkegyelmesben méltóztassék.“²⁾

Erre a pápai ref. egyház közönsége ez ellen folyamodványban óvást tesz, s a főiskolát Pápán hagyatni, vagy a kérdést újabb szavazás alá bocsátatni kéri.

Erre a határozat ez lett:

„Egyházkerületünk főiskolája elhelyezése iránti, már nyolcz években folyton tartó működése minden óvatosság, s a folyamodó pápai ref. közönség magány viszonya kellő méltánylásával történvén, s minden ez

¹⁾ Ehk. jkv. 1845. jan. 16. 8. p

²⁾ U. o. 19. p.

ügyben történt egyházkerületi intézkedések, törvény és igazsággal megegyezők, s kivételükben is törvényesek lévén, az illetett község helyhez kötött magány-érdekei, a mellyek egyébbiránt távolról sem sértettek a közjó ellenében, figyelemben sem jöhetnek, s azon fogva, a folyamodó közönség kérésétől elmozdítatván, kifogásai nem helyeseltetnek.“¹⁾

Ezekután a gyűlés a Barcza-féle ház eladását 35000 v. frt áron Pálffy Károly részére elrendeli, s a bemutatott szerződés is jóváhagyatván, az eladás bevégeztetett.²⁾

Ugyanezen gyűlés a főiskola pénztárát az 1843—4. évről az egyházétól elkülönítve megvizsgáltatván, az rendben találtatott.³⁾

Végre megbízott a Superint, hogy kérje meg levél útján a tanári kart, hogy a ki közülök Komáromba át nem költöznék, ezt az ek. tanácsnak bejelentsé.⁴⁾

Az iskola áthelyezésének ügye jóváhagyás végett a király elé felterjesztetvén, az 1845. évi aug. 17-én Pápán tartott gyűlésen.:

„14. Olvastatott a n. m. kir. h. Tanácsnak f. é. Szt. Jakab hava 29-ről 26147. sz. alatt költ királyi intézménye, mellyben egyházkerületünknek, jelen évi Jun. 17-ről legfelsőbb helyre tett, s eddig Pápán létezett főiskolájának Rév-Komáromba áthelyezését jelentő, s ebbeli intézkedésére királyi jóváhagyást és megerősítést kérő felterjesztményére vonatkozólag, legfelsőbb helyről érkezett parancs következtében meghagyatik, hogy míg a pápai főtanodának Rév-Komáromba szándékolt áttétele iránt, további rendezkezés nem érkezend, addig a dolgot a maga épségében tartván, a tetteses átviteltől okakodjék; továbbá, hogy a pápai helyét hitvallásu egyház közönségének, legfelsőbb helyre felterjesztett, s ide visszaküldött azon folyamodványát, mellyben a fentebb érintett főiskola által tétele iránti határozatát az egyházkerületnek megszüntetni és a pápai főtanodát tovább is a maga helyén hagyni kéri, vegye tárgyalás alá, és az abban elősorolt ellenokokra adjon részletes felvilágosítást.“⁵⁾

Ennek alapján ezen közgyűlés kérte szept. havára a rendes gyűlés egybehívását, mert magát a kérdéses ügyben illetékesnek nem tartotta határozat hozatalára.

¹⁾ U. o. 20. p.

²⁾ U. o. 22. 23. p. p.

³⁾ U. o. 67. p.

⁴⁾ U. o. 125. p.

⁵⁾ Ebk. jkv. 1845. aug. 17. 14. p.

Ugyanezen gyűlésen Sup. ur jelenti, hogy a Barcza-féle telket Pálffy Károly urnak kezére átadta.¹⁾

A fentebbiek folytán ez évi szept. 23-án Székesfejervárra gyűlés hirdettetvén, ennek jegyzőkönyve 9 ik pontja alatt ez ügyben a következők olvashatók:

„9. A n. m. k. h. Tanácsnak az egyházkerületi főiskola tárgyában érkezett, s már a pápai kisgyűlés jegyzőkönyve 14-dik száma alatt is érintett k. intézménye kellőleges tárgyalása, mint e jelen közgyűlés egyik főfeladata kerülvén szőnyegre, határozatott, hogy a n. m. k. h. Tanácshoz a pápai egyház kérvényére adandó felterjesztésnek, melyben a székhelykérdés egész eddigi menete feltűtetendő, szerkesztésére bizottság küldetik ki, s másfelől a jegyző hivatal utasított, hogy a hirdetések útján már meghirdetett átvitele az iskolának ismét hirdetések útján helyesbítésék olyképen, hogy némi közbejött akadályok miatt az iskola átköltözése egy évre elhalasztatott.⁴²⁾

Miután a kiküldött választmány munkálatával még e gyűlés folyama alatt elkészülni nem tudott, ugyanezen gyűlés 14. p. alatt azt kéri, hogy az ez ügyben hozott kerületi határozatok felkutatása s leírása végett neki idő engedessék, s munkálatának jóváhagyása végett még ez év. nov. 17-re Rév-Komáromba közgyűlés hirdettessék, mi is azonnal elhatározatott.

Ugyanezen gyűlésen Superintendens ur jelenti, hogy a pápai tanárok hozzá küldött nyilatkozataik szerint mind hajlandók az iskolával Komáromba átmenni, az egy Czibor Ferenczen kívül, a ki nem tudni mi okból, semmit sem felelt.³⁾

1845. évi nov. 17-én a kért kerületi közgyűlés csakugyan meg is tartatott, de a munkálattal megbízott dabasi Halász Sámuel segédgondnok, ifju Pázmándy Dénes segédgondnok, Csépán Antal táblabíró, Matolcsy Sándor alesperes, Nagy Mihály helyettes esperes és Nagy József bizottsági tagok közül csak ifj. Pázmándy Dénes jelent meg, ki a Nagy Mihály superintendens és Beöthy Zsigmond urak segítségével irt felterjesztést bemutatta. *A munkálat ellen, mint a mely nem a kikül-*

¹⁾ U. o. 12. p.

²⁾ Ehk. jkv. 1845. szept. 23. 9. p.

³⁾ U. o. 25. p.

dött bizottság munkálata, a pápai egyház órást is emelt, valamint órást emelt az ellen is, hogy ily fontos ügy tárgyalásához a gyűlés nem eléggé népes, de órást tétele figyelembe nem vétetett „mivel a főiskola jövődjére feletti újabb meg újabb vitatkozást, e bizonytalanságot, melynek nevelőintézetünk eddig is tetemes kárát vallotta, már valahára megszüntetendőnek nyilatkoztatván: a munkát fölvetetett.“

A felterjesztett munkát közhelyesléssel találkozván, elfogadtatott, ő felségéhez a királyhoz mellékleteivel együtt felterjesztése elhatároztatott.¹⁾

E felterjesztés után 1 év várákozásban telt el, és így a főiskola addig elvihető nem volt.

A helytartótanács által küldött 1847. máj. 4-én kelt rendelet az 1847. jun. 14-iki győri közgyűlésen felolvastatván, ennek alapján a következő határozattal ért véget a székhelykérdés ügye:

„42. A n. m. k. h. Tanács f. évi Pünköszt hó 4-én 16888. sz. alatt költ k. intézvényében tudósítja az egyházkerületet arról, hogy ő cs. k. Felsége ezen egyházkerületnek a törvényes felügyeletből folyólag felterjesztett folyamodványából megértvén azon indokokat, melyeknél fogva a pápai főiskolát onnan Komáromba áttéetni kívánná, megértvén másrésről a pápai ref. egyháznak ama kívánatra elősorolt ellenokait, jelen esetben a kérdéses főiskolának Pápáról Komáromba szándéklott áttételét — mindazért: mivel a pápai ref. egyház, évek hosszú során meggyökerezett s eddig közbe jött tárgyalások által kellőleg ki nem egyenlített érdekeinek sérelmével, egyszersmind pedig magának a főiskola jóllétének kockáztatásával lenne egybekapcsolva; mindazért, mivel Komárom városának távoleső elszigetelt fekvése a pápai iskola megszüntetése, vagy csak alászállása által is, — amaz egész — nagy részt csekélyebb vagyonu helyét vallást követő lakosokkal népesített környékét czélszerű tanintézet nélkül hagyná, — mind végre azért, mivel épen Komárom városa az ott létező várezősség és ennél fogva a bizonytalan jövődből kifejlődhető háborus viszonyok, s az ott különben is folytonosan nagy számmal fekvő katonaság tekintetéből, állandó csendet igénylő ily főtanintézet helyéül czélszerűleg s kellő biztossággal nem szolgálhatna, megengedni nem méltóztatik.“

Az egyházkerület e kir. intézvényt fájdalmas érzéstől illetve fogadta, És noha a kir. intézvényben, az egyházkerü-

¹⁾ Ehk. jkv. 1845. nov. 17. 4. p.

letnek tanszékei és főiskolája körüli az 1709—1. 26. t. cz. megerősített intézkedhetési jogának ő Felsége által nyilvánított elismerése némi megnyugtatólag szolgálja is: aggodalmát el nem titkolhatja ezen egyházkerület, mert úgy látszik mintha ő Felsége által a törvényes felügyelési jog, tágasabb értelemben vetetni, határán túl terjesztetni, s ez által törvény adta szabadságainkon csorba ejtetni szándékoltatnék; s ebbeli komoly aggodalmát ezen egyházkerület, ezen esetből vonható következtetés eltávolítása tekintetéből jegyzőkönyvileg kijelenteni elhatározta. — Ugy szinte miután alkotmányos rendezésünk szerint mindegyik egyházkerület függetlenül egymástól külön testületet képez, s kizárólag önigazgatási joggal bír, a kir. intézkedésben hivatkozólag fölhozott többi ezen hitvallásu egyházkerületeknek akár főiskolai, akár más egyéb bármilyen beligazgatást illető ügyeibe beszóllhatási jogát soha el nem ismervén, ez ellen is óvás tétetni rendeltetik.¹⁾

„43. p. Ezen határozat folytában rév-komáromi ref. ekklesia képviselője Nagy Sámuel ur, az egyházkerület s a komáromi ekklesia között az oda helyezendő főiskola irányában kötött szerződést visszaadni s megsemmisíttetni kéri: a

A szerződésben tett ajánlatok föltételesek lévén, a föltétel megszűntével a szerződés s az abban tett ajánlatok is megsemmisíttetnek, s a szerződés visszaadni rendeltetik.“

Igy ért véget ezen egy teljes évtizedet igénybe vett küzdelem, most már másodízben meghiusulván a főiskolának Komáromba átvitele terve. Meghíusult ez is, mint az első kísérlet. A vége egy, de eredete a két küzdelemnek különböző, amannak szülőanyja a szegénység, a professorok és az egyház consistoriuma között beállott meghasonlás. Emez eredetét a főiskola számára az eddiginél alkalmasabb telek keresésiből vette.

A küzdelemben 5 versenyző közül 3 leszorul a versenytérrel, de végig vívja a harczot Komárom, míg végre egy évtizedre nyult küzdelem után az is elbukik. Az egyházkerület épen nem elhamarkodva, sőt nagy körültekintéssel tárgyalja, vitatja a kérdést éveken át, s a vitatások igen tanul-

¹⁾ Ekk. jkv. 1847. jún. 14. 42. p.

ságosak voltak, s nekünk azt beszélük, hogy ezen második küzdelemnek is volt ápoló dajkája és pedig azon ellenszenv, a melyet a pápai egyháznak a főiskola irányában, a kerület többi egyházai mellőzésével gyakorolt befolyása idézett elő. Meg is lett e kérdés oldva a küzdelem folyamán, mert az 1843—4. tanévtől kezdve lett különválasztva a főiskola vagyona az egyháztól, valamint az is ki lőn mondva, hogy a főiskola a kerület kormányzata alatt áll, mi ha előbb megtörténik, Pápa városánál vagy a Barcza teleknél alkalmasabb helyet a főiskola számára keresni is elfeledtek volna. Ennek a helyzetnek kellett tisztáztatnia, mert valóban nem volt jogszerű a viszony, a melyben a pápai egyház állott a főiskolával, midőn ez már 1797. óta a kerület főiskolája.

Mint mikor nagy követ dobunk a tó vizébe, a hullámok sokára csillapulnak le, úgy követték a főiskola átvitele tervének meghiusultát előbb a győri egyház utóajánlata, mely szerint ő 50,000 ft alapítványt biztosít a kerület főiskolájának, ha az (Győrbe vitetik át,¹⁾ majd azon terv, hogy mint építtessék ki az iskola épület eddigi telkén,²⁾ mind megannyi utóhangjai ezek a felmerült kérdésnek, mik megoldatlanul maradnak, mert most már mindent háttérbe szorit azon országos esemény, a melyből főiskolánk is a maga részét ki-venni sietett, 1848 következett, de erről a következő fejezetben kell szóllanunk.

¹⁾ U. o. 54. p.

²⁾ Pápai Kgy. 1847. aug. 17. 147. p.

XIV. FEJEZET.

Hazai események és iskolánk századunk első felében.

Iskolánk történelmének folyamán igen sok példáját láttuk már a tárgyalt korszakokban annak, hogy az országos események iskolánknak nemcsak tanügyi viszonyait, hanem kultúrtörténetét sem hagyták érintetlenül. Az iskola keletkezése, annak jó időn keresztül nyugodt élete és fejlődése, azután a gyanúsítások, üldöztetések, s a száműzetés kora, nem különben a száműzetésből visszatérés, valamint a századunk első felében észlelt élénk tanügyi mozgalma iskolánknak, mintegy az ébredő Magyarország képe, mind megannyi események, egy-egy kis vonásai hazánk történelmének a mi iskolánkban. De a félszázad, melynek tanügyi viszonyait fentebb ismertettük, még egyéb kapcsolatok is tüntet fel a történelmi események és iskolánk élete között.

1809. jun. 11-én János főherczegnek hadserege Beauharnais Jenő francia serege elől hátrálva Pápára érkezett, s jun. 12-én már itt voltak nyomukban a francziák. Épen kivonulóban voltak János főherczeg hadai városunkból, midőn a francia előhad Macdonald alatt a borsosgyőri uton bevonult a városba, s a főherczegnek még itt talált utóhadait, a melyek vegyesen Alvinczy, József, Ott sorkatonaságból és insurgens huszárokból állottak, megtámadván, déli 1—2 óra tájban heves utcái harcra fejlett ki köztük, melynek színhelye a város északi része, különösen a Kis-tér és Corvin-utca voltak, s a harc a francziák győzelmével végződött, ezután Beauharnais hadainak 2 órai szabad zsákmányolást, engedett. E nehéz körülmények között Márton professor a collegiumba sietett, nehogy az iskola javai a hadi zsákmány áldozatául essenek, a kapuban alázatosan kérte a benyomuló katonákat,

hogy csak a könyvtárt kimélgék meg, mire az meg is menekült a feldulástól, hanem a collegiumnak a seniornál található pénzét elvitték, miről az ezen évi aug. 20 án tartott iskolai tanácsülés jegyzőkönyvében ez olvasható:

„Lengyel Mihály senior számadása ismét előlvetetett, a mely positióul positióra megvizsgáltatván. egyéberánt helyesnek találtatott, kivévén azon 322 Rf. és 44 krkból álló defectusát a Cassának, mely a seniornak maga Vallástétele szerént a Jun. 12-én déután beüött ellenséges franczia Batonaság rablása által okoztatott. Minekutánna tehát erre hitét letette volna a Consistorium előtt — az ezen Summáról való felelésnek — valamint az ez ideig való számadásnak egész terhe alól is felszabadítatott.“¹⁾

A tanítás menetét az ellenség itt járta nagyon megzavarta, közeledtének hírére a tanulókat haza bocsáttották, a tanév abban maradt, s az országban hire futván, hogy Pápát az ellenség megsarczolta, az új tanév közeledtével a dunántuli és dunamelléki superintendentiák egyházmegyéiben hirdettetni kellett: „hogy a pápai Collegiumban a Tanítások November első napján elkezdődnek, melyre nézve a tudva lévő környüállások miatt el oszlott nagyobb s kisebb Tanulóság Tanulása folytatása véget a meg irtt rendes napra meg jelenjen.“²⁾ Az iskola rendbehozására nézve pedig határozatba ment, hogy „az Oskolának külső Elöljárói a Tek. Deputatiónak tegyenek jelentést a felől, hogy mivel az Oskolák első Novemberbe be állani fognak, erre nézve az abban levő kenyeret s más efféle katonák szükségekre s élelmekre tartozó dolgokat a Tek. Deputatio más helyre ki hordatni méltóztassa. Továbbá Tiszt. Tóth Ferencz Professor Ur megkérétt, hogy a fellyebb való végzéshez képest a Pápai Tanuló Ifjúságra nézve a Dunamelléki Főtiszt, Superintendens Urat Levele által kérje meg, — Tiszt. Mokri Benjamin Prof. Ur pedig ugyan ezen dologba Pesti Ujság író Kultsár István Urat kérje meg, hogy általa küldendő tudósítását az Ujságba be tenni ne terheltesen, Az ellenség beüütése miatt félbe szakadt Tudományoknak ki pótolásokra nézve meghatároztatott, hogy a Poeseos Praeceptor a Syntactica Regulákat, nem

¹⁾ Isk. Tan. jkve 1809. 38. l.

²⁾ U. o. 38. l.

külömben a periodológiát Karátsonyig szorgalmasan ismét meg ismét mind theoretice mind pedig practice Tanítványinak adja eszetre. A többi Praeceptorok pedig, hasonlóképen meghagyatik, hogy azokat a studiumokat, a melyekbe Tanítványaik elmaradtak volna, privatim szorgalmasan revocálják, a kikre való szemes inspectio Tiszt. Classium Director urnak ajánltatik.“¹⁾

A felső Studiumokat a mi illeti, erre nézve meghatározatott, hogy „Tiszt. Márton István Professor Ur ezen folyó 1809—10. iskolai Esztendőben az elmúlt iskolai 1808—9. iskolai esztendőből elmaradt Algebrát az ezen esztendőben tanítandó Geometriával kösse össze.

Tiszt. Tóth Ferencz Ur hasonlóképen a félbeszakadt Moralis Theológiát az ezen Esztendőben tanítandó Tudományai után, vagy a melly idő szakaszban jönak fogja látni vegye elől és Tanítványival végezze el.

Tiszt. Mokri Benjamin Professor Ur nem különben a már fellyebb említett ellenseges bé ütés miatt el nem végezhetvén ezen folyó 1809—10. iskolai Esztendőben Tanításait azon fogja kezdeni, a melyet a három Esztendős Togatus és Nov. Togatusok is mivel nem végezhették, jární köteleztetnek.“²⁾

Igy olvassuk ezeket a francia invasio idejéről, de még hatalmasabb ellenség is meglátogatta városunkat. 1831-ben az iskolák beálltának ideje, nov. eleje elérkezett, de nem jöhettek meg városunk vidám ifju lakosai, mert egy rémitő ellenség a cholera már elébb beköltözött ide, és segítve a város közczélra szolgáló ivóvize által, igen erősen garázdálkodott falai között. Oly rettenetes pusztitást vitt itt véghez az 1831-ik cholera, hogy mint a tatárjárás után a tatároktól, még elmenetele után is rettegtek tőle, s az iskolai tanács is a tanév elején a következő intézkedést tette:

„1. A Collegiumbeli Deák-lakószobákra nézve: nehogy a tömöttebb edgyütt lakás, melly más rendes időkben ártalom nélkül meglehet: Cholerával fenyegetődő időkben pedig eltávoztatni javaltatik, a Bennlakóknak károkra váljon: a 14 lakószobák közzül, a 4-dikben és ötödikben,

¹⁾ U. o. 38. 39. 40. l.

²⁾ Isk. Tan. Jkv. 1807. 19. 40. l.

mellyek legtágasabbak, és ezelőtt mindenikben laktak 14 Deákok, és a tavaly lett Rendelés előtt ugyanannyi szolgagyermek hálta téli éjtzakákon; lakjanak ezentul csak 10 Deákok és téli éjtzakákon háljon bennek nem több két-két szolga gyermeknél. A második lakó szobában, melly hasonlóképpen elég tágas, és eddig lakott benne tíz Deák; hált téli éjtzakákon ugyanannyi szolgagyermek; ezentul lakjon csak 8, háljon pedig két szolgagyermek. A harmadik szobában az eddig volt 12 deákok helyett, lakjon 9; háljon pedig csak két szolgagyermek. A hatodik szobában lakott eddig 5; a többiekben mindnyájában 4—4 Deák. Ezen száma a Lakóknak az ő mennyiségében ezentul is meghagyatik, edgy edgy szolgagyermeknek is mindenikben az éjtzakai hálás megengedtetvén. A szobák pedig mindennap szorgalmasan több ízben kiszellőztessenek, megtisztaltassanak, füstöltessenek, mellyre a Juratusok különösen fognak vigyázni. Hasonlóképpen a Classisok és Auditoriumok is minden letzke után kiszellőztessenek, az elsőre a praeceptorok, a másakra a procurator viselvén gondot.

2. A Collegiumban ezen megszorítás szerént el nem férhető szolgálk fogadjanak a Városba maguknak szállást, olly világos alku mellett, hogy ha ott meg találának betegedni, tartozzon e a gazda a betegnek gondját viselni. A Szolgálk számára fennálló Collegiumbeli Convictusra pedig bejárhatnak az eddig meg tartott mód és szokás szerint.

4. Tévődjön edgy olly Felvigyázó, ki bizonyos időben a városi szállásokon lévő mind szolgálkat mind Tanítványokat meglátogassa, és a hol mi bajt az egészségre nézve észre vesz, azt azonnal, ott a hol illik, bejelentse.

6. A Deákok kik a szabad órákon a szükséges sétálásra ki szoktak menni, a mennyire lehet, ne a Városi lakosokhoz térjenek be, vagy ne a városi utcákon járjanak, hanem inkább a Városon kívül lévő egészséges térségeken, nevezetesen az Alléban tegyék páronként tisztességes sétálásokat.

8. Minthogy a Collegiumnak a szükséges költségekre való fundusnak nem léte miatt, minden igyekezet mellett is, még eddig sem lehetett Ispotálya, most pedig a jelenvaló környüállások valami kórháznak lételet a történhető Deákok betegsége esetére szükségesnek ujonnan mutatják; addig is mig valamely rendes Ispotály a Collegium részire a Publicumnak vagy Privatus Patronus uraknak is nemes szívi adakozásokból szerethetnék, bérelődjön a Városon edgy külön ház, vagy a Collegium házában lakónak a további lakás mondasson fel, s a ház az illetett tzelra fordittassék, edgy Ápoló Asszony is bele fogadtatván, és a Collegium a beteg számára ottan, a szükséges tüzfát és a Convictustól ételt is szolgáltatasson.¹⁾

¹⁾ Isk. Tan. Jkv. 1829—1838 50. 51. II.

Igy szóltak a Collegiumi intézkedések, és óvó rendszabályok.

A veszedelem lassanként elvonult városunkból, de csak miután kivette áldozatát a Collegium kebeléből is, szept. 21-e volt, délelőtt 11 óra, midőn iskolánknak 41 év óta kiváló tanára Mándi Márton István elköltözött az élők sorából. Álljunk meg egy perczre iskolánk e kiváló tanárának ravatalánál, mert azt beszéli iskolánk története, hogy az az egy ember a ki most elnyugodott, egy egész rendszer képviselője volt, mert a mit mi a fentebbiekben az iskola beléletéről, a bennlakásról és az azzal járt különböző viszonyokról elmondottunk, azoknak a rendszabályoknak megalkotásában és keresztültételében Márton professor tanári működése az irányadó. Ha Márton professor fejedelmi vagyonnal rendelkezett volna, az ő egész élete azt mutatja, hogy egy Lórántfy Zsuzsánna vagy Bethlen Gábor nyomait követte volna, s úgy biztosítja a pápai iskola fenntartását, de mint szegény tanár könyöradományok gyűjtésére bocsátotta ki a nagyobb tanulókat és ő maga is, azt tartják az emlékek, nagyon utána járt a főiskola részére szóló adományok szerzésének. Ha fejedelem lett volna, a katonai rend mellé talán még az egyenruhát is behozta volna bennlakó növendékei számára, így csak majd a pörge kalap viselését tilthatta el, majd a pofaszakál, fodros ing, rövid kabát, hegyes orru csizma viselését, a mikkel kapcsolatban azt tartja róla a hagyomány, hogy midőn szavait a növendékek meg nem fogadták, büntetésül az egyiknek lábán a felesleges cipőorrot önmaga vágta el. Ha visszagondolunk arra a makacs küzdelemre, mit az iskolának Komáromba átvitele ügyében kifejtett, bizony lehetők is tartjuk az itt mondottakat. Rend, pontosság, egyszerű életmód, szakadatlan munkásság ezek voltak azon tulajdonságok, miket növendékeitől megkívánt, mert ezek jellemezték őt magát is. Hogy mily tevékenységet fejtett ki e férfiú, könyveinek nagy száma, miket 40 éves tanárkodása alatt összeírt, annak fényesen beszélő bizonyossága. E munkák a hittudomány, bölcsészet, neveléstan és a nyelvészet köréhez tartoznak, s a tudós szerző már rég nyugodott a pápai temető akáczfái alatt, mikor tankönyveiből

még folyton tanították az ifjúságot. Eleven modor, hozzá világos előadás, szerencsés tanárrá képesítették őt, „összeférhetlen, nem engedő jellem“ mondja róla ellenfele Eöry Szabó János, de hát nem azt mutatja-e a történelem; hogy nagy embereink mind többé kevésbé zsarnokok szoktak lenni?

1831. okt. 4-én hosszabb szünetelés után, mit a cholera réme okozott, össze jött az iskolai tanács: Szép Ábrahám tiszti főügyész, Tóth Ferencz superintendens, Kalmár János táblabíró, Sebestyén István és Edelenyi Sándor professorok. Megindul a munka: „elsőbenn is azt veszi megilletődött szívvél ezen Ekklesiái és oskolai Consistorium tudomásul, hogy a fenttirt nyavalyának városunkban való tartása alatt Nagytiszteletű és Tudományu Márton István Professor Ur f. évi Szept. 21-én délelőtt mintegy 11 óra tájba meg halálozott legyen. Valamint tagadhatatlanok és nagyok a kimult Professor Urnak érdemei, mellyeket a Tudományok gyarapítására, s az Emberi nevelésre nézve 1790-ik Esztendőtlől fogva a Pápai Anya Oskolának is hamvaiból való felélesztésével s benne több hasznos Hazafiaknak nevelésével szinte 41 esztendei Professorsága alatt tett; úgy ezen érdemes és hosszas szolgálatjának igaz érzését ezen Ekklesiái és Oskolai Consistorium, a Tudományok és Embernevelés körül tett érdemek néminemű jutalmául szolgáló örök emlékezetére ide bejegyezteti.“ Így szól emlékérről az iskolai tanács jegyzőkönyve, honnan most e sorokat az általa újjá teremtett iskola történetébe igaz elismeréssel beigtatjuk.

Ha már az 1809. évi francia invasió s az 1831. évi cholera nem tudtak nyomtalanul elvonulni iskolánk felett, még kevésbé maradhatott az érintetlenül az 1848-i események által, s a szabadságharcban való tevékeny részvéte ifjúságunknak egyik legszebb lapját képezi főiskolánk történetének.

1848 márcz. 17-én a főisk. tanács ülést tartott, a melyen Eöry Szabó Gábor elnök, továbbá Stettner György, Tarczy Lajos, Széki Béla s Liszkay József tanárok jelenlétében a következő határozat készült:

„Jelen országgyűlésen kivivatván képviselőink testülete által az akkorig kellő mértékben nem élvezett szabadság ügye, nehogy e magasz-

tos kincs sokaknál féktelenséggé fajuljon, elfogadtatott igazgató urnak azon indítványa, alakíttatnék a külegyetemek példájára, önként vállalkozó tanítványainkból társaik békés viseletére ügyelő őrsereg, az ifjuság e tárgybani felszólítása szinte igazgató urra bizatván.¹⁾

Igy szólt a tanács határozata, de míg a társaik békés magaviseletére ügyelő őrsereget akart alakítani az ifjuságból, ez már azt tervezi, hogy szemük fénye Györffy Endre vezeteése alatt, a pápai főiskola ifjusága mint külön csapat fog fog harcolni a haza kárára fegyvert fogott nemzetiségek ellen. Vannak kik Jankó Kálmánt szeretnék az alakítandó csapat élén látni, mások a jeles szónokot Kotasz Istvánt emlegetik. Ezen körülmények a tanárokat fentebb irt szándékuk megváltoztatására bírják, s a fővárosból nyert különböző hírek hallatára azon tanakodnak, hogy nem lenne-e jobb az ifjuságot haza bocsátani, az iskolát bezárni, mert meg vagyon írva: inter arma silent musae, s olyan különös hírek érkeznek. Városunkat is a márcz. 15-i események hírére kivilágították, s tanulóitjaink fáklyásmenettel tisztelték meg a város nevesebb férfait, a főiskolai nyomda sokszorosítja a „Talpra magyart“ s a márcz. 15-i proclamatiót.

Eljött a husvét, a feltámadás dicső ünnepe, ősi szokás szerint legatióba menni készülnek ifjaink, hanem a félreमारगारózt szabadeszmék hatása alatt legelőbb is azt tették meg, hogy a rossz convictusról kimaradtak, a mi pedig a legatióba mehetés jogának elvesztésével jár, a márcz. 23-i iskolai tanácsülésre tehát azért folyamodik a tanulóifjuság több tagja, hogy engedtessek meg nekik, a legközelebbi követség választás alkalmával, bár jelen hónapban a köztartásban nem részesültek, rendes helyükön választani, más időkben az ily kérvényt kérlelhetlenül visszautasította volna a főisk. tanács, de most azt határozza, hogy „minden további következtetés nélkül, kivételesen, s az egyházker. gyűlés jóváhagyása reményében,“ kérelmüket teljesíti.

A rendkívüli viszonyokhoz tartozik az is, hogy az iskola hirneves jogtanára Stettner György a pesti váltótörvényszékhez ülnökké neveztetett ki, s tanszékéről eltávozott, ugyszintén

¹⁾ Főisk. Tanács jkv. i. h.

Liszkay József hittanár tanszéke is pápai, pappá történt megválasztása által, megürült.)

Az 1848. júl. 2-án összeülő országgyűlésre a főiskola harmadik tanárát Bocsor Istvánt országos képviselőül küldte szülőföldre, Enying városa és így az elárvult iskola gazdául csak Tarczy Lajos és Széki Béla professorok fognak megmaradni.

Ily helyzetben összegyűjtik az ifjúságot május 22-én a professorok az iskola nagytermébe, Tarczy L. igazgató tudtukra adja, hogy a tanítás a jelen körülmények közt tovább nem folytatható és inti őket, hogy a maguk közül alakítandó fegyveres csapat tervével hagyjanak fel, hanem térjenek haza a szülői házhoz, a honnan idejöttek, s majd onnan álljanak ki, szülőik engedélyével, ha a viszonyok úgy kívánják, a haza oltalmára.

Magától érthető, hogy az ily csillapító beszéd korántsem nyerte meg az ifjúság tetszését, minden késedelem a katonáskodástól gyávaságnak tetszett előttük, ezért Tarczyt meglehetősen elítélték, pecsovicsnak nevezték, és elhatározták, hogy a fővárosba mennek, ott az első honvédszászlóaljba állanak be, hogy a fellázadt nemzetiségek ellen vezettessenek, úgy nem cselekszenek mint tanáruk ajánlotta, másnap már Pestre mennek, hogy onnan állhassanak ki a harczmezőre. Elhatározták továbbá, hogy a közeledő estét bucsuzásra fogják felhasználni, s a diákok szokott helyén a „Három rózsánál“ csakugyan össze is gyülekeztek.

A rövid májusi éjt hamar követte a reggel és midőn az indulás ideje elérkezett, megemlékeztek hirneves történet-tanárukról Bocsor Istvánról, ki már évek óta hirdette tan-székéről az egyenlőség, szabadság, testvériség magasztos eszméit, miknek mintegy megvalósulását látták a jelen napokban, elhatározták tehát, hogy halájuk és tiszteletük jeléül a kora hajnali órában Bocsor Istvánhoz bucsuzni elmennek. A tervet tett követte, és zeneszóval vonultak a kedvelt tanár ablakai elé, ki midőn bucsuzásukat meghallgatni előjött, a Jankó Kálmán által hozzá intézett lelkes szavakra még lel-

¹⁾ U. o. máj. 21. ülés.

kesitőbb választ adott, azt mondván egyebek közt: „Önök a hazáért harcolni indulnak, s ha önök nem azt tennék, a mit tesznek, mint kárba veszett munkát széttépném irataimat, s darabokra törve kathedrám, mint tanári működésem hitvány emlékét, irataimmal együtt elhamvasztanám.“

Ez a beszéd tetszett az ifjuságnak, s mindenki sietett kezét szorítani tanárával, egy férfi tanait, egy tanár emlékét vitte a 48 i ifjuság magával a pápai collegiumból, s ez volt Boosor. Erre Gyöffy Endre, Szobi József, Szilágyi József vezetése alatt Pestre mentek, hogy az első honvéd-zászlóaljba álljanak, de az első zászlóalj azalatt a pestiekből egészen megtelt, tehát a második honvéd zászlóaljba soroztattak, a hol midőn azon hirt vették, hogy őket nem a rácok ellen, hanem olaszországi felkelők ellen fogják vinni, bementek Batthyányi min. elnökhöz, s bemutatván magukat, hogy ők volt pápai deákok, előadták, hogy ők kérik, ne a lombardiai csatatérre rendeltessenek a szintén szabadságért küzdő olasz nép elnyomására, hanem a Magyarország ellen fellázadt szerbek leverésére, mire Batthyányi min. elnök azt kérdi tőlük, hogy „Az urak honvédek?“ Igenlő válasz után, szigoruan érczes hangon mondja: „A ki katona, az ne politizáljon, fél jobb, indulj“ és haragosan fordult el ifjainktól, kik szégyenkezve hagyták el Batthyányi szobáját, de kérelmük csakugyan teljesített, a rácok ellen lettek rendelve. Hányan voltak ezen ifjak, mint az emlékezet fentartotta, 25—30-an voltak.

Az iskolai törvényeknek ezen tanévben aláirt ifjaink 87-en voltak 14 évestől 23 évig, de még nagyobb volt azok száma, kik már mint másod, harmad vagy több évesek az előző tanévekben lőnek iskolánk növendékei közé felvéve, 1845—6-ban mint látszik 176 volt a felsőbb tanfolyam növendékeinek száma.

A tanév idő előtt való bezárásáról az egyházkerületnek is jelentés levén teendő, erre vonatkozólag az 1848. évi jún. 26—28. napjain Székes-Fehérváron tartott gyűlés jkönyvében ez olvasható:

„Bemutatta főtiszt. Superintendens Ur a Vallás és Közoktatás Ministerének b. Eötvös urnak a gymnasiumok, lyceumok, akademiák, colle-

giumok és egyetemek igazgatóságaihoz intézett azon rendeletét, melyben a tanárok tanitmányaik bevégezése után a tanuló ifjúságot iskolai év vége előtt is elbocsáttatni utasítottak, mely rendelet Főtiszt. Superintendens Ur által az e tárgyban Május 6-án Pápán tartatott kis gyűlés jegyzőkönyve 5-ik száma alatti határozattal együtt az illető iskoláknak meg is küldetett oly utasítással, hogy a folyó évi tanpályának bezárása a kifejlendő körülményektől függvén, míg ezek békések leendenek, addig az előbbi félév lehető pótolása tekintetéből is nyilvános tanítások tartassanak. Bemutatta ezek folytán a pápai tanárikarnak Liszlai József igazgató ur aláírása alatt költ két rendbeli leveleit is, melyek elsőjében a tanulóifjúság egyik részének, mintegy 25—30 ifjunak az önkéntesek közé leendő beállításra tett maguk elhatározását, s e vállalkozásnak többek által is valószínűleg utánozását, s ezek következtében a szülék részéről nem alaptalanul várható szemrehányástól félélmét, a másodikban pedig a tanulóifjúságnak a közleczéktől visszavonulása, s a katonáskodási váagnak mind nagyobb nagyobb erőbeni terjedése miatt, az iskolai tanfolyamnak máj. 22-én ünnepélyesen lett félbeszakítását nyilvánítja.

A közgy. teljesen helyesli ugy a máj. kisgyűlésnek, a főnebbi ministeri rendelet nyomán tett intézkedését, de a tanárikarnak és iskolaitanácsnak a körülményekhez alkalmazott eljárását is méltányolva, a tanulóifjúságnak a tanitmányok bevégezése előtt is szétbocsáttásán megnyugodott, meghagyván a tanárikarnak, s iskolaitanácsnak a nyári suplicatiók megrendeléséről jó idején intézkedni.

A mi pedig az új tanévnek kezdetét, s a tanulóifjúság összehívatásának idejét illeti, erről a körülményekhez képest, majd a vallás és iskola ügyében tartandó tanácskozmány után időközileg rendelkezni, a főtiszt. Superintendens ur kéretett meg.¹⁾

Ezek után csend borult a pápai iskolára, még a gymnasiumi osztályokban is elmaradtak a nyári közvizsgálatok, csak az aug. 26-i főiskolai tanácsülés beszél arról, hogy micsoda idők jártak, a hol „elnök Eöry Szabó Gábor ur azon jelentése, hogy az itt szállásoló önkénytesek tisztikarának kérelmére főtanodánk két földszinti szobáját, a gyűlés jóváhagyása reményében, ispotályul átengedte, méltányoltatván: érintett szobák átalakítása Senior urra bízott.” Ekkor már egyes fétett okiratok befalaztatásával Széki Béla tanár megbizatik.

A képviselőül választott Bocsor István tanár az egyházkerülettől szabadságoltatását kérvén, az ügyével foglalkozó ehker. gyűlés jegyzőkönyvében olvassuk:

¹⁾ Ekk. jkv. 1848. jun. 26. 10. p.

„Bocsor István ur a főtanodában történettani tanár, az ehkerülethez intézett levelében, Veszprém vármegyében mezőföldi kerülete által 3 évekre országgyűlési követül lett e választatását jelentvén, kéri magának az elválasztás elfogadhatását s az országgyűlésekenni képviselőül megjelenhetését megengedtetni, nyilvánítván, miképp ha e folyó, de felbezakasztott iskolai évben a tanítás folytatása meghatározatnék, helyette a tanítást a történeti s statistikai tudományokban Kerkapoly Károly, a neveléstanszakban pedig valamint a gymnasialis igazgatóságot is Széki Béla tanár urak ajánlkoztak elvállalni, a két más évi országgyűlési időre ismét, a főtiszt. Egyházkerület megegyezésével oly helyettes állításáról fog gondolkodni, ki miatt a tanítás semmi csorbát sem szenvedend.“

„Tisztelt Tanár urnak ily fontos megbízatással közmegbízottatása Vallásos testületünknek is, de Főtanodánkunk is dicsére szolgálván, annak elfogadhatásába s az országgyűlésekenni megjelenhetésbe készen bele egyezik ugyan a közgyűlés, de nevelőintézetének gondját is szíven hordozván, s a tanulóifjúság kiképeztetését is minden hiánytól óvni kívánván, hivatalos állásához tartozó tisztének ismeri világosan kinyilatkoztatni, miképp csak alkalmas s a főtiszt. Superintendens urnak előzőleg bejelentendő egyén helyettesítése, s tisztelt tanár ur általi fizetendése feltétele alatt járulhat e kérelem elfogadásához.“¹⁾

Bocsor István történettanári munkásságának, az ifjúság fenntírt rokonszenve, s az 1848-i országgyűlés képviselői sorába megválasztatása minden dicséretnél szebb tanubizonyosságai.

A kik az egész nemzeti mozgalomból kárt vallottak azok az iskola gymnasiumi tanárai, a publicus praeceptorok voltak, kikről olvassuk:

„A pápai középiskolai tanítók panaszolván, a nagyobb tanulóifjúsággal a középiskolásoknak is, a hazai jelen mozgalmak miatt idő előtti szétoszlásából reájok következett tandíj illetőségük nagy részének fizetetlen maradását, s helyzetüknek innét eredő nyomasztó bajok közé lett jutását és reménylt tandíjuk fejében előzőleg elkerülhetlenül tenni kellett adóságai letisztázásairai elégtelenségüket, bizalommal könyörögnek fizetetlen rendes tandíjaik fejében az adósok jegyzéke átadása mellett, illetőségüket valamelyik pénztárból kifizettetni, és a szülék önkéntes jószerűségéből reménylt megjutalmazástól elesésüket is valami segélyvel enyhíteni.“

A kérelmezők voltak: Gaal Lajos az elementariusok o. Györfy Endre I. nyelv. o. Farkasdy József II. nyelv. o. Molnár Sámuel III. nyelv. o. Varga Lajos IV. nyelv. o. Kutasi Ferencz szónoklati o. Csizmadia Sándor költészi oszt. oktatói.

¹⁾ Ehk. jkv. 1848. jun. 26. 29. p.

„A főiskolai tanács — határozza az egyházkerület — át vevén az adósok jegyzékét, hajtsa be a még fizetetlen tandíjakat a publ. praecceptorok részére, addig is főpénztárnok ur főtiszt. Superintendens ur utalványozása mellett kölcsönözzön mindenik középiskolai tanítónak 20 ppftokat, melyek a behajtandó tandíjból visszafizetendőek a kerületi pénztárba.“¹⁾

1848-nak legvégén decz. 30-án láttak legelőször ellenséges hadakat Pápa városában, de 1849. jan. 10. óta, a midőn itt a Marczaltőről postára jött két német katonát a querilla nemzetőrök elfogták, szinte állandó lett a városban a császári hadsereg tartózkodása egészen az áprilisi diadalmas csaták idejéig, akkor kitakarodtak, rövid idő múlva utánuk a függetlenségi nyilatkozat híre érkezik, majd Buda visszafoglalásának híre, azután jönnek maguk Budavár hősei, Kmetty hada jun. 11-én, 5000 ember, s köztük a volt pápai deákok sorából Pap Gábor mint a 123. zászlóalj egyik századparancsnoka, Kovács Antal tüzemester és öcsse Imre mint köztüzér. A pápaiak kitörő lelkesedéssel fogadják, s megvendégelik a honvédeket, kiknek utcahosszat hangzik ajakán a dal: „Söprik a pápai utcát.“ Csak épen, hogy megpihentek, másnap a csornai csatába mentek, s harmadnap már sebesültekkel teltek meg az iskolák városunkban.

Mintha csak szegény hazánk történetének tükre volna szemünk előtt. Kmetty hada jun. 27-én az ihászii csatát vívta, onnan is dalolva, de megállapodás nélkül vonultak vissza honvédeink városunkon át még aznap estefelé.

Belenézünk a főiskola ez időbeli jegyzőkönyveibe, s látjuk csak az alsóbb osztályok tanulói vizsgáznak márcz. és jul. hónapokban, míg felsőbb osztálybeli növendékeink névsora helyett a felvételi könyvbe ezt találjuk feljegyezve:

„Az 1848—9-i iskolai évben a felsőbb tanodák megnyitása a ráczokkal és horvátokkal kiütött háboru miatt elhalasztatván, s az egész éven át tartott háboruk viharai közt később sem eszközöltetvén, senki sem írta magát alá a főtanodai törvényeknek.“²⁾

¹⁾ U. o. 33. p.

²⁾ Felvételi könyv. 1849.

XV. FEJEZET.

Iskolánk a Thun rendszer alatt.

Az 1849—50. tanév megnyitását már idegen kormány parancsolta meg, s az 1850. jan. 6-án tartott főiskolai tanácsülésen Bocsor István igazgató bemutatta Pápay Miklós cs. k. főbirónak a volt honvédtanulók összeírását elrendelő levelét „mire nézve határozottatott, hogy a Pápa városi tanácstól másolatban közölt főbirói rendelet a helységeknek, melyekből honvédek állittattak, előjáróit illeti, nem pedig a főiskolai előjáróságot, melyre az semmikép nem tartozik, de nem is tartozhatik, miután az azt, hogy növendékei közül ki volt honvéd, ki nem, sohasem is puhatolhatná ki. Mi okból az érdemes városi tanácsnak hozzá intézett felhívásának eleget nem tehet, miről a tisztelt v. tanács e jkv. közlése által tudósíttatni rendeltetett.“¹⁾)

A volt honvédeket keresték ekkor országszerte, azokat keresték iskolánk növendékei között is, de hát persze, hogy azokat „kipuhatolni nem lehet.“

A mely ország elveszíti alkotmányát, szabadságát, megérezik ott azt a tanügyi viszonyok is. A magyar szabadságharcz leveretését a tanügy terén a Thun rendszer behozatala követte. A Thun rendszer tanterve a porosz tanterv utánzata volt, s bár nem volt az rossz terv, de vele járó célja miatt, ellenszenvvel fogadtatott, s ennek célja, röviden azzal fejezhető ki, a tanuló ifjúság elnémetesítése, hogy fogékonyabbá tétessék az összmonarchia eszméje iránt. Ezért kellett a történelmi tárgyakat németül tanítani, s a mely iskola ezt lehetetlennek nyilvánította kizárólag magyar növendékei miatt, az nyilvánossági jogát vesztette el, így járt a mi iskolánk is.

¹⁾ Főisk. Tan. jkv. 1850. jan. 6.

Az új rendszer követelte változtatás két legsúlyosabb pontja az volt, hogy a gymnasiumi tanfolyam 8 osztályból álljon, s a gymnasiumban állandó tanárok alkalmazandók.

A gymnasiumi oktatásnak az új kormány kívánta átalakítása ügyében az 1850. okt. 13-án tartott tanácsülésen a középtanoda átalakítása kerülván szönyegre, határozottatott, hogy „a 7-dik és 8-dik tanodai osztályokat ideiglenesen tanítandják a főtanodai tanárok, a latin és görög nyelvet a segéd-tanár.“¹⁾

Ugyan csak ezzel áll kapcsolatban a tanács azon határozata is, mely szerint a középtanoda új átalakítása által a tanítandó tanok számához megkívántató termekkel nem bírván, határozottatott, hogy a főtanoda Zsoldos-téle házában új terem állíttassék, s ennek elkészítésével Bocsor István tanár ur bizatott meg. — Mivel Bocsor István a jogi szak átalakítása következtében némely jogi tanokat, u. m. jogtörténetet és pénzügyi dolgokat volt szives átvállalni: ugyanazért a francia nyelv tanítása alól fölmentetik, a francia nyelvnek, mint szabad tannak tanítását t. Lőw Lipót pápai főrabbi sziveskedvén elvállalni. Itt egyszersmind megjegyeztetik, hogy a latin irodalom tanítását t. Heiszler h. hittanár ur sziveskedett elfogadni.²⁾

A középtanoda újabb szervezete szerint a középtanodához könyvtár is szükségeltetvén, határozottatott: hogy „a főtanoda könyvtára kétfelé osztassék úgy, hogy a duplicatumok a középtanoda könyvtárába tétessenek. Ezuttal megrendeltetett a levéltárnak a főtanoda új épületébe áthozatala.“³⁾

Egymást érik az intézkedést kívánó ügyek, s mivel az új kormány a publ. praeceptorium intézményt is megszüntette, s a gymnasiumban is rendes tanárok alkalmazását rendelte el, az 1851. márcz. 22-i tanácsülésen „olvastatott főtiszt. Nagy Mihály superintendens ur levele, melyben a leendő középtanodai tanárok választását a főisk. tanácsra bizza, mely ezen megbizatást el is fogadta. S ennek következtében az isk. tanács

¹⁾ Főisk. Tan. jkv. 1850. okt. 13.

²⁾ U. o. 1850. okt. 22.

³⁾ U. o. 1850. nov. 21.

megkérte a főtanodai tanár urakat, hogy alkalmas egyéneket, szemeljenek ki, s a jövő isk. tanácsban legyenek szívesek bejelenteni, hogy azok közül választhasson az isk. tanács közeptanodai tanárokat.“ Ennek folytán az 1851. április 6-án tartott főisk. tanácsülésen a következőleg ejtettek meg a választások:

„1. Baráth Ferencz urat választá az alsó gymnasiumban tanítandó mértan és természettani tárgyak előadására.

2. Kis Gábor urat a mértannak s észteni bevezetésnek, formalis logica, s empirica psychologia hetenként 12 óráni, s ezen kívül a neveléstanak szakjába vágó részének hetenként mintegy 6 óráni tanítására jelölte ki.

3. Kolmár József urat az anyanyelvnek a 6 felsőbb gymn. osztályban hetenként 17 órán leendő előadására választá, úgy hogy ezen tanon kívül még a philosophiai bevezetésre is készülődjék.

4. Csepely Sándor urat a német nyelvnek hetenként 20 órán az egész gymnasiumban leendő tanítására választotta.

5. Szűcs Dániel urat a görög nyelvnek a felsőbb gymnasiumbani hetenként 18 óráni tanítására nézte ki.

6. Kotasz István urat a görög nyelvnek s részben a latinnak az alsó gymnasiumbani tanítására úgy jelölte ki, hogy rendes tanon kívül vagy a magyar, vagy a latin nyelvre készülődjék.

7. Pólya József urat a latin nyelvnek a gymnasium négy felső osztályában tanításával bizta meg.

8. Pál Dienes urat pedig szinte a latin nyelvnek de az alsó gymnasium négy osztályában tanítására hívja meg.

9. Csonka Ferencz ur a történet és földrajzi tanoknak hetenként 12 órán, s a két alsóbb osztályban az anyanyelvnek 8 órán leendő tanítására választatik.

A testgyakorlat, rajz és szépirás tanításával Tóth Balázs ur bizatik meg 300 pengő forint évi fizetéssel, ehhez járulván a rendkívüli tanítványoktól bejött fizetés fele is.

S itt egyszersmind határozottatott, hogy a nem jótéteményes tanítványok testgyakorlati tanpénzt egyszer egy pengő forintot, a jótéteményesek pedig 30 krt fizessenek.

Gymnasium igazgatójának Váli Ferencz főtanodai neveléstanár nézett ki, ki a neveléstanon kívül, egyszersmind az egész gymnasiumban tanítandja a természetrajzi tanokat

Végre a gymnasiumban pótlólag tanítandanak a jogtanárok közül Bocsor István főtanodai történettanár s a választandó új jogtanár történeti tárgyakat az V. és VI. osztályban, továbbá Tarczy Lajos főtanodai természettanár a VII. és VIII. osztályban természettaniakat; végre

Kerka-polyi Károly főtanodai bölcsészettanár bölcsészeti tanokat az akadémia-ban.

A jogtani szakban tanítandnak: Tarczy, Bocsor, Kerkapoly és az új jogtanár urak.

A hittani szakban: Széki Béla és Heiszler József főtanodai tanárok tartandnak előadásokat. Ezek fogják még tanítani a felső gymnasiumban 8 órán a vallást, a senior pedig az alsó gymnasiumban szinte vallást 8 órán át.

Ezen tanárokon kívül szükségeltetik még egy jogtanár az osztrák polgári és váltó jognak tanítására.

Az új tanároknak meghívásával s a választásnak mélt. br. Hauer Ágoston cs. kir. soproni kerületi főispán urhoz leendő bejelentésével elnök igazgató tanár urak bizattak meg.¹⁾

Igy igyekeztek eleget tenni az új kormány rendeletének, s már azt hitték, hogy ezzel elbáritják fejükről a veszedelmet, midőn egész váratlanul 1851. júl. 30-án az iránt érkezett rendelet, hogy az iskola növendékei az érettségi vizsga letételére Sopronba küldessenek. „Melyre egész tisztelettel választatik, hogy bár nehezen esik szegény ifjainknak a Sopronbai költséges fizetés, mindazáltal iskolai igazgatóságunk a felsőbb rendeletnek hódolva, oda küldi tanítványait. Egyszersmind határoztatott, hogy a Sopronban tartandó érettségi vizsga ideje szept. 15-e, a nt. egyházmegyékben a nt. esperes urak által tudtul adassék.“²⁾

Az új kormánynak mindenre kiterjedő különös gondoskodása még a tanulók ruházatát sem hagyta figyelmen kívül, 1852. tavaszán rendelet érkezett, melyben „megtiltatik a tanulóknak a hozzájuk nem illő ruháknak viselése.“³⁾

A nyár elején azután arra nézve is megérkezett a tudakozódás, akare a tanárikar tisztelegni ő csász. kir. apost. Felsége előtt, midőn körutjában a megye székhelyére érkezik?

„A felszólítást szíves örömet vett a bizottmány, s ő Felsége a Császár előtt leendő tisztelgésre kiküldötte a tanárikar reszéről a tanintézet igazgatóját Váli Ferenczet, a szakigazgatókat: Tarczy Lajost, Bocsor Istvánt és Széki Bélát, a

¹⁾ Isk. Tan. jkv. 1852. ápr. 6.

²⁾ U. o. 1851. júl. 30.

³⁾ U. o. 1852. ápr. 19.

tanintézeti bizottmány részéről pedig nt. Liszkay József urat, ki egyszersmind a küldöttség szónokává rendeltetett.“¹⁾

Mindezek elmultak, de az új kormány újabb meg újabb kívánalmi véget nem értek, most már a gymnasiumi osztályokhoz megkívántató előkészítő osztály felállítását sürgeti. Erre vonatkozólag „igazgató tanár megbizatott, hogy írja meg fő-tiszt. superintendens urnak, miszerint az iskolai igazgatóság e tekintetben, a mennyiben ezen előkészítő osztály felállítását szükségesnek látja, gondoskodni fog.“²⁾

Közben megtörténnek a lépések arra nézve, hogy a pápai ev. ref. főiskola nyilvános jogát visszanyerje és növendékei ne legyenek kénytelenek Sopronba járni érettségi vizsgálatadás végett. „A mely folyamodására Nagy Mihály superintendensnek egy főispáni válasz érkezett, mely szerint Tarczy, Bocsor, Váli gymnasiumban is tanító tanárok bizonyítványainak felküldése kívántatik, ugyszinte Szép, Kis, Csepely, Szilágyi, Jády, Tóth és Pólya tanár urak politikai viseletükről bizonyítványaiknak cs. kir. illető hivatalnok általi hitelesítése elrendeltetik, s mind ezekre a felelet minél előbb beváratik.

Határoztatott, hogy a kívánt dolgok minél előbb fölterjesztessenek. Egyszersmind megkérített főtszt. püspök ur, hogy hova hamarabb legyen szives felmenni Bécsbe a magas Ministeriumhoz, az ügy előmozdítása végett.“³⁾

Közben elérkezett az 1852—3. évi tanév vége, és így egy újabb vándorlás az érettségit tevő ifjakkal még pedig ez alkalommal Győrbe, kikkel az átmenést Tarczy Lajos vállalta magára.

Az iskola tehát még mindig magánintézet jellegével birt, pedig a kerület még az 1851. évben elhatározta, hogy minden áldozatot megtesz iskolája fentartásáért, így az egyházkerület jegyzőkönyvében olvassuk:

„Előadta Főtisztelendő ur, miképen az általa már e tanácskozmány előtt az egyházkerületi tanoda miben létéről tudósított, s az iránt vélemény adásra felszólított esperességek hozzá küldött irataikban előlegesen

¹⁾ U. o. 1852. jun. 23.

²⁾ U. o. 1853. febr. 2.

³⁾ U. o. 1853. jnn. 8.

is oda nyilatkoztak, hogy a pápai fő és közéletanodát minden áldozatokkal fentartani óhajtják, jelen kivételes állapotunkban az iskolának a magas kormány kívánalmai szerinti szervezendésébe beleegyeznek, mind azon buzgó készséget, miszerint az érintett tanoda fentartását igénylő költségeket és a hiánzó alapnak szabad ajánlat utjánai előállítását magukra vállalják és biztosítják.

Kedves örömrzet hatotta át az egész tanácskozmányt hitrokonaink közönségének e buzgó lelkesedésén, s annak nemes ajánlatát azon meggyőződéssel jegyezteti fel örök emlékül jegyzőkönyvébe, hogy a magas kormány méltányolván e tiszta és szent buzgalmat, az annyi áldozatokkal szervezendő tanintézetétől az országos nyilvánosságot nem tagadandja meg.

A fönnebbi pont alatti nyilatkozat következtében szükséges levén tanintézetünk átalakítási tervét legalább alapvonalaiban meghatározni: Bocsor István helyettes jegyző megbízott, hogy összeállítván rövid foglalatban a magas kormány által kiadott „Entwurf“ és a tanoda ügyre vonatkozó rendeletek tartalmát, dolgozza és fejtsse ki mint lehetne legcélszerűbben eme rendeletnek megfelelőleg iskolánk szervezését munkába venni. Mely megbízatás folytán: bemutatván Bocsor István azon jegyzéket, melyet a főlebbi pontbani megbízatása következtében készített, annak minden egyes pontjai tanácskozás alá vétettek, s bővebb megvitatás után a dunántuli ref. egyházkerület gymnasiumi és jogtani intézetének alapterve a következőkben határozott meg:

„I. Gymnasium.

1. §. Áll ez 8 osztályból, melyek közül 4 al-, 4 főgymnasiumot képez.

2. §. Fölvételnek a gymnasiumba a) az elemi iskolát jól végzett, s az Entwurf igényeinek megfelelő érettségű 9—10 éves gyermekek, kapott bizonyítvány vagy megvizsgálás mellett; b) más gymnasiumból rendes bizonyítvánnyal jöttek; c) magányosan tanulak letett vizsgálat után. A felvételi vagy beirási díj 2 frt, melynek fele a gymnasiumi könyvtár gyarapítására, fele az előadáshoz szükséges szerek megszerzésére fordítatik. Magányvizsgálatért a magánygymnasiumból jött tanulók semmit nem, más magántanulók 4 pftot fizetnek, melynek fele szinte a könyvtáré, fele pedig az igazgató és vizsgáló tanítók közt felosztatik.

3. §. Tandija a felvett tanulónak 3-féle; a) az iskolai jótéteményekben, minéműek a gyülekezetek ünnepi adakozásai, alumnium, köztartás, iskola tanítószág, stb. és az ezzel összekötött terhekben nem részesülők

fizetnek évenként az algymnasiumban 8, a főben 10 pftot; b) a szegényebb sorsu és azért némi iskolai jótétemények igénylésére is szorult tanulók az algymnasiumban 4, a főben 5 pftot; c) a szegények és némi iskolai szolgálatokra is alkalmazottak az algymnasiumban 1, a főben 2 pftot, kiknek azonban, ha mellette jó tanulók és jó erkölcsűek, minden fizetés elengedtetik. A tandíj félévenként előre fizetendő. A tandíjon kívül javítás és vegyes költség díjul fizetnek az a) alattiak, 2. a b) alattiak, 1. a c) alattiak $\frac{1}{2}$ pftot.

4. §. Tantárgyak mind az al-, mind a főgymnasiumban általában: 1. Vallás. 2. Nyelvekből: magyar, latin, görög, német- s francia ny. és irodalom. 3. Reálélekből: történetek (régiségtannal) földirat, szám- és mértan, természetrajz, természettan, bölcsészettanba bevezetés t. i. logica és tapasztalati lélektan, és rendkívülig technologia és gazdaságtan. 4. Ének, szavalás, szépirás, rajz és testgyakorlat.

5. §. Minő mértékben s hetenként hány órán adassanak elő a különböző osztályokban e tárgyak, a következő tételek kimutatják:

1. *Az első osztályban* taníttatik: vallás 2, latin 8, magyar 4, történet s földrajz 3, számtan és természetrajz 3, összesen 23 órán.

2. *A II-dik osztályban*: vallás 2, latin 8, magyar 4, számtan 3, történet és földrajz 3, német 3, természetrajz 3, összesen 26 órán.

3. *A III-dik osztályban*: vallás 2, latin 6, görög 4, magyar 3, német 3, történet és földrajz 3, számtan 3, természettan 2, összesen 26 órán.

4. *A IV-dik osztályban*: vallás 2, latin 6, görög 4, magyar 3, német 3, történet és földrajz 3, szám és mértan 3, természettan 2, összesen 26 órán.

5. *Az V-dik osztályban*: vallás 2, latin 6, görög 4, magyar 2, német 3, történet 4, szám és mértan 4, természettudományok 3, összesen 27 órán.

6. *A VI-dik osztályban*: vallás 2, latin 6, görög 4, magyar 3, német 3, történet 3, szám és mértan 3, természettudományok 3, összesen 27 órán.

7. *A VII-dik osztályban*: vallás 2, latin 5, görög 4, magyar 3, német 3, francia 2, történet 3, szám és mértan 3, természettudományok 3, összesen 28 órán.

8. *A VIII-dik osztályban*: vallás 2, latin 5, görög 4, magyar 3, német 3, francia 3, történet 3, bölcsészet 2, természettudományok 3, összesen 28 órán.

9. Mind a nyolcz osztályban e szerint taníttatik vallás 16, latin 50, görög 24, magyar 25, német 21, francia 5, történet 25, szám és mértan 22, bölcsészet 2, természettudományok 21, összesen 211 órán.

Jegyzet: Ének, rajz, szépirás, s testgyakorlatokból 6 órája lehet hetenként mindegyik osztálynak.

6. §. A nyolcz osztálybani tárgyaknak az itt feljegyzett órákbani eltanítására alkalmaztatik 11 rendes, s két rendkívüli tanár kik egy-egy számíttatnak. Közülök egy egyszersmind a gymnasium igazgatója. A két

rendkívüli tanár pedig egyik ugyan e főtanodában működő neveléstanár, másik az egyik hittanár. Mellyik tanító mit, hol és hány órán tanít, a tanítók egyediségétől függ. A mennyire lehet az alsóbb osztályokban az osztálytanítás vegyítessék a szaktanítással, s a teljes szakrendszerrel is úgy alkalmaztatván a felosztás, hogy a változatosság okáért nyelvészetiek reálékkal kötéssenek leginkább össze, s adassanak egy-egy tanító kezébe. Husz óránál többel hetenként egyik tanító sem terheltethetik. A tanítók közül mindegyik osztályba tétetik egy osztályrendes. Ének, szépírás, rajz, testgyakorlatok külön segédtanítók által tanítatnak.

Jegyzet. A gymnasiumnak részletesb elrendezéséről, a tantárgyaknak osztályonként felosztásáról, a kézikönyveknek vagy kéziratoknak a felosztáshoz alkalmazásáról, szünnapokról, iskolai törvényekről, tanítóknek egymásközi s igazgatóhozi viszonyaikról, évi fellebbviteli vizsgálatokról, érettségi vizsgáról, fokozatról, s több tárgyról, a kormányrendeletek tartalmához idomítandó s idővel felterjesztendő dolgozatok készítenek.

7. §. A tanítói személyzet fizetése leend:

a) az igazgatóé ... 650 pft s lakbérül 150 pft,

b) 4 tanítóé fejenként 400 ft p. p és a főiskolai épületben lakás,

c) a görögnyelvtanítóé (a felsőbb osztályokban) 400 pft és lakbérül a Szücs alapítvány eddigi kamata 83 ft 24 kr,

d) a németnyelvtanítóé az eddigi seniori fizetésekből megmaradtakon kívül ... 200 pft,

e) a főgymnasiumi tanítóké fejenként 400 ft lakbérül 100 pft,

f) a segédtanítók fizetése összesen ... 100 ft p. p.

E költség fődözését, a mennyiben azt az eddigi alapítványok, s más jövődelmek nem tehetnék, az egyházkerület, vagy annak kiegészítő részei, az egyházmegyék vállalták magukra, szabad ajánlat útján teendő adakozásaikat a tanodai pénztárba beszolgáltatandván évenként.

Jegyzet. A tanodai költségeknek egyházak általi elvállalásával megszűnnek a seniori kérlevelekre eddig adott segélyezések, s az ugyan a seniorok számára tett hirdetések. Megszűnnek továbbá az ünnepi követések az egy husvétot kivéve, mi némi alumniumul a tanulóifjuságnak továbbra is fenntartassék. A pénz, buza és borsegély szedések a magunk egyházkerületében még ezuttal megmaradandnak.

II. Jogtani pálya vagy jogakadémia.

8. §. Áll ez 2 évi tanfolyamból.

9. §. Felvétetnek erre 2 ft beiratásidj mellett (mi a főtanodai pénztáré) azok, kik a 8 osztályu gymnasiumot teljesen elvégezték, s az érettségi vizsgát jól kiállották, vagy a kik más jogakadémiából vagy egyetemből jönnek.

10. §. Tandíjt a jogászok fizetnek félévenként 1 pftot, azonkívül vegyes költség díjul évenként 2 ftot.

11. §. A tantárgyak mikor és mirenddel hallgatása a tanulók szabad választására hagyatik, csakhogy 2 év alatt minden itt kötelezett tárgyak elvégezve legyenek. A jogászok hetenként legalább 20 órát kötelesek hallgatni.

12. §. Kötelezett tárgyak: a) Észjog vagy jogphilosophia, s általános bevezetés a jogi és államtudományi tanulmányba, b) bevezetés a statiszticába s az európai országok egyetemes államrajza (statistica generalis) s államjogtana (ius publicum), c) az austriai birodalom országainak államrajza, s államjogtana. Közöttük különösen kiemelendő Magyarország államrajza s jogtörténete, d) magyar magánjog, e) austriai közigazgatás és Magyarország számára kibocsájtott pénzügyi és közigazgatási rendeletek, f) bányajog, g) kereskedelmi és váltójog, h) büntető jog és a polgári jogok elmélete a bírósági eljárásra nézve Magyarországon ujonnan kihirdetett törvényekkel együtt, i) osztrák polgárjog.

13. §. E tárgyakat tanítja 4 tanár összesen 40 órán.

14. §. Mindegyik tanár fizetése, mint eddig, ugy ezután is 650 pftban és lakbérül 150 pftban alapított meg, mely összeg a mennyiben tán az eddigi alapítványok és évi jövedelméből ki nem kerülne, az egyházmegyék főlebb említett adakozásaiból térítettik meg.

Jegyzet. A jogtani igazgató köréről s más rendelkezésekről az 1850-i október 4-én kelt kormányrendelet értelmében részletesb dolgozat készitendő.¹⁾

Bemutatta a utóbb Bocsor István, *a hit és neveléstani folyamoknak a tanintézet újabb állásához idomított tervét is, mely a következő:*

„Első éves növendék papoknak:

Bölcsészlet 4 órán, Hébernyelv 8 órán, görögnyelv 2 órán, Nevelés és nevelési egészségtan 8 órán, Államrajz 3 órán, Gazdaságtan 3 órán, Bibliai bevezetés 2 órán, Papi szónoklat gyakorlás 2 órán, összesen 24 órán.

Második éves növendék papoknak:

Gazdaságtan 3 órán, Tanítástan 3 órán, Bölcsészlet 4 órán, Homiletika és Hermeneutika 3 órán, Ó szövétség értelmezése 2 órán, Új szövétség 3 órán, Görögnyelv 2 órán, Papi szónoklat 2 órán, összesen 22 órán.

Harmadik éves növendék papoknak:

Papi szónoklat 2 órán, Hittan 6 órán, Egyházjog, liturgica és papi-gond 3 órán, Ó szövétségi magyarázat 2 órán, Egyháztörténet 4 órán, Új szövétségi magyarázat 3 órán, összesen 20 órán.

¹⁾ Ehk jkv. VI. 666. l.

Negyedik éves növendék pupoknak:

Dogmák története 3 órán, Ó szövetség értelmezése 2 órán, Új szövetség értelmezése 3 órán, Egyháztörtéret 4 órán, Papi szónoklat 2 órán, Héber régiség és szent földrajz 2 órán, Erkölcstan 3 órán, összesen 19 órán.¹⁾

E terv elfogadtatott és mind a 9 egyházmegyével közölni határoztatott.

Megkéretett továbbá főtitzt. superintendens ur, a többször tisztelt méltóságos urat egy alázatos fölírás benyújtása mellett, mihez a gymnasium s jogakadémia terve csatolandó, személyesen megkeresni, s a gymnasium elvesztett nyilvánosságának visszaszerzése, a jogakadémiának pedig nyilvánosul és érvényesül elismertetésére a legcélravezetőbb lépéseket megtenni, a hiányzó tanítók megtétele, s az új szervezet fogantatása, eszközlése is ó rá bizatván.²⁾

Az 1853. nov. 21—24. révkomáromi gyűlésen jelenti Nagy Mihály superintendens, miszerint az 1851. szept. 12. gyűlésből nyert megbízatása értelmében az egyházkerületi fő és közép-tanoda nyilvánossági joga megnyerése végett felterjesztést intézett a magas kormányhoz, a melyre vonatkozólag gróf Thun Leó ó nagyméltósága „kivánja, hogy az egész tanintézet fenállhatásának több évekre elegendő pénzérték általi biztosítása körülményesen kimutattassék, továbbá, hogy különösen a gymnasiumban alkalmazott tanárok erkölcsi s politikai jellemét illető felsőbbbségi bizonyítványok ugy szinte azok is, mikből azok mindegyikének állása által kívánt tudományos miveltsége kitűnjék, fölterjesztessenek, s jelentsék, ha azok, mint tanári jelöltek, a vizsgálatokat kiállották-e vagy nem?”

Ezen leirat vétele után a tanárookra vonatkozó adatok felterjesztésén kívül, az iskola jövődő fennállását biztosító pénzértékek kimutatására nézve jelentette superintendens ur, hogy az iskolának évi 11—12,000 ft jövedelme régibb alapítványok kamatain kívül e kerület 200,000 lélekszámot haladó népességének vallásos ügybuzgalma által van biztosítva —

¹⁾ U. o. 797. l.

²⁾ Ehker jkv VI. 669. l.

Ezzel a kimutatással azonban a kormány meg nem elégszik, s az egyes gyülekezetektől kötelezvény veendő, mellyel magukat bizonyos meghatározott évi összeg lefizetésére kötelezik, ennek folytán a következő Kötelezvény szöveg állapított meg:

„Kötelezvény 00 forintról pengő ezüst pénzben három ezüst huzast számítva egy forintba, melly összeget azon egyetemes segélyösszeg kiegészítésére, melly dunántuli helvét hitvall. Egyházkerület egyes egyházmegyéi által a Pápán levő egyházkerületi főiskola nyilvánosságának s államérvényességének ki-
eszközlése és fenntartása végett megajánlatott a főtiszt. egyházkerület részéről eddigelé gyakorlott kormányzati jogok fenntartása s épségben maradáno intézkedésének, a nevezett főiskolára leendő további gyakorlása feltétele mellett alulírt N. N. Egyházközsége évenként ezenel, s olly formán kötelez, hogy midőn a főnebbi összeg az illető egyházmegye Esderese által a mondott czélra befizettetni kívántatik, azt ezen egyház saját pénztárából pontosan kiszolgáltatni köteleességének ismeri mindaddig, míg ezen összeg a jöltevők által ajánlandó alapítványok következtében fölöslegessé nem leendő.“

Ily kötelezvények az egyházkerület egyes egyházaiban beszédésére felkértek nevei szintén a kerület jegyzőkönyvébe lettek igtatva, s ezek az eljárásukra bizott gyülekezetek beszédett kötelezvényeiknek az illető esperesekhez beküldésére utasítottak, kik azokat január közepéig a superintendens hivatalhoz beküldik. Ha valamely gyülekezet a kötelezvényt aláírni vonakodik, annál az esperes és egyházmegyei gondnok teszik meg a kellő lépéseket a kötelező aláíratása iránt.

„Ezzel kapcsolatban jelentette Superintendens ur, mint a Thun rendszer szomorú következményét, azt, hogy a jogi szakban a mindedig hiában kért nyilvánosság és államérvényesség meg nem adatása miatt annyira meggyérült a tanulók száma, hogy a néhány jelentkezettért nem találhatván érdemesnek jelen helyzetben a jogakadémiaának fentartása, a jogtanítást a beált 1853–54. tanodai évre, addig míg jobb kilátás nem nyílik — meg kelle szüntetni; minek következtében az eddig ott használt erők másra fordítottak. Bocsor István ur t. i. a gymnasium 3 felsőbb osztályában történelem, és a theologusoknál a statistikai, történeli és tanítástani tudományok előadására, — Kerkapoly Károly ur a gymnasiumi 2 felsőbb osztályban a magyar irodalom, a theologusoknál a rendszeres bölcsészet előadására, — Baráth Ferencz helyettes tanár ur egészen a gymnasiumba lépett át, Vid Károly helyettes tanár ur pedig előbbi pályáját folytatja.

Az egyházkerület különben fenntartja magának a nyilvánosságérti további kérelmét a magas kormányhoz följuttatni, s az állam érvényesség

megnyerése esetében, a nyugvó jogtanszakot újra feltámasztani. Azért föltiszt. Urat újra megkéri a nyilvánosság sürgetésére.“¹⁾

A Thun rendszer eredményezte, mint láttuk a gymnasiumi tanárok állandósítását, s a többi rendes tanárokkal egyenlőknek tekintését, a mi azonban csak lassanként lett elérve, így az 1854. évi kerületi gyűlésen ügyökben a következő határozat hozatott:

„Olvastatott pápai gymnasiumi tanár Csepeli Sándor, Szilágyi József, Pólya József, Seregély György, Jády József, Szép Gábor, Baráth Ferencz és Tóth Balázs uraknak folyamodása, mellyben ők tanári fizetésök felemeltetését, és az iskolai tanácsban felvételőket, s egy általános tanári szék tartandását kéri.

Méltányosnak találván az egyházkerületi gyűlés e kérelmet, a folyamodó tanár urak évi fizetését fejenként 600 pftra emeli, az 1854—5-ik tanév 2-dik negyedénél vevén kezdetét, s az iskolai tanácsba felvételőket megrendeli, olly móddal, hogy abban mindig ketten, havonként egymást felváltva, s betűrendben következve, vegyenek részt, de az iskolai széknek mostani szervezetét, a vég szervezésig meghagyja.“²⁾

És itt megjegyezni kívánjuk, hogy nemcsak csekély fizetésük volt a tanároknak e korban, de az sem szolgáltatott ki rendesen. Midőn egyik tanár nagy szükségében némi előleget kért fizetéséből, a pénztárnok egy huszast adott neki. Ez a tanár később anyagi bajok miatt katholizált.

A Rév-Komáromban 1856. okt. 20—23-ig tartott kerületi ülésen ismét jelentést tett Nagy Mihály superintendens a pápai főiskola nyilvánossága ügyében tett lépéseiről, s jelenti, hogy bár a kormány minden kívánalmait megtette a célból, hogy az iskola megnyerje nyilvánossági jogát, mégis „egy újabb leiratban nyilváníttatik, hogy a közép tanoda felterjesztett anyagi értékét illetőleg, pénzerőnkkel s némi intézkedéseinkkel meg van ugyan a magas kormány elégedve, de több kívánatokat és feltételeket szab egyházkerületünk elé, melyektől feltételezi az általunk rég óhajtott tanintézet nyilvánossága megnyerhetését, ilyen kívánatok s követelmények főképpen ezek: hogy egyedül a középtanoda számára könyvek, természettani eszközök, növény, állat s ásványtani gyűjtemények s

¹⁾ Ebker jkv. VI. 695—699. l.

²⁾ U. o. 727. l.

több e félékre évenként 400 pft biztosítsassék, hogy a 8 osztály számára ugyanannyi elkülönzött helyiségek állítsassanak, hogy legyen egy alkalmas igazgatói szoba, melyben tanári egybejövések tartathassanak, hogy legyenek termek a taneszközök hol tarthatására, hogy a középtanodai tanárok rendes és kötelezett alkalmazása a philosophiai, theologiai papnöveldében és különösen az igazgatóé szüntettessék meg, hogy a 4 alsóbb osztály tantárgyai 4 tanárok közt, úgy osztassanak fel, hogy hetenként egynek külön-külön 20 órájánál több ne legyen, hogy kéziratok és más kézi könyvek mint az oktatási miniszteriumtól helyben hagyottak ne használtassanak, hogy a legfelsőbb osztályban legalább egy tudomány német nyelven tanítsassék, hogy az ott használandó kézikönyv megneveztessék, hogy az egyházkerület és tanintézet kötelezze magát arra, hogy mindenben a magas kormány rendeleteihez fog illeszkedni, és végre, hogy a tanintézet beléletének főkelléke, a tudományos és erkölcsi jellem, a tanárok neveléstani tapintata és a vallásos félelem terjesztése legyen, kijelentvén végül, hogy a pápai gymnasium nyilvánossága megadása kizárólag ezen követelmények teljesítésétől függ.

A közgyűlés főtiszt. superintendens urnak ezen ügybeni eddigi eljárását közméltánnyal fogadta, s a felterjesztésben foglalt nyilatkozatait helyeselvén, azokat sajátjává tette, az újabb leiratra pedig felírást készíteni s felküldeni az iskolai tanácsra bizza.“¹⁾

Ugyanezen gyűlés 25-ik pontja alatt olvasható a kormánynak a németnyelv tanítása ügyében kibocsátott rendelete, mely szerint „maga az oktatás ne annyira a sok szabályok előadásában, mint inkább a szorgalmatos olvasás, írás, és beszédben, s az olvasottaknak s mondottaknak felfogásában álljon. Minden 3 dik vagy 4 dik osztályu főbb iskolákban szükségeltetik legalább egy tanító, ki a német nyelvet beszédben és írásban is teljesen bírja. A tankönyvek Bécsben a cs. k. iskolai könyvraktárban kaphatók. A kerületi iskolai felügyelők és helybeli igazgatók felelősek ezen rendeletek pontos megtartásáért és annak idejében a tett intézkedésekről és

¹⁾ U. o. 741. 1.

azok eredményéről kötelesek a tisztelt helytartósági osztályhoz jelentést tenni.“¹⁾

A jogakadémia megszűnte folytán „alkalmilag jelentvén, hogy a jogtanszékre tett alapítványok részben megszűntek kamatozni, hogy a főiskolai igazgatóságtól az illető alapító urakhoz ez érdemben intézett megkeresések siker nélkül maradtak, határoztatott, hogy miután a pápai főiskolában a jogi szak nem megszüntetve lett, hanem csak a felemelt igények folytán beállott elégtelensége miatt az anyagi erőnek egy időre felfüggesztve: az illető kegyes alapítók egyházkerületileg kéressenek fel alapítványaiknak tovább is életben tartása s az elmaradt kamatoknak lefizetése iránt, mi végett azoknak névjegyzéke a főiskolai igazgatóság által egyházkerületi főjegyző urnak megküldendő lesz.“²⁾

Az 1856. nov. 15-i pápai gyűlés megállapította a Helytartótanácsához felterjesztendő választ, melynek pontjai a fentebb ismertetett kívánalmakra tett intézkedéseket sorolják el, s ezen felterjesztéssel kapcsolatban állapította meg a kerület az uralkodóhoz felterjesztendő kérvény szövegét is, a német nyelvnek, mint tanítási nyelvnek mellőzése, s az iskola nyilvános jogának visszaadása tárgyában, s ez a remekül készített folyamodvány a következő:

„Felséges Császár és Apostoli Király,
Legkegyelmesebb Urunk!

Azon tántorithatlan bizalom s ragaszkodással, melly az egész birodalom lakóit felséges uralkodója irányában lelkesíti, járulunk mi — Fölségednek hű jobbágysai a dunántuli helvét hitvallásu egyházkerület közönsége — Fölséged kegyárasztó magas trónusához, kerületi reform. pápai tanintézetünk gymnasiumától elvett nyilvánosság kegyes visszaadásáért esedezvén a legmélyebb hódolattal.

Fölséges Ur! Alig jelent meg Fölséged magas miniszteriuma által kibocsátott tanterv az austriai birodalom gymnasiumai számára, sietett a dunántuli helv. hitv. egyházkerület azt pápai főiskolájában azonnal életbe léptetni, s abban a magas kormány által kitűzött kívánatoknak mint a nyilvánosság feltételeinek, jogköre határain belül eleget tenni — a mint hogy a cs. k. helytartóság legutolsó leirata, az általa e tárgyban előbb támasztott nehézségeket némi kivétellel eloszlottakul nyilvánította.

¹⁾ U. o. 745. l.

²⁾ U. o. 764. l.

Munkáink és az egyház és tanoda oltárára letett számos áldozataink végén, midőn a már sajnosan nélkülözött nyilvánosság méltányos visszaadását a magas kormány által kimondatni reménylettük — megjelent az 1855. évi jan. 1-én a magas kormány azon rendelete, mely Magyarország minden nyilvános gymnasiumaiban tannyelvül a németnek behozatalát parancsolja, az algymnasiumban ugyan lehetőleg, a felgymnasiumban pedig mindenütt, és minden esetre tulnyomólag

Őszintén megvalljuk e rendelet fájdalmasan sújtotta le reményeinket.

Felséges Apostoli Király! Az egyházi törvényjavaslat iránt teljes nyíltságra és szabad tárgyalásra hivatván fel a Magyarországi egyházkerületek, engedje meg Felséged, hogy az iskola érdemében is — mert mi e kettőt mint egymás kutféjét elválasztani nem bírjuk, teljes alázattal, de őszintén tárhassuk ki lelünkét és szívünket:

Mi evangéliumi keresztyének vagyunk, kiknek százados vallási tanúk nyomain éltető nedvünké vált azon meggyőződés, hogy a lényeg s tartalom a formánál előbb való. Nekünk mindnyájunknak, tehát iskoláink növendékeinek s az evangéliumi tudomány fiatal sarjadékainak is mindenek fölött érteni, s lehetőleg mélyre hatva felfogni kell azon tudományokat, melyek nekik tanítatnak. *Magunk, gyermekeink — egy gyülekezetnek is ki nem vételével — úgy rendelkezünk a gondviselés — mind magyarok vagyunk, a város, melyben gymnasiumunk áll, szinte magyar és így — még alkalmunk sem nyílik fiainkat úgy megtanítatni a német nyelvre, hogy az ezen tartandó előadásokat, s a német tankönyveket tökéletesen megérthessék.*

Aztán köztudomású dolog levén, hogy a magas miniszterium által kibocsátott s folyamatban levő tanterv szerint a számos tanulmányok még akkor is teljes igénybe vesznek, és pedig a jobb talentumu tanítványoknál is minden phisikai időt, ha azokat anyanyelvükön tanulhatják — kétségtelen, hogy ha gyermekeinknek német tankönyveik lesznek — egyáltalában nem lesz idejük elsajátítani az előbbok szabott tudományokat, miután ezeknek ruhájával, a nyelv (bár felületese) megértésével kellvén előbb foglalkozniok, a sajátképen lényegét, a szellemet képző tartalmat, nem lesz mikor megtanulniok, miből önként folya iskoláink, s általuk az egész evangéliumi testület értelmi súlyának kimaradhatlan súlyedése. E kétségtelenül bekövetkező eredményt, megvagyunk győződve, a cs. k. magas kormány egyáltalában nem akarja, mint a mely épen a birodalmi gymnasiumok reformálása által azon elvét nyilvánította, hogy ép testben művelt lelkű polgárok számát kívánja szaporítani.

És épen mivel ezt nem akarhatja: könyörgünk Felséges Csász. és Apost. Király! méltóztassék kormányát kegyesen oda utasítani, hogy tekintve az 1791. 26. t. cz. 5. §-át, mely az evangélikusoknak az iskolai ügyekben teljes önkormányzási jogot biztosít, — tekintve Felségednek 1851. decz. 31. kimondott, s minket protestans hű alattvalóit a leghálásabb tiszteletre buzditott azon arany szavaira, miképp ő Felsége minden törvényszerűleg elismert egyházat és vallásos társulatot a nyilvános vallásgyakorlat jogában, saját ügyeinek önálló igazgató-

sábau, a vallás tanítás és jótékonyság céljaiért fennálló intézeteink birtokában s élvezetében meghagyni és védeni kívánja;

tekintve ugyan Fölségednek azon mély bölcseségü szavaira, melyekkel uralkodásának elején mindjárt minden nemzetiséget egyenjoguságról bitosított, sőt tekintve magára a Fölséged nevében kibocsátott magas miniszteriumi tanszabvány 17 ik §-ára, melyben határozottan mondatik, mikép 1. minden a birodalomban beszélt nyelv, lehet a gymnasiumok tannyelve, 2. a gymnasiumok tantervének megválasztása azon népség szükségéhez képest irányoztassék, mely különösen azon gymnasium által érdekeltek, 3. a gymnasium tannyelvét azok határozzák el, kiknek joguk van azon eszközök fölött rendelkezni, melyekből a gymnasium fenntartatik, — tekintve mindezeket, elégedjék meg a nyilvánosság megadásának föltételeiként azon határozmányokkal, melyek a hivatkozott tanszabványban foglaltatnak, s melyeknek a pápai reform. nagy gymnasiumot tekintve, egyházkerületünk magának a cs. k. Helytartóságnak 1855. jul. 25. 12578. sz. a. kelt leirata szerint is nagy mértékben eleget tőn, sőt kegyesen eszközölni méltóztassék, hogy nemzeti nyelvünk, mint a középtanodai oktatás közege — mediuma — továbbra is fenntartassék.

Mert Fölséges Urunk! azt sem titkoljuk el, hogy mi egy 8 milliomból álló népfajhoz tartozunk, melyhez elfelejthetlen történeti emlékek — vagy ösztönszerű természeti ragaszkodás — hogy édes nyelvünk tán igaz, tán ámulati szépségének s csodaszzerű gazdagságának vonzereje csatolnak, és pedig oly édes és legyőzhetlen köteléssel, hogy lelkünket vélnök testünkől kiszakíttatni, ha e nyelvnek csak iskolánkban műveléséről is lemondani kényszerítetténnk. Miután e nemzet, az európai civilizációérdekében, a mult századokban véres szerepét becsülettel és sikerrel bevégezvén, a béke malasztjainak élvezése alatt, magát a tudomány s szépművészetnek szentelte, s így nemzeti irodalmát, mely fölséges császár és apost. királyunk és dicső emlékeztető elődeinek aegise alatt az elmulasztottakat kipótolni akaró csoda gyorsasággal teljes virágzásnak indult, megteremtette: engedje meg Fölséged őszintén kimondanunk, hogy mi e serdülő magyar irodalomért nem kevésbé élünk és halunk, mint a francia vagy német a magáéért, s a királyok királyától ránk mért szent köteletségnek tartjuk teljes erőnkől azon munkálkodni, hogy az ifju csemete fokonyként nagyobb virágzásra emelkedjék.

S ha már a magyar földön is minden gymnasium tannyelve német leendő, mivé silányulna a réal tudományok magyar irodalma!

Ép ezek voltak okai annak, hogy a dunántuli reform. egyházkerületből egyesek úgy mint egyházak közül számosan a pápai kerületi gymnasium fenntartására adott alapítványleveleikben világosan kijelentették, hogy alapítványukat csak addig kívánják folyó állapotban tartani, míg az a nemzetiség igényeinek megfelelő.

Mind ezen tekintetekből jobbágyi legmélyebb hódolattal s tisztelettel esedezünk Fölségednek, méltóztassék gazdag kegyelmessége szerint megparancsolni, hogy gymnasiumunknak, eddigi tannyelve meghagyása mellett — a nyilvánosság

annyival inkább visszaadassék, mivel abban a németnyelv minden osztályban fölös óraszámmal és oly sikerrel taníttatik, melly méltán jogosít fel a reményre, hogy növendékeink a német nyelvet a gyakorlati élet szükségletének kellőleg megfelelő mértékben elsajátíthatják.

Melly jobbágyi hódolattal előterjesztett kérelmünknek kegyelmes megadá-sáért esedezvén, legmagasabb kegyelmébe ajánlottak mély hódolattal maradunk örökhűségü alattvalói a dunántúli helvét hitvallásu egyházkerület.¹⁾

1857. ápr. 20-án adta át a Superintendens Nagy Mihály a fennirt kérvényt az uralkodónak Gróf Gyürky Pál, s Széki Béla társaságában, a midőn velük együtt járultak az uralkodó elé a tiszántúli kerület képviselői is, hogy a ref. egyház autonóm szervezetének rendezése érdekében zsinattartás engedélyezését kérelmezzék, mint erről nevezett superintendens az 1857. szept. 15—17. révkomáromi egyházkerületi gyűlés előtt jelenti, hogy ő felsége a küldöttségnek ezt válaszolta:

„Kérelmeiket figyelmesen megfontolván, látni fogom, mennyire teljesíthetem kívánságaikat. Legyenek meggyőződve, hogy én hely. hitv. alattvalóimnak csak javát kívánom, ellenben elvárom, hogy önök is Nekem igaz bizalommal és hív ragaszkodással megfeleljenek.“²⁾

Mig a kérelem teljesítése bekövetkezik e korszak egy másik eseményével kell beszámolnunk.

Az iskola e szomorú korszakába esik az iskolának az ugynevezett új Collegiumi épületbe átköltözése is. Az iskola új helyének ügyével már a székhelykérdés ügyében folyt második küzdelem folyamán találkoztunk, hiszen a székhelykérdés másodizben felmerülésének alapja éppen az iskola számára szükségessé vált új iskolai épület emelése volt. Ott láttuk mint lett megszerezve, majd ismét a felmerült küzdelem folyamán áruba bocsátva az uradalomtól megvásárolt, s utóbb a Pálffy családnak eladott hosszú-utczai telek, s mikor a székhelykérdés ügye azon alkalmas telek eladása daczára is Pápa javára dült el, ismét alkalmas új telek szerzéséről kellett gondoskodni, a mit 1849-ben meg is találtak, t. i. a Zsoldos-féle telket az új Collegium helyén.

Ezen ügyről legelsőbben a Főiskolai Tanács 1849. szept. 16-i üléséről felvett jegyzőkönyvében találunk értesítést, mely a következő:

¹⁾ U. o. 767—769. l.

²⁾ U. o. 797. l.

„A főiskolai teleköl ujonnan vásárolt házhelyek s épületek árának honnan lett fedezése a főiskolai tanács jegyzőkönyvében is bevezettetni rendeltetett, mi itt következik :

10,000 ezüst ft fedeztetett egy a főiskolai közalapítványi pénztárt követelőleg gr. Esterházy Károl ur ő nagyméltóságát pedig szenvedőleg illetett adóslevélnek az eladó grófnő részére lett átengedés által. — A közalapítványi pénztárnak ez általi károsulása az által hárított el, hogy ugyanazon összegről egy, az építő pénztárt terhelő adóslevél adatott ki. A többi 8000 ft fedezésére pedig következő kölcsönök tétettek : Neumann Salamon urtól 3000 ft, Hentz urtól 2000, Paal András urtól 1500, Bischiczki Ignác urtól 1000, Koller Leopold urtól pedig 800 pengő forint mind ezüst pénzben, melly összegek 8300 ftra rugván, a 300 ezüst fnyi fölsőleg a mindjárt használatba veendő épületek felszerelésére, s átalakulására rendeltettek fordíttatni a választmány által.“

Ugyanezen tanácsülés jegyzőkönyvéből értesülünk arról is, hogy egy új telek szerzését még az 1848. évben Pesten tartott egyházkerületi gyűlés mondotta ki.

Az új collegiumi épület emelésével az ó collegium eladásának terve járt együtt, mire vonatkozólag olvassuk :

„Ugy a n. tek. főgondnok urnak 1849. évi szept. 30-án Baracsán kelt rendelete, mint a főtiszt. püspök urnak az ez évi ülések jegyzőkönyvének 1-ső pontjában említett levele szerint a régi főiskola eladandó lévén, s annak elárverezési határnapjául, f. hó 21-e elnöki rendelkezés nyomán már közhirre is levén téve, az árvezetés akkor megtartatni, s másod s harmadnapokul Nov. 28. s Decz. 5. napjai tüzetvén ki, hasonlóan kihirdettetni határozatott.

Az eladási feltételeket illetőleg határozatott, hogy bármely résznek megvevője 200 ezüst ftot mindjárt kifizetni, a vételár többi részéről pedig 2 kezes által biztosítandó adóslevelet adni tartozik, melytől kamat jövő 1850. évi jan. 1. napjától folyand; maga a tőke ugyanaz évi Szt.-Györgykor a foglalólul letett 200 ezüst ft betudásával, a többi részben pedig egy évi előleges kölcsönös felmondás után bármikor lefizetendő lévén, úgy azonban, hogy ha felmondó az adós lenne, a fölmondás s fizetés 200 ezüst funál nem kisebb részletekben is történhessék. — A két emeletes rész azon feltétellel határozatott eladatni, hogy azt a főiskolának, míg az új épületet készíthetné, joga legyen a vételár kamatával egyenlő haszonbérért megtartani.“¹⁾

Ide vonatkozik a következő határozat is:

„Az újon vásárolt főiskolának testgyakorlati intézet felállítására alkalmas helye lévén, s ez intézet felállítása a főtiszt. egyházkerület által már előbb czélba vétetvén, s ép azért főiskolánk erre némi tőkékkel is

¹⁾ Főisk. t. ü. jkv. 1849. nov. 10.

birván: annak jövő tavasszal leendő feijálltása elhatároztatott, miért az érintett tőkék felmondására s behajtására Nagy Ignác ur utasított azon figyelmeztetéssel, hogy az időnként bejövő összegeket Váli Ferencz tanár urnak azonnal kézbesitse, hogy ő a Jári földön tartandó árverésen majdan szükséges tölgyfákat vásárolhasson.“¹⁾

Ugyancsak a Főiskolai Tanács 1850. jan. 19-én tartott gyűlése jegyzőkönyvéből értesülünk arról, hogy az ó collegium eladása terve nem sikerült és így az épület különböző helyiségei bérbe adtak.

Az 1850. szept. 22-én tartott iskolai tanácsülés téli torna-helyiségről is gondoskodik a következőképen:

„A téli testgyakorlatra terem szükségeltetvén, t. Bocsor Istvántól főtanodai igazgató ur bizatott meg, hogy a régi iskola kapuszinéből testgyakorlati termet készíttessen, az ehez megkívántató téglát azon uraktól szereztvén be, kik a főtanodának iyyennel tartoznak.“

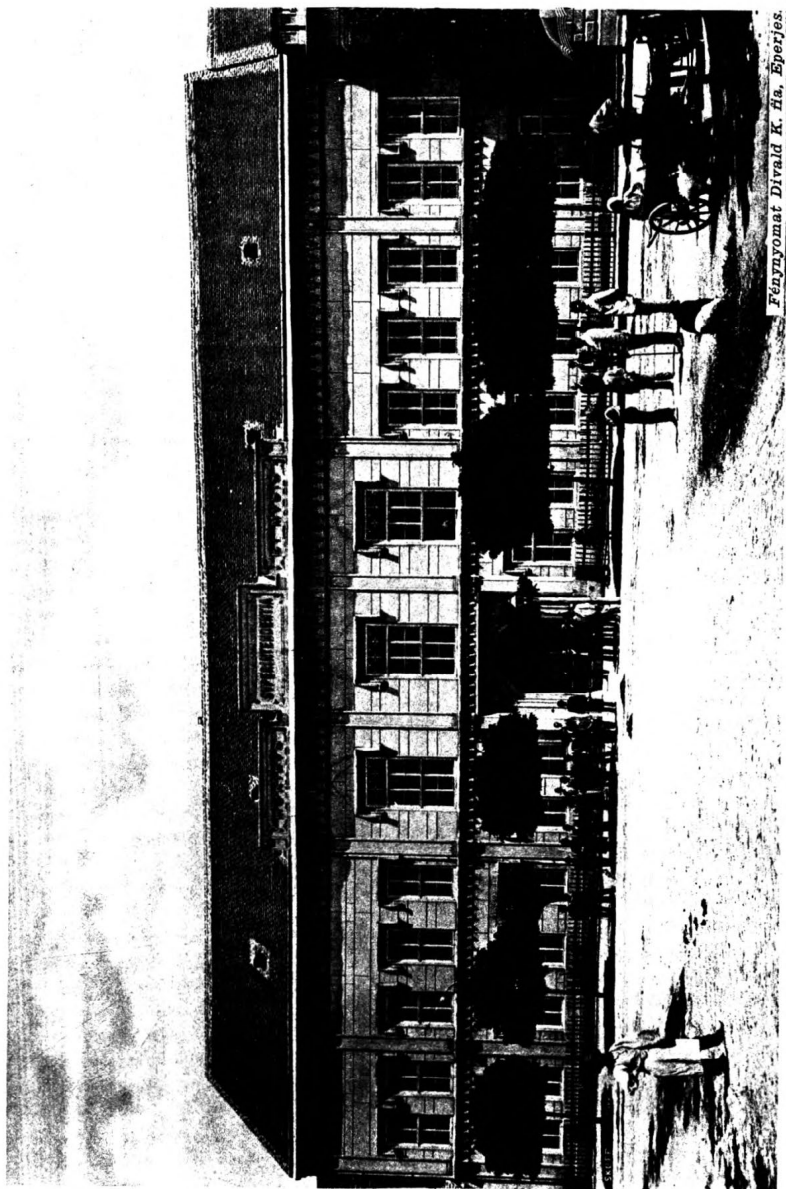
Az 1851. szept. 28-án főiskolai tanács határozza, hogy: „a főtanoda régi épülete 2-dik emeletéből a tantermek az első emeletbe áttétetni rendeltettek, a régi könyvtárt kivéve, a második emeletben levő lakások pedig az új középtanodai tanár uraknak adtak át úgy, hogy ezeket a maguk költségén készíttessék el.“

1853. febr. 2. „A főtanoda kiépítése egyházkerület óhajta levén, az épület tervének kidolgozásával megbizattak Liszkai, Tarczai és Kerkapoly urak.“

1855. jan. 8. „Az új iskolai épület kiépítése egyházkerületi óhajta levén: a tervnek u. m. 8 gymnasiumi, 2 hittani, 1 könyvtári, 1 tanács, 2 muzeumi terem, egy börtön készítésére Gáty István elnök és Kerkapoly tanár urak, s a régi iskola minél jövedelmesebb kiadásának előmunkálására Liszkai József ur kértettek meg.“

1856. jul. 5. „A régi épület nyugoti fele a ref. pápai gyülekezetnek 4000 p. ftért 22,000 tégláért, s az egyház által az iskola építésre beszerzett mész és kő mennyiségért, és az épület tetejére most kiadott 600 pft. megtérítendése mellett eladtván: a szerződés megkésztésé igazgató tanár urra bizatott.“

¹⁾ U. o. 1849. decz. 3.

Fénykép a Divaid K. H. Építés.

„Igazgató tanár ur megbizatik, hogy a Zsoldos-féle ház lakóinak megmondja, a f. hónap végén leendő kihuzódást, hogy az építés mindjárt megkezdethessék.“¹⁾

Moly intézkedések megtétele után az építkezés kezdetét vette.

Végre az 1857—8-i tanév már az új épületben nyitott meg, mire vonatkozólag a főiskolai tanács 1857. szept. 20-i jegyzőkönyvében ez olvasható:

„A jövő iskolai év kezdete az építkezés miatt október 19-re halasztott, úgy azonban, hogy a be- és összeírás a nevezett hónap 17. és 18. napjain megtörténjék. Ennek a Vasárnapi Ujság, Budapesti Híradó és Pesti Naplóban közzétételére h. igazgató ur megbizatott.“

Igy jött létre új collegiumi épületünk, melynek utóbb homlokára „Superintendentia Moribus et Musis“ felirat alkalmaztatott.

Az 1857. évben nyerte vissza iskolánk nyilvánossági jogát is, kétszeres öröm egy év alatt, az okt. 25-én tartott főiskolai tanács jegyzőkönyvében már ez olvasható:

„Az érettségi vizsga megtartása nov. első hétfőjére határozottat, melyre ha nt. Esperes Antal József ur el nem jönne, Főtiszt. Mező Dániel hivatik meg az igazgató által.“

Az új collegiumba átköltözése iskolánknak nyilvánossági joga visszanyerésével összeesvén, az iskolánk életére nézve oly fontos ezen két eseményt az egykoruak mint egy jobb jövő hajnalát üdvözölték.

A nyilvánossági jog visszanyerése után még néhány évig t. i. 1861-ig állott fenn a Thun rendszer iskolánkban, úgy hogy egy teljes évtized az, a mely időre ennek életben léte kiterjed.

E korszak egésze közel esvén napjainkhoz, ennek tanügyi apróbb részleteire, mint tanórarendje, iskolai rendszabályai stb. ismertetésére már nem terjeszkedünk ki, csakis a korszak tankönyveiről számolunk be a következőkben:

1. Vály Ferencz kéziratot ad, Földtanra Tarczy Lajos Földtanát használja.
2. Kolmár József tanítja Szvorényi Ékesszólástanát, s Toldy Fer. Magyar Irodalomtörténetét, s Pütz Vilmosnak Vincze Paulin által magyarított történeti munkáját.
3. Kotasz István Szepesi Görög nyelvtanát, Sophocles Antigone és Plató Criton művét.

¹⁾ U. o. i. h.

4. Kis Gábor Tacitus évkönyveit, Horác gúnyiratait. Természetrájzhoz kéziratát Gabrieli után.

5. Pólya József Livius, Ovidius Metamorphosisát az V-ik osztályban, Sallust, Cicerónak Catilina ellen tartott beszédeit, Jul. Caesarnak a polgárháborúról írt munkáját, Virgil pásztordalait, s a II. III. és IV. o. történelmi tárgyhöz Pütz Vilmosnak Vincze Paulintól fordított munkáját: Egyetemes földírat és történelem alaprajza.“

6. Csepeli Sándor az V. és VI. o.-ban Homér Iliását, Szepesi Görög nyelvtanát az I. és II. o. Tarczy L. Mértanát.

7. Szilágyi József III. és o. IV. o. latin Bocsor I. latin nyelvtan III. évfolyamát, Corn. Nep. a III. C. Jul. Caes de Bello Gall a IV. o. ban. Az I. és II. o.-ban Gondol D. Magyar nyelvtanát, a III. o.-ban kéziratot.

8. Jády József II. o. Bocsor latin nyelvtanát, II. és III. o.-ban Márton Német nyelvtanát, Tarczy Mértanát.

9. Seregély György I. o.-ban Bocsor Latin nyelvtanát, Ventrig József „Földrajzi alapvonalok művét, III. és IV. o.-ban Szepesi Görög nyelvtanát.

10. Tóth Balázs VII. o. németre Tarczy L. „Gyöngyök“ című művét, I—VI. o.-ra ennek 2-ik füzetét, V. o.-ra „Kalászkok“ című gyűjteményt, a IV. o.-ban Márton I. nyelvtanát.

11. Szép Gábor Tarczy L. Mértanát s kis Természettanát.

12. Tarczy L. igazgató észtanra kéziratot, természettanra saját kézikönyvét jelezte ki.

Vallástani kézikönyveikül a Heidelbergi Káté, Szijj György Ker. Egyház-története, Dobos Sz. története, Tóth Fer. Ker. kis katechismus és a Helvét Hitvallás vétettek fel.¹⁾

E korszakban az iskola rendes tanárai voltak:

a) a gymnasiumban: 1. Csepeli Sándor 1851—1861. 2. Jády József 1851—1891. 3. Kis Gábor 1851—1853. 4. Kolmár József 1851—1853. 5. Kotasz István 1851—1853. 6. Pólya József 1851—1856. 7. Seregély György 1851—1855. 8. Szép Gábor 1851—1883. 9. Szilágyi József 1851 óta. 10. Tóth Balázs 1851—1861-ig. A tanárikar kebelében időközben előfordult változások folytán e korszakban gymn. tanárok voltak még: 11. Baráth Ferencz 1853—1867. 12. Peti József 1856—1857. 13. Tóth Dániel 1857—1858. 14. Szabó Károl 1858 óta.

b) A felsőbb tanfolyamokban:

1. Bölcsészeti tanszéken: Kerkapoly Károly 1848—1865.

2. Történet nyelvészeti tanszéken: Bocsor István 1837—1885.

¹⁾ Gymn. Tanári Ülések jkve. 1851. okt. 6.

3. Dogmaticai tanszéken: Széki Béla 1838—1853. Kis Gábor 1853—1858. Kis János 1858 óta.

4. A Sz. írás magyarázati tanszéken: Heiszler József 1850—1854. Kotas István 1854—1880.

5. A Physica-mennyiségtani tanszéken: Tarczy Lajos 1839—1881.

6. Neveléstani tanszéken: Váli Ferencz 1849—1881.

Végül e korszakban gazdagodott a theologiai tanfolyam egy új tanszékkal, ez az 1856. éven létesített

7. Egyháztörténelmi tanszék: Kiss János 1856—1858. Tóth Dániel 1858 óta,

azonban egy áldozata is lett a Thun rendszernek, s ez volt a jogi tanszék, a melyet Stettner Györgynek 1848-ban a magyar kormánytól bírónak lett kineveztetése óta csak helyettes tanárok töltöttek be, ezek voltak Kolmár József 1849—1850. Baráth Berencz 1851—1853 és Vid Károly 1852—1853, a mely évben azután az egyházkerület jogakademiáját, a Thun rendszer követelményeinek megfelelő anyagi áldozatokkal ellátni nem bírván, eltörülte, s ezzel az eddig fenntartott külön jogi tanszék is megszűnt.

A Stettner György távozásával megürült tanszékre egyházkerületünk a 1850. évben Szász Károly nagy-enyedi tanárt hívta meg, de ki a felajánlt tanszéket el nem fogadván, a kitüntető bizalomért hálás köszönetét nyilvánította.

Ugyanazon idő, mely a hazában a jogot megszüntette főiskolánkban a jogi tanszéket törülte el, ebben is csak hazánk történetét követi híven iskolánk, valamint abban is hogy midőn az alkotmányos élet hazánkba visszatért, főiskolánkban is a jogi tanfolyam újra életre kelt.

XVI. FEJEZET.

A jogakademia élete 1861—1885.

Talán az 1860. évi országos fellélekzés okozta, hogy iskolánkban a nov. 28-án tartott főiskolai tanácsülésen „fölolvas-tatott az academiai ifjuság részéről többek által aláírt folya-modvány, melyben a jogakademia visszaállítását kérelmezik. A kérelem méltányoltatott — szól az idézett jegyzőkönyv — s a jogakademia lehető visszaállítása elvileg kimondatott, Baráth Ferencz tanár ur a magányváltójog tanítására felkére-tett; az észjog kellő terjedelemben előadatni határoztatott, minek kivánt előadását azon esetben, ha az illető Kerkapoly tanár ur több ideig távol lenni tartoznék — Tarczy Lajos ur szives volt elvállalni. Ezen előleges intézkedés jóváhagyás végett főtiszt. Superintendens s mélt. főgondnok ur elé ter-jesztendő.“¹⁾

Ez volt az első lépés a jogakademia ismét megnyitása iránt.

Az 1861. aug. 26-án Győrött tartott egyházkerületi köz-gyűlés kimondja 33. sz. a. hozott határozatával a jogi tan-szók felállítását, s a jogakademia visszaállításának miként eszközlésére nézve a következő határozatok hozattak:

A) Anyagi oldalt illetőleg.

a) Főgondnok és Superintendens urak az egész országban mindazon hit és ügyrokonainkhoz, kiket isten több anyagi javaiban részesített, fel-szólító és illetőleg kérő leveleket intézzenek, — de különösen kerüle-tünkben minden egyházmegye segédgondnokaihoz, kik a megyéikben lakó kivált világiaknak személyes megkeresését vallásos és hazafiui kötelessé-göknek ismerendik.

¹⁾ Főisk. T. jkv. 1860. nov. 28. 95. jkv. p.

b) Szorgalmas ügyelés arra, hogy valamint a tett alapítványok, úgy az adósságok évenként pontosan behajtassanak. Mely végre ajánltatik, hogy a nagytiszteletű esperes urak az egyes egyházak által az iskola fentartására adni szokott évenkénti összegeket teljes evidentiában tartani sziveskedjenek, oly módon, hogy ha netalán valamely esperesség csonkán adná be évenkénti járulékát, mindig megnevezendők lesznek azon egyházak, melyek részben vagy egészben, tartozott összegeikkel hátramaradtak, hogy ezeknek behajtásáról megye, vagy kerület sükerrel intézkedhessék.

c) Miután a kerületi középtanoda 4 alsó osztályában ideiglenes tanítóknak és kisebb fizetéssel fölállítása már az előző kerületi gyűléseken elvileg elhatároztatott: ajánlja a választmány az egyházkerületnek, hogy ez intézkedés az 1861—2-ik évre 3. ideiglenes tanítónak beállításával kezdessék meg, kiknek egyenként 250 o. é. forint adatván, ez által 1040 forint takarítatnék meg; mert 7 tanárnak a középtanodában per 630 forint eddig adatott 4310 forint, jövődre pedig 4 rendes tanárnak per 630 ft adatik 2520 forint, 3 ideiglenes tanárnak per 250 forint, 750 forint, tehát összesen 3270 forint, mit a 4310 forintból levonván, marad 1040 forint.

Igy egy tanár a középtanodában fölöslegessé válván, ennek a philosophiai szakba főlebbvitele ajánltatik, először azért, hogy itt a classicus nyelvek kivánt sükerrel és kiterjedésben taníttathassanak, másodszor azért, hogy így a philosophiai szakban működő tanárok egyike vagy másika birjon a jogi szakban segédkezni, mi a jogászok kellő elfoglaltatása miatt elkerülhetlen szükségként tűnik föl, megtartandván e tanár ur adig, míg a Huszár-alapítvány igéje testté válnék, eddigi fizetését. E 630 forint az előbb fönmaradt összegből levonandó levén, marad 410 forint.

d) Gróf Teleky, Konkoly és Ordódy új alapítványai 4400 forint, évi kamatja 264 forintot tévén, ez összeg az előbbi 410 forinthez adatván 674 forintra üt, mi a választandó jogtanár 840 forintból álló fizetésének fedezésére fordíthatatik.

e) Fölvastatott tek. Hegedüs József somogymegyei képviselő ur 500 forintból álló alapítványa a fölállítandó jogiskolának javára, ugyszinte Kis Gábor ur bejelentett ugyan e célra egy 100 forintból álló alapítványt, melyet tekint. Lázár Lajos pápai ügyviselő ur adott s a főiskola pénztárnokának azonnal ki is fizetett. Midőn ezeknek nemes hazafiúi áldozatait a választmány köszönetének teljes mértékében a kerületi jtkönyvben örökitendőnek véli: egyszersmind megjegyzi, hogy ez által 31 forint évi jövedelem jön az előbbi 674 forinthez, mi e szerint már 705 forintra emelkedvén, méltányosan reményli a választmány, hogy a hiányzó összeg a reménylett új áldozatokból bőven fedeztethetik, — nem is említvén a leendő világi jogászok tandíjját, mit egy évre 10 forintban megállapítandónak javasolni vél.

B) *Szellemi oldalt illetőleg.*

a) A jogi tanfolyamot két évre terjesztendőnek javasolja a választmány, melyre fölveendők lennének mind azok, kik a bölcsészeti tanfolyamot sikerrel végezték.

b) Miután az Egyházkerület pápai collegiuma főleg papi seminarium: úgy vélekedik a választmány, hogy a papnövendékeknek nem szabad elmulasztani az alkalmat, mely által a szükséges jogi tudományok sajátításába beavattassanak: azért javasolja, hogy a papnövendékekre nézve a jogi tudományok közül a magyar polgári törvény és büntető jog kötelezett tantárgyak legyenek, úgy mindazáltal, hogy ezért a theologiai pálya évek megne hosszittassanak, — tehát a mondott jogi tanulmányok úgy lesznek beosztandók, hogy a papnövendékek theologiai tanfolyamukat 3 év alatt bevégezzék.

2. Az ideiglenes tanárok választására nézve minden oldalu megvita-
tás után ajánlja a választmány:

a) Hogy azok a theologiai tanfolyam utolsó évét végzett ifjakból 1 évre választassanak.

b) A választás 10 hóval előzze meg hivatalukba állítását.

c) Hivatalukba állásuk előtt 2 hóval a kerületi választmány előtt adandó szigorú vizsgálat alá vettessenek.

d) A középtanodai igazgató ezeknek iskoláit is többször látogassa.

e) Tanítósági éveik leteltével mehetnek rektori hivatalukba, vagy azonnal lelkési vizsgát adhatnak.

Az egyházkerület a jogakademia felállítását kimondván, nov. 12-én Gondol Gábor tanárul lett beiktatva, s egyidejűleg gyűjtés indittatott meg a jogakadémiára.¹⁾

Mindjárt az első tanévben 16 másodéves s 11 elsőéves, együtt 27 hallgatója volt a jogakadémiának, — 1862—3. tanévben II. éves 16, I. éves 14, együtt 30 hallgatója volt a jogakadémiának. 1863—4-ben 11 II. éves, 7 I. éves, összesen 18 hallgatója volt.

Azonban egyházkerületünk öröme nem lehetett zavartalan.

„Az évtizeden át más hittelekezeti jogakadémiára kényszerített protestáns ifjúság örömmel sietett felkeresni Egyházkerületünk pápai főtanodáját, hogy itt képezhesse magát a jogi tantárgyakban, ámde 1861. nov. hóban alkotmányos hatóságainkat ideiglenesen kinevezett kormány váltotta fel, ezen

¹⁾ Tjk. 1861. nov. 19. 7. p.

kormány jogakadémiánkat nyilvánosnak nem ismerte el, s az innen kikerült ifjakat nem bocsátotta birói és ügyvédi vizsgára. Erre prot. ifjaink egy része ismét más jogakadémiára távozott. Ekkor az ehker. a nyilvános jog megnyerése végett elhatározta jogtanárai számának egygyel szaporítását, s e célból ismét egy újabb jogtani székre szóló alapítvány-összeg gyűjtéséhez fogott, s e mellett lépések tételén, a jogakadémia nyilvánossági jogának visszanyeréseért, azt megnyerte 1865. szept. hóban, s a Helytartótanács az 1866. évi Mart. hó 13-án 9.351. sz. a. keltezett intézményében elrendelte, miszerint azon ifjak kérvényei a tanárikar véleményes jelentése mellett esetről-esetre felterjesztessenek, kik a jogot Főtanodánkban jogakademiánk nyilvánossági joga megnyerése előtt végezték, hogy ezeknél az átmenet nehézségei figyelembe vétetvén, birói és ügyvédi vizsgákra bocsáttassanak.¹⁾

Az 1865. okt. elsejével a III-dik jogi tanfolyam is megnyitott, miután egyházkerületünk Kőrösi Sándor jogtanárt választotta meg az új tanszékre még az 1864-ik évben.

Az így kiegészített jogakadémia tanterve a következő volt:

I. évfolyam.

1-ső félév: a) Jog és államtudományok körisméje, hetenként 5 órán.

b) Észjog hetenként 5 órán.

c) Magyarország történelme, tekintettel a jogfejlésre, hetenként 10 órán.

2-ik félév: a) Római jog, hetenként 10 órán.

b) Államismer., hetenként 10 órán.

II. évfolyam.

1-ső félév: a) Általános egyházjog, heti 5 órán.

b) Magyar magánjog, heti 10 órán.

c) Büntetőjog és bünvádi eljárás, heti 5 órán.

2-ik félév: a) Általános egyházjog, heti 5 órán.

b) Alkotmányi, jogszolgáltatási, rendészeti politika, köz és nemzetgazdászat heti, 10 órán.

c) Bányajog, heti 5 órán.

¹⁾ 1865—6. Értesítő

III. évfolyam.

1-ső félév: a) Austriai általános polgári törvénykönyv, heti 5 órán.

b) Magyar közjog, heti 5 órán.

c) Pénzügytan, és tételes pénzügyi törvények, heti 5 órán.

2-ik félév: a) Törvénykezési csőd és telekkönyvi eljárás, heti 10 órán.

b) Váltó és kereskedelmi törvények, heti 5 órán.

c) Közigazgatási rendszabályok, heti 5 órán.

Az 1866. évi nov. hóban R. Komáromban tartott egyházkerületi gyűlés változtatást tett a tanterven, s az a következő lett:

I. évfolyam.

1-ső félév: a) Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre, heti 10 órán.

b) Római jog, heti 5 órán.

c) Jog és államtudományok körisméje, heti 5 órán.

d) Észtan, heti 6 órán.

Összesen 26 óra. A 2-ik félév maradt mint volt.

II. évfolyam.

1-ső félév: a) Általános egyházjog, heti 5 órán.

b) Magyar polgári magánjog, heti 10 órán.

c) Alkotmányi, jogszolgáltatási, rendészeti politika, köz- és nemzetgazdászati első fele, heti 5 óra.

Összesen 20 óra.

2-ik félév: a) Általános egyházjog, heti 5 órán.

b) Alkotmányi, jogszolgáltatási rendészeti politika, köz és nemzetgazdászati II-ik fele, heti 5 órán.

c) Büntetőjog és bünyádi eljárás, heti 5 órán.

d) Bányajog, heti 5 órán.

Összesen 20 óra.

III. évfolyam.

1-ső félév: a) Austriai polgári törvénykönyv, heti 10 órán.

b) Váltójog és magyar váltó eljárás, heti 5 órán.

c) Pénzügytan és tételes pénzügyi törvények, heti 5 órán.

Összesen 20 órán.

2-ik félév: a) Törvénykezési csőd és telekkönyvi eljárás, heti 10 órán.

b) Közjog és közigazgatás, heti 10 órán.

Összesen 20 óra.

Az 1866. évi novemberi egyh. ker. gyűlés ismét előbbre kívánja vinni a jogakadémia ügyét az által, hogy felterjesztést küld a Nagymélt. Helytartt.-hoz az iránt, hogy az államvizsga letétele végett a pozsonyi kir. jogakadémiához utalt jogakadémiánk tanárai is a nevezett bizottság tagjaiul nevezessenek ki.¹⁾

Az 1868. évben a jog és államtudományi magánvizsgálatok szabályoztattak főiskolánkban. Erre a jogi magánvizsgálatok nagy száma miatt volt szükség. Ámde a jogi magánvizsgálatok nagy számát a politikai önállóság visszanyerésével fogképzett férfiakban be állott szükség hozta elő. Így volt ez akkor az ország jogakadémiáin általában, s az egyes jogakadémiák utóbb feljajdultak a magánvizsgálatok nagy száma miatt, s erélyesebb, szigoritobb szabályzatot sürgettek az iskolák főhatóságaitól a mi azután főiskolánkban is megtörtént.

Ugyanis a vallás és közokt. m. kir. minister 1870. decz. 23-án 28532. sz. a. kibocsátotta a jogi magántanulás ügyében rendeletét, az egyházkerület is 1871. jun. 7-én Székesfehérváron tartott kerületi ülésében azon rendelethez alkalmazkodva kimondotta, hogy „jövőben nem lesz szükséges magántanulhatási engedélyért folyamodni, mert az kinek kinek tetszésétől függend, hogy nyilvánosan vagy magán uton végezze-e a jogi tanfolyamot? mihelyt az érettségi bizonyítvánnyal a jogi tanfolyam megkezdhetéséhez jogosultságát igazolja. Elegendő lesz az egyszerű bejelentés.“²⁾

Minő eredménye lesz az említett Cultusministeri szabályzatnak, mely oly korlátlanul megengedi a magántanulást, alább látni fogjuk.

Alkotmányunk visszaállításával országgyűlési képviselők választatván, a pápai főiskola egyik tanára is Kerkapoly Károly az enyingi kerület képviselőjéül választatván, helyét 1865-től 1869 ig változó helyettesek köztük Somody József, Tarczy Dezső, Eötvös Károly töltötték be, ekkor lőn Kerkapoly utódja Antal Gábor. 1869-ben Gondol Gábor ministeri titkárrá neveztetvén ki, tanszékét 1870-ben Tarczy Dezső ügy-

¹⁾ Elhk. jkv. 1866. nov. 137. p.

²⁾ 1870—1. évi Értesítő 34. l.

véd nyerte el, 3 év múlva azonban leköszönvén 1873-ban helyébe Karsa István választott jogtanárrá.

De e közben igen válságos helyzet állott be jogakadémiánk életében miről az 1871. okt. 17. e. kerületi ülésen Kőrösi Sándor jogtanár előadja, „miszerint a jogakadémia hallgatói közt a magántanulók oly feles számmal vannak, s a nyilvános hallgató oly kevés, hogy ezen — nézete szerint a minis-teri intézkvény által nagy mérvben előidézett — szomorú jelenség a jogakadémia nagy költséggel járó fenntartását is szükségtelennek tünteti fel.“

Ezen tanévben éppen 46 volt a nyilvános, s 46 a magántanulók száma a jogi szakban. — A felszólalás folytán bizottság küldetik ki véleményadás végett, hogy miként lehetne a jogakadémia ügyén segíteni? Jelentések a legközelebbi ker. gyűlésre beváratik. Azonban midőn a következő ker. gyűlés 1872. máj. 28-án Pápa városában összegyűlt, a bizottság jelentése mellett már be volt adva R. Komárom város és az ev. ref. eh. azon ajánlata, hogy „ha a jogakadémiának oly városba áthelyezése szükségeltetnék felvirágoztathatása szempontjából, hol a joghallgatók a tanfolyamnak félbeszakasztása nélkül tehetnek eleget egy éves önkéntes katonai kötelezettségüknek, és ha az érintett jogakad. sz. k. Rév-Komárom városába helyeztetnék át, akkor az ev. ref. eh. által átengedendő iskolai épületen kívül, a város közönsége évenként fizetendő 1000 ftal járulna a tanárok fizetéséhez,“ Ismét székhelykérés, mely most csak a jogakadémiára szorítkozott.

Ezen ajánlat folytán 15 tagu bizottság lett kiküldve jelentéstétel végett 1. arról, hogy mikép lehetne a főiskola helyzetén általában javítani; 2. minő természetűek az ehker. jogakademia tanszékeire tett alapítványok; 3. hova fordíthatók azok, áthelyezhetők-e más helyre stb. stb. és segítene-e a bajokon a jogakadémiának Komáromba áthelyezése? ha igen, ennek eszközölhetése végett minő lépések lennének szükségesek, az ehmegyék lennének-e csak megkérdezendők, vagy tán az egyes egyházakat kellene szavazásra felhívni?')

') Ehk. jkv. 1872. máj. 28. 62. p.

A kiküldött bizottság az 1872. okt. 23-án R.-Komáromban tartott ehker. közgyűlésre beterjesztette jelentését, mely szerint a főiskola helyzetén javítani lehet

a) anyagilag: a tandíj felemelés által, a korszerűtlen s erkölcsileg is káros bennlakás eltörlése és így az ó collegiumi épület bérbeadása által;

b) szellemileg: a jó rend és fegyelem fenntartás tekintetéből a magántanulás korlátozása által, az iránygyakorlatok minél nagyobb gondozása által.

Hogy minő természetűek a jogakadémiára tett alapítványok, kimutatja a bizottság, hogy 12800 ft 785 kr. általános 399 ft pedig Pápához kötött alapítvány.

Hogy a fentnevezett, általában jogakadémiára tett alapítványok, máshová is áthelyezhetők-e, arra nézve mi akadály sincs.

Hogy a jogakadémia Komáromba áthelyezése javítana-e a helyzeten, azon kérdésre nézve jelenti a bizottság, hogy az tetemes költségzaporulattal járna, mert a meglevő két jogtanáron kívül ott még egy rendes és 2 rendkívüli tanár kellene, kiket itt a többi szakok tanárai pótolnak.

Végül az áthelyezés eszközzésére nézve a bizottság az 1844-i előzményhez képest az egyes egyházak megszavaztatását javasolja.

Az egyházker. közgyűlés a bizottság véleménye meghallgatásával a jogakadémiának Pápáról más helyre áthelyezhetését kimondja, — úgy mindazáltal, hogy az egyes egyházak terhelése nélkül történjék, — s miután Rév-Komárom már is jeles ajánlatokat tőn, a székesfejérvári ref. eh. pedig pályázónak jelentetett — úgy illetők, mint más az egyházkerület területén pályázni óhajtó egyházak figyelmeztetnek, hogy ajánlataikat egy eredeti példányban püspök urhoz egy-egy másolati példányon pedig az egyházmegyék elnökeihez jövő 1873. évi márcz. 1-ig okvetlen megküldjék; az egyházmegyék pedig a pályázó helyiségekre nézve határozott véleményüket, illetőleg szavazatukat — hogy e tárgyban végleg határozni lehessen — annál bizonyosabban beterjesszék, mert a véghatározat a beküldött szavazatok nyomán okvetlen el fog döntetni.

Ezekután azt lehetett remélni, hogy rövid időn véget fog érni a jogakadémia székhelye iránt felmerült kinos ügy, de kik ezt remélték, igen csúdlódtak. A minister ugyanis 1873-ban újabb változtatásokat tett a jogakadémiákon, a miknek folytán háttérbe szorul azon kérdés Pápán, vagy Komáromban tartassék-e fenn a jogakadémia, hanem a jogakadémiák tovább fejlesztése érdekében a 4 évi tanfolyamra kívánt áldozatok miatt kérdés tárgya, hogy bárhol is fenntarthatja e még az egyházkerület továbbra is jogakadémiáját? A minister a jogi magánvizsgálatokra vonatkozó engedélyét is megszorította, s ezzel a jogtanárok s kerület ohaja teljesült, de mit használ ez, ha a jogi tanfolyam új berendezése újabb tanerők beállítását, tehát újabb terhek vitelét igényli! Ezen viszonyok késleltetik a székhely kérdésének eldöntését, mivel *a kívánt áldozatokkal szemben elzengdő alapot a versenyző felek egyike sem birt felmutatni.* Az 1874. szept. 21—24. közgyűlés jkve 154. p. a. bizottságot küld ki az ügy véleményezésére, a mely midőn jelentette, hogy a komáromi ajánlatok összesen 80918 ft 79 krt, a Pápa városi évi 600 ft 10000 ft segélyt képviselnek, határozatott, hogy „jöllehet a nm. m. kir. v. k. ministeriumnak a jogakad. szervezése tárgyában egyházkerületünkhöz többször szigoruan leküldött rendelete már-már égetően szükségelné a rögtöni intézkedést, — de mivel a jogakadémia megnyerhetése ügyében versenyre jelentkezett egyházak, illetőleg városok közül csupán Komárom és Pápa mutatta fel ajánlatait; holott köztudomás, sőt nyílt bejelentés szerint Sz.-Fehérvár városa is sorompóba lépett: hogy az imént említett város is, — előlegesen bejelentett szép ajánlatával a versenytérről le ne szoríttassék, s ereje összeszedése és alapos kimutatására időt nyerhessen; *a pályázat határideje 1875. július közepéig ezennel meghosszabbíttatik* s mindhárom pályázó testület felhivatik, hogy világosan kimutatott ajánlatait a zárhatár időig püspök urhoz beterjeszsze.¹⁾ Egyuttal a 3 egyház, illetve városnak ajánlataik egybevetésére, s a jogakadémia berendezését célzó javaslat elkészítésére Beöthy Zsigmond vil. főjegyző elnöklete alatt 13 tagu bizottság küldetett ki.

¹⁾ Ehk jkv 1875. máj 24. 7. p.

A bizottság ennek folytán a következő ker. közgyűlésre beterjeszti a 4 évre emelt jogi tanfolyam tantervét de költség kimelés tekintetéből az állami tantervtől elütő azon változtatásokkal, hogy pl. a római jog 16 óra helyett 12 órán, a jogbölcseészet 10 óra helyett 9 órán, a nemzetgazdasázt 8 óra helyett 7 órán adassék elő.

Továbbá míg a kir. jogakadémiák tanárai heti 10, a mieink heti 12 órára köteleztessenek, és így 6 rendes és 3 rendkívüli tanár elegendő lenne jogakadémiánkon, míg az állam 8 rendes jogtanárt alkalmaz.

A tervbe vett 3 rendkívüli tanár lenne, az egyházjog tanára 8 órával, a főiskola orvosa 4 órával, az egyháztörténelem tanára heti 5 órával.

A fentírt változtatásokkal a kir. jogakadémiák 4 éves tanfolyamának tanterve főiskolánkban is életbe léptethető.

Ezek alapján „tekintetbe véve továbbá azon fontos erköcsi és felekezeti indokokat is, melyek a főiskolai tanárikar véleményében Pápa mellett felhozatnak, azt javasolja a küldöttség az egyházkerületnek, hogy Pápán a főiskola kebelében hagyja meg és tartsa fenn jogakadémiáját.“

Ezen javaslathoz a kerület hozzájárulván, a 3 év előtt 1872. máj. 28-án ismét *felmerült székhelykérdés* ezzel az 1875. szeptemberi közgyűlésen *véget ért.*¹⁾

Ugyanezen 1875-ik évben Körösi Sándor debreczeni jogtanárul választatván, helyetteseül 1 évre Szép Miklós választott meg, s miután a főtiszt. egyházkerület 1876. jun. havában Sz.-Fehérvárott tartott közgyűlése elhatározta, hogy jogakadémiáját — a magas kormány által megszabott követelmények teljesítésével — föntartani kívánja, s ezen határozatával egyezően elrendelte három jogi tanszéknek pályázat útján eszközözlendő betöltését. A közgyűlés határozatát Pap Gábor superintendens ur, a nm. m. kir. közoktatásügyi ministeriumhoz fölterjesztvén, a ministerium jogakadémiáknak 4 évi tanfolyamra berendezését és így teljes szervezettségét 1876. jun. 30-án 13358. sz. a. kelt s a superintendens urhoz intézett leiratában tudomásul vette.

¹⁾ Ehk. jkv. 1875. szept. Székesfehérvár 248. p.

A pályázat a 3 jogi tanszékre kihirdettetvén, hét pályázó ajánlkozott, s ezek után az 1876. szeptemberben Pápán tartott egyházkerületi közgyűlés a pályázók közül: Baráth Ferenczet, Horváth Lajost és Baranyai Zsigmondot jogtanároknak megválasztotta, superintendens urat pedig fölkérte, hogy az újonnan választott jogtanárokat okt. 4-én a főisk. gondnok urak jelenlétében a szokásos eskü letételével és értekezés tartásával iktassa be, a mely beiktatás azután meg is történt.¹⁾

Ugyanekkor az eddig szokásban volt évi és félévi vizsgálatok megszűntek, s helyükbe a két magyar egyetem jog és államtudományi karánál elészabott két alapvizsgálat, s az állam és jogtudományi államvizsgálatok léptek.

A vizsgáló bizottságok ezek folytán megalakítottak és úgy az államtudományi mint a jogtudományi államvizsgálati bizottságok kültagjaiul más vallásu nem ev. ref., tekintélyes állásu egyének is felkértek, s az első államtudományi államvizsgálati bizottságnak a győri törvényszék 2 bírása is kültagja volt.

Az 1876—7. tanévtől kezdve a törvényszéki orvostan is a jogakad. tantárgyai sorába tartozván, annak előadására dr. Steiner József városi főorvos kéretett fel, ki azután innen kezdve ezen tantárgynak a jogakadémia megszűntéig állandó előadója maradt főiskolánkban.

Az 1882—3-i évben dr. Karsa István debreczeni jogtanárra választatván, helyébe helyettes tanárul dr. Segesdy Ferencz törvényszéki joggyakornok lett meghiva pályázat mellőzésével.

1883—4-ben ujévkor Horváth Lajos megvált jogi tanszékétől, tárgyait kartársai vitték helyettesképen az év végéig; az 1884—5. tanévben pedig tanszékét helyettesképen dr. Kluge Endre töltötte be.

1884—5-ben a jogitanfolyam megszűnt s annak első tanára Bocsor István 1885. június 3-án d. e. 9 órakor halt meg.

„Sajnálom, nagyon mélyen sajnálom — igyszólt kevés halála előtt — hogy én voltam az első és én leszek az utolsó

¹⁾ Értesítő 1876—7. tanév.

pápai jogtanár.“ A mikor t. i. iskolánkban a jogi tanszak is 1834-ben megnyitott Stettner (Zádor) György mellett Bocsor István volt egyes jogi tárgyak előadója, mint ezt főiskolánknak ezen század első feléből felmutatott történelmében előadtuk.

A jogakadémia életének végéhez érve, okát kérdezzük miért kellett annak megszűnnie, mikor évről évre láttuk annak fenntarthatása érdekében a kerület mint sietett áldozatot hozni? Maguk a hozott áldozatok sietették a tanszak megszűnését, mert a rendkívül nagy anyagi megterheltetéssel járó áldozatokat egyházkerületünk tovább már nem bírta meg, s évről évre, a dologhoz értő és kevésbé értő emberek száján forgott már a jogakadémia megszüntetésének szükségéről a beszéd.

E tanszak utolsó évi igazgatója Baráth Ferencz erre vonatkozólag ezeket írja az év történetében:

„A hallgatók száma ugyan az utóbbi években megfogyott, de ez két körülménynek róható fel. Egyik az egyetemen inaugurált vizsga rendszer, a másik, hogy a megszüntetés híre már évek óta felmerült és folyvást erősbödött, a mi hitelét és tekintélyét aláasta.“¹⁾

A növendékek száma ez évben 20 volt, összesen pedig az 1865—6-tól 1874—5. terjedő évtized alatt 485, az 1875—6-tól 1884—5. terjedő évtized alatt 294 volt a növendékek száma.

Az egyházkerületre nehezült nagy áldozatok mellett a hallgatók számának megapadása volt tehát a másik ok, a mi a jogakadémia megszüntét idézte elő. Különben a megszüntetést maga az egyházkerület is indokolja az erre vonatkozó jegyzőkönyvi határozatában, mely így hangzik:

„Tekintettel a kerületi tanítóképző intézet lehető teljes berendezésére: határozottan kijelenti a közgyűlés, hogy jól lehet óhajtaná, ugy a jogi akadémia fenntartását, mint a theol. akadámiának már most jobb karba helyezését: de miután a jogi akadámiának a jelen s még inkább a jövő igényeinek megfelelően berendezése a kerület anyagi erejét fölül mulja, a tan. képző intézet lehető berendezését pedig a mily szükségesnek, oly halaszthatatlannak tartja, a jogakadémiát mint az egyházkerületre kevésbé nélkülözhetlent kénytelen feláldozni, s azt átmenetileg, még csak 1884—5. iskolai évre kívánja — a jelen állapotban fenntartani:

¹⁾ 1884—5. Értesítő.

mely célból újra megbizza a mult évben ugyanezen ügyben kiküldött bizottságot, hogy ismert feladatában akként járjon el, hogy ugy a főisk. közpénztár forrásainak, mint a jogi akadémiái alapítványoknak jogi természetét egyenként, tüzetesen vizsgálja át azon szempontból, hogy mennyiben volnának azok a tanítóképző intézetre vagy általában a főisk. tanügyi céljaira szabad rendelkezés szerint fordíthatók? Azon alapítványok tárgyában pedig, a melyek kizárólag a jogi akadémiára adományozottaknak tűnnek ki, felkéri a közgyűlés főtiszt. püspök urat, hogy az alapítványtevőknél, illetve azok jogutódaiknál, sziveskedjék esetleg közvetlen befolyását is mielőbb akkép érvényesíteni, hogy az alapítványok a kerületi tanítóképző intézetre, illetve a főiskola egyéb tanügyi céljaira legyenek fordíthatók, hogy így az egyházi élet egyik létalapjának, a tanítóképző intézetnek a korigények szerint lehető berendezése, az 1885—6. év kezdetére multhatatlanul foganatosíthatassék.“¹⁾

Ezzel a pápai ev. ref. főiskolában a jogi szak harmadfél évtizedre terjedt élete után másodizben is megszűnt, mindkét izben a megszűnés oka az anyagi erő hiányában gyökereszik.

Ezen korszak tanárai voltak a jogakadémián:

Első jogi tanszék 1861 óta. Gondol Gábor 1861—69. Tarczy Dezső 1870—73. Karsa István 1873—83. Dr. Segesdy Ferencz 1883—85. h. t.

Második jogi tanszék 1864 óta. Kőrösi Sándor 1864—75. Baráth Ferencz 1876—85.

Harmadik jogi tanszék 1876 óta. Horváth Lajos 1876—84. Dr. Kluge Endre 1884—85. h. t.

Negyedik jogi tanszék 1876 óta. Baranyai Zsigmond 1876—85.

A világi elemet és épen a jogász világot az egyházi élet iránt való érdeklődésnek nyerték meg a felekezeti jogakadémiák, és igen félő, hogy ez a felekezeti jogakadémiák számának csökkenése az egyházi élet terén huz káros következményeket maga után. Mit eddig az iskola elvégzett, most a cura pastoralisnak kell végeznie, ébren tartani a világi elemben az érdeklődést az egyházi ügyek iránt!

¹⁾ Ehk. jkv. 1884. Kaposvár jun. 29. 132. p.

XVII. FEJEZET.

A tanítóképzőintézet rövid élete.

1876—1890.

A pápai főiskola fenntartó testülete a dunántuli ev. ref. egyházkerület tanítóképzőintézet felállítása iránt még e század első felében megtette a kezdeményező lépést az által, hogy a neveléstan tanárául meghívta ide a révkomáromi iskola igazgatóját Váli Ferenczet az 1849-ik évben. Ez időtől kezdve főiskolánkban a nevelés és oktatástan előadója folyton ő volt, s rendszerint a felsőbb tudományokat hallgató ifjaink közül vagyis a VII. osztálytól kezdve, mindazok, kik az egyházak tanítói állomásaira jutni igyekeztek, bármelyik tanfolyam növendékei sorába tartoztak, osztályaik rendes tantárgyai mellett a neveléstudományi tárgyakat is hallgatták, abból vizsgálatot tévén, bizonyítványt nyertek, a melynek alapján egyházaink tanítói hivatalaira jelentkezhettek és pályázhattak.

A Paedagogium seminarium állapota ennek utánna másfél évtizeden keresztül az eddigi maradt. Ott látjuk az évi iskolai Értesítőkből Váli Ferencz neve után, hogy előadta az oktatás és nevelési módszertant és a neveléstörténelmet a III. éves bölcsészeknek (I. éves theol.) és csupán paedagogusoknak.

Vége az 1876—7-i tanévvel, a gymnasiumi tanárok segédkezésével s részben a gymn. osztályok belevonásával megkísérelték a tanítóképezde megnyitását 3 évi tanfolyamra tervezve, egyelőre azonban csak az első évfolyam nyílt meg 13 növendékkel, de különben mind a három évfolyam tanterve készen volt már, s az 1876. évi jun-i közgyűlés 17. pontja

alatt az egyházkerület által jóvá is hagyatott, s a következő volt:

I-ső évi tanfolyam.

1. Hittan (heidelbergi káté 1-ső fele) tanítja heti 2 órán	Kiss János.
2. Nevelés története	" " 2 " Váli F. igazg.
3. Magyarnyelv együtt az V. osztálylyal	" " 3 " Jády J.
4. Németnyelv	" " 2 " " "
5. Földrajz s történelem együtt az V. osztálylyal	" " 4 " " "
6. Természettan, együtt az V. oszt.	" " 5 " Szép Gábor.
7. Szám és mért.	" " 3 " " "
8. Gazdaságtan tekintettel a méhészetre	" " 1 " Jády J.
9. Lélektan együtt a VII. oszt.	" " 3 " P. Szabó K.
10. Embertan és állattan együtt az V. o.	" " 4 " Váli F.
11. Templomi énekek együtt a gymn. növ.	" " 3 " Nagy Lajos.
12. Szépirás	" " 1 " Csorba László.
13. Rajz	" " 2 " Herz Dávid.
14. Műének és zene	" " 2 " Halasi István.
15. Testgyakorlat együtt a gymn. növ.	" " 2 " Rózsa István.
Összesen: 36 óra.	

II-ik évi tanfolyam.

1. Ker. erkölcsstan (heidelb. káté 2-ik fele) tanítja heti 2 órán	Tóth Dániel.
2. Elméleti neveléstan	" " 3 " Váli F.
3. Magyarny. együtt a gymn. VI. o. növ.	" " 3 " P. Szabó K.
4. Németny.	" " 4 " Jády J.
5. Földrajz és történelem együtt a gymn. növ.	" " 2 " Szilágyi J.
6. Természettan	" " 2 " Szép Gábor.
7. Szám és mértan	" " 3 " " "
8. Földtan és őslénytan " a VIII. "	" " 4 " Váli Fer.
9. Gazdaságtan különös tekintettel a gyümölcsstenyésztésre	" " 2 " Jády J.
10. Gondolattan együtt a VIII. oszt. növ.	" " 2 " P. Szabó K.
11. Templomi énekek együtt a gymn. növ.	" " 2 " Nagy L.
12. Szépirás	" " 1 " Csorba L.
13. Rajz	" " 2 " Herz D.
14. Műének és zene	" " 2 " Halasi I.
15. Testgyakorlat s tornászat	" " 3 " Rózsa I.
Összesen: 36 óra.	

III-dik évi tanfolyam.

1. Katechetika együtt a papnövendékekkel tanítja	heti 2 órán	Tóth D.
2. Magyar irod. történet a VII. oszt.-lyal	" " 3 "	P. Szabó K.
3. Nevelési módszertan a papnövendékekkel	" " 3 "	Váli F.
4. Németny. a VII. oszt.-lyal	" " 2 "	Tóth D.
5. Magy. reform. tört. a papnövendékekkel	" " 4 "	" "
6. Földrajz és történelem a VIII. o.-lyal	" " 4 "	Bocsor I.
7. Természettan	" " 8 "	Tarczy L.
8. Hazai alkotmánytan	" " 2 "	Antal G.
9. Héber régiségtan és Palestina földrajza a papnövendékekkel	" " 2 "	Kotasz I.
10. Templomi énekek a gymn. növ.-vel	" " 2 "	Nagy L.
11. Szépirás	" " 1 "	Csorba L.
12. Rajz	" " 2 "	Herz D.
13. Műének és zene	" " 2 "	Halasi I.
14. Testgyakorlat és tornáztat	" " 2 "	Rózsa I.
15. Gyakorló iskola a gyülekezeti isk.-ban	" " 2 "	Halasi I.

Összesen: 41 óra.

Az itt közölt tanterv elfogadása után kimondotta az egyházkerületi közgyűlés, hogy: „felveendők a képezde növendékei közé azok, kik 15 éves életkoruk teljes betöltését anyakönyvi hiteles okmánynyal igazolják; továbbá kik a IV. gymn. osztály bevégezéséről legalább is „elégseges“ osztályzattal jelzett bizonyítványt mutatnak elő; azon növendékek pedig, kik elemi vagy polgári felsőbb osztályu iskolákból akarnak a képezdebe belépni, ugyanazon képezdei tanhatóság előtt, melybe felvétetni akarnak, felvételi vizsgát tartoznak állani, s csak is az esetben vétethessenek fel, ha a realismeretekbeni képzettségöknek oly fokozatával birandanak, melylyel a IV. gymn. osztály növendékeinek birniok kell. Megjegyzendő, hogy a magánvizsga díjtalanul felveendő. Továbbá határozatott, hogy:

„Az ingyenlakásra nézve főképen azt óhajtana az egyházkerület, hogy a képezde növendékei részére díjtalan együttlakás rendeztetnék be, de mivel az a jelen körülmények közt nem történhető, egyelőre csak lakásdíjjal segélyeztetnek a növendékek s ezeknek elszállásolása Váli Ferencz képezdei igazgató ur gondjaira bízatik, kinek is közbejöttével fog a szállásfogadás eszközölni.

Az élelmezésre nézve az egyházkerületi gyűlés határozatilag kimondja, hogy a főiskolai convictusban a kisebbek kosztján egyelőre 15

tanulónak ingyen tartás biztosítottassék. Még pedig, ha a praeparandia eleinte e számot ki nem adná, a jótéteményezés akkor is felhasználtassék oly formán, hogy a falusi iskolákban felfedezett oly kitűnő tehetségeknek, a gymnasium 4 alsóbb osztályában képezésére fordítottassék, kiknek szülei gyermekeiket a tanítói pályára adni ígéreknek. Megjegyzendő, hogy a növendékek tandíj mentesek leendének.

Hogy a képezdei növendékek a kertészet, fűvészet és mezei gazdaszat elsajátítására is tért és alkalmat nyerjenek, a főiskolai épületnek átellenében levő s a Tapolcza folyón túl eső gyümölcsöskert végében ujonnan adandó kerti föld jelöltetik ki e czélból a képezdének.

A képezde eképen felállittatván, püspök ur felkérte, hogy a nm. m. kir. vall. és közoktatásügyi ministeriumnál ezt bejelentse, s ott az intézet részére a nyilvánossági jogot kieszközölje. E határozatnak hir-lapok útján közlésével pedig Váli Ferencz tanár ur bizatik meg. Ez intézkedése az ehker. gyűlésnek az egyházmegyékkel eseresek útján közlendő leszen.“¹⁾

Fokozatosan nyíltak meg ezután egymásután az 1877—8. évben a 2-ik, 1878—9-ben a 3-ik évfolyam, de minél előbb haladt az idő, annál inkább meggyőződtek a tanárok és az egyházkerület is a felől, hogy a tanítóképezdének ezen berendezése tarthatatlan, a kor kívánalmainak meg nem felelő és így az állami képezdéssel a versenyt ki nem állja, ezért az 1883. évi balatonfüredi ehkerületi közgyűlés a tanítóképezde önálló szervezését mondta ki. Erre vonatkozólag a főiskolai tanárikar terjesztett be az ehkerületi gyűlés elé véleményes jelentést, a mely ügyben László József főisk. gondnok elnöklése alatt tartott értekezlet, — melyen Pap Gácor püspök, Kis G. ehker., Barthalos Istv. főisk. pénztárnokok is jelen voltak, — kiindulási pontul Körmendy S. b.-somogyi esperesnek ez ügyben beterjesztett javaslatát fogadta el, a melyben indítványozza, hogy boldogult Váli Ferencz tanszéke egészen a tanítóképezdébe tétessék át, s ezenkívül a tanítóképezdébe választassék még két rendes tanár és így összesen 3200 ft tanári fizetéssel rendeztessék be, — a többi szakoktól teljesen elkülönítve — a tanítóképezde.

Váli Ferencz, kinek megürült tanszéke számításba vételéről szólnak e sorok 1882. decz. 13-án élte 73-ik, tanársága 49-ik évében esti 9 órakor jobblétre szenderült. A tanító-

¹⁾ Ehk. jkv. 1876. jun. Sz.-Fehérv. 17. p.

képezde halálával igazgatóját veszítette el, de nemcsak igazgatója volt ő ez intézetnek, hanem annak éltető szelleme, egy hosszú élet egész odaadó munkásságát szentelte ez ügynek. A képezde növendékei, kikkell kenyerét, ruháját és utolsó forintját is megosztotta, egész mondakörrel veszik már körül sirját, mik mind jótékonyágáról szólnak. Helyére a képezde igazgatótanárául 1883-ban Mokos Gyula kunszentmiklósi gymnasiumi tanár választatott.

Az 1883—4. tanévre a képezde önálló szervezését azonban anyagi fedezet hiánya miatt az ehkerület végre nem hajthatta, hanem elhatározta: „hogy az 1884—5. iskolai évtől kezdve, a pápai ref. főiskolában levő tanítóképezde önállólag, a többi tanszakoktól elkülönítve rendeztetik be. Ezen határozat keresztül vitele céljából megbízatik a főiskolai gondnokság, a főisk. gazdasági tanács és a főisk. tanárikar, miszerint megvizsgálván a főiskolánál rendelkezésre álló összes jövedelmi forrásokat, számításba véve azt is, hogy a jogakadémia megszüntetése által mily összeg volna annak jövedelmeiből az iskola céljaira fordítható, terjesszen be a jövő évi tavaszi ehkerületi közgyűlésre tervezetet a pápai tanítóképezde önálló berendezésére nézve.“¹⁾

Ekkor már megtörténtek a lépések a jogakadémia fokozatos megszüntetésére nézve, a mely körülmény igen megkönnyíté most már a bizottság feladatát, s ezért az 1885. évi jun. 28-án Pápán tartott egyházkerületi közgyűlés kimondotta, hogy „a jogtanárokkal megtörtént leszámolás folytán felszabadult főiskolai jövedelmekből a tanítóképezde most már önállólag berendeztetik, s a már eddig a tanítóképezdében működött két rendes és a rajz rendkívüli tanára mellé Jády J. főgymn. tanár a számtan, természeti tudományok és gazdaságtan tanszékére tanáru, s egyszersmind a tanítóképezde igazgatójául, — Baráth Fer. jogakad. tanár pedig a magyar nyelv, történelem és földrajz tanszékére rendes tanáru, eddigi alapfizetésével, az egyházkerületi közgyűlés által megválasztattak.“²⁾

¹⁾ Ehk. jkv. 1883. jun. 18. 111. p.

²⁾ Ehk. jkv. 1885. jun. 28. 176. p.

Azon két rendes és egy rendkívüli tanár alatt, kikről itt említés tétetik, Mokos Gyula a neveléstan, és az 1879. évben megválasztott Csekő Gusztáv a zene és énektan, végül Herz Dávid a rajz és szépírástan tanárai értendők.

„Az így kiegészített tanárikar — szól tovább a kerületi határozat — a vallástanításban a theol. tanárikar segélyének igénybevételevel, megbizatik a magyarországi *egyetemes ref. convent által megállapított IV-ed éves tanfolyamra* szóló tanítóképezdei *tanterv* keresztül vitelével.

A tanítóképezde gyakorlóiskolájául a jövő 1885—6. tanévben a helybeli ref. egyház elemi iskolája fog szolgálni, — de megbizatik a főisk. igazgatótanács, hogy a jövő évi egyházkerületi közgyűlésre terjeszsen be javaslatot egy a tanítóképezdével kapcsolatban levő gyakorlóiskola felállítására nézve.“¹⁾

A tanfolyamnak 4 évre kiegészítése alkalmából érdekes egy pillantást vetnünk a képezde népességi viszonyaira. E szerint megnyílt 1876-ban 13 növendékkel; 1877—8-ban a növendékek száma 21; 1878—9-ben: 36; 1879—80-ban: 35; 1880—1-ben: 65; 1881—2-ben: 61; 1882—3-ban: 65; 1883—4-ben: 17; 1884—5-ben: 26; 1885—6-ban: 37 lett a négy éves tanfolyam növendékeinek száma az év végén.

A gyakorlóiskolára vonatkozólag az 1886. június 28-án Révkomáromban tartott kerületi gyűlésen jelentetett, hogy „a tanítóképzőintézet mellé felállítandó gyakorlóiskolául, a helybeli ev. ref. egyházközség fiuiskolája, a két intézet egymástóli távolsága, kivált pedig az egységes vezetés hiánya miatt, a képezdei növendékek paedagógiai kiképeztetésének nagy hátránya nélkül személyi tekintetekből is, nem lévén alkalmazható, az igazgatótanács megkereste a pápai egyház előjáróságát a végett, hogy azon esetben, ha a tanítóképzőintézet mellé gyakorlóiskola állittatik fel, hajlandó lenne-e fiuiskoláját megszüntetni, s annak növendékeit a gyakorlóiskolába járatni.“²⁾

A kérdést sokáig hányta-vetette a pápai ref. egyház elől-

¹⁾ Ehk. jkv. 1885. jun. 28. 176. p.

²⁾ Ehk. jkv. 1886. jun. 28. 120. p.

járósága, de az egyház iskolájáról lemondani sajnálván, végre is tudatta, hogy csak növendékei egy részét hajlandó átengedni a képezde gyakorlóiskolája számára, és így az önálló gyakorlóiskola ügye sehogysen tudott megoldáshoz jutni, s a képezde gyakorlóiskolájául az ev. ref. elemiiskola szolgált. Ide jártak a képezdészek gyakorlatra, s a tanítás után a módszertan tanára elnöklete alatt tanácskozás tartatott, melyen mindenekelőtt maga az illető tanító bírálta meg saját tanítását, mely azután az osztálytársak, az iskola tanítója, s végre a módszertan tanára által is behatóan megbíráltatott. A tanítás mindig az egész osztály, a gyakorlóiskola tanítója, s a módszertan tanára jelenlétében tartatott. Az első évesek még nem tartoztak a gyakorló órákon részt venni; a másodévesek a tanítási gyakorlottság megszerzése céljából hetenként 3—3 napig párosával a gyakorlóiskolai tanítást szemlélték, a látottakról jegyzeteket készítettek, s ezeket előbb a gyakorlóiskola tanítójának, azután a módszertan tanárának bemutatták; a harmadévesek már a fentirt mód szerint tartoztak a gyakorlóiskolában tanítani, s végre a negyedévesek a gyakorlóiskolában ugyanazon módon, s azonkívül a gyakorlóiskola tanítójának jelenlétében hetenként más-más osztályban tartoztak tanítással foglalkozni.

Igy küzdött az önállóságát 4 év óta elnyert képezde a kezdet nehézségeivel. Nem lehet mondanunk, hogy a viszonyok minden tekintetben kielégítők lettek volna, mert pl. a növendékek száma is aránylag kevés volt, a közlött éveken kívül 1886—7-ban év elején 34, év végén 25; 1887—8-ban év elején 34, év végén 27; 1888—9-ben év elején 23, év végén 17; 1889—90-ben év elején 29, év végén 24 volt a növendékek száma, de hát elvégre a növendékek számának is növekedése volt várható, ha segélyezésükre az állami képezdek segélyeit megközelítő áldozat hozható, s csakugyan az 1889—90 ik tanévre már 25—30 ft szálláspénz is adományoztatott 20 képezdész számára; míg a tanárikar a nagyobb mérvű segélyezés ügyében a gymnasium részére az államsegély igénybevételét javasolta, de midőn a létszám ennyire leapadt a képezdében, hogy 4—5 volt egy osztályban, s az 1888—9. tanévben év

végére 17 volt, az év elején is csak 23 főből állott a képezészek száma, s a következő 1889—90. tanévben is év elején 29, év végén csak 24 volt: Ekkor a képezdét 1890. aug. 18-án a székesfehérvári gyűlés, mondhatjuk egészen váratlanul, egyszerűen megszüntette.

Egészen váratlanul, s oly hirtelen, hogy míg egyházalkotmányi szervezetünknel fogva csaknem a legaprólékosb kérdésekben is mondhatjuk minden egyháztagnak véleménye kikéretik, vagy legalább véleménye nyilvánítására alkalom adatik, itt minden bizottsági véleményezés, — valamint a tanügyi viszonyok vezetésére hivatott igazgatótanács megkérdezése nélkül, meg lett szüntetve az annyi év óta dédelgetett, féltve ápolts képezde, annyi nemes lélek buzgólkodásának gyümölcse, de hát miért? A dolgok végső oka az anyagi terhek túl nagy voltában rejlik, mutatja a következő határozat:

„Elhatározza a közgyűlés, hogy azon czélból, hogy főgymnasiumát és theologiai akadémiáját kellő színvonalra emelhesse, a még hiányzó tényezőknél berendezésével szilárdíthassa és főgymnasiumát a kerület erkölcsi niveaujának megfelelően *önerejéből* tarthassa fenn, a tanítóképzőintézetet — minthogy ezt az egyházkerület, az állami tanítóintézetek sikeresebb működése, s a mi áldozataink nélküli, s mégis a mi szegény ifjainkra nézve is előnyösebb fenntartást biztosító berendezései folytán leginkább nélkülözheti, — **megszünteti** és az eddig arra fordított anyagi erőt a fönnt nevezett két intézet fenntartására, gyarapítására, kellő színvonalra emelésére fordítja; továbbá ugyanezen czélból ezentúlra is átengedi az államsegélytől azon 3500 frtnyi évi összeget, a mi eddig is az államsegélyből a főiskolai szükségletekre elvonatott.“¹⁾

Ezzel tanítóképezdénk másfél évtizedes fennállása véget ért.

A képezde tanárai voltak:

1. *Neveléstan* tanszék 1849 óta. Váli Ferencz 1849—1882.
Mokos Gyula 1883—1890.
2. *Nyelvi tárgyak* tanszéke 1885 óta. Baráth Fer. 1885—90.
4. *Reál tárgyak* tanszéke 1885 óta. Jády József 1885—90.
4. *Ének és zenetan* tanszéke 1876 óta. Halasy István 1876—79.
Csekő Gusztáv 1879—90. Gáthy Zoltán 1890.

¹⁾ Ehk. jkv. 1890. aug. 18. 118. p.

XVIII. FEJEZET.

A főiskola belélete és anyagi viszonyai századunk második felében.

Miként századunk első felében úgy a másodikban is különböző segélyezésekkel igyekezett könnyíteni a dunántuli ev. ref. egyházkerület, mint a főiskola fenntartója, a szegényebb növendékeknek taníttatását.

a) Legüdvösebb, a főiskola felvirágzásával legszorosabb kapcsolatban álló intézménynek a köztartás bizonyulván, ennek fenntartására, tovább fejlesztésére az újabb korszakban is kiváló gond fordított. Azon régi szokás, hogy a professorok egyike a köztartás felügyelője legyen, napjainkig fennáll, kinek segédje a köztartás vezetésében a senior. A senior segédjei viszont a dispensatorok, kik rendszerint ketten vannak, s ezek az étkezési rendre, s a bevásárlásokra, egymást felváltva, ügyelnek fel. Szolgálataikért ez ifjak ingyen élelmezést nyernek, s rendszerint havonként, volt idő, hogy félévenként választattak maguk a növendékek által, úgy hogy eredetileg ők mintegy az ifjuság megbizottai a convictust illető dolgokban, s képviselői az eladókkal szemben. — Voltak ezeken kívül, s ma is vannak, a régi szolgáldeákok helyét pótoló ingyenes felszolgáló tanulók, ugynevezett terítők a convictuson, mely kedvezményben szorgalmas szegény tanulók részesülhetnek.

A köztartás díja, az évek hosszú során át természetesen, az idők drágasága szerint, sokszor változott, míg a kiszolgáltatott eledlek valami nagy változásnak nem voltak alávetve. A heti étlap pl. rendelkezésünkre áll az 1865—6-ik évből, midőn a nagyobbak díja havi 4 ft 50 kr, a kisebbeké 2 ft 50 kr volt, s a kapott eledlek:

A n a g y o b b a k n á l :

- Vasárnap dél: Husleves, hus mártással, káposzta sertéshussal.
este: Bableves, pecsenye savanyulével.
Hétfő dél: Husleves rizsszel, hus mártással, csusza tejfellel.
este: Köleskása leves, pörkölt hus.
Kedd dél: Husleves, babfőzelék hussal.
este: Zsemlyeleves, pecsenye.
Szerda dél: Gulyáshusleves, csusza turó s tejfellel.
este: Bableves, pörköltus.
Csütörtök dél: Husleves, hus mártással, káposzta sertéshussal.
este: Tésztaleves, pecsenye savanyulével.
Péntek dél: Bableves, csusza turó s tejfellel.
este: Zsemlyeleves, pörköltus.
Szombat dél: Husleves, babfőzelék sertéshussal.
este: Rizsleves, pörköltus.

A k i s e b b e k n é l :

- Vasárnap dél: Káposzta marhahussal.
este: Bableves.
Hétfő dél: Csusza tejfellel.
este: Köleskásaleves.
Kedd dél: Babfőzelék marhahussal.
este: Zsemlyeleves.
Szerda dél: Csusza turó s tejfellel.
este: Bableves.
Csütörtök dél: Káposzta marhahussal.
este: Tésztaleves.
Péntek dél: Csusza turó s tejfellel.
este: Zsemlyeleves.
Szombat dél: Babfőzelék marhahussal.
este: Rizsleves.

Ezen ételekhez minden asztalra, melynél 4 tanuló étkezik, egy három fontos fehér kenyér volt adva.¹⁾

Nagyot javított újabb időben a convictuson az egyházkerületnek 1892. szept. közgyűlésén hozott azon határozata, hogy a kisebb convictust megszüntette, s a kettőt egyesítvén, évi 60 ftban állapította meg a convictus díját. Ennek folytán a heti étlap jelenleg a következő:

¹⁾ 1865—6. évi Értesítő.

Vasárnap dél: Husleves, hus paradicsommártással, káposzta sertés-
este: Bableves, marhahus krumplival. [hussal.]

Hétfő dél: Husleves, hus tormamártással, turós csusza.

este: Reszeltleves, sertéshus krumplival.

Kedd dél: Husleves, babfőzelék marhahussal.

este: Rizsleves, tejfölös marhahus.

Szerda dél: Gulyáshusleves, mákostészta.

este: Bableves, sertéshus krumplival.

Csütörtök dél: Husleves, hus zsemlyemártással, káposzta sertéshussal.

este: Krumplileves, marhapörkölt rizsszel.

Péntek dél: Bableves, turóscsusza.

este: Lencseleves, sertéshus káposztával.

Sombat dél: Husleves, krumplifőzelék marhahussal.

este: Zsemlyeleves, kalbász tormával.

Sokat haladt a köztartás e korban külső csin tekintetében is. Egy-egy teríték részei egy mély tányér, kanál, kés, villa, asztalkendő, pohár minden étkező számára, s minden 4 étkező számára van egy leveses, egy mártásos, és egy vastagételes tál, egy vizes korsó egy só és paprikatartó. Ujabban még azon javítás történt a köztartáson, hogy havi 1 ft díjért a növendékek reggelit is kapnak, mely 0.3 forralt tejből és egy zsemleből áll. Ezen intézkedés a jelenlegi felügyelő Dr. Antal Géza tanár kezdeményezésére történt.

Hogy pedig a kisebb convictus eltörlése mellett is az iskola szegényebb sorsu, jó igyekezetű növendékeire nézve a megélhetés továbbra is megkönnyíttessék, elhatározta az egyházkerület, hogy a szabad rendelkezés alá eső alapítványok kamatai ezentul ezen ifjak köztartási díja fedezésére fordíttassanak, s az ily tanulók egész vagy féldíjas kedvezményben részesülhessenek¹⁾

A köztartási kedvezményt a köztanári gyűlés ajánlatára az igazgatótanács ítéli oda. A köztartási pénztár vagyona: 3750 ft. Természetbeli adományokkal a pápai egyházmegye évenként segíyezni szokta.

A Köztartás ügyeinek legközvetlenebb intézése a senior tiszte ma is, s századunk második felében e tisztet teljesítették:

Pap Zsigmond 1850—1, Korpádi József, Tóth Balázs 1851—2, Tóth József 1852—3, Nagy Gedeon 1853—4, Csire István 1854—5, Kerecsény

¹⁾ Ehk. jkv. 1892. szept. 3. 200. p.

János 1855—6, Héjas Pál 1856—7, Dömény Pál 1857—8, Rózsa István 1858—9, Czibor Mór 1859—60, Molnár Aladár 1860—2, Bali Albert 1862—3, Pálffy Elek 1863—4, Kovács Béla 1864—5, Najpor József 1865—6, Biró Ignác 1866—7, Szalontai Sándor 1867—8, Kelemen József 1868, Karsa István 1868—9, Kovács Vincze 1869—70, Bóbis Ferencz 1870—1, Somogyi Kálmán 1870—1, Furik János 1871, Vikár Kálmán 1871—2, Pap Gusztáv 1872—3, Györffy Mór 1873—4, Németh István 1874—5, Györffy József 1875—6, Tóth Károly 1876—7, Tatay Lajos 1877—8, Csaby Miklós 1878—9, Széky Géza 1879—80, Karácsony Ferencz 1880—1, Schmidt Jakab 1880—1, Moor Péter, 1881—2, Sebestyén Dávid 1881—2, Csizmadia Lajos 1882—3, Kiss Sándor 1883—4, Szalay Benő 1884—5, Babay Béla 1885—7, Garcsik N., Sallai Istv. 1887—9, Fülöp József 1889—90, Seregély Béla 1890—1, Földes Sándor 1891—2, Akucs Lajos 1892—3, Osváld Kálmán 1893—4, Borsos Károly 1894—5, Kis Ödön 1895—6.

b) A köztartás jótéteményén kívül, a melyben felekezeti különbség nélkül részt vehetnek a tanulók, a két protestáns vallású ifjúság részére, az egyházkerület ma is fenntartja az ünnepi követségbejárást a legatiót. Ezen intézmény is jól ismert már az előző korszakból előttünk. Mivel a köztartás fenntartását az ifjúság minél nagyobb számban részvétele könnyíti, azért a legatióba mehetés a köztartáson részvételhez van kötve napjainkban is, kivételt ez alól csupán a helybeli, vagy valami fontos körülmény miatt a köztartáson nem étkezhető tanulók, képeznek. A legatióba mehetés is össze van kapcsolva a szorgalomra ösztönzéssel, mert a jobb osztályzatú növendék előtte választ a gyengének, a jeles osztályzatú előtte választ a magasabb osztály elégtelen növendékeinek. Hogy a legatiói intézmény mennyire fontos iskolánk növendékeire nézve, kitűnik abból, hogy a három ünnepi legatió tiszta jövedelmei felül az 1894—5. tanévben gymnasiumi növendékeinktől az adatokat beszerezvén, az összeg 1563 ft 55 krt tett, a nagyobb legatusok vagyis theologus ifjak jövedelmét is ugyanennyire véve, évenként mintegy 3000 ft segílyt nyernek ez uton iskolánk növendékei.

c) Szólanunk kell még e korból főiskolánk egy oly intézményéről, a mi szintén a tanulóifjúság anyagi viszonyainak megkönnyítésére szolgált, de a mely mai nap már nem áll fenn, t. i. a bennlakásról. A bennlakás intézményét is ismerjük már iskolánk előző korszakbeli történetéből. Fennállott

ezen intézmény az 1840-ik évig, ekkor azonban — úgy látszik az előző évben lefolyt úgy nevezett reverenda harcز folytán — megszűnt. A bennlakó ifjak ugyanis azt kérték a főiskolai tanácstól egy folyamodványban, hogy csupán a templomban, közvizsgálaton, és a szószéken megjelenésük alkalomával tartozzanak reverendában megjelenni. Kérték ezt ők már ezelőtt is, de hiába, tehát most oda irták folyamodványukba, hogy „ha az iskolai tanács kérelmüket nem teljesíti, ők az engedelmességet felmondják.“ Erre a kijelentésre a főiskolai tanács a szavukat vissza nem vonókat az iskolából kizárta, s csak miután bocsánatot kérve visszavételésüket kérték, fogadta őket vissza, azonban már a következő 1840-ik évben a bennlakás intézménye eltöröltetett. Huszonkét év multával az 1862. okt. 27-i sz.-fehérvári gyűlésen Sárközy József főgondnok indítványozta, a papnövendékek ismét bennlakását.¹⁾ Az egyházmegyékre tétetett a kérdés megvitatás végett, s azok a bennlakást általában felújítandónak mondták, mire az ismét életbe lépett.

d) A bennlakással együtt még egy szintén szünetelt intézmény is felujtattott, t. i. a magántanítószag intézménye. A magántanítás a gymnasium mind a hat osztályára nézve ismét felujtattott, az osztályok számára a tanári szék mindjárt év elején kiválasztja a megbizható jelesebb theologusokat, úgy hogy egy-egy magántanító keze alá 12-nél több magántanuló ne jusson. A magántanítás díja évi 4 ft, azonban két fizető mellé mindenkinek egy ingyenes szegény növendéket kell felvennie. A magántanítói tiszt sikeres betöltése az illetőnek akad. rectorşága kibocsáttatásánál előnyére számittatik. Magántanításra naponként 2 óra fordittatott, délelőtt egy és d. u. is egy. Mindezen intézmények ismeretesebbek az előző korszakból, hogysem reszleteikbe kellene bocsátkoznunk.

Mint a mondottakból látjuk a magántanítói intézmény is a szegénysorsu ifjuság segítésére szolgált, s mint a bennlakás úgy ez is, 1872-ig állott fenn, de ekkor „mint korszerűtlenné lett, s erkölcsileg is károsnak látszó intézmény“ eltöröltetett.²⁾

¹⁾ Ehk. jkv. 110. p.

²⁾ Ehker. jkv. 1872. okt. 23. R.-Komárom 179. p

A bennlakás intézményének felelevenítése tehát az újabb korban csak egy évtizedre terjedt.

e) Idők folytán maga az ifjuság is lépéseket tőn anyagi viszonyokkal küzdő szegényebb társaik felségelésére, s elébb a jogász-segélyegylet alakult meg, s az összegyűjtött 1720 ft 6 kr tőke évi kamataiból ma is oly joghallgató ifjak nyerhetnek segélyt, kik a pápai főgymnasiumban tettek érettségi vizsgálatot. 1890-ben pedig megalakult a főgymnasiumi ifjusági-segítőegyesület, melynek vagyona ma 235 db tankönyv, s 961 ft 52 kr. Évi segélyadásra átlag 100 ftot szokott fordítani, s tankönyveit kölcsönzi ki.

Felemlitendőnek tartjuk e helyen, hogy az ifjuság segélyezésére évenként, magukból az iskolai alapítványokból, kerek-számban mintegy 3000 ft fordittatik.

Áttérve iskolánk anyagi viszonyainak ismertetésére, a pápai ev. ref. főiskola egyes pénztárainak állapota napjainkban a következő:

a) Közpénztár:	175006 ft 90 kr.
b) Alumnumi pénztár:	44780 „ 33 „
c) Kórház pénztár:	3200 „ — „
d) Testgyakorlati pénztár:	2000 „ — „
e) Köztartási pénztár:	3750 „ — „
f) Könyvtár pénztár:	3533 „ 34 „
g) Műtár pénztár:	100 „ — „
h) Sorsjegy pénztár:	22 „ 65 „
i) Váromány:	5000 „ — „
k) Évi járadékok:	113210 „ — „
l) Ingatlanok:	57399 „ — „

Összesen : 408002 ft 22 kr.

Ezenkívül ezen leltárban nem foglaltatnak benn: a) az ó-iskolai összes épületek és beltelkeik. b) Uj-iskolai épület és beltelke. c) Pápai szántóföldek. d) Főiskolai nyomda. e) Az új gymnasiumi épület. f) Főlszerelések, muzeumok, könyvtárak. Végre a fentebbi kimutatásba még nem vétetett fel az évi 16000 ft államsegély. Természetes, hogy az iskola anyagi viszonyait feltűntető ezen kimutatás a jelenlegi viszonyokra vonatkozik, hogy a helyzet az idők folyamán mint javult idáig, leghivebb tükrét képezik annak a tanári fizetések, a

melyek e korban így emelkedtek: a) a theológián: a hatvanas évek elejéig 840 ft, ekkor 60 fttal 900-ra, majd 1000, utóbb 1200 ftra emelkedett. b) a gymnasiumban: 1855-ig 420 ft, azután így emelkedett, 1858-ban 630, 1868-ban 680, 1870-ben 780, 1872-ben 1000 ft. Az 1883-ik évben behozatott a tanári fizetésekbe az 50 ft ötödéves pótlék. 1890-ben a tanári fizetések 200 ft lakbérrel emeltettek. 1895-ben az állammal kötött szerződés alapján a gymnasiumban 1200—1400—1600 ftos fizetési fokozatok 200 ft lakbérrel, 100 ft ötödéves pótlékkal létesítettek, a theol. akadémián 1500 ft fizetés, 300 ft lakbér, s 100 ft ötödéves pótlékból áll a tanári fizetés. Az igazgatói díj mindkét szakon 200—200 ft.

Az ének- és zenetanár fizetése 1000 ft, a tornatanár java. dalmazása 800 ft.

a) Az iskolai alapok és alapítványok sorában meg kell emlékeznünk azon segélygyűjtésről, melyet az egyházkerület megbízásából Tóth Dániel theol. akad. tanár a főiskola javára 1860-ban Angliában végzett. Az 1860. évi márcz. 18-i főiskolai Tanácsülésben jött szóba az iskola nyomasztó anyagi viszonyain való könnyítés céljából a külföldi segélykérés ügye. A bizalom Tóth Dániel theol. akad. tanárban összpontosult, ki ennek folytán a segélygyűjtésre vállalkozott is. Fáradozását szép siker koronázta, a mennyiben angol hitrokonainktól 1865 ft segélyt hozott haza és adott át főiskolánk számára.¹⁾ Ezen összeg az új-collegium építési tartozásainak törlesztésére lőn fordítva, mert annak idején az új-collegium felépíthetése érdekében hitfeleinkhez kamat nélküli kölcsönök adásáért kérelem intéztetett, s ez alapon mintegy 16000 ft gyűlt egybe. Buzgó hitfeleink, igen számosan, adott kölcsönüket utóbb az iskolának adományozták.

b) Helyén van itt megemlékeznünk azon sorsjátékról is, mely a főiskola javára az 1883—4-ik évben rendeztetett. A kezdeményező lépést erre nézve a tanárikar tette meg. Az egyházkerületi közgyűlés örömmel fogadta a tanárikar indítványát, s a sorsjáték rendezésének intézésével az egyházker.

¹⁾ Főisk. Tanács jkv. 1861. nov. 19.

elnökség bízott meg egy a tanárikar [kebeléből alakított 7 tagu bizottsággal.')] A sorsjáték 120,000 [db 1 ftos sorsjeggyel foganatosított. A nyeremények miknek száma 400ból állott arany és ezüst tárgyak voltak 12000 ft értékben. A tervezet szerint a nyeremények közül egy 4000 ft, kettő 1000 ft, három 200 ft, tizennégy 100 ft, nyolczvan 25 ft, száz 10 ft és kétszáz 5 ft értékű volt. A sorsjegyek kibocsátásának ideje 1883. szept. 1. volt, a huzás idejéül 1884. szept. 1, tüzetett ki, midőn azonban ezen határidő rövidnek bizonyult, ministeri engedéllyel 1885. szept. 1-ig meghosszabbított. A mikor a huzás megtartatván, 160 nyeremény 4180 ft értékben esett a kihuzott sorsjegyekre, 240 db nyeremény, köztük a főnyeremény is, 7820 ft értékben a főiskolára esett, s lett a sorsjáték tiszta jövedelme 16276 ft 55 kr, mire nézve határozottatott, hogy 20,000 ftra növekedésig annak kamatai is tőkésíttessenek, azután a tőke a közpénztárba helyeztessék el.²⁾

c) Ezek után meg kell még emlékeznünk egy nagyszabású intézményről, mely a hetvenes évek elején létesült iskolánk érdekében, s ez a főiskola tanári nyugdíjintézete. 1872. ápr. 10-én alakult ezen egyesület. Az intézet jövedelemforrását képezte kezdet óta a minden egyes tagjától bekívánt 100 ft törzsfizetés, továbbá évenként minden tanár 10 forint, utóbb 20 ft díjat fizetett be az egyesület pénztárába, minden rendes tanulótól évenként 40 kr, magántanulótól 1 ft, utóbb minden rendes tanulótól 1 ft, magántanulótól 5 ft díj szedett az intézet javára. Tanítói oklevelet nyert tanulóktól 5 ft, más vallásuaktól 10 ft, az érettségi vizsgálatot tevőktől 2 ft díj szedetett az egyesület javára. A tanári székek megüresedése alkalmával a helyettesek fizetésén felül megmaradó összeg szintén a nyugdíj-egyesületet illette kezdet óta. Ugyanide adatott be azon összeg is, mi igazgatói jövedelem címen befolyt a két igazgató tiszteletdíján felül. Mindezek azt eredményezték, hogy az egyesület ma közel 50,000 ft vagyonnal bír. Midőn még a legtöbb prot. intézetben semmi lépés sem tétetett nyugdíj-egyesület létesítése érdekében, az állam pedig

¹⁾ Ehk. jkv. 1883. jun. 18. 109. p.

²⁾ Ehk jkv. 1887. 75. p.

az iskoláihoz átmenőknek elébbi szolgálati éveiket tekintetbe nem vette, akkor ez a nyugdíj-intézet igen fontos szolgálatot tett arra nézve, hogy iskolánk az újabb időben sem vált a kezdő fiatal tanárok vándorlási helyévé, hanem az ide jutottak, itt rendszerint megmaradtak.

A nyugdíj-intézet vagyonát, alakítása után két évtizedig, a tanárikar maga kezelte olyképen, hogy a saját kebeléből választotta pénztárnokát, elnöke pedig az egyesületnek mindenkor a főiskolai közigazgató volt. A főfelügyeletet a dunántuli ev. ref. egyházkerület gyakorolja az intézet felett, azért annak vagyoni állása, a segélyezettek névsora, a pénztári számadás évenként az egyházkerületi közgyűlésre felterjesztetik. A nyugdíj-egyesület első pénztárnoka, az annak létesítésében sokat buzgólkodott Szilágyi József volt, kinek e tiszteről 1881-ben történt lemondása után utódjául Vikár Kálmán választatott, ki azután e tisztet 1890-ben bekövetkezett haláláig viselte, ekkor egy évig Baráth Ferencz volt az egyesület pénztárnoka, azonban midőn 1891-ben a főiskolai pénztár a kerületivel egy pénztárnok kezelése alá adatott, a nyugdíj-egyesület pénztára is a kerületi s főiskolai pénztár gondjaira bízott, s ezért a pénztárnok fizetéséhez az egyesület évi 100 ft díjjal járulni köteleztetett.

Jelenleg e nyugdíj-intézet, mivel az egyházkerület gymnasiumi tanáraival az állami nyugdíj-intézetbe lépett be, a főgymn. tanárinkar nyugdíja terheitől felszabadult.

XIX. FEJEZET.

A főiskolai nyomda története.

A pápai főiskolai nyomda jövedelme a főiskola javára szolgál, azért helyet kér főiskolánk történetében.

A pápai nyomda keletkezése — elmondhatjuk — következménye volt a főiskola létrejöttének.

1531-ben keletkezett a pápai főiskola, 1577-ben a pápai nyomda, tehát első korszakbeli hazai könyvnyomdáink közé tartozik. Eötvös Lajos a „Századok“ 1868. évi V. és X. s 1869. évi V. füzetében foglalkozik a pápai nyomda történetével, őt követhetjük tehát az előadandók folyamán, a melyek szerint „Teljesen bizonyos adatunk mostanig az, hogy Huszár Dávid pápai lelképásztor 1577-ben Pápán saját sajtóján két könyvet nyomtatott, e szerint a nyomda alapítója Huszár Dávid pápai pap 1577-ben, vagy talán az előző évben.“

A legelső terméke nyomdánknek a Heidelbergi Káté magyar fordítása volt. a melynek egy példánya főiskolánk könyvtárában is feltalálható, nyolczadrétben A—Z ivig terjed lapszám nélkül. Az első lapok hiányozván, a K iv 5-ik lap alján olvasható: „Pápán nyomtatott, Bóit első hónap 13. napjain Anno MDLXXVII.“ E példány ezideig unikum.)

A második itt nyomtatott mű volt: A herczeg szállósi zsinat articulussai latin és magyar nyelven. A 12 számozatlan levélre terjedő könyv végén ott van: „Papan nyomtatott 1577 esztendőben.“ — Ez a magyar szövegű kiadás, a debreczeni főiskola könyvtárában található.

Ezen itt felsorolt és a könyvészeti kritikát kiállott első bizonyságain kívül a pápai nyomdának, megszívlelendők a du-nántuli év. ref. egyházkerület történelmére nézve első rangu

*) Eötvös Lajos, »Századok« 1868. 314. l.

írónk Tóth Ferencz azon szavai, hogy „1632-ig különb-különb-féle hasznos magyar és deák könyvek nyomattak ki a pápai nyomdában,“¹⁾ — a mely állítás a fentebbieket még kiegészíti azzal, hogy ez a nyomda 1632-ben megszűnt.

Adataink is azt mutatják, hogy a pápai nyomda 1632-ig állott fenn, akkor megszűnt, s az iskola és a ref. egyháznak csakhamar bekövetkezett szenvedései idején többé fel sem támadt, úgy hogy csak az 1788-ik évből találkozunk hosszú idő után, pápai nyomdai termékkel, melyről azonban fentt nevezett Eötvös Lajos írja, hogy „ez nem egyéb, mint Streibig győri nyomdász olyszzerű üzleti vállalata, hogy ő Pápán is akart nyomdát állítani, s előlegesen egy próbapéldányt nyomtatott, de aztán — hihetőleg nem sikerülván az üzlet — fölhagyott vele.“

Hogy a ref. főiskola 1837-ben megnyerte egy állandó nyomda felállíthatása jogát, arra nézve bizonyára nagy befolyással volt annak felemlítése, hogy Pápán már 2 századdal előbb is volt nyomda, e történelmi jog maradt fenn a régi nyomda után, a főiskolai nyomda javára, mert annak se betűiből sem gépeiből semmi sem maradt fenn.

A főiskolai nyomda 1837. évi létrejöttére vonatkozólag olvassuk:

„Szóba jövé az, hogy mely szükségesképen megkívántató légyen a Pápai Collegiumbeli Tanítói Hivrtalok Fizetéseinek minél jobb és biztosabb karban való helyhezteséséről leendő gondoskodás, e czélból edgy Könyvnyomtató Intézetnek felállítása u. m. a melynek jövedelméből edgy Professori Kathedra fellálhatna, javallatott nemcsak, hanem a jelenlevő Consistorialis Tagok a Jegyző Könyv mellett meglevő Laistrom szerént 1768 vftot azonnal alá is irtak.“²⁾

Majd a következő évi szilasbalhási közgyűlés is foglalkozott ez ügygel eképen:

„A tavalyi Jegyzőkönyv 115. sz. alatt indítvány tétetvén edgy a Pápai Collegium számára felállítandó Könyvnyomtató Műhelyre nézve, mindeneknek előtte az erre szükséges Privilegium megnyerhetéseért a Felséges Cancelláriára edgy alázatos felírás tétetett fel, mely is felolvastatván és helybehagyatván, felküldetni rendeltetett.“³⁾

¹⁾ Századok i. k. 320. l.

²⁾ Ehk. jkv. 1835. Sz.-Gál 115. p.

³⁾ Ehk. jkv. Szilasbalhás 1836. 79. l.

A következő 1837. jun. 5. stb. tartott kömlődi egyházkerületi közgyűlésre már megérkezett a kedvező válasz a helytartótanáctól.

Kihirdettetvén az engedély az 1837. szept. 25-én tartott vármegyei gyűlésen, a nyomdafelügyelő bizottság, az egyházker. által felkért Halász Sámuel segédgondnokkal az élén, meghívta nyomdavezetőül a budai kir. egyetemi nyomdában működő Szilády Károlyt, ki elvállalta a nyomdának az iskolával közös költségen és fele haszonra leendő felállítását, s a szerződés 1838-ban ily irányban közte és Tóth Ferencz püspök, s a kerület és főiskola képviselői között megkötöttetett.

1838. év június havában kezdte meg munkáját a nyomda eleinte kicsinyben, és csak magyar betűkkel, s csak 2 sajtóval, de utóbb német betűket, s több sajtót is vettek, s midőn Szilády Károly 1841-ben Kecskemétre költözött, hogy ott saját kezűleg vezesse nyomdáját, az egyházkerület a nyomda beruházásaiból őt illető részt megvette, s így a nyomda 1841-ben ment át teljesen az ehkerület tulajdonába. Szilády helyét tanítványa Tóth Endre nyerte el, őt követte 1842-ben Magda Lajos, kinek 1862-ben történt halála után Debreczeny Károly következett. 1859-ben gyorsajtóval is felszereltetett a nyomda. 1891-ben a nyugalmazott Debreczeny Károly utóda Batisz Zsigmond lett, kinek kora halála után 1893 óta a nyomda vezetése Kis Tivadarra van bízva. 1891-ben nyerte a nyomda újabbkori felszereléseit.

XX. FEJEZET.

Harmadik küzdelem az iskola székhelyéért.

A székhelykérdés ügyében keletkezett harmadik küzdelem okát épügy mint a második küzdelem okát is az iskolai építkezéssel látjuk kapcsolatban állani. Tagadhatatlan, hogy mindkét esetben az építkezés szolgált alkalmul a küzdelem kitörésére, de valamint a másodizben előfordult ezen mozgalomnál egyéb okot is láttunk fennforogni, úgy most is az építkezésen kívül volt egyéb oka a kérdés felmerülésének, mit az ügy előadója Molnár Béla fejezett ki a kerületi gyűlésen a következő szavakban:

„Az egyházkerület mult év szeptemberében tartott közgyűlést Komáromban. Ez alkalommal tárgyalattott a főiskola ügye is, és a főiskolai ügyek tárgyalása a kerületi közgyűlés igen sok tagjára azt a benyomást tette, hogy azok az állapotok, melyek jelenleg vannak, fenn nem tarthatók. Ezek értekezletre jöttek össze és kifejezést adtak annak, hogy a főiskolai alapok nem jó helyen vannak és azokat ott többé megtűrni nem lehet. Ennek eredménye az lett, hogy a komáromi érdekeltség kimondta azt, hogy a főiskola csak ott virágozhat, hol a kerület püspöke lakik, s kérte, hogy a pápai főiskola helyeztessék át Komáromba.“¹⁾

Kedvező alkalmul látszott szolgálni e gondolat megvalósítására azon körülmény, hogy Pápán ekkor már 4 év óta kerestek alkalmas helyet az építendő új iskolaépület számára, de nem találtak. Midőn Dr. Németh Antal mint ministeri megbízott első ízben a gymnasium meglátogatására 1884—5. tanévben megjelent, a Cultusministeriumhoz terjesztett jelentésében felsorolván a gymnasiumi helyiség hibáit, az egyházkerület lépéseket tett új épület emelésére adandó államsegély nyerése iránt, s az 1888. évi országgyűlés e célra 80,000 frtnyi összeget szavazott meg, az ezen idő óta 1893-ig lefolyt 4

¹⁾ Dunánt. Prot. Lap 1893 16. sz.

év készülődéssel, tervezgetéssel telt el, s közben a megszavazott összeg évi 10—10000 ftos részletekben növekedett, de az emelendő új épület helyéül alkalmas telek még mindég nem volt kapható. Ezt látván a komáromi érdekeltség, elérkezettnek hitte az időt a székhelykérdés újabb felvetésére nézve. 1892. okt. 4-ére Konkoly Thege Miklós és Konkoly Thege Béla értekezletre hívták össze Komárom és vidéke közönségét a pápai főiskola átköltöztetése érdekében, s ezzel az első lépés ez ügyben megtörtént. Az értekezletre egybegyültek mintegy 200-an, bár ellenkező felszólalások is történtek, a főiskola átköltöztetését elvből elfogadták, s a terv kiviteléhez szükséges összeg összegyűjtésére, s általában a felmerülő teendők végzésére százas bizottság alakított, a mely mondhatjuk lelkesedéssel fogott munkájához, úgy hogy október 31-én már 30,000 ft segélyt szavaztatott a vármegyével az átviendő főiskola javára, Komárom városával évi 1400 ft segélyt, s az egyesek által aláírt összeg is rövid időn 10,000 ftra emelkedett.

E nagymérvű siker a pápai érdekeltséget is hasonló buzgalomra ösztönözte. Elsőben is a pápai egyházmegye 15 tagu bizottságot küldött ki memorandum készítésére, s erre csakhamar élénk hirlapi és röpirati harc kezdett ki a két fél között. Nov. végén jelent meg Pápa érdekében nagyobb röpirat „Tájékoztás“ czímen, míg a komáromiak egy Körlevél kíséretében alapítványi okiratokkal árasztották el az érdekükbe belevonhatókat. A vitába beleszóló lapok: a Komáromi Lapok, Komáromi Közlöny, Veszprém, Veszprémi Közlöny, Veszprémi Független Hirlap, Pápai Lapok, Pápai Közlöny, Pápai Független Ujság, Dunántuli Prot. Lap, Magyar Hirlap, Nemzet és Magyar Ujság. Igen érdekes, hogy a vitába csakhamar más vallásnak is beleszóltak, s a lelkesedésnek egyik legszebb példáját adta Krisztinkovich Aladár megyebizottsági tag, ki midőn Veszprémben a megyegyűlésen a pápai főiskola javára kért 20,000 ft megadásáról volt szó, s többen a határozathozatalt elhalasztani kívánták, azt ellenezte, mert nem tudja ugymond, hogy mint öreg ember, megéli-e a holnapot, már pedig élete legszebb napjának tartja ezen ülést, a melyen segélyt

szavazhat meg a pápai főiskolának.¹⁾ Az is emlékezetre méltó epizódja a küzdelemnek, hogy Fenyvessy Ferencz a február 11-én tartott országgyűlésen a Cultusministert nyilatkozatra hívta fel, hogy a 80,000 ft építkezési segély elvihető-e más-hová, mire gr. Csáky minister válaszából megérthették a komáromiak, hogy a törvényhozásnak a pápai főiskolára adott építkezési segélye csak újabb törvényhozási intézkedéssel változtatható meg.

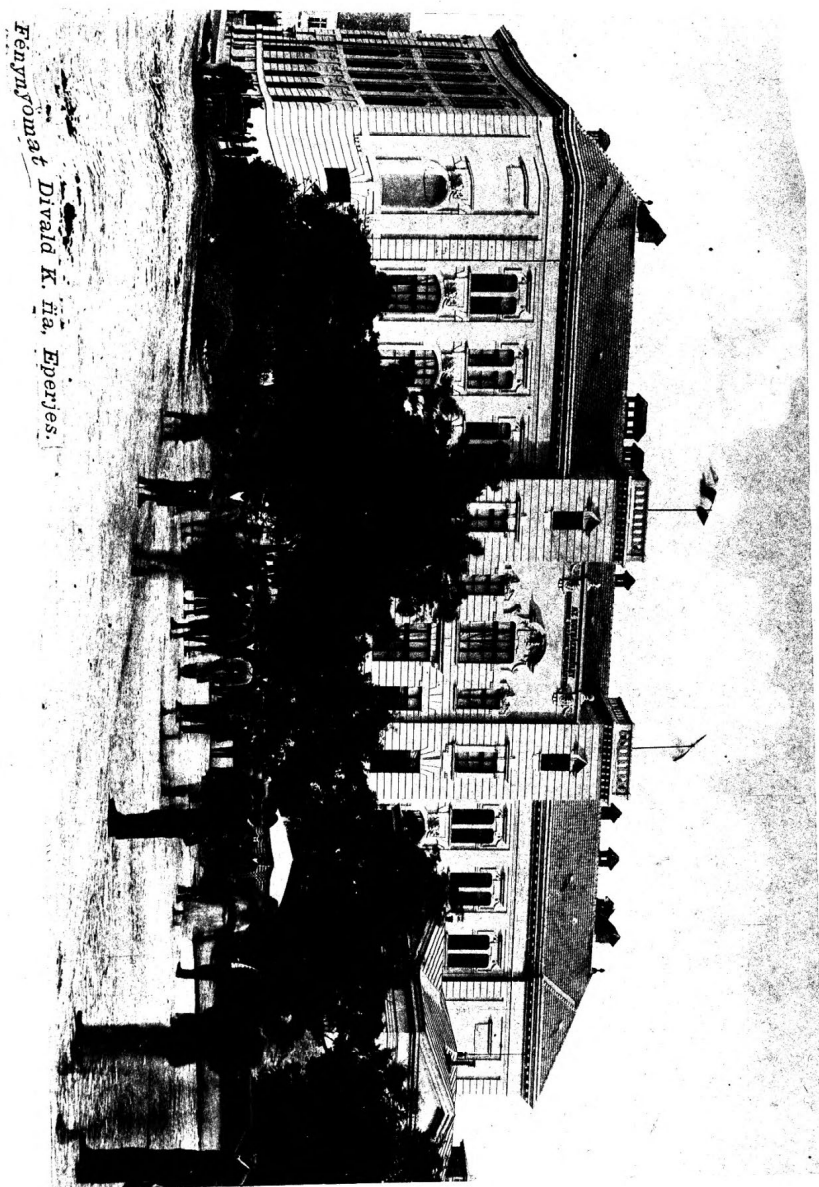
E közben 1893. jan. 28 án Pápa város képviselőtestülete 30,000 ft segélyt szavazott meg 112 szóval 1 ellen a főiskolának. Az 1893. febr. 25-én tartott megyegyűlés a város határozatát jóváhagyta, a pápai ref. egyházmegye pedig febr. 24-én tartott gyűlésében 10,000 ft kamatait ajánlotta fel évenként kiosztandó segélyül, pápai egyházmegyei tanulók számára, a főiskolának. Mikor már az ügyek ennyire érlelődtek, a pápai érdekeltség márcz. 1-re értekezletet hívott össze, a főiskola nagytermébe, hogy az ápr. 12-re hirdetett egyházkerületi gyűlés előtt még egyszer megbeszéljék teendőiket, s megmérjék erejüket. Ezen értekezleten jelentette be az ügy egyik legbuzgóbb harczosa Barthalos István főiskolai ügyész, hogy a Fehérlő vendéglő iskolai célra az uradalomtól megvehető, ennek megvételére kell az egyházkerület jóváhagyó határozatát kiszkoztatni. Ez az eredmény épen betetőzte az anyagiak terén elért sikert, mert most már megszűnt a komáromiak azon legerősebb argumentuma, hogy Pápán az iskola számára alkalmas telek nem kapható. Miután még az értekezlet a kerület elé terjesztendő Emlékirat elkészítése iránt intézkedett, eloszlott, erősbülő reménynyel nézván a kerületi gyűlés elé. Hasonló értekezletet tartottak a komáromiak is, s az egyházkerületi gyűlésre beterjesztendő Emlékirat megírása iránt intézkedtek. Addig is e közben míg a kerületi gyűlés ideje elérkezett, folyt a hírlapi vitatkozás, miből utóbb még a pasquillus sem hiányzott.²⁾ E vitatkozások közben ápr. 12-e elérkezett. Mindkét párt teljes erővel vonult fel az egyházkerületi közgyűlésre Székesfehérvárra, a hol az alakulás megtörténte

¹⁾ Pápai Lapok 1891. decz. 11.

²⁾ U. o. 1893. márcz. 12.

után azonnal a székhelykérdés ügye vétetett tárgyalás alá, a mire vonatkozólag Beöthy Zsigmond a 40 es évek küzdelmeihez hasonlóan azon indítványát terjesztette elő, hogy ezen gyűlés a székhelykérdés ügyében még ne határozzon, hanem az ügy véleményezés végett egy bizottságnak adassék ki, de a többség ezen utat követni nem kívánta, s a székhelykérdés ügyének tárgyalásába a gyűlés belebocsátkozott. A kifejlett vitában részt vettek: Konkoly Thege Béla, Dr. Darányi Ignác, Czike Lajos, s utolsónak Eötvös Károly szólalt fel, egyebek közt felemlítvén, hogy ha egy gazda el akarja pusztítani a házát és más helyen akarja felépíteni, ha nem gyenge elméjű, igen nagy okának kell lennie, hogy a házát áthelyezze. Én azt az okot, ugymond, nem látom. A vita végén úgy látszik épen ez volt a többség véleménye is, mert megejtetvén a szavazás, 52 szavazattal 10 ellenében a főiskolának Pápán maradása elhatároztatott. Ezzel a székhelykérdés ügyében folyt harmadik küzdelem alig félév multával véget ért. Ezekután jóváhagyatván a közgyűlés által a Fehérlő vendéglőnek 25,000 ft kedvezményes árban Gr. Esterházy Móricz főispántól megvétele, az építkezés megkezdhetése kimondatott, s 1894. máj. havában Balázs Ernő műépítész vezetése alatt kezdetét vette az építkezés. Az így előállott új épület két emeletes diszes palota a sétatér déli oldalán, az új collegium s a színház szomszédságában. A mit a paedagogia, az egészségügy, építészet és művészet ma egy iskolai épülettől megkíván, mindazt tekintetbe véve készült a hatalmas épület. Megtelelő számú és nagyságu tantermekről, gyűjtemények számára kellő helyiségekről, a mai kor igényeinek megfelelően van mindenről gondoskodva. Összesen 18 terem, illetve szoba és a szolgák lakásai képezik az épületet. A felavatási ünnepély 1895. szept. 15-én tartatott meg egyházkerületi közgyűlés alkalmából Czike Lajos főisk. gondnok beszédével. Az épület homlokán állanak a rendeltetését hirdető szavak: Az egyházkerület Istennek, Hazának, Tudománynak.

Helyén valónak látjuk, hogy felsoroljuk e helyen a székhelykérdés folyamán 100 ftot vagy ennél nagyobb összeget adományozottak neveit, az adományok a következők:

Fényfomát Divald K. ha. Eperjes.

Pápa város 30000 ft, Veszprém vármegye 20000 ft, Pápai ev. re egyházmegye 10000 ft, Özv. Ajkay Imréné 1000 ft, Barthalos István 1000 ft, Körmendy Béla 1000 ft, Tapolczafői Közbirtokosság 500 ft, Ihász Lajos 500 ft, Dr. Fenyvessy Ferencz 500 ft, Baranyai Zsigmond 500 ft, Mihályháza Közbirtokosság 500 ft, Dóczy Gábor és neje 300 ft, Csepely Imre és neje 150 ft, Szalóky Géza és neje 175 ft, Saary Lajos 200 ft, Horváth Kálmán és Lajos 100—100 ft, Szalóky Tamás 100 ft, Id. Győry Lajos 100 ft, Pencz József 100 ft, Mozgay Gábor 100 ft, Id. Börzsönyi József 100 ft, Mihályi Sándor 100 ft, Kis Tivadar 100 ft, Csőgle község 100 ft, Gál Lajos és neje 100 ft, Doktorics Samu 100 ft, Farkasdy Dániel 100 ft, Bognár Endre 100 ft, Galamb József 100 ft, Lamperth Lajos 100 ft, Szenté János 100 ft, Tarczy Dezső 100 ft, Somody József 100 ft, Sült József 100 ft, Dr. Kluge Endre 100 ft, Dr. Mathia János 100 ft, Szigeti Szabó Ede 100 ft, Kis József 100 ft, Özv. Kluge Ferenczné 100 ft, Ferenczy Bernát 100 ft, Stettner Ignác 100 ft, Soós Dániel 100 ft, Dr. Steiner József 100 ft, Perlaky Géza 100 ft, Perlaky Gézáné 100 ft, Kakas Ferencz 100 ft, Baráth Ferencz 100 ft, Berger Gábor 100 ft, Dr. Kövi József 100 ft, Kis Gábor 100 ft. Építkezési anyagokat ajándékoztak: Gr. Wallis Gyuláné Somogyi Ilona grófnő 12000, Pósa Gábor 10000, Ruston V. József 5000, Krausz és Társai (Bödöge) 3000, Kovács Pál (Bödöge) 600 db téglát. Puzdor Gyula (Ajka) 200 mm. meszet és a tapolczafői közbirtokosság 1000 öl követ, stb. stb. mig nem az egyesek részéről tanúsított ezen áldozatkészség mintegy 25000 ftot hordott össze, mely adományok összege a Gazdasági Tanács és az annak kebeléből kiküldött Kis Gábor, Horváth Lajos, Németh István és Barthalos István bizottsági tagok munkássága folytán gyűlt össze. És ebben lényegesen különbözik a székhelykérdés ügyében folyt harmadik küzdelem a két előzőtől, hogy ebből anyagi kára nem lett iskolánknak, legyen elismerés azoknak, kik a lefolyt versenyben e vigaszt főiskolánk javára tett adományaikkal megszerezték.

XXI. FEJEZET.

A gymnasium és theol. akademia 1861. óta.

Az 1860. szept. 19—22. Rév-Komáromban tartott ehkerületi közgyűlést Nagy Mihály superintendens e szavakkal nyitotta meg:

„Ha hivatali kötelesség nem parancsolna is velem, indit saját szívem érzete, — úgy hiszem egyházkerületi testületünk érzelmével összhangozva, hogy öröminne pül hirdessem e mai napot. Mert a mit előbb jól esően megszoktunk, de a mit egész gyászos évtized folytán fájdalmasan nélkülözni kényszerültünk, azt megadá ez idő szerént gondviselő jó Istenünk, hogy törvényes jogainkba visszalépve, szívünk sejtő sebei enyhületet nyernek.“¹⁾

Igy köszönti a kormánybiztos jelenléte nélkül egybegyűlekezett egyházkerületi közgyűlést az elnök, a mely szavaknak folytatásaképen határoztatott, hogy

„Az 1790—1-i XXVI. t.-cz. 5. §-a, s az ezt foganatosított gyakorlat alapján az egyházunkat illető kormányzati s felügyelési jog, minden iskolánkra nézve, haladéktalanul érvényesíttessék. Az ekkép törvényszerű felügyelet alá visszahelyezett iskoláink jövőre rendeleteket csak saját egyházi Felsőségüktől fogadandnak, s jelentéseiket is ide teendik.

A magas kormány által a nyilvánossági jog feltételeképen bevitetni rendelt, s hol bevitett czélszerűtlennek bizonyult iskolai tanterv haladék nélkül félre tétessék, s a fejlődő kor tehetségeit összhangzatosabban fejlesztő tantervvel pótolassék.

A használandó iskolai kézikönyvek meghatározása, kétségbevonhatlanul egyházunk önkormányzati jogkörébe esvén, csak azon kézikönyvek vitethessenek be iskoláinkba, melyeket e célra, az azok iránya és szelleme felett örködni hivatott egyház ajánló helyeslése kijelel. Az újonnan választott tanárok, az egyházkerület felterjesztett jegyzőkönyve által juttassanak az illető legfelsőbb Hatóság tudomására.“²⁾

A Thun rendszer kívánta állandósított gymnasiumi tanárok alkalmazása ismét megszűnt, s a publ. praeceptor

¹⁾ Ehk. jkv. 1860. szept. 19.

²⁾ Ehk. jkv. 1860. okt. 25. 3 p.

intézmény lőn életbe léptetve, a mi azután 1872-ig megmaradt. Tanterv készítésére bizottság küldetvén ki, a gymnasium és bölcsészeti kar számára elfogadott tanterv lényege a következő:

A) *Gymnasium.*

I. Oszt. Vallás 2 ó. Ó szö. történetek. Magyar ny. 2 ó. Alaktan. Latinny. 6 ó. Alaktan. Földrajz 3 ó. Földrajzi alapfogalmak, Mennyiségtan 3 ó. A 4 alaplívelet egész és törtszámokkal. Természettarjz 4 ó. Állat-, növény- és ásványtan. = 20 óra.

II. Oszt. Vallás 2 ó. Új szö. történetek. Magyar ny. 2 ó. Mondattan. Latinny. 6 ó. Az alaktan befejezése. Földrajz 3 ó. Egyetemes földrajz. Mennyiségtan. 3 ó. Egyszerű viszonyok, arányok. Természettarjz 4 ó. Állat-, növény- és ásványtan. = 20 óra.

III. Oszt. Vallás 2 ó. Hit- és erkölctan. Magyar ny. 2 ó. Körmondatok. Latinny. 6 ó. Szókötéstan. Remekírók. Németny. 6 ó. Alaktan. Történelem 3 ó. Ókori tört. Mennyiségtan 3 ó. Összetett viszonyok, arányok. Természettarjz 4 ó. Állat-, növény- és ásványtan. = 26 óra.

IV. Oszt. Vallás 2 ó. Egyetemes egyháztörténet. Magyar ny. 2 ó. Írálytan. Latinny. 6 ó. Syntaxis ornata. Remekírók. Németny. 6 ó. Alaktan bevégzése. Történelem 3 ó. Középkor. Mennyiségtan. 3 ó. Betűszám-tan. Természettarjz 4 ó. Állat, növény- és ásványtan. = 26 óra.

V. Oszt. Vallás 2 ó Heidelbergi Káté. Magyar ny. 3 ó. Szónoklattan. Latinny 5 ó. Szónoklattan. Remekírók. Görögny. 6 ó. Alaktan. Németny. 2 ó. Olvasmányok. Történelem 3 ó. Ujkor. Mennyiségtan 3 ó. Hatványozás, gyökvonás, síkmértan. Természettan 2 ó. Erőtan. = 26 óra.

VI. Vallás 2 ó. Helyét hitvallás. Magyar ny. 3 ó. Költészettan. Latinny. 5 ó. Költészettan. Remekírók. Görögny. 6 ó. Alaktan, szókötés. Remekírók. Németny. 2 ó. Költői olvasmányok. Történelem 3 ó. Magyarország földrajza és történelme. Mennyiségtan 3 ó. Egyenletek, tömegmértan. Természettan 2 ó. Sullyalan testek. Vegytan. = 26 óra.

B) *Bölcsészeti tanfolyam.*

I. év. Vallás 2 ó. Egyetemes egyháztörténet. Magyar irodalom 2. ó. I. rész Kazinczyig. Latin irod. 2 ó. Livius. Görög irod. 4 ó. Odyssea. Német irod. 2 ó. Schiller és kora. Bölcsészett 3 ó. Gondolattan és Lélektan. Történelem 6 ó. Ó- és középkor. Mennyiségtan 4 ó. Rendszeres tiszta mennyiségtan. Bone és élettan 3 ó. Állattan. = 28 óra.

II. év. Vallás 2 ó. Magyarország reformatiója. Magyar irod. 2 ó. Kazinczytól végig. Latin irod. 2 ó. Horatius. Tacitus. Görög irod. 4 ó. Iliás. Heródot. Német irod. 2 ó. Schiller és Goethe. Bölcsészett 3 ó. Bölcsészettörténelem. Történelem 5 ó. Ujkor. Boncz és élettan 3 ó. Rendszeres növény- és élettan. Természettan 4 ó. A természettan első fele mennyiségtani alapon. = 27 óra.

III. év. Vallás 2 ó. Magy. prot. egyházjog. Magyar irod. 1 ó. Szónoki és költői művek. Latin irod. 2 ó. Horatius, Cicero. Görög irod. 4 ó. Plato. Demosthenes. Bölcsészet 6 ó. Rendszeres philosophia. Történelem 6 ó. Magyarország. tört. Mennyiségtan 1 ó. Gyakorlatok. Mezőgazdaságtan 2 ó. Természettan 3 ó. A természettan második fele. = 27 óra.

Ezen tantárgyakon kívül az I—III. osztályokban szabadkézi, IV—VI. osztályokban a mértani rajz, továbbá az I. és II. osztályokban a szépírás, I—V. osztályokban egyházi énekek, I—IV. osztályokban a testgyakorlat tanítása volt még a tantervbe felvéve, mely tárgyakra heti 4 óra számíttatott.

E közgyölésileg elfogadott tantervnek mind a pápai egyházkerületi tanítézetben, mind pedig a Superintendentia felügyelete alá tartozó csurgói és losonczi gymnasiumokban haladék nélkül életbeléptetése, elrendeltetett.

Mivel pedig a Thun rendszer alól felszabadulás öröme az 1860—1. és 1861—2. tanévekben főiskolánkban az érettségi vizsgálatok is mellőzettek, utóbb ezt mégis helyesnek nem tartván, 1863-ban a két előző tanév volt növendékeivel is érettségi vizsgálat tartatott.

Ily átalakuláson menvén át a gymnasium tanterv, a theologiára vonatkozólag 1866-ban készült új tanterv, mely a következő:

I. Év. Első félév: Héber nyelvtan 4 ó. Görög philologia 2 ó. Észtan 6 ó. Magyarország története 10 ó. Jogencyclopedia 5 ó. = 27 óra. Második félév: Héber nyelvt. 4 ó. Görög philologia 2 ó. Észtan 6 ó. Észjog 5 ó. Neveléstan 6 ó. = 23 óra.

II. Év. Első félév: Szentírásmagyarázat 5 ó. Hittörténet 4 ó. Isagogika 2 ó. Hermeneutika 2 ó. Szónoklati gyakorlat 1 ó. Jogencyclopaedia 5 ó. Neveléstan 6 ó. = 25 óra. Második félév: Szentírásmagyarázat 5 ó. Hittörténet 4 ó. Isagogika 2 ó. Hermeneutika 2 ó. Szónoklati gyakorlat 1 ó. Államrajz 10 ó. = 24 óra.

III. Év. Első félév: Hittan 5 ó. Szentírásmagyarázat 5 ó. Egyháztörténet 4 ó. Apologetika 2 ó. Héber régiségtan 2 ó. Homiletika 1 ó. Szónoklati gyakorlat 1 ó. = 20 óra. Második félév: Hittan 5 ó. Szentírásmagyarázat 5 ó. Egyháztörténet 4 ó. Symbolika 3 ó. Héber régiségtan 2 ó. Homiletika 1 ó. Szónoklati gyakorlat 1 ó. = 21 óra.

IV. Év. Első félév: Ker. erkölcsstan 5 ó. Egyházjog 5 ó. Szentírásmagyarázat 5 ó. Egyháztörténet 4 ó. Polemika 3 ó. Liturgika 1 ó. Szónoklati gyakorlat 1 ó. = 24 ó. Második félév: Egyházjog 5 ó. Szentírásmagyarázat 5 ó. Egyháztörténet 4 ó. Theol. tud. encyclop. 3 ó. Papi-

gond 2 ó. Katekhetika 1 ó. Egyházi beszédek olvastatása 1 ó. Szónoklati gyakorlat 1 ó. = 22 óra.¹⁾

A mi pedig iskolánknak ez időbeli népességi viszonyait illeti, az az 1867—8. tanévben 1848 óta nem észlelt magasságát érte el, nevezetesen a theologusok száma 48, a jogászoké 62, a bölcsészeké és gymnasistáké együtt 485 volt, ezen számhoz adván még 3 neveléstanhallgatót, együtt 598 volt főiskolánk növendékeinek száma, mely körülményben a fel lendült polit. élet hatását véljük felismerni. Az 1868—9. tanévben 613-ra emelkedett az összes növendékek száma. Ezen szám többé azután nem is lett elérve, a népesség 1871—2-ben már 466-ra szállott alá, 1873—4-ben 429-re, 1874—5-ben 415-re, mely számoknál a mai népesség is, midőn sem a jogakadémia, sem a képezde nem állanak fenn, magasabb. Az említett években feltűnő nagy a magánvizsgálatok száma is, miknek egy részéről már a jogakadémia történetében szólottunk, így 1868—9-ben 119, 1869—70-ben 120, 1870—1-ben 188, 1871—2-ben 179, 1872—3-ban 217, 1873—4-ben 154, 1874—5-ben 144 magánvizsgálat fordult elő, innen kezdve azután megfelelőbb rendszabályok életbeléptetése folytán a magánvizsgálatok száma évről-évre apadt, úgy hogy napjainkban 5 magánvizsgálat fordul elő átlag egy-egy tanév folyamán.

A hetvenes évek tanügyi viszonyainak rajzához tartozik annak felemlítése hogy a theologiai ifjuság önmunkásságának emelésére az 1871—2. tanévben a Theologiai Önképzőkör alakított, melynek első elnöke Kiss János lett, őt követte Tóth Dániel 1878—9-től 1881—2, kit Németh István váltott fel 1887—8-ig, majd Révész Kálmán következett 1887—8-tól 1892—3. ezen idő óta pedig a kör elnöke Kis József.

Ezen kívül folyton élénk munkásságot fejt ki iskolánkban az 1841-ben alakult a „Főiskolai Képzőtársulat.“ Alakítása Magyarország ébredés korába esik, egyidős a magyar nyelv ügyében folyt országgyűlési küzdelmekkel. Első elnöke Barát József a poeták praeceptora volt, őt követte Tarczy Lajos 1842—44, ki alatt a társulat első évkönyvét adta ki „Tavaszi“ czim alatt az Érdemkönyvbe irt munkákból. Későbbi

¹⁾ Ehk. jkv. 1866. nov. 13. 137. p.

elnökei voltak a társulatnak: Dömjén Ferencz 1844—1845, Eöri Szabó Sándor 1845—1848, 1848—9-ben a társulat a felsőbb oktatással együtt szünetelt. 1850—1852 „Litteraturai Órák“, 1852—1854 „Gyakorlati Órák“ néven állott fenn Kerkapoly Károly elnöklete alatt. 1855—1856 ismét Tarczay Lajos, 1856—1860-ig Csepely Sándor volt a kör elnöke, utóbbi idejében „Irodalmi Órák“ neve alatt munkálkodott a kör. 1860—1-ben Baráth Ferencz volt a társulat elnöke, a melynek mai neve: „Főiskolai Képzőtársulat“ az abszolút uralomra következett ezen időből ered, 1861-től Szilágyi József, 1868-tól 1895-ig P. Szabó Károly volt a társulat elnöke, ki haláláig viselte e tisztet és lőn a társulat első elnök halottja, halála után a kör elnökéül Dr. Antal Géza választatott. Közben az 1871-ik év folyamán kiadta a társulat, második, 1885-ben harmadik évkönyvét, s az 1896-ik év folyamán készül kiadni negyedik évkönyvét, mindannyit „Tavaszi“ czímen.

Ezek elmondása után, mint az események szemtanúja csak egyszerű időrendben fogom elszámlálni még azon mozzanatokat, mik napjainkig főiskolánk életében felmerültek. Így az 1875—6. tanévvel iskolánkban a rajz tanítása Herz Dávid polgáris. rajztanár kezére ment át, mely tárgynak tanítói nagyobb deákok voltak eddig így:

Jákói Samu 1839—1841. Szigethy László 1855—56. Klára Antal 1859—60. Dubovai Vilmos 1861—62. Katz Vilmos 1862—64. Hanéli Antal 1866—67. Vörös Pál 1867—68. Bóbis Ferencz 1868—69. Takács Ádám 1869—71. Gutmeyer Ignác 1871—72. Szokoly Ignác 1872—74. Varga Gábor 1874—75.¹⁾

Az 1878—9. tanévben főiskolánkban külön német nyelvi tanszék rendszeresítettén, azt Edelenyi Lajos nyerte el. Az 1879—80. tanévben pedig külön énektanári tanszékkal gazdagodott főiskolánk, a mire Csekő Gusztáv választatott, ezenül ő vezette a főiskolai Cantust, a melynek vezetői voltak az előző időkben egyes nagyobb tanulók, így:

Borza József 1840—41. Ács Károly 1841—43. Parragh Gábor 1843—44. Csonka Ferencz 1844—46. Farkasdy József 1846—47. Szabó Dávid 1850—51. Fehér Péter 1853—54. Csekő Gusztáv 1854—58. Kálmán Farkas 1858—59. Somogyi Antal 1861—62. Dobner Lajos 1862—63. Ma-

¹⁾ Mokos Gy. i. m. 17. l.

gyar Sándor és Kis Antal 1869—70. Krech Adolf 1873—1874. Südi Károly 1874—75. Nagy Lajos 1875—78. Kovács Lajos 1878—79.¹⁾

Az 1878—9. tanévben alakult főiskolánkban az Ifjúsági Zenekar, az 1880—1. tanév pedig azon változást hozta, hogy a VII. és VIII. osztály a gymnasiummal ismét egyesített. Az 1881-ik márcz. 20-án pedig súlyos veszteség érte főiskolánkat, Tarczy Lajos annak hirneves agg tanára, ki 1880. nov. 5-én ülte 50 éves tanárságának örömmünnepest, elhunyt. Főiskolánk történetének figyelmes olvasója észreveszi, hogy valamilyen a politikai és állami életben, úgy a pápai főiskola életében is egészen más szellem nyilatkozik Márton István korában, az 1830-as évek előtt, és más azután. Amannak képviselője midőn 1831-ben sirba szállt, helyére Tarczy választatott, s a bekövetkezett korszak vezetői főiskolánkban Tarczy és Bocsor tanárok lettek, kikhez csatlakozik munkásságával az iskolának inkább anyagi ügyeit gondozó Tóth Ferencz püspök. Igen szép látvány az, mit iskolánk emelkedéséről, a fentebb közlettekben, e kiváló férfiak koráról bemutattunk, s talán nem tévedünk, ha az erre szolgáló munkásságban a vezető szerepet, az izgékony sohasem nyugvó természetű Tarczynak tulajdonítjuk. Tarczy Lajos élénk közéleti és irodalmi tevékenysége mellett, mint tanár, egészen haláláig, akár szakképzettségét, akár előadásainak élénkségét, azok vonzó erejét, világosságát tekintjük, szinte bámulatra keltő erővel bírt, az ifjúsággal való tapintatos bánásmódja pedig egyikévé tévé őt a legszerencsésebb tanároknak. Természettanát a magyar tud. akadémia a nagy jutalom oda ítélésével tüntette ki. Utódja K. Kiss József lön a physicali tanszéken. Az 1880-ik évben tanári állásáról leköszönt Kotasz István helyére pedig a gymnasiumból Németh István választatott, kinek utódja viszont Dr. Kapossy Luczián lett. Az 1881—2. tanévben újabb veszteség érte iskolánkat Rózsa István tanárnak élete delén, 45 éves korában elhunytával, utódjául Kis Ernő választatott. Még ugyanezen év utolsó hónapja látta sirba dőlni Váli Ferenczet, főiskolánknak 1849 óta közbecsülésben és közszeretben állott jeles tanárát. Nem tulozva mondjuk róla, az ember-

¹⁾ U. o.

szeretet mintaképe hunyt el benne, az utókor, mely őt nem ismerte, talán tulzónak találja majd e kifejezést, de a kik ismerték őt, nekünk igazat adnak. Igazgatói díját a szegény tanulók javára visszaadományozta az iskolának, mert boldog volt, ha szegény tanulót segíyezhetett. A tanítóképezdének létesítése főiskolánkban az ő érdeme, halálával az intézménynek meg kellett szűnnie. Utódjául Mokos Gyula választatott. 1882—3. tanévben a theol. akadémián a Közegészség-tan tanításával Dr. Steiner József iskolai orvos bizatott meg, a gymnasiumban a félévi vizsgálat elmaradván, ezentul csakis év végén tartatott vizsgálat, s a következő tanév kezdete szeptemberre tüzetett ki, a nagy szünidő pedig jul. aug. hónapokra tétetett át. Az 1883. évben nyugalomba vonult Szép Gábor helyére Sebestyén Dávid, s a szintén lemondott Edelényi Lajos helyére Dr. Fischer Lajos választattak tanárokká. Ezen tanévben vette kezdetét Dr. Németh Antal Győr tankerületi főigazgató látogatása iskolánkban a kormány megbízása folytán, kinek felterjesztett jelentése alapján indult meg a mozgalom alkalmas iskolaépület emelése érdekében. Iskolánk tantervéül innen kezdve úgy a gymnasiumban mint a theologiai tanfolyamon a conventi tanterv szolgált. Megemlíthető még, hogy főgymnasiumunkban az évharmados Értesítő adása ez évben vette kezdetét. Az 1885—6. tanév elején egy új görög latin tanszékre Pócz János választatott. Az 1886—7. tanévben két új tanszékkal gazdagodott iskolánk, t. i. a theologia akadémiában a gyakorlati lelkészi tanszékkal, melyre Révész Kálmán, a főgymnasiumban a vallástanári tanszékkal, melyre Horváth József választatott meg. Dr. Fischer Lajos tanszékéről lemondván, utódjául Ujlaky Kálmán választatott. Az 1887—8. tanévben lépett életbe a theol. akadémiában az 1886. évi Conventi határozat értelmében készített vizsgálati szabályzat, melynek értelmében az évváró vizsgálatok helyett egy alapvizsgálat s két lelkészképesítő vizsgálat rendeltetett. Az alapvizsgálat a negyedik tanév végére esik. Tárgyai: Ó és új szövetségbe bevezetés. Egyetemes egyháztörténet. Vallásbölcsezet. Az első lelkészképesítő vizsgálat a IV. tanévre következő szept. elején teendő le. Tárgyai: Ó és új szöv. biblia-

magyarázat. Bibliai theologia. Keresztyén hittan symbolikával. Ker. erkölcsstan. Egy előimának és egyházi beszédnek előadása. A második lelkészképesítő vizsgálat az első után legalább 1 évre tehető, s legfőlebb 3 év alatt leteendő. Tárgyai: Homiletika, Liturgika, Katechetika, Cura pastoralis, Egyházjogtan, Magyar prot. egyháztörténet. Gyakorlati bibliamagyarázat. Ugy az alapvizsgálat mint a képesítő vizsgálatok megfelelő írásbeli dolgozatokkal járnak. A theologiai tanfolyam hallgatói kötelesek nemcsak minden félév végén minden tantárgyból colloquiumra előállni, de évközben is magukat annyszor, a hányszor kívántatik, részleges colloquiumoknak alávetni.

Az 1886—7. tanévvel kezdte meg a pápai takarékpénztár évi segélyadományozását 40 fttal, mely szegény tanulók számára könyvek beszerzésére fordíttatik. Azonban ma már ugyanezen intézet e célra 100 fttot, s a főiskola közszükségleteire is 100 fttot szokott évenként adományozni. 1887—8-ik tanévben Ujlaky Kálmán távozásával, utódjául, a németny. tanszékre Kozmay Dezső választatott. 1888-ban Antal Gábor ácsi lelkészszé választatván, székét Horváth József gymn. tanár nyerte el, kinek helyére Antal Géza, a Pócz János távozása folytán megürült latin-görögny. tanszékre pedig Borsos István választatott. Kozmay Dezső 1888-ban elhalván, utódja Jurányi Gusztáv lett. Az 1888—9. tanévben vette kezdetét 20 szegénysorsu gymn. tanulónak a tandíjfizetés alól felmentése. Az algymnasiumi növendékek számára kis ifjusági könyvtár alakíttatott, Sebestyén Dávid tanár elnöklete alatt. 1890-ben debreczeni tanáruul választatott K. Kiss József tanár helyére a phys. tanszékre Barabás Jenő választatott. Ez év jun. havában Vikár Kálmán, élte delén, 45 éves korában, főiskolánk méltó bánatára, elhunyván, utódjául Barcsi József választatott. Az 1890—1. tanévben részt vett főgymnasiumunk a Budapesten rendezett első országos tornaversenyen 24 növendékkel. A tornatanítás ekkor épen félszázados már iskolánkban. 1850-ben gondoskodott már az egyházkerület annak tanításáról, s egyes évek folyamán felemlithetjük a következő tornatanítókat.

Roditzky Ede 1850, Rózsa István 1858—9, Sándor Miklós 1859—62,

Bali Albert 1862—3, Rózsa István 1868—76, Barthalos Vincze és Horváth János 1876—7, Barthalos Kálmán 1877—78, Kenessey Aladár 1877—78, Bihari Kálmán 1878—80, Öllös Károly 1880—1, Mórocz Mihály 1881—2, Teuffel Mihály 1882—3, Mokos Gyula 1883—90, Borsos István 1890 óta.

Az év végi tornavizsgálatok már évek óta a nagy közönség igen kedvelt iskolai ünnepélyei. Az 1890—1. tanévben iskolai köreink száma is szaporodott, alakult a főgymn. ifjúsági Segítő-egyesület, melynek elnöke Dr. Antal Géza lett, lemondása után 1893-ban Dr. Szakal Károly. Létesült a történet-philologiai mütár, melynek öréül Dr. Kapossy Luczián választatott. 1891-ben Jurányi G. lemondásával megürült tanzsékére Szakal Károly választatott. Jády József tanár 40 éves buzgó tanári munkássága után nyugalomba vonult. 1893-ban Révész Kálmán kassai lelkészszé választatván, helyét Kis József nyerte el.

Ezek után helyén valónak látjuk megemlékezni e helyen arról, hogy a dunántuli ev. ref. egyházkerület mint tulajdonos mint gyakorolja a maga kormányzati jogait a főiskolára nézve.

A székhelykérdés ügyében folyt első küzdelemben bő alkalmunk volt látni, hogy a pápai egyház consistoriuma volt kezdet óta a főiskola igazgatótanácsa. Márton professor épen a miatt kelt oly heves harczra Eöry Jánossal, hogy a pápai egyház, illetve a consistorium ezen jogát, miután az iskola a kerület tulajdonába ment át, kétségbe vonta. A küzdelem eredményeképen lett szabatosabban körvonalmazva a pápai egyház és az egyházkerület joga a pápai iskolára nézve, midőn kimondatott, hogy a ius vocationis et dimissionis a professorokra nézve a pápai egyház consistoriumát nem illeti, de viszont mint helyi consistorium a főiskola ügyeinek gondozásával az egyházkerület részéről megbízott. — A neve az iskola ügyeit közvetlenül intéző ezen bizottságnak Ecclesiastico Scholasticum Consistorium, vagy Ekklesiai Oskolai Consistorium volt. Azután Iskolai Consistorium, Iskolai Tanács, utoljára Főiskolai Tanács lett a testület neve, a mely elnökét és alnökét maga választotta, új tagok beválasztásával ki is egé-

szította a pápai tekintélyesb urak közül. A tanács tagjai voltak eleinte az iskola összes rendes tanárai, a többi tanács-tagok száma időnként változó volt, de az iskola pénztárnoka és ügyésze mindig tagjai voltak a tanácsnak. Idővel az egyházkerület választott a maga részéről a Főiskolai Tanácsba tagokat a Pápához közel lakó lelkészek sorából, hogy egyházi részről is többen legyenek tagjai a tanácsnak. Így tartott ez a 60-as évek elérkeztéig.

Azonban az 1860. évi székesfehérvári közgyűlés 47. sz. a. a főiskola részére egyházkerületi algondnok választása rendeltetvén, 1861-ben Sárközy József Komárom vármegye első alispánja s a tatai egyházmegye segédgondnoka a főiskola egyházkerületi algondnokául megválasztatott.¹⁾

Sárközy lett tehát a főiskolának első, egyházkerületileg választott algondnoka, ki azután e tisztet kerületi főgondnokká választatásáig vitte, s a főiskola iránt való kiváló szeretetét megpecsételte azzal, hogy gazdag régiséggyűjteményét a főiskolának adományozta, s ezzel a főiskolai régiségi műtár alapját megvetette, s nevének örök emléket emelt. A főiskolai algondnok nem lakván az iskola székhelyén, az iskola naponkénti ügyeinek vezetését továbbra is a helyben lakó Főiskolai Tanács vezette. Sárközy József utóda a főiskola algondnoki székén Huszár Pongrácz volt, kinek halálával a megürült főiskolai gondnoki szék betöltéséről úgy gondolkozott a főtiszt. egyházkerület, hogy egyházi szervezetünk értelmében egyházi és világi férfiak közt kell megoszlan a főiskola kormányzatának, és így ejtő meg a választást, melynek eredményeül két kiváló férfiú választatott a főiskola gondnokául, ezek voltak egyházi részről László József kocsai lelkész, világi részről Pázmándy Lajos a tatai egyházmegye segédgondnoka 1874-ben.²⁾

A főiskolai Gondnoksággal csaknem egy idős intézmény a főiskolai kormányzati szervezetben a Főiskolai Gazdasági Tanács. Nevezetesen az 1856. nov. 15-én Pápán tartott ehker. kgy. a főiskola anyagi ügyeinek vezetését a szellemiektől elkülöníteni kívánván, jkve 44. p. a. a főisk. tanácsot Gazdasági

¹⁾ Ehk. jkv. 1861. Balatonfüred máj. 23—26. 10. p.

²⁾ Ehk. jkv. 1874. szept. 21. 144. p.

Tanács alakítására utasítja. Ennek folytán 1858. decz. 29-én megalakított az első Gazdasági Tanács, melynek elnöke hivatalból a főiskola igazgatója, kivüle még 2 tanár a tanács tagja, kiknek egyike az ingó, másika az ingatlan javakra ügyel fel, s mindketten 4—4 ftig utalványozhatnak kifizetéseket. Tagjai még a tanácsnak a főiskola pénztárnoka és ügyésze. Öt év leforgása után a Gazd. Tanács elnöke a kerület által választandónak határoztatott, 1863-ban Vághó János, a pápai eh. gondnoka lön a Gazd. Tanács elnökéül megválasztva, míg a Tanács tagjai ez időtől kezdve: a főiskola igazgatói, az előző évi igazgatók, s a főiskola pénztárnokán és ügyészen kívül az egyházkerület által időnként, változó számban választott, Pápa közelében lakó, lelkészek. A műtárak felett való felügyelet, kezdet óta a Gazd. Tanács jogkörébe tartozott, a műtárak óreit megszámlolta.

1882-ig Vághó János volt a Tanács elnöke, kinek halála után helyére az ehker. által Kis Gábor pápai lelkész választatott. Az 1882-ik év a Főiskolai Gondnoki széken is változást hozott. Pázmándy Lajos 1882. nov. 4 én Kömlődön elhunyt, kinek „emlékezete tanintézetünk történetében hálás kegyelet tárgya marad“ érdemeit a kerület jkvilleg örököltette meg.

A vil. gondnoki székére főiskolánknak az egyházker. bizalma Dabasi Halász Vincze pestmegyei földbirtokost emelte, de ő a többszörös kérelmek daczára is e tisztet el nem fogadván, 1885. jun. 28-án a főisk. gondnokául Kerkapoly Károly v. b. t. t. egyetemi tanár választatott. Ugyanekkor a gyűlés 174. p. a. megállapítja „A Dunánt. Ev. Ref. Ehker. pápai főiskolájának kormányzati és igazgatási rendszabályait.“ Ebben szerveztetik a főiskolai Igazgatótanács újabb formában, nevezetesen a Főiskolai Igazgatótanács elnökei a főiskolai gondnokok; tagjai pedig az ehker által választott 5 eh. és 5 vil. képviselő, a főiskolai igazgatók, a gymnasium részéről választott 2, a theol. akad. részéről 1 tanár képviselő.

A Főisk. Gondnokok elnöklete alatt e szerint 1885 óta az Igazgatótanács intézi az iskola ügyeit, melynek az isk. anyagi ügyeiben a Gazd. Tanács is felelős. Az új kormánytestület az iskolai oktatás ellenőrzése céljából kebeléből azonnal 3 tagu

iskolalátogató bizottságot választott, s ezzel a kerületi küldöttek megjelenése a közvizsgálatokon megszűnt.

E közben az újonnan szervezett Igazgatótanács elnöke László József főisk. gondnok 1891-ben aggkorára hivatkozással elnöki tisztéről lemondott. „Önfeláldozó eljárásáért nemcsak elismerést és hálás köszönetet szavaz részére — a lemondást fájdalommal fogadó közgyűlés — hanem főiskolánk körül tett nagy és hasznos alkotásáért őt örökös tiszteletbeli főiskolai gondnoki czimmel tisztelte meg.“¹⁾

Fokozta az egyházker. aggodalmát azon körülmény, hogy ugyanekkor jelentette be Kerkapoly Károly főiskolai világi gondnok is lemondását, a mi „nem kis megdöbbenést okozott a kerületi gyűlésen annyival inkább, mivel a lemondás egészségi változás által lón indokolva.“

E nagytevékenységű kiváló férfiú valóban halálát érezheté közeledni, mert még ezen év utolsó napján jobb létre szenderült.

Az eképen megürült vil. gondnoki székre is a szavazás elrendeltetvén, a főiskola egyházi gondnokául Cziike Lajos tatabi lelkész esperes, világi gondnokául Dr. Darányi Ignác orsz. képviselő választattak, kik is hivatalukat 1892. szept. 24-én elfoglalván, László József tiszteletbeli főiskolai gondnok az egész közönséget mélyen megható beszéddel hagyta el gondnoki állását.

A Gazdasági Tanács elnöki tisztéről Kis Gábor 1894-ben lemondván, 1894-ik szeptemb. 10-én az egyházkerület helyére Németh István főiskolai tanárt a gazdasági tanács elnökéül választotta.²⁾

Az 1894-ik évben a szentesített zsinati új törvények az igazgatótanács újra szervezését vonták maguk után, olyképen, hogy a tanácsban minden egyházmegye képviselve legyen. A tanács tagjait képezik a 9 egyházmegye 1—1 képviselője, a gymn. tanárikarnak az igazgatóval együtt 3, a theol. akad. tanárikarnak az igazgatóval együtt 2 képviselője, ezeken kívül az egyházkerület a tanács képviselőiül választ 7 tagot, a

¹⁾ Ehk. jkv. 1891. szept. 14. 11. p.

²⁾ Ehk. jkv. 1894. szept. 10. 13. p.

főiskolai gondnokok levén elnökei a tanácsnak, az ezekkel együtt 23 tagot számlál, kikhez számítandó ez idő szerint a főiskola örökös tiszteletbeli főgondnoka is, és így a főiskolai igazgatótanács jelenleg 24 tagból áll.

Mivel azonban az ily nagyszámu testületnek évenként 3 ízben való egybegyűlése a kerület pénztárának tetemes megterheltetésével járna, az egyházkerület határozata alapján az igazgatótanács a maga kebeléből időszaki tanácsot választ, melynek tagjai a 2 elnökön kívül 6 rendes és 3 póttag, a theol. akad. s főgymn. igazgatók s egy theol. és egy főgymn. tanár, összesen 12 tag. — Az időszaki tanács febr. és junius hónapokban, a teljes Igazgatótanács a kerületi közgyűl. alkal-mával tartja üléseit.

Ezekután, mint főiskolánk életében legújabb eseményt, meg kell említenünk az államsegély igénybevételét. A magyar állam méltányolván ama nagy áldozatokat, miket a felekezetek iskoláik fenntartása által a hazának annyi éven át tettek, most midőn a saját iskoláit is óriási léptekkel vitte előre a haladás útján, hogy a művelt külföld megett háttérbe ne szoruljunk, felajánlotta segélyét a felekezeteknek is iskoláik fenntartása végett. Egyházkerületünk éveken át tündökölt a felé nyújtott kéz elfogadásán, ne csudáljuk, hiszen valaha az a kéz, mely a magyar államé volt, neki sok szenvedést okozott, de végre hallgatván az idő szavára, az államsegélyt egyházkerületünk elfogadta 1894 decz. 19-én.

Ennek folytán: „A főgymnasium fenntartásának évi szükségletét képviselő 39250 ftból a fenntartó testület 23250 ftot, az állam pedig 16000 ftot viselvén, ezen aránynak megfelelően a 13 tanári létszámból 8-at az eddigi mód szerint s autonom jogánál fogva, egyébiránt a törvényes kellékekkel, s képesítéssel bíró egyének közül a felekezet (egyházkerület) választ, 5-öt pedig nyilvános pályázat útján a tanári testület és az igazgatótanács, mint az egyházkerület hivatalos szerve meghallgatása után, de kijeleléshez nem kötve, szintén törvényesen képesített és minden esetre ev. ref. egyénekből a vallás és közoktatásügyi m. kir. minister nevez ki, és pedig 2-öt a class. philologiai, 1-et a németny. és irodalmi, 2-öt a természetrajz és természettan mennyiségtani szakra, és ezen 5 tanszék betöltése állandóan a minister urnak tartatik fenn.“

És így eljutottunk az események folyamán az utolsó évig melyet e munka keretében megemlítünk, s elszorul szívünk,

midőn három új sirhalom jeleli a határt, a hol meg kell állanunk. 1895. febr. 3-án hunyt el Szilágyi József a főgymnasium igazgatója, a classicus nyelveknek 43 év óta hírneves tanára, kinek tevékeny munkás élete össze van forrva mindazon intézkedésekkel, a mik századunk második felében iskolánk emelésére szolgáltak. Okt. 29-én pedig iskolánknak már egy másik jeles munkása dőlt ki az élők sorából P. Szabó Károly, tanári működésének 37-ik évében, ki a magy. irodalom történet és bölcsészeti tudományt, miknek tanára volt, irodalmi munkásságával is szolgált, és még fel se száradtak könnyeink, midőn egyházkerületünk vezérét Pap Gábor püspököt szolítja ki a hanyatló év az élők sorából. Püspöki munkásságának méltatása kívül esik ugyan iskolánk történetének feladatán, de halála nagy veszteség főiskolánkra, a melynek felvirágoztatásán igazi lelkesedéssel csüggött, apostoli buzgósággal munkált. Az iskolánk részére kieszközölendő minél kedvezőbb államszegély volt e téren egyik utolsó munkája, fáradozását siker követte, de ime egy év határán belül már csak áldás kívánatunk szállhat sirhalmára.

Végül helyén valónak látjuk felemlíteni nevüket iskolánk kimagasló növendékeinek, kik nem mint fényes családok sarjadékai kerültek ide, hanem szorgalmuk, tehetségük és jellemük segítségével fényes nevet szereztek maguknak, Isten után, a maguk erejéből, úgy hogy bármely főiskola büszkeséggel emlegetné neveiket, ezek között voltak: Petőfi Sándor, Jókai Mór a költőkirályok, Kerkapoly Károly, Kozma Sándor, Molnár Aladár, Thaly Kálmán, Eötvös Károly a közélet jól ismert alakjai, Nagy Mihály, Pap Gábor, Antal Gábor püspökök, Stettner (Zádor) György, Ballagi Mór, Bocsor István, Tarczy Lajos írók és tanárok.

Az iskola tanárainak névsora e korszakban a következő:

A) Publicus praeceptorok az I. II. és III. osztályokban: 1861—62 Varga István, Mészáros Károly, Szekeres Mihály. 1862—63 Kovács Gábor, Mészáros Károly, Rózsa István. 1863—64 Kiss Endre, Mészáros Károly, Rózsa István. 1864—65 Németh Zsigmond, Somogyi Antal, Rózsa István. 1865—66 Antal Gábor, Vöröss Ede, Rózsa István. 1866—67 Pázmándy Károly, Mocsy Lajos, Rózsa István. 1867—68 Pázmándy Károly, Mocsy

Lajos, Kenessey János. 1868—69 Dobner Lajos, Vikár Kálmán, Kenessey János. 1869—70 Szabó Lajos, Vikár Kálmán, Kenessey János. 1870—71 Szabó Sándor, Vikár Kálmán, Szabó Lajos. 1871—72 Farkas Dezső, Vikár Kálmán, Szabó Lajos, ekkor mindhárman állandósítottak.

B) Rendes tanárok: a) Theologiai akadémián:

1. Bölcsészeti tanszéken: Kerkapoly Károly 1848—1865. Antal Gábor 1869—1888. Dr. Horváth József 1888 óta.

2. Dogmatikai tanszéken: Kiss János 1858 óta.

3. Sz. Írás magyarázati tanszéken: Kotasz István 1854—1880. Németh István 1881 óta.

4. Egyháztörténelmi tanszéken: Tóth Dániel 1858 óta.

5. Gyakorl. lelk. tanszéken: Révész Kálmán 1886—1892. Kis József 1892 óta.

6. Közegészségtani tanszéken: Dr. Steiner József 1882 óta.

b) A gymnasiumban:

1. Vallástani tanszéken: Horváth József 1886—88. Dr. Antal Géza 1888 óta.

2. Magyar- és irod. tsz. P. Szabó Károl 1858—1895.

3. Magyar-latinny. tsz. Németh István 1875—1881. Dr. Kaposy Luczián 1881 óta.

4. Magyar-latinny. tsz. Györy Gyula 1895 óta.

5. Latin-görögny. tsz. Szilágyi József 1851—1895. Faragó János 1895 óta.

6. Latin-görögny. tsz. Jády József 1851—1885. Pócz János 1885—1888. Borsos István 1888 óta.

7. Latinny. történelmi tsz. Rózsa István 1867—1882. Kis Ernő 1882 óta.

8. Németny. tsz. Edelényi Lajos 1878—1881. Dr. Fischer Lajos 1883—1886. Ujlaky Kálmán 1886—1887. Kozmay Dezső 1887—1888. Jurányi Gusztáv 1888—1890. Dr. Szakal Károly 1891 óta.

9. Történelem-földrajzi tsz. Farkas Dezső 1871 óta.

10. Természetrajzi tsz. Vikár Kálmán 1868—1890. Barcsi József 1892 óta.

11. Mennyiségtani tsz. Szép Gábor 1851—1883. Sebestyén Dávid 1883 óta.

12. Rajz és rajzoló mértani tsz. Hercz Dávid mint helyettes 1875 óta.

13. Természettani tsz. Tarczy Lajos 1839—1881. K. Kiss Józs 1881—1889. Barabás Jenő 1889—1894. Makay István 1895 óta.

14. Ének és zene tsz. Csekő Gusztáv 1879—1890. Gáthy Zoltán 1890 óta.

15. Testgyakorlati tsz. Mokos Gyula 1883—1890. Borsos István mint helyettes 1890 óta.

FÜGGELÉK.

Tanárok életrajzi adatai.

1. *Séllei (Sélyei) István*, a pápai iskola rector-professora 1656—1658. Előbb már 1652 óta a pápai ref. egyház papja volt. Professorsága után néhány évvel, 1663-ban, ismét pápai pap lett, s superintendenssé választott, ezen tisztelet viselve idéztetett 1674-ben a pozsonyi Delegatum Judicium elé, hol „disputatiojjaért, s más fontos beszédiért“ különösen magára vonta a figyelmet. 1674 máj. 29-ig a pozsonyi, azután a berencsi börtönben szenvedett hitéért, de azt el nem hagyta és így gályarabságra ítéltetett, s az 1675—6. években, míg Ruyter admirál közbe nem lépett, társaival együtt a nápolyi gályákon szenvedett. Rendithetlen hité társait is erősítette a szenvedések idején.

Tóth Fer. Tal a Dunai Püspökök Élete.

2. *Kocsi Csergő Bálint*, a pápai iskola rector-professora 1671—1674 és másodizben 1694—1696. Szül. 1647. aug. Kocson, Komárom megyében. 1664. máj. ment a debreczeni iskolába, iskoláit itt végezvén 1670-ben Munkácson lett tanító, honnan három hónap mulva vallási üldözések miatt visszament Debreczenbe, innen jutott 1671-ben a pápai iskola igazgatói székébe, 1674-ben ő is a pozsonyi vértörvényszék elé idéztetett, s hitét megtartván, a pozsonyi börtönből több társaival Lipótvárra vitetett, s ő is a nápolyi gályákra került. Ez utjában, hogy öregebb társait a hajduk ütéseitől védje, önként hátul maradt. Hazakerülvén, 1694—96 ismét a pápai iskola rector-professora volt, s midőn II. Rákóczy Fer. tábornoka Bottyán János Párára jött, titkára lett, s ennek halála után az özvegye is szolgálatában tartotta.

Irodalmi műve: Narratio brevis de oppressione libertatis eccl. Hung. magyarrá fordította Bod Péter: Kösziklán épült ház ostroma. Lipcse. 1866. Megjelent a Sárosp. Füz. 1863. K. Cs. B. Rektori beszédei. Közzé tette Mokos Gy. Dunánt. Prot. Lap. 1892. 1893. Szinnyei József. Magyar Irók Élete.

3. *Mándi Márton István*, a pápai iskola tanára 1790—1831, s annak újjá teremetője. Szül. 1760 nov. 23. Iszka Szent Györgyön, Fehér m., hol atyja lelkész volt. Alsóbb iskoláit Sz.-Király-Szabadján elvégezvén, a gymnasium felsőbb osztályait Kecskeméten, a theológiát Debreczenben végezte. Nánásra ment iskolatanítónak, honnan 29 éves korában külföldi

egyetemre Göttingába ment 1789-ben, hazajövéen 1790-ben a pápai iskola tanárául lőn meghíva. Ez év decz. 14-én foglalta el hivatalát, s 41 évi tanársága után 1831. szept. 21-én elhunyt. Méltatását történelmünk folyamán mellőznünk nem lehetett, ott közöltük arczképét, s az ő fáradozásával létesített ó-collegiumi épület rajzát is, melyen jobbról a főiskolai nyomda, balról Petőfi deák-kori lakóháza látható.

Munkái: 1. *Langii Colloquia. Imitationibus Hungaricis, lexico latino hungarico brevique Grammatica adornata.* Jaurini 1792. — 2. A németnyelv első kezdete a gyengébb tanulók számára egy kis rövid grammatikával. Győr 1792. 3. *Phaedri Aug. Fabulae Aesopeae etc.* Jaurini 1793. — 4. Görögnyelv első kezdete. 1794. — 5. Ujabb deák Rudimenta, vagyis a deáknyelv első kezdete. Győr 1795. — 6. Keresztyén theologusi moral, vagyis erkölestudomány 1796. 7. Uj német Rudimenta. Győr 1801. — 8. Magyar A. B. C. 1817. — 9. *Ker. moralis* kis Katechismus. Bécs 1817. — 10. *Guilielmi Krug Systema Philosophiae criticae.* Viennae 1820. — Szabó Károly M. M. I. Életrajza.

4. *Tóth Ferencz*, pápai tanár 1801—1817. Szül. 1768. nov. 19-én Vörösbényben, Veszprém-megyében. Felsőbb iskoláit Debreczenben végezte 1794-ben, hol azután publ. praeceptor, s 1798-ban senior lett. 1800-ban a pápai tanári székre hivatván meg, egy évre a göttingai egyetemre ment ki, s 1801. jun. 5-én tanári székét elfoglalta. 1817. márcz. 24-én a pápai ref. egyház papjául választatott, majd esperessé, végre superintendensé lőn, de bár csak 16 évet töltött a tanári széken, egész élete munkásságát megosztotta az egyház és iskola között, mert valóban az ő hivataloskodása idejében a főiskolára tett alapítványok legnagyobb része az ő tapintatos eljárásának köszönhető. Erre vonatkozólag írta már akkor Kazai Gábor: „Tóth Ferencz neve a Collegium Atlasai között ragyog.“ Az iskola másik jóltevője Váradai István pedig azt írta levelében: „én a mit a pápai iskoláért teszek, azt egyenesen főtisztelendő uram iránti háladatosságból teszem.“

Munkái: 1. *Homiletika.* 1802 — 2. Keresztyén Hittudomány avagy Dogmatica Theologia. 1804. — 3. Az uri sz. vacsorához készítő katechismus. 1805. 4. *Lelkipásztori gondviselés.* 1806. — 5. A tul dunai reformatus püspökök élete. 1808. — 6. A pápai ref. sz. ekklesiának rövid históriája. 1808. — 7. A magyar és erdélyországi prot. ekklesiák históriája 1808. — 8. *Liturgika* 1810. 9. A helv. hitv. tul a tiszai ref. püspökök élete. 1812. — 10. *Homiletika.* 1814. — 11. Keresztyén erkölestudomány. 1817. — 13. Keresztyén kis katechismus. 1819. — 13. *Éneklő Kar*, vagy azoknak a tudósoknak és szent poetáknak lajstroma, kik által a magyarországi reformatusok uj énekes könyvében levő 253 énekek szereztettek. 1823. — 14. *Utmutatás a helv. hitv. dunánt. sup. levő lelkitanítóknak tanulásbeli foglalkoztatására.* 1823. — 15. Magyar A. B. C. — 16. A sz. históriának rövid summája 1840. — Ezeken kívül nagy számú egyházi beszédei maradtak fenn. — Liskay József „Nagy papok életrajza.“

5. *Nagy Mihály*, pápai tanár 1815—1821. Szül. 1788. decz. 14 én Rétalapon Győrmegyében. Közép és felsőbb iskoláit Pápán végezte, ezután a rhetorok és logicusok osztályában lett publ. praeceptor, s midőn Mokri Benjamin helyére a történelem tanárául megválasztatott, a marburgi egyetemre ment. Hazajövéen 6 évi tanársága után lelkészszé választott Kocson, s ezután fokról-fokra emelkedvén, végre superintendenssé s komáromi pappá lett. 1875-ben agg kora miatt főpásztori tisztéről lemondván, 1878. márcz. 18-án oltotta ki közjóra világolt életszövénekét a halál.

Prot. Eh. Isk. Lap. Gyászjelentés.

6. *Kocsi Sebestyén István*, pápai tanár 1817—1837. Szül. 1762. márcz. 6 án Mező-Turcon. Felsőbb iskoláit Debreczenben végezte, ezekután a kiskunszentmiklósi gymnasium tanítója lett 3 évig, innen 1787-ben a frankfurti egyetemre ment, honnan visszatérvén 1790-ben Monoron lelkészszé választott, de már másfél év múlva Debreczenbe ment tanárnak, innen 1803-ban Hajduböszörménybe, 1806-ban Hajdu Szoboszlóra, 1808-ban Kecskemétre, 1815-ben ismét Monorra ment lelkészi hivatalra, honnan 1817-ben választott meg Tóth Ferencz utódjául a dogmaticai tanszékre.

Munkái: 1. Észrevételek a Vallásnak egy Kantianus Philosophustól világosításokkal feltett Definitiójára. 1824. — 2. Messiologia. — 3. Hebraizáló Etymologus. Egyházi beszédek. A főisk. levéltárában őrzött emlékirat nyomán.

7. *Dr. Rácz István*, pápai tanár 1821—1823. Mint orvos, Nagy Mihálynak lelkészszé választatása után, a történet physical tanszékre lőn megválasztva, mit hogy elnyerhessen, az orvosi gyakorlatról lemondott. Bátory a pesti superintendens és Szilasy főgondnok voltak igen lelkes ajánlói. 1821 nov. 2-án a tractusok küldötteinek jelenlétében tanári székébe ünnepélyesen beiktattott, s 1823 szept. 22-ig volt az iskola tanára, ekkor mint a Főisk. Tanács jkve írja: „a Ft. Gen. Notarius jelentette, hogy Tek. Dr. Rácz István ur nem érkezvén két hivatalnak folytatására, professorságát írásban forma szerint resignálta.“ Köztudat szerint a történelem magyarázata közben lelkének egy aberratiója folytán oly kifejezést engedett meg, a mi miatt mennie kellett. Pestre ment, hir szerint öngyilkos lett.

Nt. Kiss János ur szíves közlése.

8. *Edelényi Sándor*, pápai tanár 1824—1837.

Munkái: 1. Halotti beszéd Márton István 1831-ben tartott végső tisztességtétele megadására. — 2. Halotti beszéd, melyet néhai ns. Chernel György több m. táblabíró utolsó tisztességtételére 1833. okt. 7-én elmondott. Sopron. Szinnyei József Magyar Irók Élete.

9. *Czibor Ferencz*, pápai tanár 1839—1845. Szül. 1797. márcz. 21-én Búcsón, Esztergom megyében, földmives szüléktől. Felsőbb tanulmányait Pápán végezvén, Kömlődön lett academicus rector, majd Pázmándy Dénes gyermekeinek nevelője, azután naszályi pap, honnan a pápai főiskola

bölcsészeti tanszékére választatott meg. Midőn egyik tanórán a feleletre szólított növendék azzal felelt kérdésére, hogy bocsásson meg, de a tárgyat nem értette meg, oly mély szomorúság lepte meg Czibort, hogy szó nélkül hagyta oda a termet, és egy hétig sem volt oda visszahívható. 1845 decemberben Kömlődön lelkész lett, hol 1886 márcz. 21-én 89 éves korában hunyt el.

Nt. Kelemen János urnak szives közlése.

10. *Stettner (Zádor) György*, pápai tanár 1832—1848. Szül. 1799 jul. 3-án Dukán, Vas megyében. Tanult Kőszegen, Pápán, Győrött. 1821-ben ügyvéd lett Világoson, honnan 1826-ban a fővárosba költözött. 1832-ben pápai jogtanár lett, 1848-ban a pesti váltótörvényszék ülnöke, 1852-ben a soproni kerületi főtörvényszékhez, 1855-ben a bécsi legfőbb semmitő bírósághoz tanácsossá neveztetett ki, s végre mint a hétszemélyes tábla bírója 1866-ban 67 éves korában halt meg. Mint tanárról írja tanítványa Gondol Gábor, hogy „világos, tiszta tanmodora elragadó volt.”

Munkái: *Aspasia*, *Hebe*, *Auróra*, *Tudományos Gyűjtemény*, *Muzáron*, *Kritikai Lapok* hozták szépirodalmi dolgozatait, miket ifju korában Fenyéri Gyula néven tett közzé. Zádorra nevét 1848-ban magyarosította. Sáfár Imre váltójogát magyarra fordította, s jegyzetekkel ellátva kiadta.

Az osztrák általános polgári törvénykönyv lefordításával neve fennmaradását biztositotta. A Kisfaludy Társaságnak, s 1835 óta a Magyar Tud. akademiának is rendes tagja volt.

Zádor György levelezése Kazinczy F.-el, és Nt. Stettner Ignác ur szives közlése.

11. *Széki Béla*, pápai tanár 1838—1853. Szül. 1814 aug. 29-én Kölkeden Baranyamegyében, hol atyja lelkész volt. Iskoláit Mohácson, Gyönkön, Halason és Pápán végezte. Theologiai tanárrá választatván, fél évig a bécsi, 2 évig a berlini egyetemen hallgatta tantárgyait. Tanársága kezdetén a bécsi theol. tanárságra is meghívták, mint szép előadásu tanár maig is sokszor emlegetett. 1852-ban csokonyai lelkész lett, majd esperes és ehkerületi főjegyző, 1859-ben pápai lelkész, meghalt 1871 nov. 21.

Munkái: 1. Egyházi törvénykönyv, mely a Komjáthiban készült 5 osztályu kánonokat és a dunánt. helv. hitv. ev. egyhker. szabályrendeleteit foglalja magában. 1867. — 2. Egyházi beszédek. Nt. Széki Aladár ur szives közlése.

12. *Liszkay József*, pápai tanár 1843—1848. Szül. 1809 okt. 18-án Balaton-Kis-Szállásön, Zalamegyében, hol atyja lelkész volt. Pápára 1820-ban jött, hol összes iskolai végeztével 1831-ben a syntaxisták osztályában lett publ. praeceptor, azután ó-szónyi rector 3 évig, honnan Bécsbe ment az egyetemre, de hazahivatván Kerkapoly István családjánál lett nevelő, majd Felső-Örsön segédlelkész, honnan 1837-ben ismét a bécsi egyetemre ment. Fél év multával a beteg Kocsi Sebestyén István helyettesül haza hivatott. A tanév végeztével uj theol. tanszékre választatván meg, tan-

tárgyai hallgatására Berlinbe ment, s mivel hazatérvén még az új tan-szék az anyagi viszonyok miatt nem volt létesíthető, dadíj lelkészszé lett, 1843-ban foglalta el rendes tanári székét, honnan 1848-ban pápai lel-készszé választatott. 1855-ben győri lelkész lett, 1873-ban pedig ismét a pápai egyház lelkései állomására tért vissza jan. 5-én, de az 1877-ik évnek folyamán papi állásáról lemondván, Budapestre költözött, s mint magánzó végezte életét 1888 máj. 13-án.

Munkái: A nagy győri ev. ref. egyház multja és jelene. 1868. A pápai ev. ref. egyház levéltára 1510—1811. Tóth Ferencz sup. életrajza, a Nagy Papok Életében. Önéletrajz a főiskola levéltárában.

13. *Dömjén Ferencz*, pápai tanár 1848—1849. Szül. 1819-ben Csög-lén, Veszprémmegyében, 1836-ban a pápai főiskola felsőbb tanulói közé vétetett fel. Liszkay utódjául 1848-ban tanárrá választatott, azonban 1849-ben „az egész egyházkerület fájdalmára“ — mint a ker. jkv. írja — cholera-ban elhunyt.

Munkái: 1. Versek a Tavasz című zsebkönyvben 1845. — 2. Örömdalok Nagy Mihály superint. székébe beiktatásakor. 1845. — 3. Emlék Székyné (Kimiti Teréz) erényeinek. 1848 Szinnyi Magyar Írók Élete.

14. *Tarczay Lajos*, pápai tanár 1833—1881. Szül. 1807 decz. 6-án Hetényben, Komárommegyében, középsorsú szüléktől. Otthon, Rév-Komá-romban, majd Pápán végezte iskoláit. 1829-ben lett a logicusok tanítója, 1830-ban senior, ezután a bécsi egyetemre ment. Innen Márton István utódjául meghivatott, erre 1 évig még a berlini egyetemen hallgatta leendő tárgyait, 1833 nov. 4-én tanári székét elfoglalta. Magyarországon ő tanította először Hegel bölcsészeti rendszerét, de Márton István Krug-féle rendszerét az egyházkerület többsége jobbnak tartván, Tarczay Hegel bölcsészeti tanításától eltérő, erre bölcsészeti tanszékét a physica-mathem. tanszékkal cserélte fel. Tanári munkásságának méltatását tör-ténelmünk folyamán mellőzni nem lehetett, csupán azt említjük még fel, hogy fáradhatlan tevékenységéhez és széles tudományos képzettségéhez kiváló természeti adományok járultak, a mik őt szeretett és kedvelt ta-nárrá tették, úgyhogy főiskolánkban a physica megkedveléséhez nagyban hozzá járult az ő iránta érzett szeretet. Előadása nagyon élénk és vilá-gos, a tanulóifjúsággal bánása humanus volt. Órái megtartásában példa-adó pontos volt agg korában is.

Munkái: 1. A dráma hatása, s irodalmunk drámaszegénysége. 1837. A Kisfaludy Társaságnál jutalmat nyert mű. — 2. Természettan. 1838. A magy. tud. akad. 200 aranyas nagy jutalomra méltatta, s Tarczayt lev. tagjául választotta. 3. A németnyelv paradigmái. 1838. — 4. Gyöngyök. 1839. — 5. Népszerű Ég-rajz. 1839. — 6. Elemi ismeretek a természettudományból. 1839. — 7. Elemi szaktudomány. 1839. Ezen munkái folytán 1840-ben az akademia rendes tag-jául választotta, székfoglalója volt: 8. Természettani Észtan. 1840. — 9. Tiszta Mértan Elemei. 1841. — 10. Népszerű Természettan. 1843. 50 aranyat nyert

pályamű. — 11. Kis Természettan. 1844. — 12. Földtan. 1844. — Dolgozott a 30-as évek szépirodalmi folyóirataiba, s több éven át kiadta a Pápai Naptárt. Szász Károly Vasn. Ujs. 1880. 45. sz.

15. *Böcsor István*, pápai tanár 1837—1885. Szül. 1807. okt. 18 án Enyingen, Veszprém megyében jó módú szüléktől. Iskoláit otthon és Lajos-Komáromban, 1819—1831 Pápán végezte. Ekkor a poeták osztályában lett publ. praeceptor, azután senior, 1835-ben rendes tanárul választván, a bécsi azután a berlini egyetemre ment, 1837-ben foglalta el tanári székét. Edelenyi Sándor után átvevén a világtörténelem tanítását, magyar nyelven magyarázta a francia forradalom történetét, oly sikerrel, hogy a város hazafiasabb közönsége is eljár tanóráira, s midőn a nagyterem a hallgatóság befogadására nem volt elegendő, a folyosón s a nyitott ablakok alatt hallgatták világos, nyugodt magyarázatát. Tanári munkásságának méltatását különben történelmünk folyamán mellőzni nem lehetett. Az iskolánkban Márton István korában uralkodott kaszárnyai rendet felváltó humanus modor, midőn az ifjúság nevelésében külső kényszer helyett a jellemképzésre alapították a fegyelmezést, Böcsor és kortársainak érdeme.

Munkái: 1. Francia nyelvtn. 1840. — 2. Latin nyelvtn. 1843. — 3. Számvetési kézikönyv. — 4. Földrajz. 1847. — 5. Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre. 1869. — Tanügyi czikkei a Hazánkban s a Prot. Egyh. és Isk. Lapban jelentek meg. Böcsor I. emléke Antal Gábor.

16. *Kerkapoly Károly*, pápai tanár 1849—1867. Szül. 1824 máj. 13-án Sz.-Gálon, Veszprém megyében. Iskoláit Pápán végezte, 22 éves korában ügyvédi diplomát nyervén, 1847 márczius 23-án a bölcsészeti tanszékre tanárul választott. Tantárgya minél alaposabb elsajátítása végett külföldi egyetemre ment, s tanszékét a szabadságharc után foglalta el, 1859-ben a tud. akad. lev. tagjául választotta. 1865-ben az enyingi kerület orsz. képviselőül választotta, s Deák Ferencznek igen kedvelt embere lett. Tekintélye a Deák pártban fáradhatlan munkássága és sokoldalú ismeretei folytán fokról fokra növekedett. Ennek folytán 1868 őszén gr. Andrássy Gyula honvédelmi minster mellé államtitkáruul, még azon év decz. 16-án a budapesti egyetemre a polit. tudomány rendes tanárául lőn kinevezve. Pályája tetőpontját 1870-ben érte el, május 23-án pénzügyministerré neveztetett ki. Ministersége, pénzügyi viszonyaink legkietlenebb korszakában 1873. decz. 19-ig tartott. Leköszönvén, a belső titkos tanácsosi méltóságot nyerte, s az egyetemen tanári székét elfoglalta. Előadásaiiban mindig szorosan a tárgyhöz tartotta magát, s annak minden oldalú megvizsgálása után haladt tovább okoskodásaiban.

Munkái: Világtörténet észtanilag előadva. 1859. Tiszta észtan. 1863. Prot. Egyházalkotmány tekintettel történeti fejlődésére. 1860. Kautz Gyula akad. emlékbeszéde.

17. *Váli Ferencz*, pápai tanár 1849—1882. Szül. 1810 szept. 30-án

Magyar-Soókon, Nyitra megyében, lelkészcsaládból. Iskoláit Losoncban, Pozsonyban, Komáromban és Pápán végezte. 18 éves kora óta önmaga tartotta fenn magát. 1833-ban a pápai főiskolában publ. praeceptor, majd senior, 1837-ben a révkomáromi 7 osztályu gymnasium igazgatótanára lett. Az 1848-i szabadságharcban nemzetőr tüzér volt, ezek után 1849-ben foglalta el pápai tanszékét okt. elején. Tanári munkásságát, a praeparandia létrehozatalát, történelmünk folyamán mellőzni nem lehetett. Azon tudatban, hogy a népnevelők hivatása egyike a legmagasztosabb hivatásoknak, oly buzgalommal nevelte képezdészei lelkét, mintha a legmagasabb hivatalokra készülő egyénekkel lett volna dolga. Tanóráira oly pontosan elstetett, hogy osztályába becsengetés előtt már bement. „Ötven év látta pályáján fáradni, ki nem fáradva.“ Életének minden idejét tanítással töltötte, mert otthonában is a nála lakó deákokat tanította, s így lett híressé, hogy házában a rossz tanuló jó tanulóvá lesz, a rakoncátlan megszelídül, mert egész házanépével oly meleg szeretettel gondozta lakóit, hogy azoknak lehetetlen volt rossznaknak maradniok.

Munkái: Ásványrajz. 1852. Nt. Antal Gábor ur szíves közlése.

18. *Kotasz István*, pápai tanár 1851—1880. Szül. 1822-ben Léván, Bars megyében, iparos szülektől. Gymnasiumi tanulmányait Losoncban végezte, hol utolsó évében senior volt. Theológiára Pápára jött, 1845-ben iskoláit elvégezvén. publ. praeceptor, majd senior lett az 1847—8. tanévben. Szabadságharc után káplán volt N.-Peszeken, Bars megyében. 1851-ben gymnasiumi, 1854-ben theologiai tanáruvá választatott a Szent Írásmagyarázat tanszékére. Állásáról 1880-ban mondott le, s magánéletbe vonulva Nagy-Maroson 1892-ben elhunyt.

Nt. Kiss János ur szíves közlése.

19. *Csepeli Sándor*, pápai tanár 1850—1861. Szül. 1828 febr. 2-án Somogy megyében. Iskoláit Gyöngyösön, Csurgon, Sopronban, Pápán végezte. 1851-ben gymnasiumi tanáruvá választatott, 1860-ban a gymn. igazgatójául választatott. 1861-ben Veszprémmegye aljegyzője lett, 1862-ben ügyvédi irodát nyitott Pesten. Meghalt 1894-ben.

Munkái: Egy vörös kalap, mely elázott. Regény. 1860. Dolgozatokat közöltek tőle a Kalauz, Nefejefts, Vasárnapi Ujság, Hölgyfutár, Divatcsarnok, Hazánk s a Külföld, Magyarország és a Nagyvilág, Fővárosi Lapok, Lisznyai Album, Családi Kör, Képes Világ. Szinnyei J. Magyar Írók Élete.

20. *Pólya József*, pápai tanár 1851—1856. Szül. 1828-ban Kis-Sárában, Bars megyében, lelkész családból. Iskoláit Pápán, N.-Kőrösön és ismét Pápán végezte. A szabadságharcban honvéd volt. 1851-ben gymnasiumi rendes tanárrá választatott, azonban 1856-ban Kecskemétre nyervén meghívást, elfogadta, hol életfogytig gymn. igazgatóul választatott. 1860-ban a Kecskeméti visszaállított jogakademia tanáruvá választatott, de már a következő évben a feléledt politikai életbe vágyván, tanári állomásától lemondott, 1867-ben Bars megye főjegyzőjeül, 1878-ban alispánjául

valasztatott. 1880 ban febr. 12-én mint a barsi ref. ehmegye főjegyzője hunyt el.

Prot, Egyh. és Isk. Lap, Necrolog.

21. *Tóth Balázs*, pápai tanár 1851—1861. Szül. 1829 februá 3-án Ácson, Komárommegyében, lelkész családból. Iskoláit Ácson, Pesten, Rév-Komáromban, Pápan végezte 1848-ig, a szabadságharcban honvédtüzér volt, s ütegparancsnokságig emelkedett. A világosi fegyvertétel után nevelő lett Kassán, honnan a besoroztatást elkerülendő 1850-ben Pápára jött, itt 1851-ben gymnasiumi rendes tanárul és egy évre főiskolai seniorrá választatott. Tanári székét 1861 szept. 29-én a takácsii lelkészi állással cserélte fel, hová csakis a takácsii ev. ref. gyülekezet párját ritkító ragaszkodása után juthatott. 1867 aug. 20-án meghalt.

Nt Szekeres Mihály esperes ur szíves közlése.

22. *Peti József*, pápai tanár 1856—7. Szül. 1834-ben Komlósdon, Somogy megyében. Iskoláit a pápai főiskolában végezte az utolsó tanévig, a melyre 1855-ben a bécsi egyetemre, onnan Baselbe ment. 1856 őszén főgymnasiumi tanárrá választatott, de egy év múlva a kecskeméti, majd a pesti theologiai intézet tanára lett. Huszonnyolcz éves korában, a dunamelléki egyházkerületben aljegyzői tisztet is viselvén, 1862 aug. 22-én Pápan, hova üdülés végett jött, meghalt.

Munkája: A hittani tudat jelene. Prot. Egyh. és Isk. Lap. Necrolog.

23. *Gondol Gábor*, pápai tanár 1861—1869. Szül. 1824 aug. 24-én Balaton-Henyén, Zalamegyében, lelkész családból. 1834 őszén a pápai főiskolába jött, s a gymnasium végeztével a jogi tanfolyamra lépett. 1846 októberben ügyvédi oklevelet nyert s a helytartótanácsnál fogalmazó lett, annak megszűntével baracscai, majd székesfehérvári ügyvéd volt, mignem 1861-ben pápai jogtanárrá választatott. 1869 jan. 3-án a honvédelmi ministeriumba titkárrá nevezetvén ki, félév végén tanári állásától megvált. Önéletrajz a főisk. levéltárban.

24. *Kőrösi Sándor*, pápai tanár 1864—1875. Szül. 1824 decz. 19-én Kecskeméten Iskoláit Kecskeméten és Pápan végezte. [1848-ban hadbíró, majd a vésztörvényszék elnöke lett, azután 5 évig Josefstadtnban volt bebörtönözve. Haza jutván Komáromban orgonista kántor volt, 1861-ben Komárom főjegyzőjéül választatott, de leköszönt, s 1864-ig ügyvédkedett. Ezután 11 évig a pápai jogakademia tanára, majd 1875-től a debreczeni jogakademia tanára lett. 1881-ben Debreczen országos képviselőül választotta, s haláláig képviselő maradt, mely 1895 máj. 20-án következett be. Eleven, vonzó, világos előadása ma is élénk emlékezetében van tanítványainak.

Munkái: 1. A magyar büntetőjog tankönyve. 1879. — 2. A vallásfelekezetek és lelkészekre vonatkozó magyar, főleg büntető törvények magyarázata. 1881. 3. Az uszorráról és káros hitelügyletekről szóló 1883. XXV. t.-cz. magyarázata. 1883 — Debr. Prot. Lap. Necrolog.

25. *Szabó Lajos*, pápai tanár 1872—1875. Szül. 1846-ban Zselizen, Barsmegyében. Iskoláit Pápán végezvén, 1869-ben publ. praeceptor lett az I. osztályban, 1870—72 a II. osztályban, ekkor állandósíttatván, rendes tanárrá lett, 1875-ben lévai lelkészszé választatott, hol 1885 márcz. 6-án meghalt.

26. *Rózsa István*, pápai tanár 1870—1882. Szül. 1837 ápr. 15-én Pápán, Veszprémmegyében. Iskoláit Pápán végezte, miknek végeztével Kocsra ment acad. rectornak, innen 1862-ben Pápára publ. praeceptorrá választatott, 1870-ben pedig Kőrösi Sándor igazgató különösen megleghangu felszólalása alapján állandósíttatott, 1882 márczius 20-án elhunyt. Mint tanárt kiváló buzgalom és erély, s a leggyengébbekhez alkalmazkodó tanítás jellemezték, mely tulajdonai miatt jó nevet hagyott hátra maga után.

27. *Kozmay Dezső*, pápai tanár 1887—1888. Szül. 1858 április 2-án Rimaszombatban, Gömörmegyében. Iskoláit Rimaszombatban elvégezvén, a budapesti egyetemre ment, hol tanári oklevelet nyert 1882 máj. 11-én, s ekkor a rimaszombati egyesült prot. gymn. segédtanára, 1883 márcziustól a felső-lövői evang. tanintézetek rendes tanára volt. 1887-ben a pápai ev. ref. főgymnasium németnyelv és irod. tanszékére rendes tanáruul választatván, rövid egy év mulva, 1888 június havában elhunyt.

28. *Vikár Kálmán*, pápai tanár 1872—1890. Szül. 1844-ben Pápán. Iskoláit Pápán végezte az 1866—7. évben, ekkor Takácsin segédlelkész lett 1 évig, 1868-ban publ. praeceptorrá választatván, 1872-ben állandósíttatott. Mint tanárt szelid jósággal párosult buzgalom jellemzi. A tanárikar nyugdíj-egyesületének pénztárnoka, s a dunántuli ev. ref. ehkerület levéltárnoka volt, midőn 1890 jun. havában elhunyt.

Dunánt. Prot. Lap. Necrolog.

29. *Szilágyi József*, pápai tanár 1851—1895. Szül. 1827 decz. jó módú közbirtokos szüléktől Vámoson, Veszprémmegyében. 1840 őszén a pápai főiskola növendéke lett. 1848-ban főiskolánk azon ifjai közé tartozott, kik mindjárt az első honvédszászlóaljba kívántak felvétetni. A szabadságharcz lefolyása alatt a pétervárad helyőrségnél szolgált, s ezen őrségnek a szerbek ellen viselt csatáiban vett részt, a fegyverletétel után szülőföldrjére, onnan Pápára menekült deáknak, s még nem végezte be iskoláit midőn 1851-ben, Csonka Ferencznek időközben való távoztával, helyére gymnasiumi tanárrá tétetett. 1862-ben a gymnasiumi tanárok sorából az egyházmegyéek szavazattöbbségével az acad. tanárok fizetési fokozatába emeltetett. 1885—6 óta 1895-ig haláláig, kartársai és az egyházkerület meg-megnyuló bizalma folytán a gymn. igazgatója volt. Tanári munkáságának méltatását iskolánk történelmének folyamán mellőzni nem lehetett, mivel mindazon haladás, miket gymnasiumunk legujabb történelmében észleltünk, e szilárd jellemű, széles tudományu, munkás tanárnak, mint vezetőnek nevéhez fűződik. Dunánt. Prot. Lap. Necrolog.

30. *P. Szabó Károly*, pápai tanár 1858—1895. Szül. 1836 decz. 2-án

Pusztaszentkeresztben, Barsmegyében. Gymnasiumi tanulói pályáját 1846—1848 Pápán, 1848—50 Léván, 1850—54 Pápán végezte. Theologiai pályára is a pápai főiskolában készült 1854—57 három évig, ekkor gymnasiumi tanárul jeleltetvén, negyedik évét a bécsi, majd a zürichi egyetemen töltötte. Tanári székét 1858-ban foglalta el. Tanári hivatalában szigorú kötelességérzet, kötelességtudás, pontosság embere volt. Tanítványai szeretetét oly osztatlanul bírnia ritka embernek sikerül, mint a mily mélyben az ő nála volt tapasztalható. Az ifjúság önképző-körének 1868 óta elnöke volt, a kör ünnepélyeinek Pápa társas életében kedvessé tétele az ő kezdeményezése. A főiskolai köztartásnak is 14 évig volt felügyelője. Dunánt. Prot. Lap. Necrolog.

Munkái: 1. Költészettan. 1863. — 2. Magyar nemzeti irodalom történet tankönyve. 1866. — 3. A bölcsészet elemei. 1872. — 1874-ben megindította a Pápai Lapokat, s szerkesztette 1877-ig, 1884—1886 szerkesztette a „Pápai önkényes tüzoltó lapot.“ Tanügyi s társadalmi cikkeivel egyházi s helyi lapjainkban halála évéig találkozunk. 1895 okt. 29 én jobb létre szenderült, és így bezárja a főiskola elhunyt rendes tanárainak Márton I. óta adható ezen sorozatát.

Munkámhoz forrásokul használtam a következő műveket:

- a) Tóth Ferencz. A pápai ref. ecclesia historiája. 1808.
- b) Liszkay József. A pápai ev. ref. egyh. levéltára. 1875.
- c) Szabó Károly. Mándi Márton István élete. 1860.
- d) Antal Gábor. Emlék Bocsor István félszázados örömm-
ünnepején. 1882.
- e) Mokos Gyula. Grafikus tábla a gymn. népességéről.
Kézirat.
- d) Mokos Gyula. Publicus Praeceptorok névsora. 1891.
- e) Mokos Gyula. Kocsi Csergő Bálint rectori beszédei.
1892—3. D. Pr. L.
- f) Tarczy Lajos. Középisk. oktatásunk 1850 előtt és után.
1880. Értesítő.
- g) Borsos Károly. A pápai ev. ref. főisk. ifjus. képzőtárs.
története. 1892.
- h) Eötvös Lajos. A pápai nyomda története. Századok.
1868—9.

Ezekén kívül a dunántuli ev. ref. egyházkerület, Pápa város, a pápai ev. ref. egyház és a pápai ev. ref. főiskola levéltárait használhattam munkámhoz, a miknek használatában Németh István, Somody József és végre a ki mintegy velem dolgozott Tóth Dániel urak, mindig szives készséggel állottak segítségemre, fogadják köszönetemet, de hálás köszönettel tartozom még a Főtiszteletű Dunántuli Ev. Ref. Egyházkerületnek, hogy e munka megírását elrendelni, s erre engem méltatni kegyes volt.

TARTALOM.

Előszó. 3. lap.

1. Fejezet.

A pápai ev. ref. főiskola történetének jelosztása.

A főiskola története 3 korszakra osztható. Az első korszak történeti viszonyai. A második korszak részei: a gyanusítások-, üldözések- és száműzetés kora. A harmadik korszak részei: az egyház scholájának kora, az egyháznerület főiskolája századunk első felében, a szabadságharc-, a Thun rendszer- és az alkotmányos uralom behatásának kora. 5–8. l.

2. Fejezet.

Az első korszak történelme.

Történelmi előzmények Pápa multjából. Pápa földesurai Enyingi Török Bálintig. A pápai ref. egyház kezdete. Különböző írók véleménye. Az iskola kezdetének ideje, az első iskola helye, az erre utbaigazító adatok. Az iskola viszonya a városhoz, a földesurhoz és a pápai egyházhoz. Az iskola állapota az első korszakban. 9–14. l.

3. Fejezet.

Az első korszak tanügyi viszonyai.

1585. évi iskolai törvények: I. Községes törvények I—XXIII. törvény. II. Az iskola hivatalnokainak külön törvényei: az igazgató-, senior-, contra-scriba-, publicus praeceptorok-, privatus praeceptorok-, oeconomusok-, coquusok-, exploratorok törvényei. A neutralisták. Az első korszak rector professorai. Az iskolai élet képe. Trotzendorf hatása. A goldbergi iskola és a mienk összehasonlítása. A theologiai szak fennállásának első nyomai. 15–48. l.

4. Fejezet.

A második korszak történelme.

A) A gyanusítások kora.

I. Leopold kora. Pápa új földesurai. A ref. egyház háborgatása 1660-ban. Az elfoglalt javak birtokjoga felett folyt vita. Az egyház és iskola új helye. sNyomozások kezdete Pápán a Wesselényi összeesküvés ügyében, tanukihallgatások eredménye. Az 1674 márcz. 5-i pozsonyi „delegatum iudicium.” A gyanusítások áldozatai, Séllyei István pápai lelkész, Kocsi Csergő Bálint az iskola-

rector-professora. Az ellenreformatio Pápát csakis végvári helyzete miatt kiméli. Pápa mint végvár a török ellen. II. Rákóczy F. felkelése, a pápai ev. ref. egyháznak kérelme a fejedelemhez.

B) *Az üldöztetések kora.*

III. Károlynak a pápai ref. egyházat illető 1718 nov. 5-i rendelete. Az egyház kérelme a rendelet visszavonása ügyében. Esterházi József és Ferencz földesurak ellenfolyamodványa. Tanukihallgatások a vitás felek jogának megállapítása ügyében. A kir. rendelet, s a pápai egyház 1719. évi kérvénye. Az iskola helyzete e vitás kérdések idején. További zaklatások kérvényezések.

C) *A száműzetés kora.*

Mária Terézia kora. Az 1749. évi rendelet a pápai ref. eh. vallásgyakorlata megszüntetése ügyében. Az egyház folyamodványa a királynőhöz. Veszprém vármegyének a pápai reformatusok ügyét illető véleményadása. Az 1752. évi kir. rendelet. Egykoruak feljegyzései e rendelet végrehajtásáról. A vérehajtó-bizottság jelentése Veszprém vármegyéhez. A ref. egyház küldöttek által kérvényez a fejedelemtől. Sürgető újabb kérvényeik kérelmük meghallgattatásáért. Az ellenreformatio Tevelen sem akar a száműzött egyház és iskolának helyet engedni. A pápai reformatusok elvett javainak megbecslése. A pápai reformatusok Tevelen rendezik be egyházuk és iskolájukat. Szándékos késleltetése a reformatusok elvett javai megbecslésének. Balogh László és a 4 akó somlai bor. Domonkos Márton debreczeni ügyvéd tanácsa. Az újabb huza-vona épen arra jó, hogy tanácsát elfogadják. A reformatusok 1771. évi folyamodványai a királynőhöz és férjéhez. A teveli iskola állapota. II. József türelmi parancsa. A pápai reformatusok küldöttei az uralkodó előtt. Esterházy Károly a reformatusok volt telkén építkezik. Az 1783 máj. 5-i rendelet, a száműzetés vége. 49—77. l.

5. Fejezet.

Az iskola tanügyi viszonyai a második korszakban.

Egy iskolai törvény ezen korszakból. Az iskolai tisztséget teljesítők törvényei. A XII. törvényszakasz bővítése. A XIV. törvényszakasz bővítése. Új törvény a vigilekről. A második korszak rector-professorai. A teveli iskola tanügyi viszonyai. A második korszak tanügye. Kocsi Csergő Bálintnak 1679 szept. 16., 1680 ápr. 12., 1680 szept. 1. és 1681 tavaszán mondott közvizsgálati beszédei. A professori állás nem állandósított hivatal. A rector-professor elé szabott marasztási feltételek 1724-ben. 78—93. l.

6. Fejezet.

Az iskola anyagi viszonyai a második korszakban.

Tanári fizetés 1744-ben. Nagy Mihály praeceptor fizetése 1761-ben. Supplicans deák patense és ajánló levele 1725-ben. Az iskolára e korszakban tett

adományok. A publicus praeceptor tisztre, a csekély fizetés miatt, úgy kell kötelezni a jótéteményes ifjakat. A száműzetés kora az adatokat is elpusztította 94—99. l.

7. Fejezet.

Harmadik korszak. Ex cineribus reviviscit.

A pápai egyház vagyona és jövedelme 1784-ben. Az iskola telkének megszerzése. Az oktatás kezdetének ideje. A pápai egyház 15 alumnus deák eltartására vállalkozik, kik ezért, iskoláik végeztével, publ. praeceptorokra köteleztetnek. Az iskola gyarapodása. A második lelkészi állomást a pápai egyház iskolája miatt, megszünteti. Az iskola rector-professora a lelkész kisegítője. Második rendes tanszék létesítése. Az iskola kétemeletes szárnyának felépítése. Az iskola 1797-ben a kerület iskolája lesz. A harmadik rendes tanszék létesítése. A pesti Convent 1804-ben a pápai iskolát a debreczeni és pataki iskolákkal egyenrangúnak ismeri el. 100—105. l.

8. Fejezet.

Az egyház scholájának tanügyi viszonyai a visszatérés után.

Az iskolák eránt való Dendtartás 1789. A törvények bevezetése, az iskolai inspectorok tiszte, a tanítók kötelessége, a tanulóknak a tanulást illető törvényei, a tanulók erkölcsi magaviseletét illető törvények. E törvények méltatása. Márton István azok végrehajtója. A rhetorok és poeták tantárgyai 1786-ban. Ugyanezen osztályok tantárgyai 1795-ben. Órarendjük 1795-ben, 106—123. l.

9. Fejezet.

Első küzdelem az iskola székhelyéért.

A küzdelem eredete. A professorok irata az egyháztanácshoz. A pápai egyház kérelmet intéz a királyhoz Komárom tervei ellen. A pápai egyház Emlék-irata a kerületi közgyűléshez. A tanárok Emlékirata a ker. közgyűléshez. Az 1804 máj. 9-i bőnyi gyűlés határozata. Az újabb közgyűlésig közbeeső idő növeli a személyeskedést. A Tisza-melléki egyházkerület javaslata. A Helytartótanács aug. 5-i rendelete. Az aug. 20. pesti egyetemes convent határozata. További személyeskedések. Az 1804 október 15. kömlődi gyűlés. Ki mit nyert és veszített? Az iskolai számadások az 1806. évben. Az 1806 máj. 14-i balatonfűredi gyűlés a tanárok esküjéről. A küzdelem utóhangja az 1807. évi szilasházi gyűlésen. A Helytartótanács 1809. évi 5741. sz. rendelete. 124—139. l.

10. Fejezet.

A kerületi főiskola belétele századunk első felében.

A tanulóiifjuság törvényei 1798-ban. E törvények kihatása. A 15 szakasz-ból álló törvények rövid ismertetése. A rectorásra kimenő ifju fogadalma 1800. Szentgyörgyvölgyi egyház panasza a rector ellen 1804. A publicus praeceptorok esküformája 1802. A vacatiói senior kötelező irata 1802. Nyári supplicatiói pa-

tens 1805. Születi supplicans részletes utasítása 1820. A legatus és szolgálja törvényei 1809. Husvétii patens 1811. Kérvény a háromszögletű kalap ellen 1800. Kérvény a hegedülés megengedéseért 1803. Házi rendet és bennlakást illető törvények 1803. Külföldre menő ifju ajánlólevele a Helytartótanácsához 1801, egyes jöltevők közz 1809. A cantus törvényei 1811. 140—170. l.

11. Fejezet.

Alsóbb fokú iskoláink a gymnasium és nemzeti iskola tanügyi viszonyai századunk első felében.

A tanügyi viszonyoknak három korszaka századunk első felében. A legrégebb nyomtatott Értesítőnk 1798-ból. Az 1815. évi jun. 29. aranyosi gyűlés által elfogadott tanterv: a nemzeti iskolák tanterve; a gymnasiumi oktatás tanterve. E tanterv méltatása. Az iskolai főhatóság tisztéről. Az examenek módjáról. Az iskolai Tanács az 1815. évi tantervtől eltér. Az osztálykönyvekről, az osztályzatok beleírásával. Examenre meghívó 1811-ben. Vizsgarend 1813-ban, 1814-ben, 1816-ban, 1820-ban. A vizsgálat módjának megállapítása 1829-ben. Az 1819. évi új tanterv feléves beosztással. A gymn. növendékek létszáma. Osztályok összekapcsolása egy tanterembe. Két esetleg három éven át tanító praeceptorok. A korszak publicus praeceptorainak névsora. Harmadik tanterv a század első feléből 1839. A priváttanítók. A Classium Director tiszte az 1836. évi törvények szerint. A Classium Directorok sora. 171—205. l.

12. Fejezet.

Felsőbb fokú iskoláink a bölcsészeti-, theologiai- és jogi tanfolyamok tanügyi viszonyai századunk első felében.

1795. évi tanterve a theologiai karnak, 3 éves tanfolyam 2 tanár által tanítva. 1808. évi tanterv változtatás. Az 1815. évi tantervnek a theológiát illető intézkedései. Az 1815. évi tanrend táblázatos feltüntetése. Órarend a felsőbb tanfolyamon 1818-ban. A seniornak a tanítás alól felmentése folytán beállt változások. Az 1819. évi új tanterv. Az akademiái tanárok vagyis rendes professorok tisztéről. A segédoktatók, Praeses tisztéről. Az akad. igazgató tiszte az 1836. törvények szerint. Az ifjuság létszáma a felsőbb tanfolyamon. A jogi tanszék életbeléptetése 1832-ben, a tanterv e szerint való változása. A jogi tanszak tanárai. A neveléstudományi tanszék felállítása 1849-ben. A korszak tanárainak névsora. 206—224.

13. Fejezet.

Második küzdelem az iskola székhelyéért. 1839—1847.

A küzdelem eredete. Az 1839. jun. 24-i ehker. közgyűlés határozata. Az új iskolatelekre befolyt adományok. Székesfehérvár ajánlata a főiskola áthelyezése ügyében. Komárom ajánlata ugyanez ügyben, A székhelykérdés ügyében bizottság küldetik ki. Gr. Esterházy Miklós és Károly adományai. Eöry Szabó Gábor javaslata. A kiküldött bizottság munkálata alapján megejtett első szavazás 1841.

Uj szavazás elrendelése. Intézkedés a főiskola kormányzata ügyében. Gr. Esterházy testvérek adományaiért köszönetet mondó köldöttség választása. A pápai egyház javainak a főiskola javaitól miként elkülönítésének kérdése. A második szavazás 1842-ben. Veszprém is a versenyzők sorába lép. Az érzelmek hullámai az 1842-i kerületi gyűlésen. Pázmándy Dénes főgondnok és Tóth Ferencz püspök békitő fellépése. A harmadik szavazás eredménytelenül marad 1844. A nagy győri két protestans egyház is ajánlatot tesz a főiskola átvitelére nézve. A negyedizben beadott szavazatok eredménye 1844. A révkomáromi egyházzal kötendő szerződés pontjai az iskola átvitelére nézve. A pápai egyház óvástételének figyelmen kívül hagyása. A Helytartótanács rendelete. Az átköltözködés elhalasztása. A királyhoz az átköltöztetés ügyéről felterjesztés küldetik. A királyi rendelet az iskola átköltöztetését megakadályozza 1847. máj. 4. 225—245. l.

14. Fejezet.

Hazai események és iskolánk századunk első felében.

A hazai események hatása az iskola történetére. Az 1809. évi francia hadjárat. A collegium pénzét a seniortól elviszik a zsákmányló francziák. A félbenmaradt tanév a következő évben pótoltatik. Az 1831. évi cholera. A rágalý idején a bennlakást illető intézkedések. Márton István halála. Az 1848. évi márcziusi napok hatása az ifjúságra. Őrsereg alakításának tervezése. Május 22-én a tanév bezárása. A tanulóifjúság bucsuestélye. Az ifjúság Bocsornál. Honvédtanulóink Batthyányinál. A kerületi gyűlés a tanév bezárását helyesli. Bocsor István képviselői tiszte teljesítésére engedélyt nyer. A rosszul járt publicus praeceptorok. Az ihászii csata és iskolánk. 246 257. l.

15. Fejezet.

Iskolánk a Thun rendszer alatt.

A kormány keresi iskolánkban a volt honvédeket. Az alkotmány elveszte kihat az iskolára is. A Thun rendszer behozatala és célja. Rendes gymn. tanárok választása. Az iskola növendékei érettségi vizsgálatra Sopronba mennek 1851-ben. A kormány újabb kívánalmai. Az iskola növendékei 1853-ben érettségi vizsgálatra Győrbe rendeltetnek. Az egyházkerület határozata iskolája fenntartására nézve. Az Entwurf alapján készített uj tanterve a főiskola összes szakainak. Intézkedések az iskola nyilvánossági joga megnyerése ügyében. A jogi tanfolyam megszűnése. Kérvény a német tannyelvnek mellőzése és az iskola nyilvánossági joga megadása ügyében. Az uj collegiumi épület létrejötte. A nyilvánossági jog megadása 1857 ben. E korszak tankönyvei. Az iskola tanárai e korszakban. 258—279.

16. Fejezet.

A jogakademia élete 1861—1885.

Az 1860. évi országos állapotok hatása. A jogakademia felállítását illető határozat. A kormány a jogakademia nyilvánossági jogát nem ismeri el. Uj jogi

tanszék szerveztetik. A jogakademia 1865 szept. nyilvánossági jogot nyer. A három évi tanfolyamra kiegészített jogakademia tanterve. A jog és államtudományi magánvizsgálatok ügye. A magántanulók nagy száma. Komárom fellépése a jogakademia átvitele ügyében. Az egyházkerület erre vonatkozó határozata. Székesfehérvár készülődése a jogakademia átvitele ügyében. A kormány rendelete a jogakademiák 4 éves tanfolyamra kiegészítése tárgyában. Bizottsági jelentés az áthelyezés kérdése, s a jogakademia 4 éves tanfolyamra kiegészítése ügyében. A jogakademia Pápán marad, s a kormány kívánalma szerint berendeztetik. Pályázathirdetés 3 jogi tanszékre. Nagy áldozatok csekély számú tanulókért. A jogakademia megszűnése 1885-ben. A jogakademia tanárainak névsora. 280—292. l.

17. Fejezet.

A tanítóképző intézet rövid élete. 1876—1890.

Első lépések a képezde létesítése ügyében. A Paedagogium Seminarium. A képezde létesítése 1876-ban. A három éves képezdei tanfolyam tanterve. A növendékek felvétele, segélyezése. A képezde önállóan szervezése kimondatik. Váli Ferencz halála. A képezdének 1885-ben 4 éves tanfolyammal önállóvá szervezése. A képezde népességi viszonyai. A gyakorló iskola ügye. A képezdészek számának apadása. A képezde váratlan megszüntetése. A képezde tanárainak névsora. 293—300. l.

18. Fejezet.

A főiskola belétele és anyagi viszonyai századunk második felében.

A szegényebb növendékek segélyezésére szolgáló intézmények, a) A köztartás. Felügylet, díjak és eledelek. Köztartási kedvezmények. Seniorok névsora és korban. b) A legatio intézménye. A legatióba mehetés feltételei. c) A bennlakás 1862—1872. d) A magántanítóság 1862—1872. e) Ifjúsági segélyegyletek. Iskolai alumneumok. Az iskola anyagi viszonyai, a pénztárak állapota, a főiskola egyéb vagyona. Tóth Dániel theol. tanár segélygyűjtése Angliában 1860-ban. Az 1883—4. évi sorsjáték. A tanári nyugdíjintézet. 301—309. l.

19. Fejezet.

A főiskolai nyomda története.

1577-ben keletkezett a pápai nyomda. Legrégibb nyomtatványai. A nyomdának 1632-ben megszűnése. A főiskola nyomda felállításának ügye 1837-ben. Az egyházkerület kérvénye a Helytartótanácsához a nyomda felállíthatása ügyében. A kérelem megadása. Nyomdafelügyelőbizottság alakítása. A nyomdavezetők névsora. 310—312. l.

20. Fejezet.

Harmadik küzdelem az iskola székhelyért.

A küzdelem okáról. Az építkezés késedelme alkalmul szolgál a küzdelem kitörésére. Az 1892. okt. 4-i révkomáromi értekezet. Ajánlatok az iskola Komá-

romba átvitele ügyében. A pápai érdekeltség mozgalma. Hirlapi harc, az abban részt vevő lapok. Más vallásnak érdeklődése. Ajánlatok az iskola Pápán maradása ügyében. Az 1893. márcz. 1-én tartott pápai értekezlet. Az egyházkerület a főiskola Pápán maradását elhatározza. Az új iskolai épület emelése. A küzdelem folyamán 100 fős és annál nagyobb alapítványtevők névsora. 313—317. l.

21. Fejezet.

A gymnasium és theol. akademia 1861. óta.

Az 1860. évi szept. közgyűlés. A Thun rendszer tantervének félretétele. Az új tanterv. A népesség emelkedése az alkotmányos élet visszaállításával. A magánvizsgálatok. A theologiai önképzőkör alakítása. Az ifjúsági képzőtársulat. Az utolsó két évtized eseményei iskolánkban időrendben. A főiskola kormányzata. A Főiskolai Tanács átalakulása az újabb idők folyamán. Elnökei 1860 óta. A Gazdasági Tanács alakítása. Elnökei 1863 óta. Az 1885. évi kormányzati rendszabályok. Az igazgatótanács 1894. évi újra szervezése. Az államsegély létrejötte. A legújabb három sirhalom. Az iskola kiváló tanítványai. Tanárok névsora. 318—332. l.

Függelék. Tanárok életrajzi adatai.

1. Selli (Séllyei) István. 2. Kocsi Csörgő Bálint. 3. Mándi Márton István. 4. Tóth Ferencz. 5. Nagy Mihály. 6. Kocsi Sebestyén István. 7. Dr. Rácz István. 8. Edelényi Sándor. 9. Czibor Ferencz. 10. Stettner (Zádor) György. 11. Széki Béla. 12. Liszkay József. 13. Dömjén Ferencz. 14. Tarczy Lajos. 15. Bocor István. 16. Kerkapolyi Károly. 17. Váli Ferencz. 18. Kotas István. 19. Csepeli Sándor. 20. Pólya József. 21. Tóth Balázs. 22. Peti József. 23. Gondol Gábor. 24. Kőrösi Sándor. 25. Szabó Lajos. 26. Rózsa István. 27. Kozmay Dezső. 28. Vikár Kálmán. 29. Szilágyi József. 30. P. Szabó Károly. 333—342. l.
Forrásművek jegyzéke. 343.

